శ్రీః

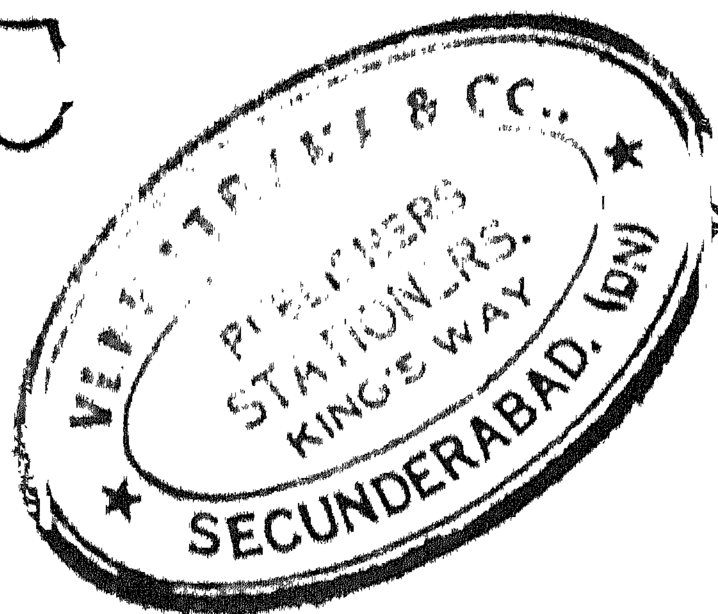
శ్రీరామావతారతత్త్వము

నాల్గవప్రకరణము.

ఇయ్యది

కడప మ్యునిసిపల్ హైస్కూలునందు ప్రధానాంధ్రపండితుండగు
కావ్యస్మృతితీర్థ
జనమంచి శేషాద్రిశర్మవిరచితము.

వెల
౨



చెన్నపురి:
"వావిళ్ల" ముద్రాక్షరశాలయందు
ముద్రితము.
1933

మించుగ సగముభాగ మయినదనవచ్చును. అధ్యాత్మ రామాయణమునఁ గలవిశేషములును నిందుఁ జర్చింపఁబడినవి. ఇతర పురాణములయం దీకథాభాగము విశేషించి చర్చింపఁబడనందున వాని నిందుఁ గైకొనలేదు. ముందుముందు, వానిం గలిపికొని, గ్రంథమును సాగింతును. ఈ నాప్రయత్నమునకు మహానీయులు, కొందఱు తోడుపడిరి. వారికెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను. ఈప్రయత్నము కడుంగడుం బెద్దదియగుట ధనముకూడ మిక్కిలిగఁ గావలసియుండుట పెద్దలకుఁ గ్రొత్తదికాదు. దానిని జేకూర్పవలసినభారము శ్రీరామచంద్రునిదిగాని నాదికాదు. ఇందు విశేషించి స్మర్తవ్యులు సనాతనాధునాతనభాషోద్ధారకులు మ-రా-రా-శ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రులుగారు. వారికేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను. ఆంధ్రపత్రికాధిపతులు దేశోద్ధారకులు విశ్వదాతలునగు మ-రా-రా-శ్రీ, కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారును, కృష్ణాపత్రికాధిపతులును స్మర్తవ్యులు. వారిసాయమపారము కొందఱు కాలగతింబట్టి యీసంపుటము మూల్యము నొక్కరూప్యముగాఁ జేయఁదగునని నాకుం దెలిపిరి. పోషకులును, జందాదారులును, మఱికొందఱు చేరినఁగాని యట్లుచేయ సాధ్యముకాదు. ఈవిషయము నేను దెలుపకయే తెలియవచ్చుచుండును. ఈకార్యము తమకార్యమని భావించి నాలోపముల మన్నించి తెలుపఁదగువిషయములు నాకుం దెలిపి నాచేతనే వ్రాయించి నన్ను ధన్యునిఁ గావింతురని సాధువులఁ దలయొగ్గి వేఁడుచున్నాఁడను. ఇంతకంటె విశేషించి వ్రాయఁదగినవి కనఁబడవు.

ఇట్లు విన్నవించు
సాధుజనపాదసేవకుఁడు
జనమంచి శేషాద్రిశర్మ.

ఉద్ధారకులు

ఆనరబుల్ దివాన్ బహాదూర్ బి. మునుస్వామినాయండుగారు,

బి. ఏ. బి. యల్., చిత్తూరు.

మ-రా-శ్రీ, మడిపల్లి సూర్యనారాయణమూర్తిగారు, అరవిల్లి, ప॥ గోదావరి.

,, అయ్యగారి బుస్సెట్టప్పగారు, కణేకల్లు, బళ్లారి.

పోషకులు.

మ-రా-శ్రీ, అక్కిన ప్రగడ లక్ష్మీనారాయణరావుగారు,

ఇంజనీయరుగారు, ఏలూరు.

,, జేచిరాజు రామరావుగారు, గుంటూరు.

,, కే. టి. వి. ఆర్. నరసింహస్వామిగారు, దొమ్మేరు, ఉపా

,, నోరి శ్రీరామమూర్తిగారు. ,, ధ్యాయులు, ప॥ గోదావరి.

,, సుంకర సుబ్బయ్యగారు. ,,

,, కలగ నరసింహముగారు, కోవూరు.

,, నరసింహదేవర వేంకటశాస్త్రులుగారు.

,, పైడా రామకృష్ణయ్యగారు, జమీందారులు, కాకినాడ.

,, బొమ్మిసెట్టి లక్ష్మీనరసింహస్వామిగారు, నెల్లూరు.

,, వెలంపల్లి రామకృష్ణమ్మశ్రేష్ఠిగారు. ,,

,, వత్తి గురుమూర్తిశ్రేష్ఠిగారు, నెల్లూరు.

,, దరిమడుగు చలమయ్యగారు. ,,

,, కోట వేంకటరామయ్యసెట్టిగారు.

,, బచ్చు చంద్రమౌళిగారు. ,,

,, దోగుపర్తి వేంకటసుబ్బారావుగారు. ,,

,, అల్లాడి జగన్నాథశాస్త్రులుగారు, బి. ఏ, ఎల్. టి. హెడ్మా

ష్టరు, వి. ఆర్. హైస్కూలు, వేంకటగిరి టౌన్.

,, జంగా లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రులుగారు, ఉపాధ్యాయులు, కడప.

,, వత్తి రాఘవులుశ్రేష్ఠిగారు. ,,

మ-రా-శ్రీ, బత్తులపల్లి శేషగిరిరావుగారు, రామరాజుపల్లె, కడప.

,, శాస్త్రపాటి చలపతిరావుగారు, కడప.

,, సముఖము శ్రీనివాసులునాయుండుగారు, ఇంగ్లీషు హెడ్ అకౌంటెంటు.

,, దేవరకొండ సుబ్రహ్మణ్యముగారు.

,, పుట్టమురెడ్డి చలమారెడ్డిగారు, పంచాయతిప్రెసిడెంటు, మంటపం పల్లె.

,, ఆకేపాటి తిరుమలరెడ్డిగారు, తా॥ బో॥ మెంబరు, గ్రాము మునసబు, సెందలూరు.

,, పురిగండ్ల చెంగయ్యగారు, నాదరు, సెందలూరు.

,, యాదాళ్ల బాలసుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు, బెడుసుపల్లె.

,, నిట్టూరు లక్ష్మీనారాయణరావుగారు, బి. ఏ., ప్లీడరు, గుత్తి.

,, సిద్దవరం వేంకటసుబ్బయ్యగారు, బి. ఏ., ,, ,,

,, వి॥ కొప్రేశాచార్యులుగారు, బి. ఏ. బి. ఇ. డి.

,, ఆర్కాటు వేంకోబరావుగారు, హెడ్ మెనరు.

,, ఎస్. సుబ్బరావుగారు, బి. ఏ., ప్లీడరు.

,, ఉప్పర్లపల్లె రంగాచార్యులుగారు, పండితులు.

,, వై. కొండలరావుగారు, ఉపాధ్యాయులు.

,, ఓ. ఐ. శౌరిరెడ్డిగారు, ఎం. ఏ., బి. ఎల్, వకీలు. తా॥ బో॥ ప్రెసిడెంటు.

,, కే. వేంకటేరావుగారు, అనుంపల్లె.

,, మొలకతాళ్ల చిన్నపుల్లయ్యగారు, గాండ్లపాడు.

,, రాచర్ల తిప్పయ్యగారు, బెళగుప్ప.

,, కరణం కృష్ణరావుగారు, బేవినహాళ్లి.

,, బి. రంగాచార్యులుగారు, కిరికెర.

,, కే. లింగప్పగారు, కరణం, కిరికెర.

మ-రా-శ్రీ, గాదంసెట్టి సుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు, తిరిచెర.

,, కట్టా ఆత్మారామయ్యశ్రేష్ఠిగారు, హిందూపురము.

,, కట్టా మాధవయ్యగారి నారప్పశ్రేష్ఠిగారు. ,,

,, మాకం సీనయ్యగారి నారాయణయ్యశ్రేష్ఠిగారు.

,, కే. ఎస్. రాఘవాచార్యులుగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్., ప్లీడరు. అనంతపురము.

,, మానేపల్లి నారాయణరావుగారు, వకీలు, అనంతపురము.

,, శ్రీకంఠం సుబ్బయ్యగారు, ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్సభ్యులు.

,, విట్టా శేషప్పశ్రేష్ఠిగారు, బళ్లారి.

,, రావుసాహేబు జే. పాపయ్యశ్రేష్ఠిగారు, బళ్లారి.

,, బళ్లారిసెట్టి రంగబ్రహ్మానాయడుగారు, బి. ఏ., తహశీల్దారు, బళ్లారితాలూకా.

,, చెరుకూరు భీమప్పగారు.

,, శ్రీమతి వై. ఛాయాంబగారు. [దారు, బందరు.

,, జిడ్డు లింగయ్యగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్., డిస్ట్రిక్టుకోర్టు శిరస్తా

,, పుల్లెల వెంకటరమణయ్యగారు, ఇచ్ఛాపురము.

,, కే. జోగయ్యగారు, మదరాసు.



విషయసూచిక.

శ్రీః.

శ్రీ రామావతారతత్త్వము

అయోధ్యాకాండము.

చతుర్థప్రకరణము.

దేవతాస్తవము.

శ్లో. రామం చందనశీతలం క్షితిసుతామోహాకరం శ్రీకరం
వైదేహీనయనారవిందమిహిరం సంపూర్ణచంద్రాననం,
రాజానం కరుణాసమేతనయనం సీతామనస్స్యందనం
సీతావక్త్రసుచారుగండతలగేహం వందే సదా రాఘవమ్. ౧

రామం శ్యామాభిరామం రవిశశినయనం కోటిసూర్యప్రకాశం
దివ్యం దివ్యాస్త్రపాణిం శరముఖశరధిం చారుకోదండహస్తం,
కాలం కాలాగ్నిరుద్రం రిపుకులదహనం విఘ్నవిచ్ఛేదదక్షం
భీమం భీమాట్టహాసం సకలభయహరం రామచంద్రం భజేహమ్. ౨

రామచంద్రచరితాకథామృతం లక్ష్మణాగ్రజగుణానుకీర్తనం,
రాఘవేశ తవ పాదసేవనం సంభవంతు మమ జన్మజన్మని. ౩

రామో మత్కులదైవతం సకరుణం రామం భజే సాదరం
రామేణాఖిలఘోరపాపనిహతీ రామాయ తస్మై నమః,
రామాన్నాస్తి జగత్త్రయైకసులభో రామస్య దాసోస్మ్యహం
రామే ప్రీతిరతీవ మే కులగురో శ్రీరామ రక్షస్వ మామ్. ౪

శ్రీరామచంద్ర తవ కీర్తిసురద్రుమస్య
తారాగణస్సుమనసః ఫలమిందుబింబమ్,
మూలం ఫణాపతిగతం గగనం చ మధ్యం
శాఖాదిశో భువనమండలమాలవాలమ్. ౧

(శ్రీరామకర్ణామృతము.)

భక్తవర్యులారా! సత్యాన్వేషణతత్పరులారా!

శ్రీరామావతారతత్త్వమునందలి మూఁడవ ప్రకరణమును భక్తిమెయి మీసన్నిధానమున సమర్పించుభాగ్యవిశేషము నాకుఁగలిగినది. ఆప్రకరణమున దశరథమహారాజు శ్రీరామాభిషేకసువార్తను బ్రజలకుఁ దెలుపుట యనునది మొదలు పరమేశ్వరుఁ డడవికిఁబోవ నంగీకరించినంతవఱకుఁ గలకథలు గలవు. సకలసదాచారప్రబోధకములగు నాకథావిశేషములఁ బఠించినకతన భగవంతునిమాహాత్మ్యమును, లోకుల కెట్లు న్యాయమును స్వప్రవర్తనమునఁ దెలిపినపద్ధతియు మంథరాకైకయరాజపుత్త్రికలచరిత్రసారము, వారెందులకయి యట్లు ప్రవర్తించినదియు మీరు తృప్తిగా గ్రహించియే యున్నవారనియే నావిశ్వాసము. శ్రీరామచంద్రమూర్తియు మహామాయ యగుసీతయుఁ బ్రపంచమున ధర్మసంస్థాపన మెట్లెట్లు చేయఁ బూనినదియుఁ దేటతెల్లముగా నాప్రకరణము మీకుఁ దెలుపును. ఒక్కధర్మమును శాశ్వతముగా నిలుపంబూని యెవ్వ రెవ్వ రెంతెంతకష్టములపాలైనదియు నించుక పరికించిన స్పష్టము కాకపోదు.

తఱచుగా లోకులలోఁ గొందఱు మంథరను గైకను దూఱుదురు. అది మిగులఁ బ్రమాదమని యాప్రకరణము

బోధించును. ఎన్ని లోకాపవాదములు తమ్ములముకొనినను, ఎందఱెన్నిరీతులఁ దమ్ము దూషించినను వానిని లెక్కసేయక భగవదాశయమగు ధర్మరక్షణమహాకార్యమును లక్ష్యముగా నిడికొని దేవమునీంద్రుల యానతిని శిరసావహించి వారు తమ పనులఁ జక్కఁగా నిర్వహించిరని మన మెఱుఁగవలయును. అల్పబుద్ధు లొనరించు స్తుతులు దూషణములు నచిరకాలమున లయము నొందును. భగవదాజ్ఞ శాశ్వతానంద మొసంగునదమ్ము నొసంగునదియే యగును. కావున నద్దాని యథామతి నొనరించి లోకములకు ధర్మమునకును మహోపకార మొనరించిన వారు కైకయును మంథరయు నని స్పష్టమగును. అట్టివారిని యాథార్థ్య మెఱుంగక దూషించుట పొరపాటుగాక మఱే మగును? తమ్మూలమునఁగాని భగవంతున కరణ్యగమనము పొసఁగదు. అది సాగినఁగాని దుష్టదానవసంహారము, శిష్టపరిపాలనము సాగింప వలనుపడదు. పట్టాభిషేకమహోత్సవము సాగియుండినఁ గొందఱకే యానందము కలుగును. అట్టి యానందమున కడ్డుపడినవన్న కారణమున మంథరను కైకను నిందింపవలయునో, ముల్లోకములకు మహోపకార మొనర్చ సాధనమైరన్న కారణమున స్తుతింపవలయునో మహామతులే యూహింపఁగుదురు. నీవు లేకయున్న భగవత్కార్యము సాగదా యనువారు కొందఱు గలరు. ఇంకొక్కఁడు నిమిత్తముగా నుండవలయును. నిమిత్తము లేకయున్నఁ గార్యమే సాగదు. "నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్" అని భగవంతుఁడే యుపదేశించెను గదా. "నహి కారణం వినా కార్యస్యోత్పత్తిః" అన్న న్యాయము సుప్రసిద్ధము కదా. ఇన్ని కారణములంబట్టి యాలోచింపఁగా నేకారణమును బట్టి వారు నిందింపఁబడుచున్నారో ఆ కారణమును బట్టి

చక్కఁగా నాలోచించిన వినుతింపఁదగినవారే యని తోఁచక మానదు. ఈవిషయము మహాకవి వాల్మీకిమహర్షి యాయాస్థలముల సూచించెను. ఆవిషయము నందందు వ్రాసితిని. శ్లోకములకు నేను వ్రాసినయర్థము క్రొత్తవి కావనియు సుసంగతములనియు నిష్పక్షపాతమతిం బరికించినచో సుస్పష్టమగును. శరణాగతినే రామాయణము తెల్పుచున్నదని వ్రాసినవ్యాఖ్యాతలభావము లిట్టివే యని గ్రహింపవలయును.

కొందఱు మధ్యవైష్ణవులు తమకుఁగల దుర్మతాభిమానావేశమువలన దేవతాసమత్వమును దూషించుచు "తాఁబట్టిన కుందేటికి మూఁడేకాళ్లను" సామెత నుదాహరణభూతముగ శ్రీరామచంద్రునకుఁ బరమేశ్వరత్వము స్థాపించుచున్నామనుకొనుచు దానిని బాఁటిఁదోలుచున్నారు. విష్ణుసర్వోత్తమత్వమును దమరు స్థాపించుట కెట్టికారణములుగలవో యితర క్షుద్ర దేవతలసర్వోత్తమత్వమును స్థాపించుట కితరుల కట్టికారణములే కలవు. అసూయ వారిమదినిలిచి రాజ్యము సేయుచున్నందున వారి కితరులు చూపినప్రమాణములు రుచింపకయుండును. శ్రీరామతారకోపాసకుఁ డీశ్వరుఁ డన్నపుడు తమకు సంతోషముకలిగినట్లే శివతారకోపాసకుఁడు రాముఁడన్నపు డితరులకు నట్టిసంతోషమే కలుగునన్నసద్వార్తను వారెఱుఁగరు. అన్యదేవతాదూషణమునఁ గలుగునది పాపమేగాని వేఱుభాగ్యము లభింపఁబోదు. బాహ్యచిహ్నములు భక్తిని దృఢపఱచుటకుఁ బనికిరావు. కొన్నిచిహ్నములుండినఁగాని భగవంతు నారాధింప నర్హులు కాఁజాలరన్న వారలకంటె నజ్ఞులు వేఱెవ్వరు? మనస్సు నిర్మలమైనఁగాని భగవదారాధనము సంపూర్ణఫలము నీయఁజాలదు. బాహ్యచిహ్నములు దాంభికత్వమునే వెలిపుచ్చును

గాని వేఱుఫలము వానివలనఁ గలుగఁబోదు. తోలుదోలుతఁ గేవలమూఢుల కవ్వి పనికివచ్చునన్న నొకప్పు డౌనవచ్చును. కాని వానివలనిఫల మత్యల్పము. క్రమముగా నాచిహ్నములు పరమతదూషణమునకుఁ బురికొల్పును. శ్రుతులవ్వానిని బోధింపవు. పురాణములుకూడ నవ్వాని కవకాశమును గల్పింపవు. కొందఱకుఁ దచ్చిహ్నధారణప్రోత్సాహకులకు ధనలాభము కలిగినఁ గలుగును. కాని యాధనము వారిప్రకోభివృద్ధికి నంతరాయమునే కల్పించును. కాని తరణోపాయమునకు దారిచూపవనుట సిద్ధాంతము.

భగవంతుఁడు శ్రీరామమూర్తిగా నవతరించి భూభారహరణరూపమగు ధర్మమును స్థాపింపఁబూనఁగా నాపరమేశ్వరు నారాధించి కృతార్థులు కాఁదగువా రందఱో యాపరమాత్మ నాశ్రయించిరి. వారివారికర్మముల ననుసరించి యాభగవంతుఁడు వారికి ఫలముల నొసంగును. అంతియకాని యెల్లరకొకేరీతిగా ఫలము నీయఁబూనఁడు. అది పక్షపాతము కాదా యనరాదు. కర్మము ఫలమునిచ్చును. కర్మమే భగవత్స్వరూపము. దాని నారాధించుపద్ధతు లనేకములు. అందు ధర్మమార్గము ననుసరించి సత్కర్మముల నాచరించుచు వానిఫలములనుగోరక యుండువారలను బరమేశ్వరుఁడు రక్షించును.

"అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే,
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహమ్."

అన్న దేకదా భగవంతుని ప్రతిజ్ఞ. "అనన్యాశ్చింతయంతః" అనఁగా "నితరదేవతల నారాధింపక వారినెల్ల నల్పులనుగా భావించి" అని కొందఱర్థము చెప్పుదురు. సెబాసు. చాలబాగు

న్నది. అట్టివారే మధ్యవైష్ణవులని, మధ్యశైవులని, మధ్యశాక్తులని యిందుఁ బేర్కొనఁబడుదురు. సర్వదేవతాస్వరూపునిగా ననఁగాఁ బరమేశ్వరునిగా సర్వకారణునిగా నన్ను దలఁచువారలెవరో

"సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని,
ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః."

అన్నగీతావాక్యము ననుసరించి యెవరు సర్వము నన్నుగాఁ జూతురో వారు ఫలాభిసంధిరహితసత్కర్మాచరణపరులు. కాన వారిని నేనే రక్షింతునని భగవంతుఁడు పలికెను. ఈభావము గలిగిన మతద్వేషమునకుఁ జోటులేదు. దేవతాంతరదూషణమున కవకాశమే లేదు. అట్లుగాక మా రాముఁడే గొప్పవాఁడు. మా శంకరుఁడే యధికుఁడు అని యూహించువారలు భగవత్కరుణకుఁ బాత్రులు కాఁజాలరు. పామరులే యగుదురు. సర్వశబ్దవాచ్యుఁడు కదా భగవంతుఁడు. మా రాముఁ డనఁగా నర్థమేమి? అహంకారస్వరూపుఁ డీమానవుఁడని యేకదా దాని యర్థము. ఎల్లరకుఁ బరమాత్మ సమానుఁడే. సర్వసాక్షి. కరుణాస్వరూపుఁడు. అట్టిమహాత్ముని నహంకారమున సాధించిన ఫలము శూన్యమే యగును. భగవంతుఁడు మానవుని బాహ్యచిహ్నములను జూడఁడు. పవిత్రమగుమనస్సునే చూచును. అన్నబుద్ధుని హితోపదేశ మెంతబాగున్నదో చూడుఁడు.

"స్థితిః పుణ్యారణ్యే సహపరిచయో హంత హరిణైః
ఫలైర్మేధ్యావృత్తిః ప్రతిదివసతల్పాని దృషదః,
ఇతీయం సామగ్రీ భవతి హరిభక్తిం స్పృహయతాం
వనం వా గేహం వా సదృశముపశాంత్యైకమనసామ్." 33

(వైరాగ్యశతకము.)

అన్నభర్తృపరిహీన మెంతసొంపుగానున్నది? మనోదోషములు తొలఁగినఁగాని భగవదారాధనము సత్ఫలవంతము కాఁజాలదని తేలెడిని. మనస్సు ధనాశాబద్ధమై యీర్ష్యాదుర్గుణసాంద్రమై యుండఁగా యోగివేషముదాల్చిన కపటనాటకసూత్రధారులు చేయు భగవదారాధనము నిష్ఫలమగుటయేగాక దుష్ఫలదము కూడ నగుననుట కేమిసందియము. కావున మనోమలము లనఁబడు కామక్రోధాదులఁ బాఱఁదోలి యథాశక్తి న్యాయము ననుసరించి పరమేశ్వరుని భక్తిమెయి నారాధించిన నామహాత్ముఁ డనుగ్రహించి యక్షయానందసుఖము నొసంగును.

భగవంతుఁడు సర్వశక్తియుతుఁడు. బీజాంకురన్యాయము ననుసరించి యున్నవస్తువులు తద్వశమునందుండు. కాని యాస్థితి యం దాపరమాత్మ యేకార్యము నాచరింపఁడు. ప్రకృతివిశిష్టుఁ డైననే ప్రపంచవిషయకచింతగలవాఁడగును. ఆస్థితియం దా మహానుభావుఁడు సగుణబ్రహ్మ మనంబడును. అనఁగాఁ బ్రకృతిని సర్వకార్యముల నాచరింప నియమించి తాను సర్వసాక్షియై యుండునని భావము. ప్రకృతి యొకస్త్రీగాదు. ప్రకృతిశబ్దము స్త్రీలింగము. ప్రకృతి భగవంతు నిచ్ఛాశక్తి. ఆప్రకృతి ఇచ్ఛాశక్తి యని, జ్ఞానశక్తి యని, క్రియాశక్తి యని పిలువంబడును. ఈమూఁడును భగవంతుని సంకల్పములే. ఉపాసకునియిచ్ఛ ననుసరించి స్త్రీరూపములఁ దాల్చును. భగవంతుఁడుకూడ నుపాసకునియిష్టము ననుసరించి రూపములు ధరించునుగదా. అనఁగా నేరూపమున నుపాసకుఁ డాపరమాత్మను ధ్యానవిషయునిగాఁ జేయునో యారూపమునఁ దోఁచి వానిని రక్షించును. అట్లే ప్రకృతియు నని యెఱుంగఁదగు. ప్రకృతి యని

యుపాసించినను ఆపరమాత్మ నుపాసించినట్లే యని భావము. ఆయిచ్ఛయు నామహానుభావునిదే కదా.

"ఉపాసకానాం కార్యార్థం బ్రహ్మణో రూపకల్పనా,
న తే రూపం న చాకారో నాయుధాని న చాస్పదం,
తథాపి పురుషాకారో భక్తానాం త్వం ప్రకాశసే."

అనుప్రాచీనసూక్తు లీయర్థమునే సమర్థించుచున్నవి. కావున భక్తానుగ్రహార్థ మీశ్వరుఁడు రూపమును ధరించుననుటయే సారము. ఇఁకఁ గథాభాగమున నీవిషయమును సమన్వయింతము.

భగవంతుఁడు రామచంద్రరూపమును, మూలప్రకృతి సీతారూపమును ధరించి జగదుపకారము చేయుచుండిరి. వారి కార్యము నిర్వహింపఁదగువారెల్ల భూలోకమునఁ బుట్టిరి. వారివారి కార్యముల నిర్వహింపఁబూనిరి. వారిమూలమున నాయాకార్యములు చేయించునది ప్రకృతియే. శ్రీరామమూర్తి యీ ప్రకృతికార్యములను బరికించుచు సర్వసాక్షిగా నిర్లిప్తుఁడై యుండును. కాని తానుగూడ సర్వకార్యముల నిర్వహించుచున్నట్లు నటించును. ఎవ్వరెవ్వరేయే కార్యముల మూలమునఁ గీర్త్యపకీర్తుల నొందవలయునో వారు వారి కార్యముల నించుకంతయుఁ బ్రమాదపడక యొనరించునట్లు చేయవలయునని ప్రకృతి సంకల్పించును. కార్య మట్లే సాగును.

"సత్యం విధాతుం నిజభృత్యభాషితం
వ్యాప్తిం చ భూతే ష్వఖిలేషు చాత్మనః,
అదృశ్యతాత్యద్భుతరూప ముద్వహ
న్స్తంభే సభాయాం న మృగం న మానుషమ్." ౧౮

(శ్రీభాగ. ౭ స్కం. ౮ అధ్యా.)

అనువచనము.

"జగత్సూతే ధాతా హరిరవతి రుద్రః క్షపయతే
తిరస్కుర్వన్నేత త్స్వమపి వపు రీశ స్తిరయతి,
సదా పూర్వస్సర్వం తదిద మనుగృహ్ణాతిచ శివ
స్తవాజ్ఞామాలంబ్యక్షణచలితయో ర్భ్రూలతికయోః." ౨౪

(సౌందర్యలహరి.)

అనువచనము పై వ్రాసినభావమును స్పష్టీకరించు చున్నవి.

ప్రస్తుతము సీతారాములు ధర్మరక్షణమునకుం బూనిరి. మంథరయుఁ గైకయు నాకార్యము సాగింపఁ బ్రధానకార్య మునంజను వనగమనమునకుఁ దోడ్పడిరి. దశరథునిదీనాలాపములు కైకేయికి రుచింపనయ్యెను. ఎంతప్రార్థించిన నామె తన పట్టు వదలదయ్యెను. ఏల? సీతాదేవి సంకల్పరూపశక్తి కైకేయి హృదయము నావేశించినది. ఆమెయుఁ గలశక్తి యడంగినది. పతివచనము దుర్లంఘ్యమన్న భావముగలసాధ్వియే కైకయగును. ఐనను బరదేవతాసంకల్ప మామెను సమర్పించినది. పతివచనము గ్రాహ్యమా? ధర్మరక్షణప్రయత్నము ముఖ్యమా? అని మనము విచారింపవలయును. సామాన్యదృష్టికిఁ బతివాక్యము రీతి మెలఁగుటయే ధర్మమని తోఁచును. ఇదియే సిద్ధాంతమైన యెడలఁ గర్హ్యసిద్ధాంతమునకుఁ విలోమకప్రదానము కావలసి వచ్చును. ఎట్లనఁగాఁ జిత్తగింపుఁడు. దశరథుఁడు శాపకారణమునఁ బుత్రవియోగదుఃఖమున మృతినొంద సిద్ధుఁడై యున్నవాఁడు. విరాధాదిరాక్షసులు రామునిచేఁ జావ నాయత్తులై యున్నవారు. ఈకర్మఫలముల కన్నింటికిఁ గైక పట్టుదలయే

ప్రధానము. దశరథునిభార్యల కంటను పుత్రభాగ్యదాయకమగు కాలము సమీపించియున్నది. గుహుఁడను బోయనగుభక్తునకు శ్రీరామదర్శనమహాభాగ్యము లభించుకాలము వచ్చియున్నది. ఇన్నికర్మములు ఫలించనుండఁగాఁ గైక యిట్లు పతివచనము నంగీకరించును? అంగీకరించు నవకాశముకలదా? ఆమెయుఁ గర్మపాశబద్ధురాలేకదా. కర్మసిద్ధాంతము బలవత్తరమని భగవంతుఁడే "గహనాకర్మణోగతిః" అన్నవాక్యముచేతఁ దెలిపియే యున్నాఁడు. కాఁబట్టి కైక పతివ్రతాశిరోమణియే యగును. దశరథుఁడు సత్యవాదియే యగును. కాని కర్మము త్రిప్పలను లోనుకానివాఁ డెవ్వఁడు ప్రపంచములయం దెన్నఁడైనఁ గలఁడా? ఇట్లుండఁ గైకేయిని మంథరను దూషించుట కర్మసిద్ధాంతము నకు విరుద్ధముకాదా. కావున దైవకార్యమునకుఁ దోడ్పడి లోకములకు మహోపకార మొనరించిరని వారిని మనము భావింప వలయు. మఱిమఱి సంభావింపవలయును. దానిచేఁ గర్మగతి యిట్టిదని యెఱుంగనగును. దాన నహంకారము నశించును. అయ్యది భక్తికిఁ ద్రోవచూపు. అదియే భగవత్కృపకుఁ బాత్రులనుగా మనల నొనరించును. ఈవిషయమును బలు సారులు మననముచేయుచుండినచో మనోమలము లనంబడు కామక్రోధాదులు తొలఁగును. పిదప

"మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయోః."

అన్నసూక్తి స్వానుభవరూపసత్ఫలము నొసంగును. ఇఁక శ్రీ రామచంద్రుఁడు ప్రకృతియు నెట్లు ప్రవర్తించి ధర్మరక్షణము చేసి. రనువిషయమును బరికింతము.

శ్రీరాముఁడు తల్లికిఁ దనయరణ్య గమనముఁ దెల్పుట.

* శ్రీరామమూర్తి తల్లిదండ్రులకు నమస్కరించి తన వనగమనాంగీకారమును దెలిపి యంతఃపురమునుండి వెలుపలికి రాఁగా నంతఃపురంధ్రులు లొక్కపెట్టు రోదనముగావించిరి. వారెల్ల విలపించుచు శ్రీరాముఁడు తండ్రి యాజ్ఞాపింపక యున్నను మనకెల్ల సేయు కార్యములు కావలయునో వానినెల్లఁ దానే యొనరించి రక్షించువాఁడు. అట్టి మహనీయమూర్తి యయోధ్యనవిలి యడవుల కరుగుచున్నాఁడుకదా. తల్లి కౌసల్య కెట్లు సేవలు చేయుచుండునో యట్లే మనకెల్ల శుశ్రూషలు చేయుచుండును. ఇతఁడు తిట్టుపరుషమాటలు పల్కనను రాముఁడు క్రోధమూనఁడు. ఒరులకుఁ గోపము గల్గించు పనుల నొనరింపఁడు. కోపక్రోధావిష్టులను సంతోషయుక్తులనుగాఁ జేయును. అక్కటా! ప్రభువునకు బుద్ధి గాలుమాసినది. కనుకనే సకలభూతరక్షకుఁడగు శ్రీరాముని నడవులకుఁ బంపి భూతకోటిఁ బొలియించుచున్నాఁడు. అని యొండొరులతోఁ జెప్పికొనుచు రాజును దూఱుచు వత్సములఁ బాసిన ధేనువులం బోలి విలపించిరి. పుత్రవిరహదుఃఖమున మగ్నుఁడగుచున్న రాజు నంతఃపురకాంతలయేడ్పు వినఁబడఁగా ద్విగుణమగు శోకమున నత్తే శయ్యపైఁ బడియెను. రామచంద్రుఁడును వారివిలాపధ్వనుల నాలకించి సంకటపడుచు జితేంద్రియుఁడు కాన దుఃఖముఁ జిక్కఁబట్టి లక్ష్మణునితోఁ దల్లికడకుం బోయెను. రాజా [illegible] గావింప

* అయోధ్యకాండమున నిరువదియవసర్గమున నీకథ గలదు. అధ్యాత్మ రామాయణకథయు నిం దంతర్భూతముగనుండు.

నున్నవృద్ధుఁడు ద్వారపాలాధిపతి యెదురుగాఁ గాంచెను. అందుఁగలవారెల్లరు లేచి నిలువంబడి జయజయశబ్దపూర్వకమున నాశీర్వదించిరి.

శ్రీరామమూర్తి తొలుతటికక్ష్యఁ బ్రవేశించి యవ్వల రెండవకక్ష్యనొంది వేదవిదులగు వృద్ధబ్రాహ్మణులం గాంచెను. వారికి నమస్కరించి యవ్వలికక్ష్యం బ్రవేశించి యచ్చటఁ గావలి యుండుముదుసలిస్త్రీలను బాలికలను బిలకరించెను. వారెల్లరు నానందమున నాశీర్వదించి లోపలి కరిగి రామచంద్రాగమనమును కౌసల్య కెఱిఁగించిరి. ఆమె రాత్రియంతయు నియమమున జాగరణమొనరించి యారోజుననే పుత్రునకు మేలు గోరి విష్ణుమూర్తి నారాధించెను. ఆమె [illegible]రాలు. శ్వేతవర్ణముగల కౌశేయమును దాల్చి శుభ్రాలంకారములు గలదియై హోమమును విప్రులవలనఁ జేయించుచుండెను. ఆసమయముననే శ్రీరాముఁ డంతఃపురముం బ్రవేశించి తల్లిని వీక్షించెను. అందుఁగల దేవపూజోపకరణములం గాంచెను. దధి అక్షతలు లోనగుమంగళద్రవ్యములు రామమూర్తికి గోచరించెను. భగవత్పూజానిరతిగలిగి దేవతవలెఁ బ్రకాశించుతల్లిని వీక్షించెను. ధ్యాననిరతియున్న యాకౌసల్య కొంతసేపూరకుండి స్మృతి రాఁగాఁ దనగారాబుకొడుకు రాకం గాంచి యుప్పొంగి యెదురేగెను. రామమూర్తి నమస్కరింపఁ గౌఁగిలించుకొని శిరము మూర్కొనియె. ఆమె వాత్సల్యము వర్ణనాతీతమున నిట్లనెను. రామచంద్రా! మహాధార్మికులు వృద్ధులు నగు రాజర్షులవలె నీవు పూర్ణాయుష్యమును విశాలకీర్తిని గుణోచితధర్మమును బొందుము. నీతండ్రి చెప్పినమాట తప్పువాఁడు కాఁడు. కాన నింక నభిషేకమునకుఁ బ్రయత్నింపలేదే యని సంశయము

వలదు. నిన్నిపుడె యభిషేకించుంజూమీ యని హితముగాఁ బలికెను.

తల్లి భోజనార్థము పిలిచి పీఠముచూపఁగా నితరు లాసంగునాసనమునఁ గూచుండకయున్న హస్తమునన్నే నఁ దాఁకవలయు నన్న నియమము ననుసరించి దానిని స్పృశించి యాదరణమునఁ బలుకుచున్న తల్లికి నడవికిఁబోవుదునని యేరీతిఁ దెలుపుదునా యని లజ్జించి యంజలిబంధించి మిక్కిలి వినయ ముతోఁ దనపయనమున కనుజ్ఞ వేఁడఁబూని యిట్లు పలికెను. తల్లీ! ఇప్పటికి మహాభయ మొక్కఁడు నిశ్చయముగా రాను న్నది. అది నీకు దెలియకపడలేదు. ఈమాట సీతాలక్ష్మణులకు నీకును దుఃఖమును గల్గించును. అయినఁ జెప్పక మాననయిత్తి గాదు. నేను దండకారణ్యమునకుం బోవుచున్నవాఁడనుగదా. అట్టె నాకీనాఁటిమునుగుపీఠ మేల? దర్భాసనముపైఁ గూరు చుండఁదగినకాల మిపుడు వచ్చుచున్నది. తేనె, మూలములు, ఫలములు భక్షించుచు వంటలవాఁడు సిద్ధము చేసిన మధ్యమాంస మును వదలి నిర్మానుష్యమగు మహారణ్యమునఁ బదునాలుగు సంవత్సరములు కాపురము చేయఁబోవుచున్నాఁడను. రాజేం ద్రుఁడు భరతునకు రాజ్యమొసంగెను. నన్ను మాత్రము ముని వలె దండకారణ్యమునకుఁ బోవునట్లు కట్టడ చేసినాఁడు. తల్లీ! నేను దండకారణ్యమునకుఁ దండ్రియానతిచొప్పున వానప్రస్థ కర్మముల నాచరించుచు ఫలమూలములఁ దినుచుఁ గాలముఁ ద్రోయుచు నాలు [illegible] నగు సంవత్సరములు నివసించి యుందును.

అని రాముఁడు పలుకఁగా విని యారాణి భరింపరాని శోకము ప్రజ్వరిల్లఁగాఁ గానఁ బరశుధారాహతం దెగిపడిన

వృక్షమువలె, స్వర్గమునుండి క్రిందఁబడిన దేవతాస్త్రీచందమునఁ దటాలున మూర్ఛిల్లి పుడమిం బడియెను. దుఃఖమును భరింపఁ జాలని యాతల్లి యరఁటిపుత్త్రుని సోకినట్లు నేలంబడియుండఁ గాంచి లేవనెత్తి రామచంద్రుఁడు శుశ్రూష చేసెను. మహాదుఃఖ మును సహింపఁజాలక క్రిందఁబడిన గోడిగవలెఁ గ్రిందఁబడి యారాముఁడు లేవనెత్తఁగా నాదుఃఖభారమునను దాళఁజాలక ధూళింబొరలినతనువుతో నెట్లో సుఖముండఁగా రాముఁడామె యాధూళివోవఁ దుడిచెను. అత్తఱి కౌసల్య తన చెంతనుండి పరిచర్య చేయుకుమారునిం గని సౌమిత్రి వినుచుండఁగా నిట్లు పలికెను.

నాయనా! నన్ను దుఃఖములపాలు చేయుటకే పుట్టితివి. నీవు నాకడుపునఁబుట్టకయుండిన వంధ్యత్వదుఃఖమునే యనుభవింతును. అంతకంటె నధికదుఃఖము నాకుఁ గలుగదు. వంధ్యాదుఃఖ మంతమాత్రమేకదా. కొడుకు నెడఁబాసి నేఁ బొరలుచు ననుభవించుదుఃఖమువంటిది వేఱొకటిలేదు. పతి మహానురాగమున రంజింపఁజేయు నలరఁదగిన నేను జ్యేష్ఠభార్యనుఁదగిన యేమంగళములుగాని, యేసుఖములుగాని యింతదనుక ననుభవించియెఱుంగను. కొడుకుగలిగినపిదపనైన నాపలమునన్నైన ననుభవింతునన్న యాసచే నింతకాలముంటిని. ఇఁక నాకంటెఁ గనిష్ఠలగుసపత్నులు నామనస్సు శకలములగునట్లు సహింపరానిమాటలాడుచుండఁగా నాజ్యేష్ఠత్వము విని పవినవలయుఁగదా. సపత్నీవాగ్బాణహతికంటె వేఱుదుఃఖము స్త్రీలకుఁగలదా. కనుక నాదుఃఖము నావిలాప మంతయుగని వచింపరానిదే. బలశాలివగు నీవు చెంతనుండఁగ నన్నిట్లు తిరస్కరించుచుండుట నీవును జూచుచుండువుకదా. ఇష్టులుండఁ

నీవు చింతలేకపోఁగా నిఁక నచింపవలసిన దేమి? మరణమున కంటె వేఱుగతి నాకు లేదు. పతి నన్ను నిరంతరము నిరాకరించు వాఁడే కనుక నామేలు నశింపఁజేసి నన్ను నధఃకరించినాఁడు. ఈ కారణమున నేను కైక, దాసికలతో సమానురాలనో తక్కువదాననో యైతిని. కైకకొడుకు రాజైనందున నన్నింత కనుఁగొని దెవ్వఁడైన నాశ్రయించినను, అనుసరించినను వాఁడు గూడ రాజభయమున నిఁక నాతోఁ బలుకనైనఁ బలుకఁడు. కైకయన్ననో నిరంతరము నాపైఁ గోపముగలది. కనుక మొగము చిట్లించి యనరానిమాట లనుచుండును. ముందే యిట్లుండ నిఁక దిక్కులేనిదాన నైనవెనుక దాని మొగముఁజూచి శ్రీరామా! యెట్లు తాళఁగలను. దానిమాటల నెట్లు తాళుదును.

శ్రీరామచంద్రా! నీవు జన్మించినదిమొదలు పదునేడు సంవత్సరములుగా నీవు యువరాజవైన నా దుఃఖము తొలఁగునని యెదురు చూచుచుంటిని. ఇంతకాలము సవతుల యవమానపుమాట లకుఁ బ్రాణము బలము నశింపఁగా శ్రమపడితిని. ఇఁక వారి తిరస్కారములగలని యవమానదుఃఖము చాలకాల మనుభవింపఁ జాలను. పున్నమచంద్రునిఁబోలు నీముద్దుమోముఁ జూడక దీనురాలనై యనాథవలె నెట్లు బ్రదుకుదును? నిన్ను గర్భమున ధరించినది మొదలు ఉపవాసములుండి వ్రతములు చేసి దేవతల నారాధించి యత్యంతకష్టముతో నిన్నుఁ బెంచినదంతయును నీయరణ్య గమనమున వ్యర్థమైనదే కదా. వానకాలమున నూతనప్రవాహమునకు గట్టు బ్రద్దలగునట్లు శోకతర దుఃఖవ్యాప్తిని నామనస్సు బ్రద్దలు కానున్నది. అందుచే నా మనస్సు దృఢతరపాషాణమయమని తలంతును. సింహాము దుఃఖ

లగుకర్మములను వదలును. కోపవంతులను ప్రసన్నులనుగాఁ జేయును.

భగవద్దర్శనమున నింద్రియకర్మములు మాఱువలయును గదా. అట్టిదియే భగవద్రూపము. అనఁగాఁ బరిపక్వాంతఃకరణులే యారూపమును గాంచఁగలరు. దాన దుర్వాసనలు నశించును. మనస్సు నిర్మలమగును. భగవత్తేజస్సు భక్తమనస్సు నలముకొనును. అకారణమున నందుఁగల క్రోధాదులు మార్పు నొందును. సద్వాసనలు పెంపొందును.

"మయా ప్రసన్నేన తవార్జునేదం రూపం పరం దర్శితమాత్మయోగాత్,
తేజోమయం విశ్వమనంతమాద్యం యన్మే త్వదన్యేన న దృష్టపూర్వమ్."
(గీ. అధ్యా. ౧౧)

అనుగీతావాక్యమును బరికించిన నీయర్థము తేటపడును. సామాన్యముగా రాజతేజ మెల్లరను భయపెట్టునది.

"యస్మాదేషాం సురేంద్రాణాం మాత్రాభ్యో నిర్మితో నృపః,
తస్మాదభిభవత్యేష సర్వభూతాని తేజసా." (మ. మను. ౭ అధ్యా.)

భగవత్తేజ మట్టిది కాదు. సర్వభూతములను దర్శనమాత్రమున మార్చివేయునది. మహాత్ముల తేజముకూడ నట్టిదే యగునుగదా. కణ్వాదిమునులు తమతేజోబలమున సహజవైరముగలజంతువుల మనోవృత్తులను మార్చి సహజసౌహార్దములనుగా నొనరించినట్లు పురాణాదులు తెలుపుచుండఁగా విందుముగదా. అట్టికృత్యము నొనర్చునది యేది? నిర్మలమగువారిసమహాత్త్వమున నలవడినభగవత్తేజోలవమే కాక మఱేది? ఎవ్వారిమనస్సున నీర్ష్యాదిదుర్గుణములు లేవో వారియందే భగవత్తేజ మావ

హించును. దుర్వాసనలు గలిగిన నున్నకొంచెముకూడ నచ్చోట నుండదు.

"అద్వేష్టా సర్వభూతానాం మైత్రః కరుణ ఏవ చ,
నిర్మమో నిరహంకారస్సమదుఃఖసుఖః క్షమీ. ౧౩
సంతుష్టస్సతతం యోగీ యతాత్మా దృఢనిశ్చయః,
మయ్యర్పితమనోబుద్ధిర్యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః. ౧౪
యస్మాన్నోద్విజతే లోకో లోకాన్నోద్విజతే చ యః,
హర్షామర్షభయోద్వేగైర్ముక్తో యస్స చ మే ప్రియః. ౧౫
అనపేక్షశ్శుచిర్దక్ష ఉదాసీనో గతవ్యథః,
సర్వారంభపరిత్యాగీ యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః. ౧౬
యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి,
శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్ యస్స మే ప్రియః. ౧౭
... ...
తుల్యనిందాస్తుతిర్మౌనీ సంతుష్టో యేన కేనచిత్,
అనికేతస్స్థిరమతిర్భక్తిమాన్ మే ప్రియో నరః." ౧౯

(గీత. ౧౨ అధ్యా.)

అను శ్రీభగవద్గీతా వాక్యములే భక్తలక్షణములను దెల్పుచున్నవి. పైని వ్రాసినయర్థము శ్రీకృష్ణమూర్తివాక్యములచే దృఢపడుచున్నది. ఈలక్షణములు లేనివారు భక్తు లెంతమాత్రము కారు. సర్వభూతములను ద్వేషింపరాదనునది ప్రథమలక్షణముగ భగవంతుఁడు తెలిపెను. ఇఁక దేవతలనే దూషించువా రెట్టివారో యూహింపవచ్చును. ఎవ్వరు దేవతల దూషింతురో వారియందు భక్తి నిలువఁ జోటులేదనియే యిటఁగలసారము. సదాచారసహనము, ఈ లోకారాధ్యులు దేవతల నిందింపకయుండుటయు ననుసద్గుణము సామాన్యులకు లభించునటయా? పూర్వపుణ్యపరిపాకవశముననే లభించును.

చేయరాదని మనము గ్రహింపవలయును. కులధర్మములు విడువ రాదనియు మన మెఱుంగవలయును.

"ధర్మ ఏవ హతో హంతి ధర్మో రక్షతి రక్షితః,
తస్మాద్ధర్మో న హంతవ్యో మానో ధర్మో హతోఽవధీత్. ౧౫
వృషో హి భగవాన్ ధర్మస్తస్య యః కురుతే హ్యలం,
వృషలం తం విదుర్దేవాస్తస్మాద్ధర్మం న లోపయేత్." ౧౬. అధ్యా. ౮

అని మనుస్మృతి బోధించెడిని. కావునఁ గులధర్మములు విడువరా యనుష్ఠేయములే. కాని ధర్మానుష్ఠానము ఫలము గోరి చేయ రాదు. భగవత్స్వరూపమని తదారాధనమునఁ బరమేశ్వరుఁడు తృప్తుఁడగుననియుఁ జేయఁదగినది.

"సత్యప్రతిజ్ఞం పితరం రాజానం పశ్య రాఘవ,
అద్యైవ హి త్వాం ధర్మాత్మా యౌవరాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి." ౫౬

అని మూలము. దశరథుఁడు సత్యప్రతిజ్ఞుఁడే యగునని తెలుఁగు మనుట ప్రతీతికార్థము. దశరథుఁ డాడితప్పనివాఁడన్న కౌసల్య వాక్యము సార్థకము. పూర్వాపరవాగ్దానములలో దేనిని సరించినను సత్యవాదియే కదా. కైక కొసంగిన వరమును చెల్లించుటం జేసి యసత్యప్రతిజ్ఞుఁడు కాఁజాలఁడు. ఆవదాన మెఱుంగనివా రట్లూహింపఁజాలరి. మహాకవి వాల్మీకి దశరథుని ప్రవర్తన మెట్టిదని లోకులకుఁ దెలియవలయుననియే కౌసల్యనోట సత్యవాదియే యని పలికించెను. ఆతఁ డెన్నఁడు నాడితప్పనివాఁ డనుభావము నీవాక్యమే తెలుపును. జనులను పాలించు రాజు సత్యపాలకుఁడుగా నుండవలయునను నీతి నీవాక్యము తెలుపుచున్నది. సత్యము నారాధించినఁగాని ప్రజారంజనకార్యమునఁ

గృహస్థుఁడు కాఁజాలఁడని మన మెఱుంగవలయును. సత్య పాలన మొకతపస్సనియు నెఱుంగందగు.

"ఋతం తపస్సత్యం తపశ్శ్రుతం తపశ్శాంతం తపో దమ స్తపశ్శమ స్తపో దానం తపో యజ్ఞం తపో భూర్భువస్సువర్బ్రహ్మైతదుపాస్యైత త్తపః."

—ఆరణ్యకము.

అని శ్రుతి బోధించుచున్నది. సత్యము ననుసరించువారు మును లనఁదగుదురు. ఈశ్రుతిలోఁ దెలిపినవన్నియుఁ దపశ్శబ్దవాచ్య ములే. దేని నారాధించినను భగవంతుఁడు తృప్తుఁడగునని సారము.

"ద త్తమాసనమాలభ్య భోజనేన నిమంత్రితః,
మాతరం రాఘవః కించిద్వ్రీడాత్ప్రాంజలిరబ్రవీత్." ౨౫

అని మూలము. తల్లి రామచంద్రుని భుజింపఁ బంచి యాసన మిప్పించెను. రామమూర్తి భుజింపక యాపీఠమును గరమున స్పృశించెను. పరమాదరమునఁ బిలిచి యన్నము పెట్టి యాసన మీయఁగా భుజింప నలసుపడక యున్నను వారిచ్చినపీఠమును దాఁకవలయును. దాన నాగృహస్థున్ను తృప్తుండగునన్న సదా చారమును శ్రీరామమూర్తి మనకుఁ దెలిపెనని యెఱుంగవల యును. సదాచారములన్నియు రామచంద్ర ప్రవర్తనమునుండి మనము గ్రహింపవచ్చును. ఆదరించినవారిని గౌరవింపవలయును గాని తిరస్కరింపరాదనునదియే యిందుఁగలసారము.

"దేవి నూనం న జానీషే మహద్భయముపస్థితం,
ఇదం చ తవ దుఃఖాయ వైదేహ్యా లక్ష్మణస్య చ." ౨౬

అనునది శ్రీగోవిందరాజీయము సామాన్యార్థము స్పష్టము. రామ మూర్తి సర్వజ్ఞత్వము దీనిమూలమున వెల్లడించెను. ఎట్లు?

పరహింసారూపదుష్కార్యమునఁ బ్రవర్తించినందున వారిశ
శ్శక్తి ఫలవంతము కానయ్యెను. ఎట్టిసత్కార్యములైనను
హింసాకర్మపరములయ్యెనేని సత్ఫలము నీయఁజాలవనుట సిద్ధాం
తము. కనుక నట్టిదుష్టకార్యరతుల వధింపఁబూనిన రామమూర్తి
తదనురూపశక్తిమంతుఁడు కావలయును. కాఁబట్టియే ముని
వృత్తి నుండవలయునని కైకను బ్రోత్సహించి యామెచేఁ
జెప్పించి యామాటరీతిగాఁ దాను వర్తించినట్లు సమర్థించెను.
శ్రీరామమూర్తి పరమేశ్వరుఁడౌట సర్వసంపూర్ణుఁడగు
శక్తిసంపన్నుఁడు కాఁజాలఁడా. మరలఁ దపస్సంపాదనమున
కేల ప్రయత్నింపవలయును? అను ప్రశ్నము [illegible].

"యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో జనః"

అన్నగీతాప్రమాణము ననుసరించి లోకులకు సదాచారమును
నేర్పుటకే యవతరించినందునఁ దాను బ్రహ్మచర్యము [illegible]
బోధింపవలయునుగాని వాగ్రూపమునఁ దెలుపఁగూడదు. కాఁ
బట్టియే దర్భాసనమును గూరుచుండఁదగిన కాలమునందును
గాని మణిమయాసనమునఁ గూరుచుండఁదగినది కాదని తెలి
పెను.

"విష్టరాసనయోగ్యో హి"

అన్నమూలమునకు,

"విష్టరో నామ పంచవింశతి దర్భనిర్మితో తాపసాసనవిశేషః, పంచాశద్భి
ర్భవేద్బ్రహ్మా తదర్ధేన తు విష్టరః ఇతి స్మృతేః."

అని గోవిందరాజులు,

"విష్టరాసనం నామ అవిచ్ఛిన్నాగ్రపంచవింశతిదర్భనిర్మితాసన మిత్యర్థః"

అని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి.

"విష్టరస్తు సార్ధద్వితయవామావర్తవలితాగ్రోర్ధ్వముఖాగ్రా అసంఖ్యాతదర్భాః.
తథా చ గృహ్యసంగ్రహః.—

"ఊర్ధ్వకేశో భవేద్బ్రహ్మా లంబకేశస్తు విష్టరః." ఇతి.
ఛందోగపరిశిష్టమ్.

"దర్భసంఖ్యా న విహితా విష్టరాస్తరణేష్వపి,
ఏపంచ.

పంచాశద్భిర్భవేద్బ్రహ్మా తదర్ధేన తు విష్టరః." ఇతి.

"యది సమూలం తదాశాఖ్యంతరీయం, ఏతేన విష్టరే పంచవింశతి సంఖ్యా, భవదేవభట్టోక్తా నిరస్తా. ఏవం విష్టరగ్రహణం హస్తాభ్యామపి యదుక్తం తదపి నిరస్తం.

"యత్రోపదిశ్యతే కర్మ కర్తురంగం న చోచ్యతే,
దక్షిణస్తత్ర విజ్ఞేయః కర్మణాం పారగః కరః."
ఇతి ఛందోగపరిశిష్టం ఇతి సంస్కారతత్వమ్."

అని శబ్దకల్పద్రుమము.

ఇరువదియైదు దర్భలచే నిర్మింపఁబడినది విష్టరమనుట నియమము కాదని సారము. తపోనిరతిసుండి భగవదనుగ్రహపాత్రుఁడైనఁగాని మనశ్శక్తిగలవాఁడు కాఁడనువిషయము ఈభాగమునుండి మనము గ్రహింపవలయును. భగవద్ధ్యానమునఁగాని యేగొప్పకార్యము సాధింపఁజాలననునూహ యెప్పుడు గలుగునో యప్పుడే యహంకారము తొలఁగునని భావము. అప్పుడే మనస్సు నిర్మలముగా నుండఁగలదనియే తాత్పర్యము.

నాలుగుపదుఁను నగుసంవత్సరములు దండకారణ్యవాసమని శ్రీరామచంద్రుఁడు తెలిపెను. దీనఁగలవిశేషమేమి? ఉపాస

కుఁడు ఇష్టదేవత నారాధించుచుండినఁ దదనుగ్రహము పండ్రెండుసంవత్సరములకుఁ గలుగుననియు సాక్షాత్కారము కలుగ వచ్చును. కాని పండ్రెండుసంవత్సరము లుపాసించుటకు మహా నియమమని పెద్దలభావము. దీనికే మహావ్రతమనియు నామాంతరము గలదు. తదుపరి రెండుసంవత్సరములు తపస్సునకు దుష్టసంహారమునకును నెలుంగవలెను "విజనే వనే" అనునవి యీతపోనియమమును దెలుపుచున్నవి. ఏకాంతసాధన యోగి సమ్మతమనుట ప్రసిద్ధమే కదా.

తేనె కందమూలఫలములు నాహారముగా మునివలె నుండును. వంటవాండ్రు పెక్కుభంగుల సంస్కరించిన మాంస విశేషమును వదలుకొనును. అని రామమూర్తి పలికెను. దీనిభావ మేమి?

"ఆయుస్సత్త్వబలారోగ్యసుఖప్రీతివివర్ధనాః,
రస్యాస్స్నిగ్ధాస్స్థిరా హృద్యా ఆహారాస్సాత్త్వికప్రియాః." ౮

గీత ౧౭. అధ్యా.

అన్న భగవదుక్తి ననుసరించి సత్త్వగుణమును వృద్ధిచేయునాహారము మునులయాహారమని ప్రసిద్ధము. కావున నట్టియాహారమునే భుజించువాఁడనని రామునాశయము. ఆమిష శబ్దమునకు వంట వాండ్రు పెక్కుభంగుల వండినమాంసమనియే యర్థమని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిరి.

"ఇదం మేధ్యమిదం స్వాదు నిష్టప్తమిదమగ్నినా,"

అని సూక్తి. ముందీరామాయణమునందే కేవలమాంసగ్రహణము చెప్పఁబడును. కావుననే యీయర్థము సుసంగతమే. "మధుమూలఫలైః" అనుమూలమునఁ గలమధుశబ్దమునకు

మద్యముగూడ నర్థమని కొందఱందురు. 'మధు మద్యే పుష్పరసే' అని యున్నదికదా. మద్యము గ్రహింపననునర్థము పలుకరాదని కొందఱాక్షేపింతురు. క్షత్రియాదులకు కొన్నిమద్యములు పానార్హములే యగును.

“న మాంసం రాఘవో భుంక్తే న చాపి మధు సేవతే.” ౪౧.

సుందరకాం. ౩౬-సర్గము.

అని హనుమంతుఁడు సీతాదేవికిం దెల్పెను. ఇందు మద్యమే మధుశబ్దార్థముగాని తేనె కాదు.

“పైష్టికం తాళజం కైరం మాధూకం గుడసంభవమ్.
తృతీయాది త్రివర్ణానామాసవం పేయముచ్యతే,
స్త్రీణామపి తృతీయాది పేయం స్యాద్బ్రాహ్మణీం వినా.
అథ భర్తృప్రసన్నార్థం నారీ మద్యం పిబతి లోలుపా,
ఉన్మాదినీతి సా ఖ్యాతా తాం త్యజేదంత్యజామివ.” బ్రహ్మాండపురాణము.

అని ప్రమాణము కలదు. దీనింబట్టి నాఁడుఁగా సీతావియోగానంతరము మద్యమాంసములను వర్జించెననియు, నంతకుముందు విధివిహితములగు మద్యమాంసములఁ బరిగ్రహించువాఁడనియుఁ దేలెడిని. మధుశబ్దమునకు మద్యమిట నర్థము కాదను వాదము సాధువా కాదా యని పండితు లూహింతురుగాక. మద్యపానము చేయువారికి మనఃప్రసన్నత్వ మలవడునా. అట్టివారిచ్చుపూజను బరమేశ్వరుఁడు గ్రహించునా యని ప్రశ్నించువారు కలరు. కాని,

“యదన్నం పురుషో భుఙ్క్తే తదన్నం తస్య దేవతాః.”

అన్నసూక్తిని బాగెఱుంగరు. కులోచితాచారము భగవంతుని మెప్పించుటయే కాని వేఱు కాదు. విధివిధించిన యాహారము దుష్టము కానేరదు. కనుకనే

"బ్రాహ్మణో మదిరాం దత్త్వా బ్రాహ్మణ్యాదేవ హీయతే."

అన్న కాళీవాక్యము సుసంగతము కావున మద్యమాంసములు నివేదనాదిక కులదైవతముల నారాధించుచుఁ గుహ్యకృత్యముల ననుసరించువారు భక్తిగలవారైననో భగవదనుగ్రహమునకుఁ బాత్రులేల కారో తెలియరాకున్నది. ఋష్యాదులనే తెలిసికొని వారిభావ మరయుదము.

"చతుర్దశ హి వర్షాణి వత్స్యామి విజనే వనే,
మధుమూలఫలైర్జీవన్ హిత్వా మునివదామిషమ్."

అని మూలము.

"అత్ర ఆమిషశబ్దేన సూదైస్సంస్కృతం మాంసముచ్యతే, కేవలం మాంస స్వీకారస్యోత్తరత్ర వక్ష్యమాణత్వాత్."

అని గోవిందరాజవ్యాఖ్య.

"ఆమిషశబ్దేన సూదైస్సంస్కృతం మాంసభక్ష్యభోజ్యాదికం ఉచ్యతే. 'ఇదం మేధ్యమిదం స్వాదు నిష్టప్తమిదమగ్నినా' ఇతి ఉత్తరత్ర కేవలమాంసస్వీకారస్య వక్ష్యమాణత్వాత్."

అని మహేశ్వరతీర్థులు.

క. "మునివలె విజనంబగున
వ్వనమున నివసింపఁబోవువాఁడను మాంసం
బును వంటవాండ్రు పచనం
బును జేసినదానిఁ దినఁగఁ బోలదు సుమ్మీ."

(ఆంధ్ర శ్రీమద్రామాయణము.)

"పాటిలె మౌనిరీతి మధుపక్వఫలంబుల నుక్కి- మాంసము
న్నాట దలంపకుండుఁ బదునాలుగువర్షము లేఁ దపస్వినై."

(వావిలికొలను రామాయణము.)

అనిమిషశబ్దమునకుఁ బెద్దలు సిద్ధాంతము చేసినది వ్రాయుట మేలో, మానుట మేలో పెద్దలు నిర్ణయింపఁగలరు. విమర్శకులు పక్షపాతమునఁ బొగడినందునను, నాపద్యములఁ దెగడినందున నీవిషయము వ్రాయవలసివచ్చెను. వేఱుకారణమునఁ గాదని పాఠకమహాశయు లూహింతురుగాక.

"సా బహూన్యమనోజ్ఞాని వాక్యాని హృదయచ్ఛిదాం,
అహం శ్రోష్యే సపత్నీనామవరాణాం వరా సతీ." ౩౯

అని మూలము. రామచంద్రునకుం గౌసల్య తెలుపుమాట లివి. ఇది కేవలము స్త్రీస్వభావమును బోధించెడిని. ఎల్లరయందెక్కువదాననయ్యు ననఁగాఁ దొలిభార్యనయ్యుఁ దక్కువవారగు సపత్నులాడు కఠోరవాక్కుల వినుట విశేషదుఃఖకరమని తల్లి కొడుకునకుం దెల్పెను. తొలిభార్య కొడుకునకు రాజ్యము లభింపుటయే కదా పెద్దభార్యయందుఁ గలశ్రేష్ఠత్వము. ఎంతశాంతముగలవారైనను స్త్రీలుమాత్రము సపత్నులతోఁ గలిసియుండరను దానిని మన మెఱుంగవలయును.

"దశ సప్త చ వర్షాణి తవ జాతస్య రాఘవ,
అసితాని ప్రకాంక్షంత్యా మయా దుఃఖపరిక్షయం." ౪౫

అని మూలము కౌసల్య రామునకుఁ దెల్పెనని సంగతార్థము. ఇందు రాముని వయోనిర్ణయము చేయు నవకాశము కలదు. వాల్మీకిరామాయణమున సంశయము నీవిషయము కలదు. ఒక్కదానికి నొకటికి విరుద్ధముగ నుండును. కావునఁ గొందఱు వాల్మీకిరామాయణమున ననేకు లనేకభాగములు చేర్చినారనియెదరు. గమనించిన యిట్టిపూర్వాపరవిరుద్ధములు గలవనియుఁ జెప్పుదురు కొందఱు. పనిలేనిమంగలి పిల్లితలఁ గొరిగెనన్నట్లు

పరిశీలకుల మనుపేర నాక్షేపించువారనియే వారినిగూర్చి మనము చింతింపవలయును. విరుద్ధములగు నీవిషయముల సమర్థించుటెట్లు? వినుఁడు.

ఆర్షగ్రంథములన్నియు మతసిద్ధాంతములకు నాధారపడియుండును. నాలుగుజాతులుగా విభజించినవారిలో ముదటి మూఁడుజాతులవారికి ద్విజులని పేరు.

"వైదికైః కర్మభిః పుణ్యైర్నిషేకాది ద్విజన్మనాం,
కార్యశ్శరీరసంస్కారః పావనః ప్రేత్య చేహ చ. ౨౬
గార్భైర్హోమైర్జాతకర్మచౌడమౌంజీనిబంధనైః,
బైజికం గార్భికం చైనో ద్విజానామపమృజ్యతే. ౨౭
స్వాధ్యాయేన వ్రతైర్హోమైస్త్రైవిద్యేనేజ్యయా సుతైః
మహాయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః." ౨౮

మను. ౨ అధ్యా.

"మాతుర్యదగ్రే జాయంతే ద్వితీయం మౌంజిబంధనాత్,
బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశస్తస్మాదేతే ద్విజాస్స్మృతాః. ౩౯
యజ్ఞానాం తపసాం చైవ శుభానాం చైవ కర్మణాం,
వేదఏవ ద్విజాతీనాం నిశ్శ్రేయసకరః పరః." ౪౦

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి. ఆచారకాండము.

"సంక్రాంతౌ విషువే చైవ స్వజన్మత్రితయేఽయనే,"

అని శాతాతపప్రశ్నోత్తరము.

స్వజన్మత్రితయ మనఁగా జననము, ఉపనయనము, దీక్షాస్వీకారము అనునవి మూఁడును స్వజన్మత్రితయ మనంబడును.

ద్విజులనఁగా సాధారణముగా రెండుజన్మములుగల వారనియే యర్థము. జననము, ఉపనయనము అనునవియే

రెండుజన్మములు. జనన మెల్లరకు సమానజన్మము. ఉపనయనము విశేషించి బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యులకు జననదినము. ప్రాయశః పెద్దలుపనయనాదిగా వయస్సు లెక్కింతురు. కొందఱు జననాదిగా లెక్కింతురు. ఈ రెండువిషయములు మనస్సున నునుపకొనిన శంకలు గలుగునవకాశము లేదు. విరుద్ధవిషయము లేవనఁగా:—

దశ సప్త చ వర్షాణి = కౌసల్య (పదునేడేండ్లు)
ఊనషోడశవర్షో మే = దశరథుఁడు (పదాఱేండ్లు నిండలేదు.)
ఉషిత్వా ద్వాదశ సమా ఇక్ష్వాకూణాం నివేశనే = సీతాదేవి.
(అయోధ్యలోఁ బండ్రెండు వత్సరము లుంటిని.)

"మమ భర్తా మహాతేజా వయసా పంచవింశకః,
అష్టాదశ హి వర్షాణి మమ జన్మ నిగణ్యతే." సీతాదేవి.
(రామునికి నిరువదియైదు వత్సరములు. నాకుఁ బదునెనిమిది.)

దశరథమహారాజు విశ్వామిత్రునితో నాకొడుకునకు నింకను బదాఱువత్సరములైన నిండలేదే అనియెను. ఆసంవత్సరముననే సీతాకళ్యాణము సాగెను. సీత యయోధ్యయందుఁ బండ్రెండు వత్సరము లుంటినన్నందునఁ బదునాఱు పండ్రెండు కలిపిన నిరువదెనిమిదిసంవత్సరములగును. అడవికిఁ బోవునప్పటికి రాముని వయస్సు ఇరువదియైదువత్సరములు నాకుఁ బదునెనిమిదేండ్లు. అని సీతయే పలికెను. కౌసల్య పదునేడువర్షము లనియెను. ఈ మూఁడును నొకదానికొకటి సరిపడవు. ఇవి సరిపడువిధము కౌసల్య ఉపనయనమునుండి వయస్సుపరిగణించెనని యూహింపఁదగు. కామ్యబద్ధములని చెప్పఁబడిన యుపనయనకాలమునందు నెనిమిదవయేట నుపనయనము సాగినదనుకొందగు. కౌసల్యచెప్పిన పదియేడేండ్లు ఈరీతిగా నంగీకరింపవలయును.

జన్మాదిగా నెనిమిదేండ్లను జేర్చి సీత రామునివయస్సిరువదియైదని పలికెనని నిశ్చయింపవలయును. దశరథుఁడు రామునకుఁ బదియాఱు వత్సరములు నిండనిబాలుఁడు మా రాముఁడనియెను. విశ్వామిత్రయజ్ఞకాలమున మారీచుఁడు రామునిచేఁ గొట్టఁబడియెను. మారీచుఁడు రావణాసురునకు రామునిమాహాత్మ్యమును దెలుపుచు

"బాలో ద్వాదశవర్షోఽయమకృతాస్త్రశ్చ రాఘవః."

అని వయోనిర్ణయమును దెలిపెను. కావున వివాహసమయమున రామునకుఁ బదాఱువత్సరములు నిండలేదనఁగాఁ బదునైదువర్షములని పరిగ్రహింపవలయును. ఇట్లుగా సమన్వయించి నిర్ణయింపఁగా శ్రీరామునకు నెనిమిదవవత్సరమున నుపనయనము పండ్రెండవయేట వివాహము. పిదప ద్వాదశవత్సరము లయోధ్యానివాసము. ఇరువదైదవయేట నరణ్యప్రయాణమని తేలెడిని.

"నాభర్తకు నిరువదైదుసంవత్సరములు నాకుఁ బదునెనిమిదియేండ్లు" అని సీత చెప్పినవిషయమునఁ గొన్నిసందేహములు గలవు. పెండ్లినాటికి సీత యాఱేండ్లబాలికయని స్పష్టమగును. ఆఱవసంవత్సరమున సీతకుఁ బండ్రెండవయేట రామునకు వివాహము సాగెననికదా దీనిభావము.

"రామస్తు సీతయా సార్థం విజహార బహూనృతూన్,
మనస్వీ తద్గతస్తస్యా నిత్యం హృది సమర్పితః." -౨౬

బాలకాం. ౭౭ సర్గము.

అనువాక్యముంబట్టి చూడఁగా నయోధ్యానగరప్రవేశానంతరమునందే సీతారాములవిహారము స్పష్టముగాఁ దోఁచును.

ఆవయస్సున వివాహము సంగతమాయన్న దృఢశరీరులకు సంగతమే యని కొందఱు వ్రాసిరి. అయ్యది యపహాస్యభాజనముగాఁ దోఁచును. ఇఁక సమాధాన మేలాగు? అన్న ప్రశ్నము చక్కనిది. సీత యయోనిజాత యనునది యంగీకరించువారల కిది యచ్చెరువు కలిగింపదు. రామమూర్తికన్న వయసున సీత పెద్దదిగానే తోఁచును. సీతారాములు ప్రకృతిపూరుషులుగాన నీవయఃపరిమాణము వారికిం జెల్లదు. సీత తనవయస్సు పదునెనిమిదియనుట లోకులకు విశ్వాసార్థమే కాని వేఱుగాదు. పదునెనిమిదియేండ్లనారీమణిగా నెల్లరకు దర్శనమిచ్చెను. శ్రీరామమూర్తి కౌసల్యాగర్భసంభూతుఁడుగాన నాశ్రీరాముని వయస్సు సరిగనే యున్నది.

“అనన్యపూర్వికాం కాంతామసపిండాం యవీయసీమ్.” యాజ్ఞవల్క్యము.

“యవీయసీం వయసా ప్రమాణతశ్చ న్యూనామ్.”

ఈస్మృతివాక్యము ననుసరించి వరునివయస్సుకంటెఁ గన్యకవయస్సు తక్కువగా నుండవలయుననుట స్పష్టము. దానిననుసరించి సీతారాములవివాహమే శాస్త్రసమ్మతము కాదనవలయును. ఆదిమదంపతులగు సీతారాముల కీసామాన్యవిధుల ననున్వయము చేసి యాక్షేపింపరాదు. కావున, సీతారూపిణియగు మహాప్రకృతి రావణసంహారార్థము పదునెనిమిదేండ్లప్రాయముగలదిగాఁ గనఁబడియెననియు, సామాన్యశాస్త్రనియమము లాదిదంపతులవివాహవిషయమున నన్వయింపరాదనియు మనము నిర్ణయించుకొనవలయును. భగవచ్చరిత్రము చదువునపుడు దానిసారమేమనియే యూహింపవలయును. దాననే మనకు లాభము కలుగును. సామాన్యధర్మములు విశేషధర్మ

ములచే నడఁగఁద్రొక్కఁబడినదిగదా. ఈవచనమున కావచనము, ఆవచనమున కీవచనము విరుద్ధమనియు, గాన నొక్కఁడు చేసినకావ్యము కాదనియు వాదములు చేయుదురు, [illegible] పరమ పురుషార్థముగా భావించువారలు భగవత్తత్త్వము నెఱుంగఁ జాలరనుట సిద్ధాంతము. సీతారాముల ప్రవృత్తులు, వాని మహత్త్వము, వారు చేయునట్టి కార్యములు సర్వజనహితములగు టుత్తమము. రామాయణము ననుసరించి యాలోచించినను వయోనిర్ణయ మసంగతము కాదు. సీతఁగూడి రాముఁడు [illegible] విహరించె ననుటకు పూర్వ సమాధాన మేమనఁగా "స్వ[illegible]నం కేళిః" అను ప్రమాణము ననుసరించి వివాహానంతరము [illegible] కాలమున ననుభవించెననుటయే సమాధానము. అయోధ్య యందున్న పండ్రెండుసంవత్సరములలో రాముని వయస్సునకు సీతవయస్సునుఁ గలుపఁగాఁ బండ్రెండు దాఁటును. ఈరెండు వత్సరములు దాంపత్యసుఖానుభవకాలమని నిర్ణయింపవచ్చును. ఈసమాధానమున నసంగతమునకు నాధారము గానరాదు.

"అపశ్యంతీ తవ ముఖం పరిపూర్ణశశిప్రభం,
కృపణా వర్తయిష్యామి కథం కృపణజీవికాం." ౪౭

అని మూలము. కౌసల్యవాక్య మిది. సామాన్యార్థము స్పష్టము. సకలజగదాహ్లాదకరమగు భగవంతునిమోము చూడకయుండువాఁడు కృపణుఁడు. ఆతనిజీవనము దుఃఖజీవనము. శ్వేతవర్ణము ముక్తిప్రదము. శ్వేతవర్ణముగా భగవంతుని ధ్యానించువారు ముక్తికాములని యెఱుంగవలయు.

"ముక్తా ధ్యేయా శశిజ్యోత్స్నాచ్ఛ ధవళాకృతిరంబికా. ౭౧
రక్తసంధ్యకరోచిస్స్యాద్వశీకరణకర్మణి,

శవిత్వే విశదాకారా స్ఫటికోపలనిర్మలా. ౨౨
ధనలాభే సువర్ణాభా చింత్యతే లలితాంబికా,
సర్వసంపత్తిలాభే తు శ్యామలాంగీ విచింత్యతే. ౨౩
నీలా చ మూకీకరణే పీతా స్తంభనకర్మణి,
ఆమూలమాబ్రహ్మబిలం జ్వలన్మాణిక్యదీపవత్. ౨౪
యే ధ్యాయంతి మహఃపుంజం తే స్యుస్సంసిద్ధసిద్ధయః,
ఏవం బహుప్రకారేణ ధ్యానయోగేన కుంభజ. ౨౫
విభావయంత శ్రీదేవీం భజంతే మహతీం శ్రియం,
ప్రాప్యతే సద్భిరేవైషా నాసద్భిస్తు కదాచన." ౨౬

లలితోపాఖ్యానము. ౪౧-అధ్యా.

అను నీ ప్రమాణవాక్యములం బరిశీలించినచోఁ బై విషయము స్పష్టమగును. భగవంతుని దేజోరూపునిగా ధ్యానింపనివారి జీవనము దుఃఖజీవనమని భావము.

"యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మి,
చేతసా సర్వకర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరః,
బుద్ధియోగముపాశ్రిత్య మచ్చిత్తస్సతతం భవ."

అను నీభగవద్గీతావాక్యములు నీ భావమునే సూచించెడిని. కావున, శ్రీరామచంద్రుని శ్వేతవర్ణవిశిష్టునిగా ధ్యానించి మనఃకమలమునందు నెలకొల్పిన యా రూపమును జూచుచుండినచో నట్టిభక్తుని దే సుఖజీవనము. అనఁగా నాతనియానందమే నిజముగా నానంద మనంబడును. దీనిచేతఁ బూజ యనఁగా మానసికపూజయే యుత్తమమనియు, విగ్రహారాధన ముత్తమము కాదనియు, నయ్యది కేవలపామరులకొఱకు నిర్మింపఁబడిన దనియుఁ దేలెడిని.

"మ్రైవ నూనం మరణం న విద్యతే న చావకాశోఽస్తి యమక్షయే మమ,
యదంతకోఽద్యైవ న మాం జిహీర్షతి ప్రసహ్య సింహో రుదతీం మృగీమివ."

అని మూలము. ఇదియుఁ గౌసల్యపలుకువాక్యమే. మహాముని కౌసల్యనోట నొకరహస్యవిషయమును వెల్లడించెను. ఎట్లనఁగా భగవద్దర్శనముచేసి ప్రీతితో నారాధించి నిరంతరము మనస్సునఁ దత్కల్యాణరూపమును జూచుచుండువారికి మరణ మెక్కడిది? వారికి యమలోకమున జోటుండునా? యముఁడు వారిఁ గన్నెత్తియైనఁ జూడఁగలఁడా? అనఁగా వారిదివ్యశరీరము శాశ్వతమని భావము. పాంచభౌతికశరీరము స్థిరముగ నుండునా యని ప్రశ్నింపవచ్చును. అట్టివారు కోరరు. కాని వారి కింక నొక కోరికకలిగిన నీపాంచభౌతికశరీరమే యక్షయముగా నిలుచును. పరమేశ్వరుఁడు చేయఁజాలనిపని యుండునా! భక్తులు సాధారణముగాఁ గోరికకలవారు కారాదు. భగవద్దర్శనానందానుభవమే వారలకు ముక్తి. వారలే యోగులనఁబడుదురు. ధ్యేయమూర్తిని మనమునఁ గాంచుచుందురు.

"యో మాం పశ్యతి సర్వత్ర సర్వం చ మయి పశ్యతి,
తస్యాహం న ప్రణశ్యామి స చ మే న ప్రణశ్యతి." 30 అధ్యా. 6.

అన్న గీతావాక్యము కలదుకదా. భగవంతుని చెంతనుండు ననఁగా భావమేమి? కనఁబడుసకలపదార్థములు భగవద్విభూతులుగా నాతనికిం గనంబడునని తాత్పర్యము.

"ఇదం తు దుఃఖం యదనర్థకాని మే
వ్రతాని దానాని చ సంయమాశ్చ హి,
తపశ్చ తప్తం యదపత్యకారణా
త్సునిష్ఫలం బీజమివోప్తమూషరే." ౫౦

ఇదియుం గౌసల్యావాక్యమే. ఇందొక్కవిశేషాంశము కలదు. ఇందలి యపత్యశబ్దము సర్వవాంఛోపలక్షణమని యఱుంగ వలయు. ఐహికసుఖముంగోరి చేయువ్రతములు దానములు ధ్యానాదులు తపస్సు నిష్ఫలములగును. అనఁగా వానికిఁ దగినంతఫలము చేకూరదని భావము. స్వల్పసుఖముంగోరి చేయు భగవత్పూజ చవుటినేలలో నిడినవిత్తనముంబోలి నిష్ఫలమగును.

"చతుర్విధా భజంతే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున,
ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ. ౧౬
తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే,
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః. ౧౭
ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం,
ఆస్థితస్స హి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిం." ౧౮

గీత. ౭ అధ్యా.

"విహాయ కామాన్యస్సర్వాన్ పుమాంశ్చరతి నిస్స్పృహః,
నిర్మమో నిరహంకార స్స శాంతిమధిగచ్ఛతి." ౭౧

గీత. ౨ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములు నిష్కామకర్మము భగవదనుగ్రహపాత్రమని బోధించుచున్నవి. స్వార్థపరులై నిష్కామకర్మము లాచరించిననవి చవుటినేల విత్తినబీజములం బోలియుండును. ఈ గీతార్థము [illegible] రామాయణమునఁ గౌసల్యావాక్యమున మహర్షి తెలిపినసు యుండంగవలయును. ఇట్లు నిసర్గము మన కనేకవిషయములను దెలుపుచున్నది. ఇంకఁ విరువాలికథను బఠింతము.

లక్ష్మణుఁడు కౌసల్య నూఱడించుట

*ఆరీతిగాఁ గౌసల్య వగచుచుండఁగా సౌమిత్రి [illegible] యామె వగలడంపఁబూని తత్కాలోచితముగా నిట్లనియెను. ఆర్యా! ఒక్క స్త్రీమాటలకు లోనై రామచంద్రుఁడు రాజ్యము వదలి యడవికేగుట నీకుమాత్రముకాక నాకునుగూడ సమ్మతము కాదు. మహారాజు కడు వృద్ధుఁడు. ఆతనిమనస్సు [illegible] మాఱియున్నది. మఱియును విషయలోలుఁడు కామవశంగతుఁడు. కనుకఁ గైక ప్రోత్సహింప [illegible] యుండును? అయుక్తము లెన్నియైనఁ జెప్పును. [illegible] వాక్కు పాటింపరాదు. ఇది రాజదోషము కాని, రాముని దోషమే యగునందువేమో అది సరికాదు. రాజ్యము వదలి యడవినుండ వెడలఁగొట్టఁదగిన రాజద్రోహముగాని, [illegible] నేమహాపాతకము గాని రాముఁడు చేసినట్లు నాకుఁ దోఁచలేదు. (ముదుసలియై తండ్రి దుర్విషయములోలుఁడై స్త్రీ చెప్పినట్లు [illegible] మాలి యిట్లు చేయుచున్నాఁడు. కనుక ధార్మికుఁడు [illegible] రాజును వధించురీతి నేనాతని వధింతును.) రాజు రామునకు [illegible] వాఁడు. రామునిచే సన్మానింపఁబడినవాఁడు కాని [illegible] కాని చాటుననైన రామునియందు దీదోషములు గలవని చెప్పఁగా నేను విననేలేదు. కనుక రామునియందే దోషములు గలవని సంశయింపరాదు. దేవతలంబోలి కౌటిల్యము లేక [illegible] సుశిక్షితుఁడై జితేంద్రియుఁడై శత్రువులయందుఁగూడ [illegible]చి, ధర్మస్వరూపుఁడైయున్న శ్రీరామమూర్తి [illegible]నుట

---

* ఇయ్యది యిరువదొకఁడవ సర్గమునుండి [illegible]. అధ్యాత్మ రామాయణ కథాసారముకూడ నిందు నిమిడియుండును.

ప్రత్యక్షముగాదా. అట్టిసత్పుత్త్రుని దోషముగాని కారణము గాని లేక లోకమున నేధార్మికుఁడు విడనాడును? శ్రీరాముని నిష్కారణముగా విడనాడిన దశరథుఁడు ధార్మికుండగునా? దుర్మతి యగుట నతనిమాటఁ బాటింపరాదు. ముదివగ్గయ్యును మరల బాలత్వమునడినట్లు కామమునకు లోఁబడియున్న రాజు శాసించినయసంగతవాక్యము రాజనీతిననుసరించి యూహించినచో నేమూఢుఁడైన మనస్సున నొప్పుకొనునా? అన్నా! రామచంద్రా! నిన్నడవులకుఁ బంపువిషయ మెవ్వరికిఁ దెలియక మును పే నాతోఁగూడి యీ రాజ్యమంతయు వశపఱచుకొనుము. ధనుర్ధారినై నేను బాహ్యమున రక్షకుఁడనై యుండఁగా యమునింబోలి యొరులకుఁ గన్నెత్తుచున్న నీకంటె విశేషపౌరుషము చూపువాఁ డీలోకమున నెవ్వఁడు గలఁడు? నీయానతి నెవ్వఁడు మీఱును? పురుషోత్తమా! ఈపౌరులు నీకుఁ బ్రతికూలమగుదానిని దేనినేఁ జేయఁబూనిరేని వారిని నానిశితవిశిఖముల రూపఱఁజేసి పురము నిర్మానుష్యముగా నొనరింతును. ఇఁక భరతునిపక్ష మూనినవారుగాని, వారికి మేలుగోరువారు మఱెవ్వరుగాని యెవ్వరైన గనఁబడిన వారినెల్ల వధించెద. మృదుస్వభావులనెల్ల గవమానింతురు. కావునఁ గాఠిన్యమూని యే పనిని సాధింపవలయును.

అన్నా! తండ్రి కుమతియై కైక ప్రోత్సహింపఁగా నామె మాటలను విశ్వసించి మనకు శత్రువై విరోధము చేయునేని అట్టితండ్రి నాలసింపక వధింతము. అంతట క్రూరకార్యమాచరించువానిని కట్టివేయుదము. ఇట్లు చేయవచ్చునా యందు వేని శిష్యుఁ గురువునకుఁ బ్రమాణము కలదు. జనకుఁడైనను గర్వించి కామములకు లోఁబడి కార్యాకార్యము తెలియంగక

హద్దుమీఱి చెడుత్రోవను ద్రొక్కినేని యాతని శిక్షింపవల
యును. మహాత్మా! ఆమాట యటుండనిమ్ము. ధర్మమునను సరించి
నీకు లభింపనున్న యీ రాజ్యమును, సహోదరుఁడు నిష్కసింపఁ
జాలుబల మేది తనకుఁ గలదని, తగినకారణ మేమికలదని
యూహించి నీకొసంగక కైకేయీ! నీయఁగోరుచున్నవాఁడు!
రాజున కట్టిబలముగాని కారణముగాని లేదు. శత్రుసూదనుఁడ
వగు నీతోడను నాతోడను కాదనక విరోధము గలిగియున్నఁగాని
భరతునకు రాజ్యమిచ్చుట కతని నేను యుద్ధకారణముకలదు!
అని పలికి కౌసల్యం గాంచి యిట్లు పలికెను.

అమ్మా! నేనును భరతునివలె స్నేహశీలుఁడ. అయిన
నాహృదయమునందు భ్రాతయగు రామునిపై ననురాగము
కలదు. ఈమాట నీయెదుట నేను సత్యముపై ధనుస్సుపై దాన
ముపై దేవతార్చనాదులపైఁ బ్రమాణము చేసెదను. తల్లీ!
మండుచుండునగ్నినిగాని యరణ్యమునుగాని శ్రీరాముఁడు
ప్రవేశించునేని నేను నతనికంటె ముందే ప్రవేశించెదనని యె
నిశ్చయింపుము. సూర్యుఁడుదయించి కిరణసమూహముచేఁ జీఁక
టంధకారము నడంచుచందమున నేనుంగూడఁ బరాక్రమమున
నీదుఃఖమును మాయింతును. నాపరాక్రమమును దేవతలును
నన్నయు నిపుడు కనుఁగొందురుగాక. అని మహాత్ముఁడగు లక్ష్మ
ణుఁడు పల్కినది విని కౌసల్య దుఃఖించుచు, నీదుఃఖములు తొలఁ
గునా యని కోరుచు రామునితో నిట్లు పలికెను. వత్సా!
తమ్ముఁడు చెప్పుచుండుపలుకుల వింటివికదా. అవి నీకు సమ్మ
తములగునేని యింకఁ జేయఁదగుపని నాలోచింపుము. నాసవతి
ధర్మవిరుద్ధముగాఁ జెప్పినపలుకు విని దుఃఖములపాలగుచున్న
నన్ను వదలి నీవిచ్చోటు వదలి పోరాదు. ధర్మముల నెఱుంగు

డువు. పరమధార్మికుఁడవగు నీవు ధర్మమునే యాచరింపవలయు నని కోరినయెడల నిందేయుండి నాకు సేవలు చేయుచు నసమానమగు నీధర్మమును సమాచరింపుము. తల్లికి శుశ్రూషలు చేయుటకంటె నుత్తమధర్మము వేఱొకటి లేదుకదా. మున్ను కశ్యపకుమారులలో నొక్కఁడు తల్లికిఁ బరిచర్యలు చేయఁదలఁచి దానిచేత మహాతపస్సును బొంది స్వర్గముఁ బ్రాపించెను. నీతండ్రి దశరథుఁడు గౌరవముచే నెట్లు పూజ్యుఁడో యట్లే నేనును దల్లి నగుటఁ బూజ్యురాలనే. కావునఁ బితృవాక్యమువలెఁ దల్లిమాటను నీ వంగీకరింపవలయును. నీ వడవులకుఁ బోవ నే నంగీకరింపను. అడవికి నీవెంతమాత్రము పోరాదు. నిన్ను నెడఁబాసిన నా కీబ్రదు కేటికి? సుఖము లేల? నీవు చెంతనుండక నే నిందు సకలభోగముల ననుభవించుటకంటె నీతోడ వచ్చి తృణభక్షణము చేయుచుండుటయు మంచిదియే. దుఃఖించుచుఁ దల్లడిల్లు నన్ను విడిచి యడవులకుఁ బోవుదువేని నే నిందే ప్రాయోపవేశముఁ బూని యన్నపానములు వదలి ప్రాణములఁ ద్యజింతును. అంతియ కాని బ్రదికియుండనోపను. నీకొఱకు నేను బ్రాణముల వదలినయెడల మున్ను సముద్రుఁడు పిప్పలాదులవిషయమున నధర్మము నొనరించి బ్రహ్మహత్యాతుల్యపాతకము నొందిన చందమున లోకములనెల్ల వ్యాపించునట్లు నీవును దుర్గతిని బొందఁగలవు.

అని యిట్లు విలపించుచు దీనురాలై యున్న తల్లిని గాంచి శ్రీరామచంద్రుఁడు ధర్మాత్ముఁడు కనుక ధర్మవిహితములగువాక్యముల నిట్లనియె. తల్లీ! నీయానతిరీతి మెలఁగవలసినదే. అట్లయ్యు నీమాటకంటెఁ దండ్రిమాట మొదటిదిగనుండును. ఉత్కృష్టమైనది. కాఁబట్టి పితృశాసనమును మీఱునంతసాహ

సము చేయఁజాలను. నీపాదములు తలసోఁకునట్లు నమస్కరించి ప్రార్థింతును. ప్రసన్నురాలవు కమ్ము. తండ్రిమాట ప్రకారము నటవికిఁ బోవఁగోరెదను. అనుజ్ఞనొసంగుము. తండ్రివలెనే తల్లివగు నీవును బూజ్యురాలవే. మున్ను జ్ఞానియుఁ బండితుఁడు వ్రతపరాయణుఁడు నగు కండుమహర్షియుఁ బితృశాసనము నెఱవేర్పఁబూని గోవునుగూడ వధించెను. అంతియ కాక మన వంశమునందుఁగూడ సగరకుమారులు తండ్రి యాజ్ఞచేత భూమిని త్రవ్వుచు భయంకరవధము నొందిరి. పరశురాముఁడు జనకునిమాట నెఱవేర్పఁబూని తల్లిని రేణుకను దానే చంపెను. ఇట్లు గోవధము, ఆత్మవధము, జననీవధము నను పాపముల నాచరించి పిత్రాజ్ఞను బాలింపవలసి యున్నది కదా. ఇట్టియెడ నే తల్లికిఁ గొంతకాలము దుఃఖము మాత్రము కల్గించుచున్నాను. [illegible] మాలి మహోత్కృష్ట మనఁదగు తండ్రియాజ్ఞ నతిక్రమించి యడవికిం బోవక యెట్లుండుదును? అమ్మా! కొడుకులకు మొదలగు వారు దేవసమానులు కదా. వారు [illegible] చేసిన నేనుగూడ నాతండ్రికి హితముగా నతనివాక్యము సార్థకము చేయుదుఁగాని వ్యర్థము చేయను. లోకమున నెవ్వఁడైనను తండ్రియానతిఁ జేయఁబూనువాఁడను గాఁడుకదా. దాని నెఱవేర్చినమహాత్ములను దెలిపితిఁగదా. నీకు దుఃఖము కలిగింపవలయు నని నేను మున్నెన్నఁడును లేని పూర్వాచారవిరుద్ధమగు నూతనధర్మము నాచరింపఁబూనలేదు. మహానుభావు లందఱు యాచరించినపితృవాక్యపరిపాలనరూపధర్మమార్గము ననుసరించి వర్తింతునుగాని వేఱుకాదు. భూలోకమునందు ముఖ్యముగాఁ బితృవచనము సమాచరణీయము. కాన దానికైన నామానస

మంగీకరింపదు. తల్లి! లోనగువారికి దుఃఖ మొకప్పుడు కలిగినను జనకునివాక్య మనుసరించువాని కేకష్టము కలుగదు.

అని యిట్లు వాగ్విశారదులందును ధనుష్మద్వర్యులందు నుత్తముఁడగు రామమూర్తి తల్లి కిట్లుత్తరమిచ్చి యవ్వల సోదరుం గాంచి యిట్లు పలికెను. సౌమిత్రీ! నాయందు నీకుఁ గలమైత్రి యసమానము. నీబలపరాక్రమప్రతాపము లెవ్వరికి నుండవు. నా కీవిషయములు తెలిసినవే. నాయనా! నాతల్లి సత్యశాంతులస్వరూప మెఱుంగనిది. కాన విశేషదుఃఖాక్రాంతురాలయ్యెను. వానినెల్ల నెఱింగిన నీవేటికో యిట్లు పలుకుచున్నాఁడవు? సకలపురుషార్థములందు లోకమున ధర్మమే యుత్తమము. ఏటికందువో, ధర్మమునందే సత్యమున్నది. పితృవాక్యపరిపాలనముకూడ నాధర్మమునే యాశ్రయించినది. కాన దీని మిక్కిలి ధర్మము కల్గును. ధర్మమునందు నియతిగలిగి యదియే ఫలముగాఁ గోరువాఁడు తల్లిదండ్రులనుఁగాని విప్రునకుఁగాని చెప్పినట్లు చేసెదనని వాగ్దానము చేసి తప్పనగునా? అట్లే నేనుగూడఁ దండ్రికిఁ జెప్పినట్లు చేసెదనని ప్రతిన చేసినవాఁడను. కాన దానిని మీఱిపోఁజాలను. కైకయానతిగాని తండ్రియాజ్ఞ యేని? అని యందువేమొ? తండ్రిమాట ననుసరించియే కదా కైక నన్నడవికిఁ బొమ్మన్నది. కావునఁ దండ్రిని జంపి రాజ్యము నిత్తుననుదుష్టరాజధర్మము నాధారము చేసికొనిన యీదుష్టబుద్ధిని మానుము. ధర్మమునే యాశ్రయింపుము. ఇంక నిప్పుడుగాని యిట్టిప్రారంభమును బూనకుము. నాబుద్ధి ననుసరించి ప్రవర్తింపుము.

అని యిట్లు తమ్మునకు హిత ముపదేశించి మరలఁ దల్లిం గాంచి శిర స్సాను పాదములు స్పృశించుచున్ నమస్కరించి

యంజలింబట్టి తల్లీ! నేను కాననమున కరుగుచున్నాను. పోయివత్తునని యనుమతి నొసంగుము. నాప్రయాణమును మానుము. పోవలదని పలుకకుము. శుభముగాఁ బోయిరమ్మని నాకు స్వస్త్యయనముల నొనరింపుము. నా యాజ్ఞ [illegible] యని మాత్రము పలుకకుము. తొలుతఁ జెప్పిన [illegible] ప్రకారముగాఁ గాననమునకుఁబోయి నా ప్రతిన నెఱవేర్చి పూర్వము స్వర్గమును వదలి మరల దానిం బొందిన [illegible] మున నడవినుండి మరల నయోధ్య కరుదెంచెదను. అమ్మా! హృదయమున నే వగ నడంపుము. నలువురు [illegible] దుఃఖింపకుము. పితృవాక్యమురీతి వనవాసము ముగించి మరల నిచ్చటికి వత్తును. తండ్రియానతిఁ దీర్చుభారము నాకు మాత్రమే కాదు. వానిని నీవును నేనును సీతయు సౌమిత్రియు [illegible] నెఱవేర్పవలసినవారము. ఆభారము మన [illegible]. ఇది సనాతనధర్మము కాని నేనుగాఁ గల్పించినమాత్రము కాదు. ఇంక నీ వీపూజాద్రవ్యములను వదలి [illegible] నడంచికొని వనవాసమునకుఁగా నేఁబోవునపుడు [illegible] బూని నన్నుఁ బంపుము. ఈబుద్ధి పితృవాక్యపాలనరూపధర్మముతోఁ గూడినది. కావున నీకు ననువర్తింప నవశ్యము.

ఇట్లు శ్రీరాముఁ డత్యంతధర్మహితముగను మహాధైర్యయుక్తముగను దృఢప్రయత్నయుక్తముగను బలికిన విని మూర్ఛిల్లినట్లున్న యాపట్టపురాణి తెలివినొంది మరల రామునితో నిట్లు పలికెను. కుమారా! నిన్నుఁ బెంచిన మాతృధర్మమును బట్టియుఁ బ్రీతిననుసరించియు దేహసంబంధము నాశ్రయించియు నీకుఁ దండ్రి యెట్లు పూజ్యుఁడో యట్లే నేనునుఁ బూజ్యురాలనే. కనుక జనకవాక్యమురీతి జననీవాక్యము గూడ

నెఱవేర్పఁదగినదే కాని పరిత్యజింపఁదగినది కాదు. కాన, నేను నీవనగమనమునకు ననుజ్ఞనీయను. మహాదుఃఖమునఁ గ్రుంగిననన్ను విడిచి నీవుపోవుట తగవు కాదు. నీవు లేకయున్న నేనిందు బ్రదుక నేల? తక్కినవారంద ఱెందులను? పరలోకమేటికి? పితృలోకమునకుఁబోయి స్వధఁ జిక్కినను లాభమేమి? స్వర్గలోకమున నమృతము దొరకిన సద్దానిం గ్రోలినను లాభమేమి? ఆనందమునకు స్థానమగు మహర్లోకములోనుగాఁగల యూర్ధ్వలోకములఁగల ప్రాణిసంతతి యెల్ల మ్రాఁగనుపట్టినదానను ముహూర్తమాత్రము నాకొమరుని గనుసుఖమునకు సమానము కాదు. మానవు లుల్కలచేఁ బీడించి రానీక యరికట్టినను లెక్కచేయక తాఁబోయినమార్గముననే మరలఁ బ్రవేశించు మహాగజముచందమునఁ గౌసల్యయు లక్ష్మణుఁడును హితవాక్యములు పలికి వలదన్నను ధర్మమార్గముననే రాముఁడు పోవుటం జేసి తల్లి మిక్కిలి దయగలుగునట్లు విలపింపఁగా నాలకించియు మఱింతగాఁ జనునట్లు వలయునదే నిలిచియుండెను. అంత మూర్ఛమునింగినట్లున్న తల్లిని దుఃఖపీడితుఁడై యున్న తమ్ముని గాంచి ధర్మమునందే స్థిరతం గాంచియున్న రాముఁడు మహాధర్మసంకటకాలమున నట్టివారికే తగినమాటల నిట్లు పలికెను.

లక్ష్మణా! నాయందు నీకుఁగల భక్తియు నీపరాక్రమము నేను నిరంతర మెఱుంగుదును. నీవు ధర్మమునందే స్థిరుఁడవై యుండవలయునను. నాయాశయము నెఱుంగఁజాలక తల్లిం గూడి మిక్కిలి దుఃఖమునకులగుచుండినను నన్నుఁ గలవరపెట్టుచున్నాఁడవు. తమ్మా! ధర్మఫలభూతములగు సుఖములఁ గల్గించుటను పురుషులు ధర్మార్థకామములని నిశ్చయింపఁబడినవి. అప్పురుషార్థములెల్ల నాధర్మమునందే నెలకొనియున్నవి.

అన్నింటికి ధర్మమే యాధారము. సంతోషము నొసఁగు ఉత్తమ-
భార్యయే, పతికనుకూలమగు ధర్మమును, ప్రియముగాఁ గల్గి కామ-
మును, సత్పుత్త్రునిం గాంచి యాపుత్త్రునివలన నర్థము
నేరీతిఁ గల్గించునో, యట్లే యుక్తధర్మము సకలప్రాణికోటుల
సౌఖ్యమునుగల్గించు సర్వకామితసర్వప్రదమై యొప్పును.
దేనియందు ధర్మార్థకామములు మూఁడును గలుగవో యట్టి
కార్యమునకుఁ బూనరాదు. ధర్మము సిద్ధించు కార్యమునకే
పూనవలయును. లోకమునందు కేవలకామపరుఁడగు
వాఁడు లోకులచే ద్వేషింపఁబడుచున్నవాఁడు. కేవలకామ
పరాయణత్వము ప్రశస్తము కాదుకదా. మనకు హితోపదేశకుఁడు
ఆచార్యుఁడు, రాజు, వృద్ధుఁడు, తండ్రియునగు నట్టిదశరథుఁడు కోప-
మునఁనొండె సంతోషముననొండె, కామముననొండె, యేదిచేసిన
ప్రతిన పాలింపవలయునన్న ధర్మము నాశ్రయించి యట్టి
కార్యము నొకదాని నాజ్ఞాపించునేని క్రూరుఁడు గానివాఁ-
డెవ్వఁడైనఁ జేయకయుండునా? నేను క్రూరుఁడను గాను.
తండ్రి భరతునకుఁ బట్టాభిషేకము నాకు వనవాసమును నియ-
మించెను. అట్టితండ్రిశపథమును బూర్ణముగను, యథార్థము
గను జేయక యుండనోపను. వత్సా! దశరథుఁడు నాకు భర-
తునకును ఆజ్ఞ చేయుటకుఁ బ్రభువు. తల్లియగు కౌసల్యకు భర్త,
కాఁబట్టి యతనియాజ్ఞ మీఱరాదు. కౌసల్యకు భర్త
తోడిదే గతి. అతనిచెంత నుండుటయే ధర్మము. భర్తయగు దశ-
రథుఁడే పరలోకశ్రేయస్సాధనము. ధర్మమునకుఁ బ్రభువై పూర్వ
రాజులకంటె విశేషించి తనకు నియమితమగుమార్గమున వర్తిం-
చుచుఁ దనకు గతియైయున్న యట్టిభర్త జీవించియేయున్న
వాఁడు. తల్లియో పట్టపురాణి తానగును. ఇట్టిదియుండఁగా

నీమె కొడుకు ననుసరించి పోరాదు. విభర్తృక యట్లు కొడుకు వెంటఁ బోవలయు. నాతోడ వనమునకు రాఁజెల్లునే? రాఁగూడ దనుట సిద్ధాంతము. భర్త జీవించియున్న తల్లి నావెంట రాఁద గదు. కావున నా కడవికింబోవ ననుజ్ఞ యీవలయును. తల్లీ! దౌహిత్రుఁడు చెప్పినట్ల యయాతి మరల స్వర్గమునొందినట్లుగా నేనును బదునాలుగేండ్లు నియమమును సాగించి యది ముగి యఁగా సుఖముగా మరలివచ్చునట్లు మాకు నాశీర్వచనము లొసంగుము. నేను ధర్మమార్గమును బరిత్యజించి తుచ్ఛ రాజ్యముకొఱకు మహాఫలమనం దగుకీర్తిని వదలుటకు శక్తుఁ డనుగాను. జీవించుకాలము మిక్కిలి స్వల్పము. ఇందులకు నధర్మము నవలంబించి తుచ్ఛమగుభూమి నిపుడు సంపాదింప నే నెంతమాత్రము కోరను. అని యాపురుషోత్తముఁడు జనని ధర్మమునఁ బ్రవర్తింపఁజేసి హైక వేగముగాఁ గదలిపొమ్మని తనకు సుత్తరువు చేసినందున దండకారణ్యమున కరుగ నిశ్చ యించుకొని పోవుటనకు స్వమతమును బోధించి తల్లికిఁ బ్రదక్షి ణముగావింప సంకల్పించుకొనియెను.

మహాశయులారా! ఈసర్గము చాల ముఖ్యము. శ్రీరామ చంద్రు నాశయము తేటపఱచునది యీభాగమే యనవచ్చును. ఇంచుమించుగా నీయయోధ్యాకాండమున కిది హృదయ స్వరూప మనవచ్చును. శ్రీరామచంద్రుఁడు తనయవతారఫల మును దాఁ జేయఁబూనిన కార్యమును దనకు సమ్మత మద్దాని యందో దాని నిందుఁ దేటపఱచెను. ఇందనేకవిషయములు విమర్శనార్హములు గలవు. వానిని జాఱవిడువ మనస్సొప్ప కున్నది. గ్రంథము పెరిగిపోవునేమో యని భయము పొడ

సూచుచున్నది. తెలిసినవిషయములను దాచక [illegible] నన్ను పీడించుచున్నది. కావున [illegible] తును. నా యోగ్యత ననుసరించి వ్రాయుచున్నాను. [illegible] పెద్దలే తెలుపఁగలరు.

"త్యక్త్వా రాజ్యశ్రియం గచ్ఛేత్ స్త్రీయో వాక్యవశం గతః.
విపరీతశ్చ వృద్ధశ్చ విషయైశ్చ ప్రధర్షితః,
నృపః కిమివ న బ్రూయాచ్చోద్యమానస్సమన్మథః." 3

అనునవి లక్ష్మణవాక్యములు. శ్రీ భారతి [illegible] వాక్యములయందు విశేషమిమిగానుండునని [illegible] వాల్మీకి మహాముని యొక్కొక్కరిని [illegible] మనకుఁ దెలుపును. కావున, మన [illegible] తెలిసికొనఁదగును. సాధారణముగా [illegible] స్కుఁడు కానియెడల [illegible] ఇంద్రియసుఖములఁ గోరినయెడల మనస్సు [illegible] పొందును. అట్టిసమయమున సూచించిన [illegible] యుండును. కావున, దశరథుని [illegible] లక్ష్మణుఁడు పలికెను.

"విపరీతశ్చ వృద్ధశ్చ విషయైశ్చ ప్రధర్షితః, స్త్రీయో వాక్యవశంగతః"

అనుకారణములను దెల్పెను. విపరీత మనఁగా బుద్ధి [illegible] మారుగా నుండుట యని యర్థము. దశరథుఁడు సదాచారమును మానెనని భావము. కారణము వృద్ధుఁడగుటయే. వార్ధక్యమున బుద్ధి భ్రంశము కలుగుట స్వభావము. రెండు కారణము లేకాక విషయములకు లోఁబడెననునది మూఁడవ కారణము. ముదుసలితనమున విషయములు మఱింత కలవరపెట్టునని

భావము. ఈమూఁడే చాలును. స్త్రైణఁగాఁ గామినీవాక్యము పురికొల్పుట నాల్గవ కారణము. ఇట్టి యుక్తులకు లోఁబడినరాజేమి చెప్పినను జెప్పును. ఇన్నింటికి ముఖ్య కారణము "సమన్మథః" అనునది. కామము భయపెట్టుచున్నదని తాత్పర్యము. ఇట్టి రాజుమాటలు గ్రాహ్యములాయని లక్ష్మణుఁ డడుగుచున్నాఁడు. ఈప్రశ్నమునకుఁ దగినవని చెప్పిన కారణములన్నియు న్యాయ్యములే యని భావింపవలయును.

"యతతో హ్యపి కౌంతేయ పురుషస్య విపశ్చితః,
ఇంద్రియాణి ప్రమాథీని హరంతి ప్రసభం మనః. ౬౦
తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత మత్పరః,
వశే హి యస్యేంద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౬౧
ధ్యాయతే విషయాన్ పుంసస్సంగస్తేషూపజాయతే,
సంగాత్సంజాయతే కామః కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే. ౬౨
క్రోధాద్భవతి సమ్మోహస్సమ్మోహాత్స్మృతివిభ్రమః,
స్మృతిభ్రంశాద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశాత్ప్రణశ్యతి. ౬౩
రాగద్వేషవియుక్తైస్తు విషయానింద్రియైశ్చరన్,
ఆత్మవశ్యైర్విధేయాత్మా ప్రసాదమధిగచ్ఛతి. ౬౪
ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హానిరస్యోపజాయతే,
ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే. ౬౫
నాస్తి బుద్ధిరయుక్తస్య న చాయుక్తస్య భావనా,
న చాభావయతశ్శాంతిరశాంతస్య కుతస్సుఖం. ౬౬
ఇంద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽనువిధీయతే,
తదస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయుర్నావమివాంభసి." ౬౭

గీత. ౨. అధ్యా

అను నీభగవద్వాక్యములు ఇంద్రియసుఖములను గోరి వానినే తలంచుచుండువారలబుద్ధి నిర్మలముగా నుండదనియుఁ గాన నాతలంపు మానిన నయ్యది ప్రసన్నమగుననియు, విషయలోలు రగువారలకు మనశ్శాంతి కలుగదనియు, అశాంతి గలుగుచున్న సుఖమే లేదనియుఁ దెలుపుచున్నవి. ఇతరగ్రంథముల నిట్లు సమన్వయము చేయవచ్చును. ఈకారణముచే లక్ష్మణుఁడు తెలిపెను.

"సోఽసహాయేన మూఢేన లుబ్ధేనాకృతబుద్ధినా,
న శక్యో న్యాయతో నేతుం సక్తేన విషయేషు చ. ౩౦
శుచినా సత్యసంధేన యథాశాస్త్రానుసారిణా,
ప్రణేతుం శక్యతే దండస్సుసహాయేన ధీమతా. ౩౧
అతస్తు విపరీతస్య నృపతేరజితాత్మనః,
సంక్షిప్యతే యశో లోకే ఘృతబిందురివాంభసి." ౩౨

మను. ౭ అధ్యా.

అను నీమనుస్మృతియు జితేంద్రియుఁడు కాని రాజు పరిపాలకుఁడు కారాదని తెలుపుచున్నది. కావున, లక్ష్మణుఁడు దూర్పించినదోషములు న్యాయ్యములే. పితృద్రోహకుఁడగుదా లక్ష్మణుఁడని మనము భావింపరాదు. వాల్మీకిమహర్షి యీకృతిమూలమున నొక్కొక్క ధర్మమును దెలుపుచుండును. ఈ లక్షణములు రాజునందుండరాదని చెప్పుట [illegible] నుండవు. వాస్తవముగా లక్ష్మణుఁడు పితృభక్తుఁడు కాకపోలేదు. పితృభక్తుఁడైనచో,

"(అహం హనిష్యే పితరం వృద్ధం కామవశం గతం,
స్త్రియా యుక్తం చ నిర్లజ్జం ధర్మాయుక్తం నృపం యథా")

అని చెప్పియుండునా యని కొందఱడుగవచ్చును. ఈశ్లోక

మధికపాఠమని ఖండలీకరణము చేయఁబడినది. వ్యాఖ్యాతలు దీనిని వదలిరి. ఎవరో చేర్చిరని వారిభావమై యుండనోపు. లక్ష్మణుఁ డింతమాట యనునా యని శంకించియు నుందురేమో. కాని యిది మూలమున నున్నదే యనుకొందము. తప్పేమి? లక్ష్మణుఁడు దురాత్ముఁడు కాఁడా యనిగదా యితరు లడుగుదురని భయపడవలయును. దానిసార మేమనఁగా ధర్మవిరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తించిన రాజు వధింపఁదగినవాఁ డనునదియే. మహామునులు వేనుని వధించిరికదా. వారు పాపాత్ములా? ధర్మధ్వంసకుని వధించినను బాపము లేదనువిషయమే యిద్దానినుండి మనము గ్రహింపఁదగును. వాల్మీకిముని లక్ష్మణునినోట నీసామాన్యశాస్త్రవిహితధర్మమును బలికించి శ్రీరామునినోట విశేషధర్మమును బలికించెను. ఈరెండును మన మెఱుఁగవలయుననియే మహర్షిభావము. అట్లుకాదేని సామాన్యధర్మమును బోధింపనవకాశమే లేకపోవును. అని మనము గ్రహించిన నీలాటిపరూహాల కవకాశమే యుండదు. లక్ష్మణుఁడు దురాత్ముఁడే యనుదురే నట్టివానిం గూడిన రామమూర్తియు దుష్టుఁడే యనవలసివచ్చును. ఈకావ్యమూలమున సకలధర్మము లుపదేశింపఁబూనినవాఁడు వాల్మీకిమహర్షి. కాన నాయాయితావుల నాయాయిపాత్రల మూలమున నానాధర్మము లుపదేశించునని మనము గ్రహించుటయే సముచితము.

"న తం పశ్యామ్యహం లోకే పరోక్షమపి యో నరః,
స్వమిత్రోఽపి నిరస్తోఽపి యోఽస్య దోషముదాహరేత్." ౫

అనుమూలమున నొక్కనీతి కలదు. మిత్రుఁడు కాని, రామునిచే నేదో యపరాధవ్యాజమునఁ దిరస్కరింపఁబడినవాఁడుగాని

పరోక్షమునందును రామునియం దొకదోషముగలదని చెప్పఁగా వినలేదు. అనఁగా సమక్షమునందు గుణములు ప్రశంసించుచుఁ బరోక్షమున దోషములు ప్రకటించువారు దుష్టులు. సమక్షమున మోమోటమిలేక యున్నదోషములం దెలిపి పరోక్షమున గుణములఁ బ్రకటించువారు సజ్జనులు. అనఁగా మనమేలు కోరినవారని భావము.

"పాపాన్నివారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం చ గూహతి గుణాన్ ప్రకటీకరోతి,
ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే
సన్మిత్రలక్షణమిదం ప్రవదంతి సంతః." 23

అని భర్తృహరి తెల్పిన మిత్రలక్షణములు రామాయణమునఁ జెప్పఁబడినవే యని మన మెఱుంగవలయును. రామునిసద్గుణప్రశంసారూపమున లక్ష్మణవాక్యములనుండి మహాకవి మన కీ నీతిని దెలిపెను. రామాయణమును బఠించునపు డిట్టినయరత్నములను గ్రహింపవలయును. కథమాత్రము తెలిసికొని తృప్తిచెందిన విశేషలాభము లుండవు.

"దేవకల్పమృజుం దాంతం రిపూణామపి వత్సలం,
అవేక్షమాణః కో ధర్మం త్యజేత్పుత్రమకారణాత్."

అనునదియు లక్ష్మణవాక్యమే. ఈయది శ్రీరామచంద్రునిసర్వసమత్వమును బోధించుచున్నది. దేవసమానుఁడనఁగా స్వర్గవాసులతో సమానుఁడని కాదు. పరిశుద్ధుఁడని భావము. దాంతుఁ డనఁగా నంతరింద్రియనిగ్రహముకలవాఁడని కాదు. గురువులచేఁ జక్కఁగా శిక్షింపఁబడినవాఁడని భావము. శత్రు

పులవిషయమునందును వాత్సల్యముగలవాఁడనఁగాఁ గరుణా స్వరూపుఁడని భావము.

"సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహమ్." ౨౯

గీత. ౯ అధ్యా.

అను శ్రీకృష్ణపరమాత్మోపదేశము "రిపూణామపి వత్సలమ్" అనుదానిసారముకదా. భగవంతుఁడు శత్రుమిత్రభావములు లేనివాఁడుకదా!

"తదిదం వచనం రాజ్ఞః పునర్బాల్యముపేయుషః,
పుత్త్రః కో హృదయే కుర్యాద్రాజవృత్తమనుస్మరన్." ౭

అని మూలము. ఇట్టియు లక్ష్మణవాక్యమే. వయోవృద్ధుఁడైనను వృత్తిచే బాలునివలె నుండెనేని అనఁగాఁ దెలివితక్కువగాఁ బ్రవర్తించెనేని యట్టితండ్రిమాట కుమారుఁడు గ్రహింపరాదని సారము. గుణవంతునిమాటయే గ్రాహ్యముకాని గుణహీనునివచనము గ్రాహ్యముకాదని భావము. సుభాషితము వయోవృద్ధునివలననేగాక బాలునినుండియును గ్రహింపఁదగును. సుభాషితము గానిచో వృద్ధుఁడు చెప్పినను గ్రహింపరాదని సారము.

"విషాదప్యమృతం గ్రాహ్యం బాలాదపి సుభాషితం,
అమిత్రాదపి సద్వృత్తమమేధ్యాదపి కాంచనమ్." ౨౩౯

మను. ౨ అధ్యా.

అని స్మృతి విధించుచున్నది. ఈయర్థమే రామాయణమునఁ గలదు. సకలస్మృతిసారము రామాయణమని అనుచున్నది గదా.

"భరతస్యాథ పక్ష్యో వా యో వాస్య హితమిచ్ఛతి,
సర్వానేతాన్ వధిష్యామి మృదుర్హి పరిభూయతే." ౧౧

ఇదియు సౌమిత్రివాక్యమే. ఇందొక్కనీతి కలదు. రామాయణకాలమునందు నిప్పటియాచార మొక్కటి కలదని యీ శ్లోకము తెలుపుచున్నది. "మృదుర్హి పరిభూయతే" (సాధు మెత్తగానున్నవాని నెల్లరు దూలనాడుదురు) ఏకాలమునందును గట్టిగా మాటలాడువాని నెవ్వరు నేమనను భయంపడుదురు.

"మౌనాన్మూకః ప్రవచనపటుర్వాతులో జల్పకో వా
ధృష్టః పార్శ్వే వసతి చ సదా దూరతశ్చాప్రగల్భః,
క్షాంత్యా భీరుర్యది న సహతే ప్రాయశో నాభిజాతః
సేవాధర్మః పరమగహనో యోగినామప్యగమ్యః."

అనుభర్తృహరిసూక్తి ప్రసిద్ధమే కదా. నా మొదలుగాని రామాయణమునుండియే గ్రహింపవలసియున్నవి.

"గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః,
ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య కార్యం భవతి శాసనమ్." ౧౩

ఇదియు సౌమిత్రివాక్యమే. గర్వించి కార్యాకార్యము తెలియంగక యధర్మమార్గమునఁ బ్రవర్తించుగురునైన శిక్షింపవలయునని భావము. ఇది న్యాయ్యమా కాదా యని విచారింతము.

"య ఆవృణోత్యవితథం బ్రహ్మణా శ్రవణావుభౌ,
స మాతా స పితా జ్ఞేయస్తం న ద్రుహ్యేత్కదాచన. ౧౪౪
ఉపాధ్యాయాన్ దశాచార్య ఆచార్యాణాం శతం పితా,
సహస్రం తు పితౄన్మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే." ౧౪౫

మను. ౨ అధ్యా.

అను నీమనుస్మృతివాక్యమే సామాన్యశాస్త్రమనందగు. పితృవాక్యము గ్రాహ్యమని తేలును. గౌరవార్హుఁడనునదియే యిందు లక్షుం గల కారణము.

“గురోర్యత్ర పరీవాదో నిందా వాపి ప్రవర్తతే,
కర్ణౌ తత్ర పిధాతవ్యౌ గంతవ్యం వా తతోఽన్యతః. ౨౦౦
పరీవాదాత్ఖరో భవతి శ్వా వై భవతి నిందకః,
పరిభోక్తా కృమిర్భవతి కీటో భవతి మత్సరీ.” ౨౦౧

మను. ౨ అధ్యా.

ఈవాక్యములు గురునిందచేసినవారికిం గలుగుదుష్ఫలములఁ దెలుపుచున్నవి. ఈమొదలగు ననేకప్రమాణములు సామాన్యశాస్త్రము లనుపట్టికలోఁ జేరును.

“అధర్మదండనం స్వర్గకీర్తిలోకవినాశనం,
సమ్యక్తు దండనం రాజ్ఞస్స్వర్గకీర్తిజయావహమ్. ౩౫౬
అపి భ్రాతా సుతోఽర్ఘ్యో వా శ్వశురో మాతులోఽపి వా,
నాదండ్యో నామ రాజ్ఞోఽస్తి ధర్మాద్విచలితస్స్వకాత్. ౩౫౭
యో దండ్యాన్ దండయేద్రాజా సమ్యగ్వధ్యాంశ్చ ఘాతయేత్,
ఇష్టం స్యాత్క్రతుభిస్తేన సమాప్తవరదక్షిణైః.” ౩౫౮

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి. ఆచారకాండము.

“అర్ఘ్యోఽర్ఘార్హః ఆచార్యాదిః.” అని విజ్ఞానేశ్వరుఁడు.

ఇది విశేషవిధి. రాజునకు దండార్హులు కానివారు లేరని దీని భావము. స్వధర్మత్యాగము చేసినవారిని దండింపక తప్పదని స్మృతి రాజునకు ధర్మము విధించుచున్నది. ఈధర్మమునే లక్ష్మణుఁడు బోధించెను. దీనివలన లక్ష్మణుఁడు పితృభక్తుఁడు కాఁడన

వలసువడునా? సామాన్యధర్మమునకు రాజధర్మమునకు విశేష భేదము కలదు. సావిత్రి రాజధర్మము ననుసరించి తండ్రియం దిట్టిదోషములు కలవని కావున శిక్షింపఁదగునని పేర్కొనెను. తండ్రినని న్యాయమార్గమునకు విరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తింపరా దనియు, నట్లు ధర్మవిరుద్ధమార్గము నవలంబించినపుడు గురువైన డాతనిమాటను దాఁటవచ్చునన్న న్యాయమును మహాత్ము లక్ష్మ ణుని వాక్కులమూలమున మనకుఁ దెలియునని మన మెఱుంగ వలయును.

"ధర్మజ్ఞ యది ధర్మిష్ఠో ధర్మం చరితుమిచ్ఛసి,
శుశ్రూష మామిహస్థస్త్వం చర ధర్మమనుత్తమం. ౨౨
శుశ్రూషుర్జననీం పుత్త్రస్స్వగృహే నియతో వసన్,
పరేణ తపసా యుక్తః కాశ్యపస్త్రిదివం గతః. ౨౩
యథైవ రాజా పూజ్యస్తే గౌరవేణ తథా హ్యహం,
త్వాం నాహమనుజానామి న గన్తవ్యమితో వనం." ౨౪

అని మూలము. ఇది కౌసల్య రామునకుఁ జేయునుపదేశము.

"పితుర్భగిన్యాం మాతుశ్చ జ్యాయస్యాం చ స్వసర్యపి,
మాతృవద్వృత్తిమాతిష్ఠేన్మాతా తాభ్యో గరీయసీ." ౧౩౩

మను. ౨ అధ్యా.

అనుస్మృతివచనము ననుసరించి తనమాట మీఱక యుండ వలయునని పుత్త్రునకుఁ గౌసల్య తెలిపెను. ఇది పితృవాక్యమున కంటె మాతృవాక్యము శ్రేష్ఠమనునర్థమును బోధించదు. ఇందుఁ బేర్కొనువారిలోఁ దల్లి యుత్తమురాలనియే బోధించును. కనుకనే రామమూర్తి చెప్పఁబోవుసమాధానము విశేషవిధిగా

గ్రహింపందగును. వనగమనమునకు నే నంగీకరింపనని కౌసల్య తెలుపుచు "ధర్మజ్ఞ" అని రాముని సంబోధించెను. కావుననే రామమూర్తి ధర్మమురీతినే ప్రవర్తించెను. దీనింబట్టి తల్లిచెప్పినది సామాన్యశాస్త్రమని గ్రహింపందగును.

"యది త్వం యాస్యసి వనం త్యక్త్వా మాం శోకలాలసాం,
అహం ప్రాయమిహాసిష్యే న హి శక్ష్యామి జీవితుం. ౨౭
తత స్త్వం ప్రాప్స్యసే పుత్ర నిరయం లోకవిశ్రుతం,
బ్రహ్మహత్యామివాధర్మాత్సముద్రస్సరితాం పతిః." ౨౮

అనునవియుఁ గౌసల్యపలికినవాక్యములు. నన్ను వదలి యడవులకుం బోవుదువేని నే నిందుఁ బ్రాయోపవేశముచేసి ప్రాణముల వదలుదును. దానివలన నీకు నరకముగలుగును. సముద్రుఁ డెట్లు బ్రహ్మహత్య నధర్మమునఁ బొందెనని కౌసల్య రాముని భయపెట్టెను. సముద్రునకు బ్రహ్మహత్య యనుపాపము రాలేదు. ఒకముని కృత్యను బుట్టింపగాఁ దానిబాధను సముద్రుఁడు పొందెను. ఎట్లనఁగాః—

దధీచికుమారుఁడు పిప్పలాదుఁడు. ఇతనితల్లి సువర్చ దేవతలు దధీచిమునియెముక నడిగినతఱి నాముని భార్యను గృహములోనికిం బొమ్మని ప్రాణముల వదలెను. ఎమ్ముకలు దేవతల కిచ్చెను. సువర్చ వచ్చిచూచి విలపించుచు దేవతలారా! మీరు పశువులు కావలసినదని శపించి సహగమనము చేయఁ బూనెను. అశరీరవాణి నీవు చితి నెక్కకుము. నీకడుపులోఁ గుమారుఁడున్నవాఁడు. అని వినవచ్చెను. అయిన నామె లెక్కచేయక చితినెక్కెను. అపుడు గర్భమునుండి బాలుఁడు క్రిందఁ

బడియెను. ఆతఁడే పిప్పలాదుఁడు. పిప్పలవృక్షముక్రింద వానిం బెట్టి యామె చితినెక్కి మృతినొందెను. చంద్రుని యమృతకిరణములు సోఁకినందున నతఁడు బ్రదికి పెద్దవాఁడయ్యెను. పిప్పలవృక్షముక్రింద నుండినందున నాతనికిఁ బిప్పలాదుఁడను పేరు ప్రసిద్ధమయ్యెను. ఆతఁడు పెద్దవాఁడై పితృమరణమునకు దేవతలే కారణమని తెలిసికొని వారిని జంపఁబూని చంద్రునితో నాలోచించి యతఁడు సదుపాయము తెలుప గోదావరీతటమున శివుని వినుతింప నామహాదేవుఁడు తోఁచి యొకకృత్యఁ జూపెను. దేవతలం జంపిరమ్మని పిప్పలాదుఁ డాజ్ఞాపించెను. ఆవిధ మెఱింగి దేవతలు వడఁకుచు శివుని గానంబోయి ప్రార్థించిరి. శంకరుఁ డాకృత్యను బడబారూపమున గంగలో నుండుమని చెప్పి పిప్పలాదునికడ కరిగి దేవతల నేల బాధింపఁబూనెదవు? వారు మరణించినంగూడ నీతండ్రి బ్రదుకఁడుకదా. ఈయత్నము మానుమని చెప్పెను. అనఁగానే పిప్పలాదుఁడు కృత్యనాపుటకు నాకు శక్యముగాదు. నాప్రయత్నము మానుదును. పితృలోకమున నాతల్లిదండ్రులం గనుఁగొనునట్లు నాకు వరమిమ్ము. అన శంకరుఁ డట్లే యనెను. దేవతలు కృత్యను బ్రార్థించిరి. ఆమె బడబారూపమున గంగలో నుండుననియెను. బంగారుకలశమున నాకృత్య నునిచి గంగకడకుఁ దీసికొని పోయిరి. గంగ యొకతె యాకృత్యను భరింపఁజాలక యమునయందు సరస్వతియందునుగూడ నామె నునిచెను. వారుమూవురును భరింపఁజాలక సముద్రములో నామె నునిచిరి. ఆబాధ నాతఁడుకూడ ననుభవించె ననునీకథ శివపురాణమున నున్నది. సముద్రునివలె నీవును నరకము నొందఁగలవని కౌసల్య తెలి

పెను. అనఁగాఁ దండ్రిమాటవలెనే తల్లిమాటయు గ్రాహ్య మని యామె తేటపఱిచెను.

తండ్రియానతి యరణ్యములకుం బొమ్మనియుఁ దల్లి యాజ్ఞ యడవులకుఁబోరాదనియునుండఁగా శ్రీరామచంద్రుఁడు చేయఁదగు కార్య మేది యని యాలోచింపవలయును. ఈ రెండింటిలో నేది ప్రథమగణ్యమని శ్రీరాముఁడు సిద్ధాంతము చేయునో యది శాస్త్రసమ్మతమో కాదో యని విచారింతము. తల్లి ప్రాయోపవేశనము చేసి ప్రాణముల వదలుదు ననుచున్నది. తండ్రి యట్టులు శపథములు పల్కలేదు. తల్లి యాఘోర కార్యము చేయక యుండఁజేయుట రామునకుఁ బ్రధాన కార్యము. ఎట్టు లీ రెండు కార్యములను సాధించునో ధర్మనిర్ణయ మేలాగు చేయునో యెఱుంగవలెను. దీనింబట్టి శ్రీరాముని యవతారఫలము తేలును.

"ఉవాచ రామో ధర్మాత్మా వచనం ధర్మసంహితం. ౨౮
నాస్తి శక్తిః పితుర్వాక్యం సమతిక్రమితుం మమ,
ప్రసాదయే త్వాం శిరసా గంతుమిచ్ఛామ్యహం వనం. ౨౯
ఋషిణా చ పితుర్వాక్యం కుర్వతా వ్రతచారిణా,
గౌర్హతా జానతా ధర్మం కండునాపి విపశ్చితా. ౩౦
అస్మాకం తు కులే పూర్వం సగరస్యాజ్ఞయా పితుః,
ఖనద్భిస్సాగరైర్భూమిమవాప్తస్సుమహాన్ వధః. ౩౧
జామదగ్న్యేన రామేణ రేణుకా జననీ స్వయం,
కృత్తా పరశునారణ్యే పితుర్వచనకారిణా. ౩౨
ఏతైరన్యైశ్చ బహుభిర్దేవ దేవసమైః కృతం,
పితుర్వచనమక్లీబం కరిష్యామి పితుర్హితం. ౩౩

న ఖల్వేతన్మయైకేన క్రియతే కిల్బిషం మహత్,
ఏతైరపి కృతం దేవి యే మయా తవ కీర్తితాః. ౩౪
నాహం ధర్మమపూర్వం తే ప్రతికూలం ప్రవర్తయే,
పూర్వైరయమభిప్రేతో గతో మార్గోఽనుగమ్యతే. ౩౫
తదేతత్తు మయా కార్యం క్రియతే భువి నాన్యథా,
పితుర్హి వచనం కుర్వన్న కశ్చిన్నామ హీయతే." ౩౬

అనునివి శ్రీరామచంద్రుని ధర్మవాక్యములు. శ్రీరాముఁడు లోకులకుఁ దెలిపిన ధర్మోపదేశవాక్యము లివి. కావున, ఏకాగ్రమానసముగాఁ బరిశీలింపవలయును. తల్లిదండ్రులయాజ్ఞ గురువు దానికి నొకటి విరుద్ధముగుచో నేదానిని సత్యముగఁ బరిపాలింపవలయు ననునదియే యిటఁ బ్రశ్నము.

"ఉత్పాదకబ్రహ్మదాత్రోర్గరీయాన్ బ్రహ్మదః పితా,
బ్రహ్మజన్మ హి విప్రస్య ప్రేత్య చేహ చ శాశ్వతం. ౧౪౬
కామాన్మాతా పితా చైనం యదుత్పాదయతో మిథః,
సంభూతిం తస్య తాం విద్యాద్యద్యోనావభిజాయతే. ౧౪౭
ఆచార్యస్త్వస్య యాం జాతిం విధివద్వేదపారగః,
ఉత్పాదయతి సావిత్ర్యా సా సత్యా సాఽజరామరా. ౧౪౮
అల్పం వా బహు వా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యః,
తమపీహ గురుం విద్యాచ్ఛ్రుతోపక్రియయా తయా. ౧౫౦
మాతురగ్రేఽధిజననం ద్వితీయం మౌంజిబంధనే,
తృతీయం యజ్ఞదీక్షాయాం ద్విజస్య శ్రుతిచోదనాత్. ౧౬౯
తత్ర యద్బ్రహ్మజన్మాస్య మౌంజీబంధనచిహ్నితం,
తత్రాస్య మాతా సావిత్రీ పితా త్వాచార్య ఉచ్యతే. ౧౭౦

వేనప్రదానాదాచార్యం పితరం పరిచక్షతే,
న హ్యస్మిన్ యుజ్యతే కర్మ కించిదామౌంజిబంధనాత్." ౧౭౧
మనుస్మృతి. ౨ అధ్యా.

జననమునకంటె నుపనయనజన్మ ముత్తమ మైనది. వేదపఠనాధికార ముపనయనమునఁ గలుగును. అది చేయువాఁడు తండ్రి. అతఁడే ఆచార్యుఁడు. అట్టితండ్రిమాట ప్రధానమని యీవాక్యములసారము. జననమునకుఁ గారణమగుతల్లికంటెఁ బై కారణములవలనఁ దండ్రియే యుత్కృష్టుఁడనికదా భావము. తండ్రి స్వతంత్రుఁడు. తల్లి స్వతంత్రురాలు కాదు. తండ్రి యాజ్ఞరీతిగా వర్తింపవలసినది. "న స్త్రీ స్వాతంత్ర్యమర్హతి" అన్నదియు మనువాక్యమే. తల్లికింగూడ నాజ్ఞ చేయువాఁడు తండ్రియగును. కావునఁ దల్లిమాటకంటెఁ దండ్రిమాట గురుతరమని తేలెడిని.

తల్లీ! తలవోఁక మ్రొక్కి నిన్ను వేఁడుచున్నాఁడను-తండ్రిమాట మీఱుటకు నాకు శక్తిలేదు. వ్రతమునూని పండితుఁడగుకండుమహర్షి ధర్మజ్ఞుఁడయ్యుఁ దండ్రిమాట ననుసరించి ధేనువును వధించెను. సగరతనయులు మనవంశపూర్వులు గదా. వారు తండ్రిమాట చేయఁబూని భూమిని ద్రవ్వుచు నొక్కసారి మృతికిఁ బాలుపడిరి. పరశురాముఁడు జనకుని యాజ్ఞంగొని తల్లినే వధించెను. వీరుగాక యింక నెందఱో మహాత్ములు తండ్రిమాట నాదరించి యొనరించి కృతార్థులైరి. ఈయుదాహరణములంబట్టి నాకంటె బూర్వు లెందఱో పితృశాసనము ననుసరించిరని స్పష్టముకదా. నేను నట్లే పితృశాసనమునే యనుసరింతును. నీకుఁ బ్రతికూలముగా నుండవలయు

నని క్షాత్త్రధర్మము ననుసరింపలేదు. పెద్దలు త్రొక్కిన త్రోవనే ప్రవర్తించువాఁడను. తండ్రిమాట ననుసరించినవాఁడు కీడు నొందలేదు. ఈమాటలే శ్రీరాముఁ డుపదేశించినవి. వీనిసార మేమి?

"వృషో హి భగవాన్ ధర్మస్తస్య యః కురుతే హ్యలం,
వృషలం తం విదుర్దేవాస్తస్మాద్ధర్మం న లోపయేత్." మను. ౮ అధ్యా.

ధర్మము నాస్వరూపము. దానిసత్యము నేనెఱుంగుదును. దాని యందేమాత్రము కొదువఁగలిగింపఁబూనను.

"అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్,
ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య సంభవామ్యాత్మమాయయా. ౬
యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్భవతి భారత,
అభ్యుత్థానమధర్మస్య తదాత్మానం సృజామ్యహం. ౭
పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతాం,
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే." ౮

గీత. ౪ అధ్యా.

అన్నప్రతిజ్ఞ ననుసరించి తండ్రిమాట నెపముగా నడవులకుం బోవువాఁడను. దానిని మీఱ నాకు శక్తి లేదు. క్షాత్త్రమార్గము త్రొక్కను. మున్నే నిర్ణయించినమార్గమిది. దాని నించు కంతయు నతిక్రమింపఁజాలను. అనఁగా సృష్ట్యాదిప్రళయాంతము నేయేకార్య మెట్లెట్లు ఎపుడెపుడు చేయ నిర్ణయించితినో దాని నేమాత్రము దాఁటరాదు. నేను మీఱిన నందఱు ధర్మసేతువును మీఱుదురు.

"ఉత్సీదేయురిమే లోకా న కుర్యాం కర్మ చేదహం,
సంకరస్య చ కర్తా స్యాముపహన్యామిమాః ప్రజాః." ౨౪

గీత. 3 అధ్యా.

అన్న నాయాజ్ఞయను నీవెఱుంగవు. కావుననే నిన్ను వేఁడుచున్నాఁడను. వనగమనమున కనుమతింపుము. అనియేకదా.

లోకమున స్త్రీలు స్థిరమనస్కులు గారు. దూరపుటాలోచనము వారికి నుండదు. కనుకఁ గుమారుఁ డేరీతి లోకమునఁ బ్రవర్తింపవలయునో తల్లి యెఱుఁగదు. తండ్రి స్వానుభవమునఁ గొంత యెఱుంగును. కావునఁ దండ్రిమాటయే ప్రధానముగా నంగీకరింపవలయుననియే యిందుఁగలసారము. ధర్మమార్గము మిగుల సూక్ష్మము. మదుక్తమగునామార్గమును బూర్వు లెందఱో యంగీకరించిరి. ఇప్పుడామార్గముననే నడువఁ బూనితిని. దాని మాని క్రొత్తమార్గము నంగీకరింపఁజాలను. అడవులకుం బోవుటయే నాపని. అని శ్రీరామచంద్రుఁడు స్వాభిప్రాయమును దెలిపెనని మన మెఱుంగవలయును. జననీజనకులకు శుశ్రూష చేయుటలోఁ దండ్రికంటెఁ దల్లి యెక్కుడు, కావున జనని యావిషయమున మిగుల గౌరవార్హురాలు. కార్యాకార్య నిర్ణయమునందుఁ దండ్రి యెక్కుడు కావునఁ దల్లిమాట కంటెఁ దండ్రిమాట మిక్కిలి గౌరవింపఁదగినదని శ్రీరాముఁడు బోధించిన ధర్మమార్గమని మన మెఱుంగవలయును.

"తామేవముక్త్వా జననీం లక్ష్మణం పునరబ్రవీత్,
వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠః శ్రేష్ఠస్సర్వధనుష్మతాం." 32

అని మూలము. శ్రీరాముని యాజ్ఞయ నిందు స్పష్టముగఁ గనంబడును. మాటనేర్పులయందు మేటియగు రాముఁ డిట్లు పలికె

ననుట సుసంగతముగ నున్నది. ధనుర్ధారులగు నుత్కృష్టుం డనుట యేల? పాదపూరణవాక్యమా? కాదు. మునులకది యెట్లు ప్రయోగింపరు. సిద్ధవాక్యములుగదా మునివాక్కులు. శ్రీరాముడు లక్ష్మణునకుం దెలుపఁబోవు వాక్కులు ధనుస్సత్యములు. నిష్ఠ శిక్షణమునకై ప్రయాణము చేయ నుద్దేశించితివని నీవు నాతోని యందు భాగము కలదని రాముని యాశయము నెఱుంగ వలయుననియే వాల్మీకిమహర్షి యావాక్యముల నుపయోగించెను. శ్లోక మెట్లో పూర్తి చేయవలయునని కాదు.

"లౌకికానాం హి సాధూనామర్థం వాగనువర్తతే,
ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి."

అనుసూక్తి భవభూతిమహాకవి తెలిపెను. పూర్వమహాకవుల హృదయ మెట్టిదో తేటపడియెనుగదా.

"ధర్మో హి పరమో లోకే ధర్మే సత్యం ప్రతిష్ఠితం,
ధర్మసంశ్రితమేతచ్చ పితుర్వచనముత్తమం. ౪౧
సంశ్రుత్య చ పితుర్వాక్యం మాతుర్వా బ్రాహ్మణస్య వా,
న కర్తవ్యం వృథా వీర ధర్మమాశ్రిత్య తిష్ఠతా. ౪౨
సోఽహం న శక్ష్యామి పితుర్నియోగమతివర్తితుం,
పితుర్హి వచనాద్వీర కైకేయ్యాహం ప్రచోదితః. ౪౩
తదేనాం విసృజానార్యాం క్షత్రధర్మాశ్రితాం మతిం,
ధర్మమాశ్రయ మా తైక్ష్ణ్యం మద్బుద్ధిరనుగమ్యతాం." ౪౪

అనునివి శ్రీరామునివాక్కులు. లక్ష్మణుడు రాజధర్మము నాశ్రయించి పలికెను. ఆవాక్కులు రాజధర్మవిరుద్ధములుగావు. కాని బహువిధములగు ధర్మభేదములందు నేది సూక్ష్మమార్గమని యెఱుంగుటయే బుద్ధిమంతులలక్షణము. దుర్మతియై తండ్రి

కుమార్గమునఁ బ్రవర్తించినపుడు తదాజ్ఞను మీఱుట కుమారు
నకుఁ దప్పుగాకపోవచ్చును. ఆశాస్త్రము దశరథునివిషయమున
నన్వయించునా యని యూహింపవలయును. దశరథుఁడు మతి
చెడి కుమార్గమున వర్తింపలేదు. కామమునకు లోఁబడి కైక
మాటలను లొంగలేదు. రాజధర్మమునే యాశ్రయించి

"వినీతస్సత్వసంపన్నః కులీనస్సత్యవాక్శుచిః,"

అన్నస్మృతి ప్రమాణము ననుసరించి సత్యపాశబద్ధుఁ డయ్యెను.
అదియు రాజధర్మమే. ఆమార్గముననే హరిశ్చంద్రాదులు
ప్రవర్తించి యపార యశోలక్ష్మి నార్జించిరి. స్థిరయశఃకాయు
లైరి. కావున దశరథునభిప్రాయము రాజధర్మవిరుద్ధమని కైక
మాటలకు లోఁబడియెనని లక్ష్మణుఁ డభిప్రాయపడియెను. ఆ
యభిప్రాయము మంచిది కాదని తమ్మునకు శ్రీరాముఁడు ధర్మ
సూక్ష్మములను బోధించెను.

ధర్మమే లోకమున నుత్కృష్టము. దానియాధారముననే
సత్యము నిలిచియున్నది. తండ్రివాక్యము ధర్మాశ్రితమే. ధర్మ
మెఱింగినవాఁడు తండ్రికిఁగాని తల్లికిఁగాని బ్రాహ్మణునకుఁగాని
చెప్పినట్లే యాచరింతునని మాట యిచ్చి వేఱువిధముగాఁ
బ్రవర్తింపరాదు. కైకకదా యాజ్ఞాపించినది. తండ్రికాదే
యను నీయభిప్రాయము మంచిదిగాదు. తండ్రివాక్యము ననుస
రించియే తల్లి నన్నడవులకుఁ బొమ్మని ప్రోత్సహించెను. కావున
నయ్యది పితృవాక్యమే యని విశ్వసింపుము. తండ్రినిగూడ
వధించి రాజ్య మేలఁజేసెద నన్ననీబుద్ధి యధర్మము నాశ్రయించి
నది. ఆర్యసమ్మతము కాదు. ధర్మమెఱుంగని కేవలక్షాత్రసమ్మతము
గాన రౌద్రమైనది. దానిని వదలుము. ధర్మమునే యాశ్రయిం

పుము. ఇఁకనైన నిష్ఠురాగత్వమును మానుము. నాబుద్ధి ననుస రించి వర్తింపుము. అని రాముఁ డుపదేశించెను. దీనిసార మేమి?

లక్ష్మణా! సత్యసమ్మతమగు ధర్మమును వనము స్థాపింప వలయును. చెప్పినమాటను దప్పరాదు. కైకేయి నన్నుఁ బురి కొలిపెను. అనఁగా నిర్లిప్తుఁడనగు నేనాస్థితిని వదలి ప్రకృతి బద్ధుఁడనై యున్నాను. కావున స్త్రీమూలముననే చేసికార్య ములు నిర్వహింపవలయును. ఇప్పటి యీయూహా యోగ్య సమ్మతము కాదు. అనఁగా ఆర్యు లిపుడు నన్ను రాజ్యమును బాలింపుమని కోరరు. కావున నద్దానికి నిపుడు ప్రయత్నింప కుము. ఆకాలము రాఁగలదు. ఇప్పటి యీప్రసన్నత్వమును దశరథునివిషయమున వదలుము. నాబుద్ధి ననుసరింపుము. అనఁగా నాతోడ నడవికి రాఁదగును. అని స్వాభిప్రాయమును గూఢ ముగాఁ దమ్మునకుఁ దెలిపె ననునదియే యిందుఁగలసారము.

అని తెలిపి యింకఁ దడవు చేయరాదని తలంచి తల్లి కిట్లు తెలిపెను:—

"ఉవాచ భూయః కౌసల్యాం ప్రాంజలిశ్శిరసా నతః. ౪౪
అనుమన్యస్వ మాం దేవి గమిష్యంతమితో వనం,
శాపితాసి మమ ప్రాణైః కురు స్వస్త్యయనాని మే. ౪౫
తీర్ణప్రతిజ్ఞశ్చ వనాత్పునరేష్యామ్యహం పురీం,
యయాతిరివ రాజర్షిః పురా హిత్వా పునర్దివం. ౪౬
శోకస్సంధార్యతాం మాతర్హృదయే సాధు మా శుచః,
వనవాసాదిహైష్యామి పునః కృత్వా పితుర్వచః. ౪౭
త్వయా మయా చ వైదేహ్యా లక్ష్మణేన సుమిత్రయా,
పితుర్నియోగే స్థాతవ్యమేష ధర్మస్సనాతనః. ౪౮

అంబ సంహృత్య సంభారాన్ దుఃఖం హృది నిగృహ్య చ,
వనవాసకృతా బుద్ధిర్మమ ధర్మ్యానువర్త్యతాం." ౪౯

అని మూలము. ఈమాటలవలన శ్రీరామమూర్తి తనయవతార ఫలమును దెలుపుచున్నాఁడు. ధర్మోపదేశమున నామె పట్టుదల మానదు. అని. తల్లీ! ఇది యడవికింబోవనున్నాను. సమ్మతింపుము. నాప్రాణములతోడుసుమా. కొడుకుప్రాణములపైఁ దల్లికిఁ బ్రీతి యుండును. కనుక వానితోడు. ఇఁక మాటలాడకు మనుచున్నాఁడు. ప్రతిన దీర్చి యనఁగాఁ బదునాల్గవసంవత్సరమునఁ జివరభాగమున రావణునివధించి మరలి యయోధ్యం జేరుదును. తల్లీ! దుఃఖమును హృదయమున సహించుకొమ్ము. ఎల్లరకుఁ దెలియునట్టులు శోకింపకుము. అనఁగా దశరథున కంతకాలము సమీపించినది. దుఃఖించి లాభము లేదు. నీవంటియోగ్యురాలు దుఃఖించిన విని నలువు రేమనుకొందురో అని రామచంద్రుఁడు తల్లికిం దెల్పెను. వనవాసము సలిపి తండ్రియానతి నెఱవేర్చి మరల వత్తును. నీవు నేను సీతయు లక్ష్మణుఁడు సుమిత్రయు తండ్రియానతిం బూనిక మీఱి నొనర్పవలసినవారము. అనఁగా నేను సీతాలక్ష్మణులతో నడవులకుం బోవఁగా నన్నుఁ గూర్చి నీవును లక్ష్మణునిగుఱించి సుమిత్రయు దశరథశాసనమున వెతలఁబడసినవారలగుదురు. భరతశత్రుఘ్నులిందే యుందు రనుభావము సూచించనని మన మూహింపవలయును. ఇట్లు మనము రాజాజ్ఞఁ బాలించుటయే సనాతనధర్మము. అనఁగా మనమిట్లు రాజాజ్ఞ నెఱవేర్చినఁగాని ధర్మమును స్థాపింపఁజాలమని తాత్పర్యము. ఇందుఁగలసారము మనఁగా లక్ష్మణునకుఁ దల్లి యగుసుమిత్రయును నాతల్లివగు నీవును రాజునాజ్ఞను శిరసా

వహించి మీరు వనములకుఁ బోవవలనని మాకు సాక్షినీయక యుండిన సనాతనధర్మరక్షణము సాగదనియు, ధర్మసంస్థాపనమునకై మీరును మావనగమనమున కంగీకరింపవలయుననియు శ్రీరామమూర్తి యెఱింగించెననియే దీనిసారము. ఈవ్యాఖ్యానమును

“వనవాసకృతా బుద్ధిర్మమ ధర్మ్యానుమన్యతాం”

అనుమూలము దృఢపఱచుచున్నది. అని రాముఁడు తల్లికిం దెల్పెను.

ఇదియే శ్రీరామోపదేశము. పితృవాజ్ఞయని తల్లిని దుఃఖములపాలు చేయక ధర్మోపదేశరూపమున సమాధానించి సమ్మతింపఁజేయవలయుననియు, వారిసమ్మతియే పురో[illegible] వనియు మన మెఱుంగవలయు. ప్రతివాక్యమునందును శ్రీరాముఁడు ధర్మము ప్రధానమని తెలిపెను. కావునఁ గేవల ధర్మసంరక్షణార్థమే శ్రీరాముని ప్రవృత్తి యనియే మనము నిశ్చయింపవలయును. అనఁగా ధర్మము ననుష్ఠింపఁగోరువారు శ్రీరామప్రవృత్తి నుదాహరణముగా గ్రహింపవలయుననియే దీనిసారము.

“కిం జీవితేనేహ వినా త్వయా మే
లోకేన కిం వా స్వధయామృతేన,
శ్రేయో ముహూర్తం తవ సన్నిధానం
మమేహ కృత్స్నాదపి జీవలోకాత్.” ౫౦

అనునది కౌసల్యావాక్యము. నీవు చెంత లేకపోయిన నాకీ బ్రదుకేల? పితృలోకప్రాప్తివలన స్వధ యబ్బినను లాభమేమి? స్వర్గలోకప్రాప్తిచే నమృతము దొరకినను ప్రయోజనమేమి? ఒక్క ముహూర్తకాలము నీసన్నిధి నుండిన నదియే చాలును.

మహర్లోకాదిసకలలోకములఁ గలజీవులు నాయెదుట నుండినను నాకుఁ దృష్టిలేదని కౌసల్య పలికెను. కౌసల్యాముఖమునుండి వాల్మీకిమహర్షి యీగూఢార్థోపబృంహితము లగుపలుకులఁ బలికించెనని మన మెఱుంగవలయును. దీనియందుఁగల విశేషార్థ మేమి? పితరులనఁగా వసురూపము నొందినవారు. పితామహులనఁగా రుద్రరూపము నొందినవారు. ప్రపితామహులనఁగా నాదిత్యరూపము నొందినవారు.

"వసూన్ వదంతి తు పితౄన్ రుద్రాంశ్చైవ పితామహాన్,
ప్రపితామహాంస్తథాదిత్యాన్ శ్రుతిరేషా సనాతనీ." ౨౮౪

మను. ౩ అధ్యా.

"పిత్రాదయో వస్వాదిరూపేణ ధ్యేయా ఇతి విధిః కల్ప్యతే. అత ఏవ పైఠీనసిః. య ఏవం విద్వాన్ పితౄన్ యజతే వసవో రుద్రా ఆదిత్యాశ్చాస్య ప్రీతా భవంతి"

అని కుల్లూకభట్టు. పితృదేవతలఁ బూజించిన వసువులను దేవతలు ప్రీతినొందుదురనఁగా భావమేమి? వసువులను దేవతలు పితృదేవతారూపమున మానవుల మేలుఁగోరుచుందురనియేకదా. చచ్చిపోయినవారెల్ల వసులోకమున నుందురని కొందఱందురు. అది పరిహాసాస్పదము. వసులోకము పితృలోకమని మనమూహింపఁదగు. రుద్రలోకము పితామహులది. ఆదిత్యలోకము ప్రపితామహులది. ఈలోకము లొకదానిపై నొకటిగా నుండునవి కావని యెఱుంగవలయు. ఆదిత్యలోకమునఁ బ్రపితామహులుండురనఁగాఁ దేజోరూపులని భావము. స్వకీయతేజస్సంవ్యాప్తి నితరులయందుఁ గలమలినవాసనలఁ బోఁగొట్టి నిర్మలాత్మ

కులనుగా నొనరింతురని భావము. తేజోలోక మాదిత్యలోక మనుట నిర్వివాదాంశము.

"ప్రీణాతి దేవానమృతేన సూర్యస్సోమం సుషుమ్నేన చ వర్ధమానమ్,
శుక్లే తు పూర్ణం దివసక్రమేణ తం కృష్ణపక్షే విబుధాః పిబన్తి. తేనా
పీతం చ సోమం చ కలావశిష్టం కృష్ణక్షయే రశ్మిభిరమ్బునాథమ్,
సుధామృతం తత్పితరః పిబన్తి దేవాశ్చ సౌమ్యాశ్చ తథైవ సర్వాః. తేన
సూర్యేణ గోభిశ్చ సముద్ధృతాభిరద్భిః పునశ్చైవ సముక్షితాభిః,
వృష్ట్యాభివృద్ధాభిరథౌషధీభిర్మర్త్యాః క్షుధం హన్త్యవనౌ సమస్తాః. తం
తృప్తిశ్చ శుక్లే సుధయా సురాణాం పక్షే చ కృష్ణే సుధయా పితౄణామ్,
అన్నేన శశ్వచ్చ దధాతి మర్త్యాన్ సూర్యస్తథాయం స్వవిధిర్గభస్తిభిః. తం
బ్రహ్మాండపురాణము. ఇతి ధ్యాయ.

అను నీప్రమాణములు సూర్యమాహాత్మ్యమును తేజోరాశిత్వ మును బోధించుచున్నవి. ధనదాతలు వసువులు. శత్రుబాధా నివారకులు రుద్రులు. మనఃపావనత్వమునను నాదిత్యులని యూహింపవచ్చును. ఉత్తరోత్తరోత్కృష్టములుగా నుట పొరపాటుగాదు. ఈమూఁడులోకములయందుఁ గలుగుసుఖము లల్పములని రాముని నొక్కముహూర్తకాలము గూడి యుండు నదియే యుత్తమమని కౌసల్యభావము. దీనింబట్టి భగవద్దర్శన సహస్థితు లొక్కక్షణకాలమైనను మహానందజనకమని యేకం దీనిసారము.

"శ్రేయో ముహూర్తం తవ సన్నిధానం మమేహ,
కృత్స్నాదపి జీవలోకాత్."

అనుమూల ముపాస్యదేవతామహిమమును దెల్పుచున్నదని యెఱుంగవలయును. శ్రీరాముఁడు లలితాకృతికదా. ఈధ్యా

అనునిది వాల్మీకివాక్యము. శ్రీరామచంద్రునిపూన్కిని దెలుపు చున్నది. ధర్మమునందే యుండువాఁడు. అనఁగా "వృషో హి భగవాన్ ధర్మః" అన్నమనుస్మృతివాక్యమురీతిగా ధర్మమే తానైనవాఁడు. "తత్ర వక్తుం స ఏవార్హతి" అనఁగా నట్టికట్టడి కాలమునందు ధర్మమార్గమును జక్కఁగాఁ దెలుపుట కతఁడే తగినవాఁడు ఇతరుఁడు కాఁడని "ఏవ కా" రార్థము. దీనింబట్టి భగవంతుఁడగు రామమూర్తియే ధర్మసూక్ష్మములను దెలుపఁ దగినవాఁడని వాల్మీకిమహర్షి భావము. ఏకాలమున నెట్టిధర్మ మార్గమును లోకులకుఁ దెలిపి వారాచరించునట్లు చేయుచు వారల కుదాహరణభూతుఁడు తానేగాు చెప్పినట్టులాచరించుచు వెలయువాఁడు భగవంతుఁడు తప్ప నింకెవ్వఁడుండును? అనఁగా సర్వజ్ఞుఁడు తప్ప ధర్మస్వరూపము నెఱుంగఁదగువాఁడు లేఁడని భావము. కనుకనే శ్రీరాముఁడు లోకులకు ముఖ్యధర్మములను దెలిపి వానిని దానాచరించి యితరులకు మార్గదర్శకుఁడయ్యె ననియు నాకారణమున శ్రీరామునిప్రవృత్తియే ధర్మస్వరూప మనియు మన మెఱుంగవలయును.

"మమ త్వభిప్రాయమసన్నిరీక్ష్య మాత్రా సహాభ్యర్దసి మాం సుదుఃఖితః." ౫౫

అని శ్రీరామమూర్తి లక్ష్మణున కుపదేశించెను. నాయభిప్రాయ మిట్టిదని తెలిసికొనక యనఁగా ధర్మైకతత్పరము నాయాశయ మని యెఱుంగవైతివే యని భావము. అందువలననే దుఃఖపడు చున్నావు. నన్నును గాసియపెట్టుచున్నాఁడవు. ఇది తగదని భావము. అనఁగా నాపూన్కి ధర్మమునందే నెలకొనియుండును. దానిని మరల్ప వలనుపడదని రామాభిప్రాయము. ధర్మమునకు

విరుద్ధమగుదాని నాచరింప నామనస్సొప్పదని రామచంద్రుఁడు స్పష్టముగాఁ దెలిపెనని మన మెఱుంగవలయును.

"ధర్మార్థకామాః ఖలు తాత లోకే సమీక్షితా ధర్మఫలోదయేషు
తే తత్ర సర్వే స్యురసంశయం మే భార్యేవ వశ్యాభిమతా సుపుత్రా." ౫౭

ఇదియే శ్రీరామచంద్రోపదేశసారము. సుఖము గలుగుటకు హేతువులు ధర్మార్థకామములనుట స్పష్టము. అందర్థకామములు ధర్మమునందే నెలకొనియున్నవి. నిస్సంశయము. కావున నొక్కధర్మము నాచరించినఁ దక్కిన రెండింటిని యథాశాస్త్రముగా నాచరించినట్లే యగును. అనఁగా ధర్మము నాచరించిన నన్నింటి నాచరించినట్లే. ధర్మమే ప్రధానమని భావము.

"శ్రుతిస్స్మృతిస్సదాచారస్స్వస్య చ ప్రియమాత్మనః,
సమ్యక్సంకల్పజః కామో ధర్మమూలమిదం స్మృతమ్. ౭
ఇజ్యాచారదమాహింసా దానస్వాధ్యాయకర్మణామ్,
అయం తు పరమో ధర్మో యద్యోగేనాత్మదర్శనమ్." ౮

యాజ్ఞ. ఆచారకాండము.

ఇజ్యాదీనాం కర్మణామయమేవ పరమో ధర్మః యద్యోగేన బాహ్యచిత్తవృత్తినిరోధేనాత్మనో దర్శనం యాథాత్మ్యజ్ఞానం. యోగేనాత్మజ్ఞానే దేశాదినియమో నాస్తీత్యర్థః. తదుక్తం. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ఇతి పాతంజలే. అని విజ్ఞానేశ్వరస్వామి.

"ఏక ఏవ సుహృద్ధర్మో నిధనేఽప్యనుయాతి యః,
శరీరేణ సమం నాశం సర్వమన్యద్ధి గచ్ఛతి." ౧౭ మను ౮ అధ్యా.

అను నీమొదలగు స్మృత్యభిప్రాయమే రామాయణాభిప్రాయము. శ్రీరామచంద్రుని యాశయము స్మృతిసిద్ధమైనదే కాని క్రొత్తది

కాదని తెలియవచ్చెడిని. ధర్మము ప్రధానమని దానినారాధించినఁ దక్కినయర్థకామములు లనఁగా సుఖములు తమయంతనఁ గలుగు ననియు భావము. పురుషార్థములనఁగా ధర్మార్థకామమోక్ష ములు. ఈనాలుగింటిలో ధర్మము నారాధించినఁ దక్కినవాని నారాధించినట్లే. దీనిసారమేమనఁగా. ఒక్కొక్క దేవత నొక్కొక్కకోరికకారాధించుట యుత్తమమార్గము కాదనియు నొక్కభగవంతునే యారాధించినఁ దక్కినవారినెల్ల నారాధించినట్లే యగుననియు సారమని యెఱుంగవలయును.

"అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే,
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహం. ౨౨
యేఽప్యన్యదేవతాభక్తా యజంతే శ్రద్ధయాన్వితాః,
తేఽపి మామేవ కౌంతేయ యజంత్యవిధిపూర్వకం. ౨౩
అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ,
న తు మామభిజానంతి తత్త్వేనాతశ్చ్యవంతి తే. ౨౪
యాంతి దేవవ్రతా దేవాన్ పితౄన్ యాంతి పితృవ్రతాః,
భూతాని యాంతి భూతేజ్యా యాంతి మద్యాజినోఽపి మాం. ౨౫
పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి,
తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయతాత్మనః. ౨౬
యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్,
యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణం." ౨౭. గీత. ౯ అ.

అను నీశ్రీకృష్ణవాక్యములు పైనవ్రాసిన యభిప్రాయమునే తెలుపుచున్నవి. అంతియగాక భగవదారాధనక్రమమును బోధించుచున్నవి. కర్మానుసారము మానవులాయా దేవతల నుపాసింతురనియు నాయారాధనము నన్నుఁ గూర్చి యని వా

కెలుంగరనియుఁ దెటపఱచుచున్నవి. నన్నే యాశ్రయించిన వారివాంఛలను వారడుగకపోయినను నేనే యొసంగుదునని భగవంతుఁడు తెలిపెనని స్పష్టపఱచుచున్నవి. దీనిసారమేమి? ఫలాభిసంధిరహిత సత్కర్మానుష్ఠానము ముఖ్యమనియే కాని వేఱొండు కాదు. ఇట్లు ధర్మము నొక్కదాని నారాధించినఁ దక్కినవాని నన్నింటిని జక్కఁగా నారాధించినట్లు యగునని యీయుదాహరణమునుబట్టి గ్రహింపవలయును. ఈమార్గమునకుఁ జక్కని యుదాహరణమును శ్రీరాముఁడు తెలిపెను.

"భార్యేవ వశ్యాభిమతా సుపుత్రా."

పూర్వజన్మకృతపుణ్యవిశేషమున లభించినభార్య అనుకూలయై ధర్మమును, ప్రియయై కామమును, సత్పుత్రులం గాంచి వారి యదృష్టవిశేషమున నర్థమును గల్గించును. ధర్మార్థకామముల కెట్లు భార్య కారణమో యట్లె ధర్మముకూడ నర్థకామములం గల్గించును. అనఁగా నన్నింటికి ధర్మమే ప్రధానమని భావము.

ఈఘట్టమున నాంధ్రీకరణము లెట్లున్నవో పరిశీలింతము.

"భార్యేవ వశ్యాభిమతా సుపుత్రా." శ్లో.

"యథా భార్యా వశ్యా అనుకూలా సతీ ధర్మం జనయతి, అభిమతా ప్రియా కామం, సుపుత్రా సతీ అర్థం."

అని గోవిందరాజులు

"సీ......ఒక్క,
భార్యయే వశ్యయై పరమధర్మంబును
ననుకూలయై కామమును సుపుత్ర
తే. వతియు నయి యర్థము నదెట్టిభంగిఁ గలుగఁ
జేయునో యొక్కధర్మ మట్లె యనుష్ఠి

తమయి సౌఖ్యనములగునర్థంబుఁ గామ
ముఖ్యపురుషార్థముల స్థిరఁబొంగఁజేసు."

ఆంధ్రశ్రీమద్రామాయణము.

చ. "ధర్మవిదుండనర్థ్యగడుధర్మముఁ గాదనుఁ బ్రేమఁ గామమున్
ధర్మముగాఁ బ్రసక్తమును సత్పురుషామలమైనగాఁ గనుంగొనున్."

వావిలికొలనువారి రామాయణము.

విమర్శకుల స్తుతిపాత్రములను సమర్థను తెలుంగునందు గాక.

"యస్మింస్తు సర్వే స్యురసన్నివిష్టా ధర్మో యతస్స్యాత్తదుపక్రమేత
ద్వేష్యో భవత్యర్థపరో హి లోకే కామాత్మతా ఖల్వపి న ప్రశస్తా. ౫౭
గురుశ్చ రాజా చ పితా చ వృద్ధః క్రోధాత్ప్రహర్షాదథవాపి కామాత్,
యద్వ్యాదిశేత్కార్యమవేక్ష్య ధర్మం కస్తం న కుర్యాదనృశంసవృత్తిః.
స వై న శక్నోమి పితుః ప్రతిజ్ఞామిమామకర్తుం సకలాం యథావత్,
స హ్యావయోస్తాత గురుర్నియోగే దేవ్యాశ్చ భర్తా స గతిస్స ధర్మః. ౫౯
తస్మిన్ పునర్జీవతి ధర్మరాజే విశేషతస్స్వే పథి వర్తమానే,
దేవీ మయా సార్ధమితోఽపగచ్ఛేత్కథం స్విదన్యా విధవేవ నారీ. ౬౦
సా మానుమన్యస్వ వనం ప్రయాంతం కురుష్వ నస్స్వస్త్యయనాని దేవి,
యథా సమాప్తే పునరావ్రజేయం యథా హి సత్యేన పునర్యయాతిః."

అనునివి శ్రీరామునివాక్యములు. వీనిసారమేమి? ధర్మార్థకామ
ములు మూఁడును గలుగనట్టి కార్యము చేయఁబూనరాదు.
ధర్మము సిద్ధించుకార్యమేదో దానికే పూనవలయును. కేవలా
ర్థపరుఁడగువాఁడు లోకులచే ద్వేషింపఁబడును. కామపరుఁడు

ణాత్వ మొక్కటిమాత్రము మంచిది కాదు. అనఁగా ప్రధానము ధర్మముకాన నది సిద్ధించునని చెప్పఁబూనవలయును. సకలభంగులఁ బూజ్యుఁడగు పతిగృహుఁ డేకాంగియైన నాజ్ఞాపించిన నది ధర్మమగునని తలంచి చేయువలసిన దేకాని మానరాదు. భరతునకు నాకు నాజ్ఞాపించుటకుఁ బ్రభువు. తల్లియగు కౌసల్యకు భర్త. కాన నట్టిపూజ్యుని యాజ్ఞ మీఱఁదగదు. పతిం గూడియుండుటే సతికి ధర్మము. భార్యకు భర్తయే సర్వవిధముల శాసించువాఁడు. అని తమ్మునితోఁ జెప్పెను. జననీజనకులు పూజ్యులే యైనను జననిమాటకంటె జనకుని పలుకు ప్రధానము. జనని కాజ్ఞాపించుటకుంగూడ నతఁడే యధికారముగలవాఁడు. కనుకఁ దండ్రిమాట యనుల్లంఘ్యము. క్రూరచిత్తుఁడే తండ్రియానతి మీఱువాఁడు. నేనట్లు మీఱను. కౌసల్యకు భర్తయాజ్ఞ శిరసావహింపఁదగును. కావున నావనగమనమున కామె యంగీకరించి దీవించి పంపవలెను. ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చి మరలివత్తునని ధర్మవిహితముగ శ్రీరాముఁడు దమ్మున కుపదేశించెను. దీనింబట్టి యాలోచింపఁగా శ్రీరామునకు ధర్మమునందుఁగల యాదరణము తేటపడియెడిని. ధర్మేతరవాక్యము శ్రీరామునోటనుండి వెడలదని స్పష్టమగును.

“దేవీ మయా సార్ధమితోఽవగచ్ఛేత్కథంస్విదన్యా విధవేవ నారీ”

అన్నమూలము మనకొకనీతిని బోధించెడిని. పుత్త్రునింగూడి యడవికి సువాసిని పోఁగూడదనియు భర్తృవిహీనయైన స్త్రీ మాత్రమే యట్లు పోవచ్చుననియు, భావము. అనఁగా

“పితా రక్షతి కౌమారే భర్తా రక్షతి యౌవనే,
రక్షంతి స్థవిరే పుత్త్రా న స్త్రీ స్వాతంత్ర్యమర్హతి.” మను ౯ అధ్యా.

అన్న స్మృతివాక్యమునఁ గలయర్థమే యీ రామవాక్యార్థమని తేటపడి యుండెను. ముదుసలితనమునందు భర్త తురీయాశ్రమమును స్వీకరించినపుడే పుత్త్రులు రక్షింపవలయునని భావము. దీనింబట్టి స్త్రీ యొంటరిగాఁ జనరాదనియు, తండ్రి భర్త తనయులు లోనగుసంబంధుల సంరక్షణము స్త్రీలకు ముఖ్యమనియే శ్రీరాముని భావమని మన మెఱుంగవలయును. గతభర్తృక పుత్త్రవిహీనయైన నెట్లుండవలయు నన్న ప్రశ్నకు రావచ్చును. తండ్రివంకవారుగాని తత్తుల్యులుగాని రక్షకులుగా నుండవలయునే కాని సాహసించి యొంటరిగ రాదనునర్థము సిద్ధమగును.

"కాలేదాతా పితా వాచ్యో వాచ్యశ్చానుపయన్ పతిః,
మృతే భర్తరి పుత్త్రస్తు వాచ్యో మాతురరక్షితా. ౪
సూక్ష్మేభ్యోఽపి ప్రసంగేభ్యః స్త్రియో రక్ష్యా విశేషతః,
ద్వయోర్హి కులయోశ్శోకమావహేయురరక్షితాః. ౫
ఇమం హి సర్వవర్ణానాం పశ్యంతో ధర్మముత్తమం,
యతంతే రక్షితుం భార్యాం భర్తారో దుర్బలా అపి." ఉ మను ౯ అధ్యా.

అను మనుస్మృతిభావమునే సంగ్రహించి "అనాథా విధవేవ నారీ" యని శ్రీరామమూర్తి మన కెఱింగించెను. పూర్వకాలమునందుఁ గూడ స్త్రీరక్షణమునం దెంతయోపికను బెద్దలు చూపిరో యెఱుంగనగు.

"న కశ్చిద్యోషితశ్శక్తః ప్రసహ్య పరిరక్షితుం,
ఏతైరుపాయయోగైస్తు శక్యాస్తాః పరిరక్షితుం." ౧౦

అను మనుస్మృతివాక్యము ననుసరించి పూర్వులు సాంసారభవనమున స్త్రీరక్షణమున నెన్నియుపాయములు కని పెట్టి రక్షించిరో స్పష్టమగును. "కురుష్వ నస్స్వస్త్యయనాని దేవి" అని శ్రీరామ

మూర్తి ప్రార్థించెను. సీతకు లక్ష్మణునకు నాకు నాశీర్వచనముల దయసేయనమ్మా యని ప్రార్థించెను. లక్ష్మణునియనుగమనము నెఱింగెను. సీతరాక నెఱుంగఁడు. కావున లక్ష్మణునకు నాకు నాశిషము లిమ్మని యడిగెనని కొందఱి యభిప్రాయము. గోవిందరాజులుకూడ నిట్లే వ్రాసిరి. కాని యీ గ్రంథము సర్వజ్ఞుఁడయ్యు శ్రీరాముఁడు మానవుల ననుసరించునట్లు నటించుననువిషయమే ప్రధానముగాఁగలది. గావున నాయభిప్రాయము నంగీకరింప నవకాశము లేదు. సీతయూహించినట్లు శ్రీరాముఁడు ప్రవర్తించును. భగవంతు నిచ్ఛ ననుసరించియే జానకి యూహించును. శ్రీరాముఁడు నిర్లిప్తుఁడు. సీత సర్వకార్యకర్త్రి. అన్న భావమే యిందుఁగలముఖ్యవిషయము. కావున మాకిరువురకు శుభముకలుగ ననుగ్రహింపుమని శ్రీరాముఁడు ప్రార్థించెననియే గ్రహింపవలయును.

"యశో హ్యహం కేవలరాజ్యకారణాన్న పృష్ఠతః కర్తుమలం మహోదయం,
అదీర్ఘకాలేన తు దేవి జీవితే వృణేఽవరామద్య మహీమధర్మతః." ౯౬

అనుమూలమున శ్రీరాముఁడు తనయనకారఫలమును దెలిపెను. యశస్సు మహాఫలముగలది. రాజ్యకారణమున నట్టి యుత్తమఫలమును వదలఁజాలను. జీవితము క్షణభంగురము. అట్టిదానిని నమ్మి యధర్మమార్గమునఁ దుచ్ఛమగు రాజ్యమును గోరనని శ్రీరాముఁడు పలికెను. దీనిభావ మేమి? యశస్సు ధర్మమూలమైనది. శాశ్వతము. దానిని సంపాదింపక యుండరాదు. బ్రదుకు క్షణభంగురము. అట్టిదానిని నమ్మి యధర్మమూలమున రాజ్యము లభించునేని గోరరాదనియే తెలియందగు. అనఁగా ధర్మమునే యారాధింపవలయును. దానఁ గలుగుఫలము శాశ్వ

తము. ధర్మమూలముగా దొరకు రాజ్యమును గోరవచ్చును. అధర్మమూలమగు నేని రాజ్యసుఖము నాశింపరాదు. అనఁగా నేను ధర్మమునే యాశ్రయించి దాన లభించుసుఖమునే యపేక్షింతును. అయ్యది నాచరిత్రరూపమున స్థిరముగా జగంబున నిలుకొనును. దాన ధర్మస్వరూపము తేటపడును. దాని నెఱింగిన వారు నాయెడఁ భక్తులగుదురు. అనునదియే యిటఁగల సారము. రాక్షససంహారము ధర్మమా కాదా యని ధర్మధ్వంసకులగుటచే వారు వధ్యులైరి. ధర్మసహాయకులగుట విభీషణాదులు కృపాపాత్రులైరి. కావున రాముఁడు సద్ధర్మప్రవర్తకులం బాలించుట న్యాయ్యము. కనుకనే క్షత్త్రియవంశమున నవతరించెను. తదుచితమ్మున యాచారములు ధర్మములే.

"స్వధర్మమపి చావేక్ష్య న వికంపితుమర్హసి,
ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్క్షత్త్రియస్య న విద్యతే. ౩౧
యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వారమపావృతం,
సుఖినః క్షత్త్రియాః పార్థ లభంతే యుద్ధమీదృశం. ౩౨
అథ చేత్త్వమిమం ధర్మ్యం సంగ్రామం న కరిష్యసి,
తతస్స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాపమవాప్స్యసి. ౩౩
అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యంతి తేఽవ్యయాం,
సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే. ౩౪" గీత. ౨ అధ్యా.

అను నీ శ్రీకృష్ణోపదేశవాక్యములు శ్రీరామునియందుఁ బ్రసరించినవే యని యెఱుంగవలయును. శ్రీరాముఁ డాచరించినవాని సంగ్రహముగాఁ దెల్పినవానినే శ్రీకృష్ణావతారమున భగవంతుఁడు విస్తరించి తెల్పెనని యెఱుంగందగు. ఈ శ్రీరామునివాక్యములు వినుఁడు

రించి ధర్మమువలన యశస్సు నార్జింపవలయుననియుఁ దుచ్ఛమగు సుఖమును గోరరాదనియు మన మెఱుంగందగు. ఫలాభిసంధి రహితకర్మానుష్ఠానము మంచిదన్నందుల కిది విరుద్ధముకాదా యందురేని యిట్టి యశస్సంపాదన మితరులను ధర్మకర్మాసక్తిని గల్గించునదికావున సత్కర్మమే యనఁబడునని తెలియవలయును. ఈవాక్యమునందు శ్రీరాము నభిప్రాయ మేమి? అను ప్రశ్నము కలదు. నేను ధర్మరక్షణమూలక మగుయశస్సు నార్జింప నవత రించితిని. ఈయవతారముననే యెల్లప్పుడుండఁబూనను. కావున నిపుడు రాజ్యము గోరను. రాక్షసనాశనంబగను ధర్మము వెలయుఁగాన నపుడు కొంతకాల మంగీకరింతును. అన్నదియే శ్రీరామచంద్రు నభిప్రాయము.

"ప్రసాదయన్నరవృషభస్స మాతరం పరాక్రమాజ్జిగమిషురేవ దండకాః,
అథానుజంభృశమనుశాస్యదర్శనం చకారతాంహృదిజననీం ప్రదక్షిణం." 3

అను నీమూల మొక విశేషమును దెలుపుచున్నది. పురు షోత్తముఁడిట్లు తల్లి నాశ్వాసించి పరాక్రమమున దండకారణ్య ముల జయింపఁగోరియే పోవ నెంచెను. లక్ష్మణునకు ధర్మరహస్య మును జక్కఁగాఁ దెలిపి తల్లికిఁ బ్రదక్షిణముచేసి మనస్సునఁ బోవ నిశ్చయించెనని ప్రాతీతికార్థము. విశేషమేది? అనఁగా వినుఁడు.

ఇంతదనుక శ్రీరామమూర్తి శాంతమునే యాశ్రయించి యుండెను. ఇఁకఁ బరాక్రమమును జూపఁదగుసమయ మరు దెంచును. కావునఁ దదుచితమగుశౌర్యమును బూని దండ కాటవులజయింప నిచ్ఛయించియే పోవ నెంచెను. అనఁగా విరాధ ఖరదూషణ త్రిశిరోదనుకబంధాదులఁ బొలియింపఁ దగుసమయ

మాసన్నముగు నున్నది. లక్ష్మణుడు రాజ్యము [illegible] గోరి తల్లిం గూడి దుఃఖించుచున్నవాడు. దుఃఖము [illegible] జేయునంత యవకాశము లేదు. కావున నతడు [illegible] ప్రదర్శనోచితస్వరూపమును గనబఱచెను. [illegible] శాసించి యనంతరా [illegible] తల్లికిఁ బ్రతిజ్ఞ [illegible] ప్రయోజనము [illegible] మాలోచించెను.

"ఇహైవాస్త్రం [illegible]
మమ దేహే [illegible] ॥
న తు మూల [illegible]
సత్యం వదామి తే [illegible]" ॥

అయో. ౨౧ అధ్యా.

అను గీతోపదేశము [illegible] స్వరూప [illegible] ఆ [illegible] రూపదర్శనమున [illegible] దురని యుటుంగుదము. లక్ష్మణునకు [illegible] లనేకము లున్నవి. కావున [illegible] మరలించి [illegible] యుండు [illegible] లక్ష్మణుని [illegible] [illegible] శ్రీ రామచంద్రుని [illegible] మనది.

ఆ ధార్మిక [illegible] కొసల్యవచనసారము [illegible] ణుని [illegible]

"ధనుష్పాణిరహం తత్ర [illegible]"

అనియే కలదు.

> ఇతి బ్రువంతం సౌమిత్రిమాలింగ్య రఘునందనః. ౧౭
> శూరోఽసి రఘుశార్దూల మమాత్యంతహితే రతః,
> జానామి సర్వం తే సత్యం కింతు తత్సమయో న హి. ౧౮
> యదిదం దృశ్యతే సర్వం రాజ్యం దేహాదికం చ యత్,
> యది సత్యం భవేత్తత్ర ఆయాసస్సఫలశ్చ తే. ౧౯
> భోగా మేఘవితానస్థవిద్యుల్లేఖేవ చంచలాః,
> ఆయురప్యగ్నిసంతప్తలోహస్థజలబిందువత్. ౨౦
> యథా వ్యాళగళస్థోఽపి భేకో దంశానపేక్షతే,
> తథా కాలాహినా గ్రస్తో లోకో భోగానశాశ్వతాన్. ౨౧
> కరోతి దుఃఖేన హి కర్మతంత్రం శరీరభోగార్థమహర్నిశం నరః,
> దేహస్తు భిన్నః పురుషాత్సమీక్ష్యతే కోవాత్ర భోగః పురుషేణ భుజ్యతే.

అను మొదలగు వాక్యరత్నము లుపదేశింపఁబడినవి. రామాయణమున సంక్షేపరూపమున నున్న విషయము లింక విస్తరింపఁబడినవి. విషయసారమున నేభేదము కనఁబడదు. ప్రవృత్తిప్రధానముగ వాల్మీకి రామచరిత్రమును దెలిపెను. ఉపదేశప్రధానముగా నధ్యాత్మరామాయణము విస్తరిల్లెను. సారగ్రాహులు కర్మానుసారముగఁ దత్సారము గ్రహింపఁబడుచుండును. ఇఁకఁ దరువాతి శ్రీరామచంద్రప్రవృత్తిని బరికింతము.

శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునకు శాంతముగల్గ బోధించుట.

*అత్తఱి దుఃఖము పైకొనఁగా దాని నాపుకొనఁజాలక వేఁడినిట్టూర్పులు పుచ్చుచుఁ గోపాతిశయమునఁ గన్నులు పెద్దవి

---

*ఇయ్యది యిరువదిరెండవ సర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది. అధ్యాత్మరామాయణసారముకూడ నిందుండును.

[illegible]
గాంచి [illegible] శ్రీ [illegible]
బయలు [illegible]
క్రోధమును [illegible]
మానము [illegible]
నాయుధి [illegible]
[illegible]
వగు [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
తల్లికి [illegible]
[illegible]
అభిషేక [illegible]
కౌసల్యకు [illegible]
వనముల [illegible]
[illegible]
సంతోషమును [illegible]
[illegible]
కల్గినను [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
తండ్రి [illegible]
మాట [illegible]

యనియుఁ బరలోకమున శ్రమంపడవలసివచ్చుననియు నూహా చేతఁగాని వేఱుగాదు. అట్టిభయము నాతండ్రికి లేకయుండుఁ గాక. ఈ ప్రయత్నము నిలుపక మనము సాగించితిమేని కైకకుఁ దానిచ్చినవర మసత్యమగు ననుపరితాపము తండ్రికిం గలుగక మానదు. అట్లు కలిగిన నయ్యది నాకుం గల్గును. కనుక వత్సా! అభిషేకార్థములగు నీయలంకారముల వదలి యిచటనుండి యిపుడే యడవుల కరుగ నెంచుచున్నాఁడను.

ప్రియసోదరా! నా ప్రయాణము సాగఁగా నా కైక యనుమానము మాని భరతునకు నభిషేకమహాము సాగింపఁ గలదు. వల్కలాజినముల ధరించి జడలుదాల్చి నే నడవుల కరిగినతర్వాతఁ గైకకు మనస్తృప్తి కలుగును. నేనిందుండునంత దనుక నిది యామెకుఁ గలుగదు. నాకు వనగమనేచ్ఛ కలిగినది. తద్విషయమున మనస్సును గట్టిపఱచుకొంటిని. ఆలసించి మనస్సునకు లేనితొందఱలఁ గల్గింపరాదు. సత్యపాలనార్థము నన్నడవులకుఁ బంపఁగోరి నాతండ్రి యెట్టకేలకుఁ దనమనస్సు దృఢము చేసికొనియున్నాఁడు. అట్టితండ్రికి మనోదుఃఖము నామూలమునఁ గల్గరాదు. నాయభిషేకవిఘ్నమునఁ బ్రయత్నము చేసిన వారలకెల్ల దుఃఖము గలుగరాదు. కనుక సత్వరంబ వనమునకుఁ బోవలయు. నన్నడవులకుఁ బంపుటకుఁగాని, నాకు లభించినరాజ్యమును దప్పించుటకుఁగాని కైక కారణము కాదు. దైవమే కారణము. కైకకీయభిప్రాయము దైవము పురికొల్పఁ గలిగినది. అట్లు కాకయున్నఁ జిన్నతనమునుండి నాయందు మిగుల వాత్సల్యముఁ గలిగియుండు నాతల్లికి నిపుడు నన్నుఁ గష్టముల పాలుసేయవలయు ననునూహ యెట్లు కల్గును? మృదుమనస్కుఁడవు. నా యీమాటలఁ జక్కఁగా నాలోచింపుము. లక్ష్మణా!

నేనింతవఱకు జనని యని సవతితల్లి యని భేదము పాటించిన వాఁడను గానని నీవే యెఱుఁగుదువుకదా. అట్లే కైకకుఁగూడ నాయందును భరతునియందును భేదభావము లేదనియు నీవెఱుఁగుదువు. ఇట్టి సంతతవాత్సల్యము నాయందుఁగల కైకకు దైవప్రాబల్యమే లేకపోయిన నిట్టిభావ మెట్లు కలుగును! ఇంతకాలము మాయందు సమానగౌరవము ననుభవించు చున్న నన్నుఁ బట్టాభిషేకము మాని యడవికిఁ బొమ్మని పలుక రాని యప్రియవాక్యము లామె పలుకుట నాలోచింపఁగా నిందు లకు దైవమే తప్ప మఱియొకటి కారణమని నిశ్చయింపఁజాల కున్నాఁడను. దైవనిర్ణయము తప్ప నామెవాక్యములు దూర మగుట కింకొకకారణము లేదు.

వత్సా! లక్ష్మణా! దైవము నిజముగా సామర్థ్యభావము కలది. ఉద్దేశమునకు ప్రతికూలసంగతి. అందఱును గనని యట్టి సద్గుణములు కలవి. అట్టి యాకైక నిష్ప్రయోజనముగ పుత్రుని భ్రాతానాథునిచేత నన్ను బాధించుటకు తలఁచినదా! కలుగ దనుట నిస్సంశయము. కలిగినదా యనుదానవేమా. అందుచేతను దైవమే కారణమని విశ్వసింపుము. దైవమును దాట నెవ్వని యూహింప నలవియే కాదు. సర్వభూతములలో నెవ్వనికైనఁ గాని దైవము వలదనిన కార్యమునకుఁ బ్రతిబంధము లేదు. ఇది సుస్పష్టము. వేఱు కారణము లేదు! నాకు స్వగతముగ రాజ్యము తప్పిపోయినది, కైకకు నాయందుఁ జనించిన ప్రేమము మారినది. లక్ష్మణా! నాస్థితియు నామెబుద్ధియు నిట్టు లనఁ దాఱుమాఱయ్యెఁగదే. కావున దైవమునకుఁ బ్రతి ఘాతము లేదని నమ్ముము. దైవమున్నదని యెట్లు తెలియవచ్చు నని, ఉండదేని పురుషకారమున దాని నావఁగుదుగదా యనియు

నడుగుదువేమో సమాధానము నాలకింపుము. మనము చేయు చుండు కార్యముల ఫలములనుబట్టియే దైవముకలదని తెలిసి కొనవచ్చును. మనము పట్టుదలతోఁ జేయు కార్యములయందుఁ గొన్నింటికి ఫలమే కలుగదు. అశ్రద్ధతో నెందులకో చేసిన కార్యములందుఁ గొన్నింటికి ఫలము కలుగుచున్నది. ఈఫల ములకు దైవముతప్ప మఱొక్కటి కారణమని చెప్ప వలను పడదు. కనుకనే దైవమున్నదని యనుమానము కలుగుచున్నది. చేసిన కార్యములు ఫలించుటచేత నేతప్ప వేఱుసాధనము దైవ మున్నదని యెఱుంగుటకు లేదు. ఈహేతువు వలన దైవమున్నది. దైవమనునది ఫలమునకుఁ బూర్వమే తెలియునట్లుగా నుండు నేని ప్రతికూలమని తోఁచినయెడల దాని కేదైన ప్రాయశ్చిత్తము ముందుగనే చేసికొనవచ్చును. కాని ఫలమునకు ముం దెంత మాత్ర మయ్యది తెలియరాదు. ఫలమునకు ననంతరమే తెలియు నట్టి బలవత్తమమగు నాదైవముతోఁ బ్రతిఘటించి దాని యత్నము నిలుపుట కెవ్వఁడు యత్నించును? వలదు! ఈరీతి గానే యాదైవము ఫలముచేత ననుమానించి తెలిసికొనఁదగి నదిగా నుండుటం జేసి యత్యంతబలీయమే యనఁదగినదికదా. కావున నట్టిదైవమును బురుషకారముచేత నాపుట యశక్యము. సుఖదుఃఖములు, శాంతికోపలాభనష్టములు జననమరణములు లోనగునట్టి కారణము తెలియరాని కార్యములన్నియు దైవ కార్యములే యని నమ్ముము. ఘోరతప స్సొనరించుచు నింద్రాది దేవతలంగూడ లెక్కసేయని విశ్వామిత్రాదులగుమునులుగూడ నాదైవముచేఁ బీడింపఁబడి పూని చేయుచున్న వ్రతోపవాస ప్రముఖతీవ్రనియమములను వదలి కామక్రోధములకు లోఁబడి ఋషిత్వమునుండి దూరముగ నుండఁదగినవారలైరి. ఈభూలో

కమునందు నారంభించిన కార్యము నాపి, తత్పూర్వము మనస్సు నందైన నెప్పుడేఁ దలంపనైనఁ దగని కార్యము క్రొత్తది యాకస్మికముగా ఫలించుచున్నదికదా. అది దైవకార్యమే యని గుఱుంగుము.

లక్ష్మణా! ఇప్పుడు నేను నీకుపదేశించిన యీబుద్ధి సత్యము సుమీ. ఆబుద్ధిచే నామనస్సును నేనే యాపియున్నాఁడను. పట్టాభిషేకము నిలిచిపోయినను దాన విచారము నాకుఁ గలుగకయున్నది. దైవశక్తి బలవత్తరము కాఁబట్టి నా తెలిపిన యీ బుద్ధి యోగబలమున నీవును బరితాపమును బోఁదోలి నా యీమతమునే యనుసరించి యభిషేకసంభారముల నిలుపుము. వత్సా! ఇప్పుడీ యీమంగళకుంభోదకం బంతయు నాకుఁ గానున్నను దాపసులకు సర్వ్వమగు వ్రతము నేఁ బూనినపుడు చేయఁదగుస్నానమునకుఁ బనికివచ్చును గాక. ఈజలము స్నానమునకు నే నుపయోగించిన రాజ్యార్థము చేసితినని తల్లి సందియము నొందునేమో. ఇది రాజద్రవ్యము. ఇది రాజోపయుక్తములగుమంగళద్రవ్యము లనేకములు గలిగియున్నది. కాన నీజలము నాకేందులకు? నేనే తెచ్చుకొన్న జలములచే స్నానము చేసి వ్రతనియమమును సాగింతును. ప్రియసోదరా! సంపద లెల్లక్రిందులయ్యెఁగదా యని పరితాపపడకుము. రాజ్యమును యథావిధిగాఁ బాలించిన నత్యంతధర్మము కలుగును. వనవాసముచేఁ దపస్సు లభించును. ఇవి రెండును సమానములే. చక్కఁగా నాలోచించి చూడఁగా రాజ్యలాభమున మానవులకు వలయు కార్యాకార్యచింతయుఁ గష్టము విశేషించి యుండును. వనవాసమున నట్టికష్టము లుండవు. అంతియకాక తండ్రి మాటపాలించిన ధర్మముకూడ సిద్ధించును. కాఁబట్టి వనవాసమే

మిక్కిలి ఫలము నిచ్చునది. అంతియకాక యయ్యది మహాభ్యు దయమునకు సాధనముగా నున్నది. ఇపుడు నేటూనిన కార్య మునకు విఘ్నము గలుగఁజేయఁ జిన్నతల్లి కారణమని యను మానింపకుము. అయ్యది సరిగాదు. కైక దైవప్రోత్సాహమున నప్రియము పలుకుచున్నది. అంతియగాని వేఱుకాదు. అట్లు ప్రోత్సహించిన దైవమనఁగా నంతటమహాప్రభావము కలదని నేను జెప్పితినిగదా. కావున నీవును దెలిసియేయున్నావు. దైవము కారణముగా నున్నదానికై తల్లి యగుకైకను నిందించుట మంచిదిగాదని శ్రీరామమూర్తి బోధించెను.

మహాశయులారా! ఈసర్గము విశేషప్రయత్నమున విమ ర్శింపఁదగినది. దీనియందలిసార మెఱింగితిమేని యహంకారము మొదలంట నశించును. ఇఁక వినుఁడు. శ్రీరామచంద్రుఁడు పూర్వము తెలిపినదంతయు ధర్మమువాస్యమని. లక్ష్మణున కంత మాత్రమున నహంకారము తునుముట్ట నశింపలేదు. మన ప్రయత్నమున నీకార్యము కొనసాగదా యన్నయూహా కలదు. ఆయూహా ముందుముందు వృద్ధిఁబొంది యహంకారమును బెం చును. శ్రీరాముని సేవించువారలకయ్యదియుండఁగానిదియకదా. అట్టియహంకారమును దొలఁగించి కర్మసిద్ధాంతము మదినాటు నట్లు లొనరింప శ్రీరామమూర్తి యెంచెను. భగవదారాధనము చేయువారలు కర్మబద్ధులముకాని స్వతంత్రులముకాము. అను భావము గలవారలుగా నుండఁదగుదురు. గర్వమున కెవ్వారి మనస్సునఁ జోటులేదో వారలే యీశ్వరారాధనమునకు నర్హులు. తన్ను నమ్మినవారల కట్టిదుర్గుణము లేకుండఁజేయ నీశ్వ రుఁడు తలంచును. సత్కర్మానుష్ఠానఫల మదియేకదా. అట్టియుప దేశము నీభాగమున శ్రీరాముఁడు తమ్మునకుఁ జేసెను. కావున

సకలపురుషార్థసాధనమగు నహంకారధ్వంసనరూప సద్విషయమిందుఁ గలదని మన మెఱింగి దాని ననుష్ఠింపఁ బ్రయత్నింపవలయును.

"శ్వసంతమివ నాగేంద్రం రోషవిస్ఫారితేక్షణం,
ఆసాద్య రామస్సౌమిత్రిం సుహృదం భ్రాతరం ప్రియం,
ఉవాచేదం స ధైర్యేణ ధారయన్ సత్త్వమాత్మవాన్." ౨

అని మూలము. "సత్త్వం చిత్తావికృతిం" అని వ్యాఖ్య. విశేషార్థమేమనఁగా లక్ష్మణునకుఁ గోపము నశింపలేదు. పట్టాభిషేకము నిలిచిపోయెనని అన్నయవమానము మదిఁ బాదుకొన్నది. ఈ రెండింటిని దొలఁగింప నెంచెను. కావున శ్రీరామమూర్తి తన చిత్తావికారము ననఁగా నేకాలమునందు నేపనియందు మార్పు నొందని చిత్తవృత్తిని ధరించినవాఁడై 'ఆత్మవాన్' అనఁగా నిర్మలాంతఃకరణుఁడు. సర్వము ప్రకృతియధీనము చేసి మహానందము ననుభవించువాఁడని సారము. తనమనోవృత్తిని బయలుపఱచుకొనక చేయఁ బూనిన కార్య మితరులకుఁ దెలియనీయక యుని చెప్పరాదు. దానిచే భగవచ్ఛక్తి నశింపఁజేసినట్లగును. బ్రహ్మాదులచే నెఱుంగరాని తనమహత్త్వమును లక్ష్మణునకుఁ దాన తెలుపక యిట్లు పలికెనని మన మీభాగమునుండి గ్రహింపవలయును. ఇట్లేల శ్రీరాముఁడు పలికెనని ప్రశ్నింతురు. "సుహృదం ప్రియం భ్రాతరం" అనుమూలము బరిశీలింపుఁడు. మంచిహృదయముకలవాఁడు. తన మేలుకోరినవాఁడు. మానవదృష్టిచే సోదరుఁడు కావున నతనికిఁగల కోపమును నశింపఁ జేయఁబూనెను. నిర్మలాంతఃకరణులకుంగూడ యేవో లోపము లుండును. వానిని భగవంతుఁడు తొలఁగించి తనపదము నొసంగును.

"అపి చేత్సుదురాచారో భజతే మామనన్యభాక్,
సాధురేవ స మంతవ్యస్సమ్యగ్వ్యవసితో హి సః." 30 గీ. 9 అధ్యా.

అన్నగీతా ప్రమాణము ననుసరించి ప్రారబ్ధవశమున నేపో కొన్నిలోపములు లేశములవలె నుండినను భగవంతుని సాంద్ర భక్తిచే నమ్మి సేవించిన నయ్యవి తొలఁగఁజేసి పరమేశ్వరుఁడే కాపాడునని యూహింపవలయును. దురాచారుఁడు భగవంతుని సేవించునా యని ప్రశ్నింపరాదు. దుష్కర్మలేశము లేని సత్కర్మము చేసినవారే యుండరనవచ్చును. ఒకొక్కజన్మమునందును సత్కర్మము నాచరించుచు రాఁగా దుష్కర్మములు నశించుచుండఁగా నెన్నియోజన్మములకు యోగసిద్ధుఁడగును.

"ప్రయత్నాద్యతమానస్తు యోగీ సంశుద్ధకిల్బిషః,
అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిం." 45 గీ. 6 అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యమే పైవ్రాసినదానిని సిద్ధాంతీకరించుచున్నది. కావునఁ బాపలేశము లేనివారే భగవంతుని సేవింతురనుట పొరపాటు. పాపములు భగవత్సేవచేఁ దొలఁగవలయును. అదిలేకున్న నివి తొలంగు టెట్లు? కావున సత్కర్మానుష్ఠానమే అనఁగా ఫలాభిసంధిరహితముగా సత్కర్మముల నాచరించుటయే భగవత్సేవ. ఫలములను గోరి భగవంతు నాశ్రయించుట భగవత్సేవ యనంబడదు. అట్టివాఁడు భగవదనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడు కాఁజాలఁడు. అది కృత్రిమభక్తి. అట్టివారే వేషధారు లనఁబడుదురు.

"జటిలో ముండీ లుంఛితకేశః కాషాయాంబరబహుకృతవేషః."

అని శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యశిష్యులు తెలిపిరి. అట్టివారు భగవదనుగ్రహమును బొందఁజాలరనుట నిక్కము.

"నిగృహ్య రోషం శోకం చ ధైర్యమాశ్రిత్య కేవలం,
అవమానం నిరస్యేమం గృహీత్వా హర్షముత్తమమ్.
ఉపక్లృప్తం హి యత్కించిదభిషేకార్థమద్య మే,
సర్వం వివర్జయ క్షిప్రం కురు కార్యం నిరత్యయం." ౪

అని మూలమందు.

"జితాత్మనః ప్రశాంతస్య పరమాత్మా సమాహితః,
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానాపమానయోః." ౭ గీత ౬ అధ్యా.

అన్నగీతావాక్యము ననుసరించి యోచించిన నీశ్రీరామోపదేశము చక్కఁగాఁ దోఁచును. కర్మసిద్ధాంతము నెఱుంగని వారికే రోషాదు లుండఁగలవు. వలన తనకర్మమే తనకుశుభాశుభ ఫలముల నొసంగుచున్నదని కర్మయోగి నమ్మును. ఇతరులు కర్మప్రోత్సాహకు లగుదురన్నవిశ్వాసము వారలకు నుండును. ఇతరులను సత్పురుగాక పగులు వాసి వేయుదు రనుతలంపు గల్గును. కావున వారికి రోషాదులు సహింప నవకాశమే లేదు. ఇట్టి మహానర్థములు కర్మసిద్ధాంతము నెఱుఁగనివారికిం గల్గును. శ్రీరాముఁ డిప్పుడు లక్ష్మణునకుఁ గర్మసిద్ధాంతమునే యుపదేశించుచున్నాఁడు. లక్ష్మణునకుఁ దండ్రియందు రోషము కలదు. ఏల? స్త్రీమువమాటలకుఁ గామాతురుఁడై లోఁబడినవాఁడు కదాయని. కర్మగతుల నెఱింగినవాఁ డట్లూహింపఁడు. తన కర్మ మితరులఁ బ్రోత్సహించి తన్మూలమున నీఫలము తనకుఁ గల్గించనని తలంచును. అప్పు డాతని కితరులయందు రోష ముండుట కవకాశము లేదు. రాముఁ డడవులపాలగుఁగదా యన్నశోకము సౌమిత్రికిఁ గలదు. కాని ధర్మసంస్థాపనార్థమై ప్రకృతిపురుషు లవతరించిరన్నభావ మాతనికి లేదు. ఈ రెండిం

ట్టిని వదలుమా యని శ్రీరామమూర్తి తెలిపెను. చక్కని ధైర్యము కలుగవలయునన్న యెడల రోషశోకములుండరాదు. తదభావముననే ధైర్యము పాదుకొనును. అభిషేకము నిలిచి పోఁగా మీఁదు మిక్కిలి వనగమనముకూడఁ గలిగెనే యన్న యవమానము తొలఁగింపుమని తెల్పెను. దీని చేత సహంకార త్యాగ ముపదేశించెనని యెఱుంగవలయును. సత్యపాలనరూప మునఁ దండ్రిని గౌరవించితి ననునదియే మార్గము. భగవ త్స్వరూపమే సత్యము. దాని నారాధించుట యనఁగా భగ వంతుని సేవించుట. అది గలిగెనేని యంతకన్న మార్గ మెందుఁ గలదు. అట్టిమార్గ ముత్తమముగాన నయ్యది గలుగవలయును. ఈమాటలచే దేలినభావ మేమి?

"కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః,
మహాశనో మహాపాప్మా విద్ధ్యేనమిహ వైరిణమ్." 3౭ (గీ. 3 అధ్యా.)

అన్న భగవదుక్తి ననుసరించి రోషాదుల వదలినఁగాని యానం దము కలుగదనియు నట్టియానందము గలిగినఁగాని నావెంట రాఁదగదనియు సారము కదా. నిరత్యయకార్యమునకుఁ బ్రయ త్నింపుమనఁగా నాశరహితకార్యమునకుఁ బూనుము. నాశ రహితకార్య మేది? ధర్మరక్షణము. దానికిఁ దగినట్లు ప్రయత్నిం పుము. నాయవతార మందులకే కావున నట్టికార్యమునకుఁ దగినవనగమనమునకుం బూనుమనియేగాక మఱేమి? ఈయుప దేశముచేత శ్రీరామచంద్రుని సర్వజ్ఞత్వము ప్రకటింపఁబడియె నని మన మెఱుంగవలయును.

"సౌమిత్రే యోఽభిషేకార్థే మమ సంభారసంభ్రమః,
అభిషేకనివృత్త్యర్థే సోఽస్తు సంభారసంభ్రమః."

అని మూలము. దీనిభావమేమి? నాపట్టాభిషేకనిమిత్తము వస్తు సంగ్రహణమున నెంతయుత్సాహము నీకుఁ గలదో యభిషేక నివృత్తికొఱకు నది యగుఁగాక. అట్లే వనవాసోచితవస్తువుల సంగ్రహణమున నుత్సాహవంతుఁడవు కమ్ము. అనఁగా

"యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే." ౪౮
(గీత. ౨ అధ్యా.)

అన్నగీతావాక్యము ననుసరించి హర్షవిషాదములను సమముగా భావింపుమని భావము తేలెడిని. లాభాలాభములు జయాజయములు సుఖదుఃఖములు సమానములుగా భావించువా రెవ్వరో వారె భగవదనుగ్రహపాత్రులు. వారలే సంసారబంధవిముక్తులగుదురు.

"సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయౌ,
తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాపమవాప్స్యసి." ౩౮
(గీత. ౨ అధ్యా.)

అన్నభగవదుక్తి పైదానిని దృఢముగాఁ జేయుచున్నది.

"యస్యా మదభిషేకార్థే మానసం పరితప్యతే,
మాతా మే సా యథా న స్యాత్సవిశంకా తథా కురు. ౬
తస్యాశ్శంకామయం దుఃఖం ముహూర్తమపి నోత్సహే,
మనసి ప్రతిసంజాతం సౌమిత్రే ఽహముపేక్షితుం." ౭

అని మూలము. దీనిసారమేమనఁగా జగములకు మహోపకారము నామూలమునఁ జేయఁబూనినది కైకనాతల్లి. ఆమెకు సంశయము కలుగరాదు. అనఁగా నీపని సాగునో లేదో యన్న సందేహము కలుగరాదు. సాగుననియే యామె నమ్మవలయును.

అట్టిప్రయత్నము చేయమనఁగా వేవేగ వల్కలాజినములం గూర్పుము. నీమాటలను వెలుపోయి నిరర్థకమగు నాసబూని నది నాతల్లి కౌసల్య. కావున మన యీసంభాషణము కైకకు మఱింత శంక కలుగఁజేయును. అట్టిశంక యామెమనం గల్గక యుండఁజేయమని శ్రీరాముఁడుపదేశించెనని మనము గ్రహింప వలయును. దీనిచేత శ్రీరాముని సర్వసమత్వము తేటపడియెడిని.

దైవమే బలవత్తరము.

"కృతాంతస్త్వేవ సౌమిత్రే ద్రష్టవ్యో మత్ప్రవాసనే,
రాజ్యస్య చ వితీర్ణస్య పునరేవ నివర్తనే. ౧౫
కైకేయ్యాః ప్రతిపత్తిర్హి కథం స్యాన్మమ పీడనే,
యది భావో న దైవోయం కృతాంతవిహితో భవేత్. ౧౬
జానాసి హి యథా సౌమ్య న మాతృషు మమాంతరం,
భూతపూర్వం విశేషో వా తస్యా మయి సుతేపి వా. ౧౭
సోఽభిషేకనివృత్త్యర్థైః ప్రవాసార్థైశ్చ దుర్వచైః,
ఉగ్రైర్వాక్యైరహం తస్యా నాన్యద్దైవాత్సమర్థయే." ౧౮

అని మూలము. శ్రీరామచంద్రుఁడు సౌమిత్రికి నుపదేశించు నెపమునఁ గర్మసిద్ధాంతతత్త్వమును మనకుఁ దెలుపుచున్నాఁడు. లక్ష్మణా! నన్నడవులకుఁ బంపుటకు లభింపనున్న రాజ్యము లభింపకయుండఁజేయుటకుఁ గైక కారణము కానేకాదు. దైవమే కారణము. నాయందుఁ బ్రీతిగల కైకకు నిట్టిభావము గలుగు నట్లుచేసినది దైవమే. కాకయున్న నింతలో నిట్టిమార్పామె మదిఁ గల్గ నేమికారణము? నాకుఁ దల్లులందఱియందు సమబుద్ధి గల్గియుండుట నీవే యెఱుంగుదువుకదా. ఆమెకు నాయందు

భరతునియందు సమానప్రీతి యుండుటయు నీవే యెఱుంగుదువు. అని రాముఁడు తెలిపెను. దీనిసారమేమి? కర్మము బలవత్తరము. దైవమన్న నదియే. దైవమునకన్న నెక్కుడు లేదు. మానవులభావములు విపరీతముగా మార్పునొందుచుండును. ఏల? కర్మము ఫలానుభవమునకుఁ దగినరీతిగాఁ బ్రాణులబుద్ధుల మార్పుచుండును. ఆకర్మపాశములు దృఢతమములు. వానిసంబంధము గల్గినతరికి నెవ్వఁడు కాని దప్పించుకొనఁజాలఁడు. కాని కర్మము తన్నిట్లు త్రిప్పుచున్నదనిమాత్ర మెవ్వఁడుగాని యాలోచింపఁడు. తనశక్తిచేఁ గార్యానుగుణముగాఁ దన ప్రవృత్తి యున్నదనియే యూహించుచుండును. కావుననే దైవము బలవత్తమము. దానికంటె బలమైనది లేదు. అనియే యీయుపదేశసారము.

"యదహంకారమాశ్రిత్య న యోత్స్య ఇతి మన్యసే,
మిథ్యైష వ్యవసాయస్తే ప్రకృతిస్త్వాం నియోక్ష్యతి. ౫౯
స్వభావజేన కౌంతేయ నిబద్ధస్స్వేన కర్మణా,
కర్తుం నేచ్ఛసి యన్మోహాత్కరిష్యస్యవశోఽపి సత్." ౬౦

గీత. ౧౮ అధ్యా.

అను నిశ్రీకృష్ణపరమాత్మవాక్యములు పై రామచంద్రవాక్యసారమునే తెలుపుచున్నవి.

"కథం ప్రకృతిమాపన్నా రాజపుత్రీ తథాగుణా,
బ్రూయాత్సా ప్రాకృతేవ స్త్రీ మత్పీడాం భర్తృసన్నిధౌ. ౧౯
యదచింత్యం తు తద్దైవం భూతేష్వపి న హన్యతే,
వ్యక్తం మయి చ తస్యాం చ పతితో హి విపర్యయః." ౨౦

అని మూలము. దీనిసారమేమి? ఎట్టిసత్కులమునఁ బుట్టినను సకలసద్గుణములు కలిగినను దైవము వానినెల్ల మార్చివేయఁ గలదు. కర్మపాశబద్ధులు యుక్తాయుక్తములం బరికింపక కేవల విద్వాంసులైనను మూర్ఖులే యనఁబడుచు నసంగతముగా మాటలాడుదురు. సకలభూతములలో దేనియందైనను దైవము చేయుకార్యమున కడ్డముగలుగఁజాలదు. ఇది సత్యము. దృష్టాంతము శ్రోత్రది చెప్పనక్కఱలేదు. నా చేతికివచ్చిన రాజ్యము తప్పిపోయినది. ఆమెకు నాయందుఁగల ప్రీతి మాఱినది. నా స్థితియుఁ దలక్రిందులైనదికదా. ఇంకేమికావలయు? అనఁగా దైవముచేయుకార్యమునకుఁ బ్రతిహతిని గల్పించువా రెవ్వరు లేరు. దాని నెదుర్కొనఁజాలినదే లేదు. దానిగతి యిట్టిదని తెలిసికొనువారుకూడ లేరు. కావున కైక నాకపకారముచేసె నని యూహించుట తప్పు. ఎవ్వారికీయూహ స్థిరపడునో వారితరులను దూషింపరు. దైవము తమసంపద్విపత్తులకుఁ గారణమని తలంతురు. అనువిషయమునే మన మీభాగమునుండి నేర్చుకొనఁదగును.

“కశ్చిద్దైవేన సౌమిత్రే యోద్ధుముత్సహతే పుమాన్,
యస్య న గ్రహణం కించిత్కర్మణోఽన్యత్ర దృశ్యతే. ౨౧
సుఖదుఃఖే భయక్రోధౌ లాభాలాభౌ భవాభవౌ,
యచ్చ కించిత్తథాభూతం నను దైవస్య కర్మ తత్. ౨౨
ఋషయోఽప్యుగ్రతపసో దైవేనాభిప్రపీడితాః,
ఉత్సృజ్య నియమాంస్తీవ్రాన్ భ్రంశ్యంతే కామమన్యుభిః.” ౨౩

అని మూలము. మఱియు శ్రీరామమూర్తి దైవము బలవంతమని లక్ష్మణునకుఁ దెలుపుచున్నాఁడు. దైవయత్నమును బురుష

కారణముచే నాపఁగూడదా? దైవమున్నట్లు నమ్ముట యెట్లు? అని లక్ష్మణునకు సందియముగలదేమో యని యూహించి తన్మూలమున లోకుల కిట్టిసంశయములు గలుగకుండఁజేయఁబూని యీ యుపదేశము చేసెను. మానవులు చేయు కార్యములఫలముల ననుసరించియే దైవమున్నదని తెలియవలయును. ఎట్లనఁగా నెంతయో పట్టుదలతోఁ జేయు కార్యములకుఁ గొన్నింటికి ఫలము కల్గదు. పట్టుదల లేక చేసిన కార్యములకు ఫలము మిక్కిలి కల్గును. అట్లు కలుగఁ గారణమేమి? దైవముతప్ప దానికి వేఱు కారణము చెప్ప వలనుపడదు. ఈయనుమానముచేత దైవమున్నదనియు నది మనకు లోఁబడదనియుఁ గనఁబడదనియుఁ దెలియవలయును. కార్యఫలముతప్ప దైవము నెఱుంగుటకు నింకొక్కసాధనమే లేదు. కార్యఫలమునకు ముందే తెలియఁదగినదైన నేదైనఁ బరిహారము చేయవచ్చును. అట్లుగాక ఫలానంతరము తెలియును గానఁ బురుషప్రయత్నమున దాని నాపుటకవకాశమే లేదు. అట్టిదైవముతో నెవ్వఁడు పోరాడఁగలఁడు? కావునఁ బురుషకారము దానిముందఱఁ బనికిరాదు. సుఖదుఃఖాది కారణములెల్ల దైవకార్యములే. ఇట్లు చెప్పుటకు దృష్టాంతమేమని ప్రశ్నించినచో సమాధానమేమనఁగా మహానుభావులగు మునులు తీవ్రనియమముంబూని తపస్సు చేయుచుందురు. ఆతపస్సునకు విఘ్నములు గలుగును. వానికి లొంగి తపస్సు మానుకొందురు. శాంతముఖములమాని యుపదకుఁ గామక్రోధాదులకు లోఁబడుదురు. దానిచేఁ దమ ఋషిత్వమును బోఁగొట్టుకొందురు. దీనింబట్టి యాలోచింపఁగా బురుషప్రయత్నము దైవముముందఱ వ్యర్థమని తేలుచున్నది. ఈవిషయము నెఱింగిన నహంకారము నశించును. ఆచోట శాంతము పొడు

కొనును. అయ్యది భగవత్సాక్షాత్కారమునకు హేతువగును. కావున నీసిద్ధాంతమును జక్కఁగా నెఱుంగవలయును.

"అసంకల్పితమేవేహ యదకస్మాత్ప్రవర్తతే,
నివర్త్యారంభమారబ్ధం నను దైవస్య కర్మ తత్. ౨౪
ఏతయా తత్త్వయా బుద్ధ్యా సంస్తభ్యాత్మానమాత్మనా,
వ్యాహతేఽప్యభిషేకే మే పరితాపో న విద్యతే. ౨౫
తస్మాదపరితాపస్సన్ త్వమప్యనువిధాయ మాం,
ప్రతిసంహారయ క్షిప్రమాభిషేచనికీం క్రియాం." ౨౬

అని మూలము. దృష్టాంతము నొసంగి కర్మసిద్ధాంతమును శ్రీరామమూర్తి మఱియు నుపదేశించుచున్నాఁడు. లోకమున నొక్కఁడొక కార్యము చేయ మొదలుపెట్టును. అది నిష్కారణముగా నిలిచిపోవును. తలంపనిపని యాకస్మికముగా నెఱవేఱును. అయ్యది దైవకార్యముగాక మఱెవ్వరిది? ఈవిషయము సత్యము. ఈబుద్ధిచేత నెవ్వరిమనస్సును వారే యుద్విగ్నముగాకయుండ నిలుపుకొనవలయును. అట్లుచేసినఁ గష్టములు కలిగినపుడు పరితాపము కలుగకయుండును. ఇంతకంటెఁ గావలసినదేమి? అనఁగా గర్మసిద్ధాంతము మనస్సున నెవ్వారికిఁ జక్కఁగా నాటునో వారికి సుఖదుఃఖములయందు సమత్వము కుదురును. అదికల్గినవారు ఫలాభిసంధిలేనిసత్కర్మముల నాచరింతురు. వారు భగవత్కృపకుఁ బాత్రులగుదురు.

"కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన,
మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి. ౪౭
యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే. ౪౮

దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ,
బుద్ధౌ శరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః. ౪౯
బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే,
తస్మాద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలం." ౫౦

గీత. ౨ అధ్యా.

అను సీతావాక్యములయర్థసారము శ్రీరామోపదేశనీతి సారముగాఁ దెలియుచున్నది?

"మా చ లక్ష్మణ సంతాపం కార్షీర్లక్ష్మ్యా విపర్యయే,
రాజ్యం వా వనవాసో వా వనవాసో మహోదయః." ౨౯

అని మూలము. ఇంతవఱకు సీతాదేవి యడవుల కరుగునని సౌమిత్రి యెఱుఁగఁడు. కావున నన్న యొంటిగా నడవులకుఁ జనుచున్న వాఁడని దుఃఖించుచున్నవాఁడని యెఱింగి యాపరితాపమును బోఁగొట్టుచుఁ దనప్రభావమును శ్రీరాముఁడు తెలుపుచున్నవాఁడు.

"లక్ష్మ్యాః విపర్యయే సంతాపం మాకార్షీః."

అని యన్వయము. లక్ష్మణా! లక్ష్మీదేవి నన్ను వదలిపోవునని పరితపింపకుము. అనఁగా మాకిదుపురకు శాశ్వతానుబంధమని భావము. లక్ష్మణము గ్లుఁడ నగునాకు రాజ్యము గాని వనవాసము గాని సమానమే. ఐనను వనవాసమే మహాఫలదము. అని తెలిపెను. ఇందుఁగలవిశేషమేమి? శ్రీరామమూర్తి వనవాసమే మహాఫలప్రద మనియెను. ఈవాక్యరూపమున లోకులకుఁ దెలిపిన మహావిషయ మేది? ఎవ్వరుగాని యొకమహాకార్యమును జేయఁబూనినయెడల నేకాంతస్థలమునఁ గూరుచుండి భగవద్ధ్యానము చేయవలయును. సామాన్యులను నెన్నియో సంసర్గ

దోషము లుండును. నిస్సంగుఁడై యోగము నభ్యసింపవల యును. "యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ" అన్నది యిదియేకదా. అట్టు లేకాంతస్థలమునసుండి యోగము నభ్యసించినవారియందు భగవత్కళ సంక్రమించును. అధిక తేజశ్శాలియై యతఁడు యత్నించినపని నెఱవేర్పఁగలఁడు. దైవ తేజస్సు సంక్రమించినఁగాని యదివఱకు గలతేజస్సు నిర్మలము కాదు. నిర్మలతేజస్సుండినఁగాని సత్కార్యముల నాచరింప నెట్టి వారును సమర్థులు కాఁజాలరు. ఆకారణముచేత వనవాసమనఁగా మానవబాహుళ్యముగానిచోటు. అను నీవిషయమునే మన మత్యంత శ్రద్ధతో నెఱుంగవలయును. వనవాసమే మహాఫలద మని శ్రీరామమూర్తి తెలుపుటంజేసి స్వావతారఫలమును దెలిపెనని మన మెఱుంగుట తెఱంగు.

ఇట్టు లీభాగము మనకుఁ గర్మసిద్ధాంతమును బోధించి "గహనా కర్మణో గతిః" అనువిషయమును సిద్ధాంతము చేయు చున్నది. దీనింబట్టి శ్రీరామచంద్రునియభిప్రాయము కర్మసిద్ధాంత మున నాస్తికలదియే యని యేర్పడుచున్నది. ఇఁక నధ్యాత్మ రామాయణ మీభాగమున ముందు వ్రాసినట్లే వైరాగ్యమును దెలిపెను. దైవపౌరుషములవిషయము వాల్మీకిమహర్షి కే వదలి నది. ఇఁకఁ దరువాతివృత్తాంతమును బఠింతము.

లక్ష్మణుఁడు పౌరుషమే దైవమునకంటె మిన్న యనుట.

* శ్రీరామమూర్తి పెక్కుచందములను జెప్పుచుండ సౌమిత్రి యాధర్మము తనకు సమ్మతముకానందున శిరస్సువంచి విని యన్నకుఁ గలధర్మపరాయణత్వమునకు సంతోషము, రాజ్య

* ఇయ్యది యిరువదిమూఁడవసర్గమునుండి కైకొనంబడినది.

భ్రాంతిమునకు దుఃఖము ననునీ రెండు మనస్సు నలంపఁగా, వాని యంతరమునఁబడి నుడివడుచుండెను. అంత నతఁడు దుఃఖమున రోష ముప్పొంగఁగాఁ గుటిలభ్రూకుటి యదరఁగాఁ బేటికాంతర్గతమహాసర్పమురీతి నిశ్వాసములు వెడలించెను. అత్తఱి నాతనిమోము భ్రూకుటిచే భయదమై చూడరాక క్రోధము నొందిన సింహవక్త్రమురీతిఁ గనంబడుచుండెను. మదగజము తన తొండమును విదుల్చురీతి నాసౌమిత్రి ముంజేతిని నిర్భరకోపమున విదుల్చుచు నాత్మకంఠము నడ్డముగను గ్రిందుగను మీఁదుగను దేహమును దాఁకునట్లు త్రిప్పుచుఁ గ్రీఁగంటిచూపు లడ్డముగా వ్యాపింపఁజేయుచు నన్నుఁగాంచి యిట్లు పలికెను. శ్రీరామచంద్రా! నీవు పితృవచనపరిపాలనరూపధర్మమునకు హానికలుగునని నాయట్లే లోకులు దాని నాచరింపరని తలంచి వనగమనమునకు నుద్యమించు టెంతమాత్రము తగదు. ఇదియు సమయము. దైవమునుగూడ మీఱఁజాలినమహాశూరుఁడవగు నీవు దుర్బలమగు దైవమును బ్రబలతరముగా నిర్వచించితివి. దీనింబరికింపఁగా నీవు భ్రాంతినొందితివని తోఁచెడిని. భ్రాంతియే కాకయున్న నీయట్టివాఁ డిట్టులేల చెప్పును? దైవము దుర్బలులకుఁ బట్టుగొమ్మ. అయ్యది యొక్కరి నాశ్రయించి తనకోర్కె తీర్చుకొనును. కాన నది దీనమైనది. తానుగనే పనిచేయుటకుఁ గాని, పురుషకారమును మీఱి పనిచేయఁగాని శక్తికలది కాదు. అట్టిదాని నేమిమో పొగడితివే.

కైకయు దశరథుఁడును బాపాత్ములని నీకేల సందియము కలుగలేదో, పాపులమాట ననుసరింపమి నీకేధర్మహానియుఁ గలుగదు. ఎట్లు పాపాత్ములని వారినంటివందువేమో, లోకమునఁ బైకిమాత్రము ధర్మమును వ్యాజముగాఁ గనఁబఱచి

తన్మూలమునఁ దమరు చేయఁదగుదుష్కార్యములను సాధించు కొందురో, ధర్మము నాచరించునట్లు వేషమూని దానిచేతఁ దమదోషములఁ గనఁబడకయుండఁ జేయువారో అట్టివారు పెక్కండ్రు గలరు. వారివలెనే యీతల్లిదండ్రులని నీవు పేర్కొన్న కైకేయీదశరథులు పట్టాభిషేకము నీకుఁ జేయునట్లు ధర్మమును నామమాత్ర మభినయించిరి. కాని వాస్తవమున రహస్యముగా నీకపకారము చేయువారే. కనుక మనకుఁ జేయఁబూనినయభిషేకమును నిలుపఁగోరి యందుల కనుగుణముగ వీరాలోచనము చేసినారు. ఇది లోకమెఱుంగకయుండునా. శ్రీరామా! వారీదురాలోచనమును మున్నే చేసినారు. ఇది నిశ్చయము కాకపోయినయెడల నెంతకాలము క్రిందనో వరమిచ్చునట్లు చెప్పినరాజు దాని నింతదనుక నీయకుండఁ గారణమేమి? పెద్ద కొడుకవగు నిన్నుమాని చిన్నవాని కభిషేకము చేయ నుపక్రమించుట యెల్లరు ద్వేషింపఁదగినపనికదా. అట్టిదుష్కార్యమును వారు చేయఁబూనిరే. దీని నోర్వఁజాలను. దీని నీవు మన్నింపవలయును.

తండ్రిమాట మీఱకుండుట గొప్పధర్మమంటివి. మతిమంతులలో నీవగ్రగణ్యుఁడవగు నీవేధర్మము ననుసరించి రాజ్యముపాలింపనుండిన బుద్ధి నడవులకుఁ బోవలయునని వేఱుగాఁ ద్రిప్పితివో, ఏధర్మము నాచరింపకున్న మహాపాపము గల్గునని మోహము చెందియున్నవాఁడవో తెలియకున్నాను. జనకవాక్యపాలనమన్న యాధర్మము నాకు సమ్మతముగాకున్నది. రవంతయే నిష్టపడకున్నది. నేను భ్రాంతి నొందితినా యని యడుగుదువా? పురుషకారముచేత బదులు చేయఁదగినవాఁడవు. తండ్రి కామినీమోహవాగురులకుఁ జిక్కి మహాధర్మము లోక

నింద్యమను నగునాజ్ఞ నీయఁగా, ధీరుఁడవగు నీవద్దానిని దిరస్కరింప శక్తిగలవాఁడవయ్యు దాని నాచరింపఁజూచెదవే? ఏల? ఇట్టిది మోహమునొందినఁగాక చేయఁబూనుదువా? వారు కపటవర్తనములఁ గల్పించి యీ యుద్యమమునకు భంగముగల్పించిరి. ఇది యిట్టిదని నీకేల తోఁచలేదు? దీనికే నాకు దుఃఖము గలుగుచున్నది. కామపరతంత్రుఁడగు తండ్రిమాట ననుసరింపఁదగునన్న ధర్మముగూడ లోకనింద్యమేకాని యాచరింపఁ దగదు. కామోద్రేకమున నీకు నపకారముచేయఁగోరుచు జననియని జనకుఁడని పేరుపెట్టుకొనియున్న యాశత్రువులు వాంఛింపరానిది వాంఛింపఁగా దానిని ఫలింపఁజేయవలయునని నీవు మనస్సునఁగూడఁ దలంపరాదు. వారల కీకార్యమున నిట్టి బుద్ధిపుట్టుటకుఁ గారణము దైవమే. అంతియకాని వారిస్వభావమునఁ గల్గినదికాదని నీవు తలంచుచున్నావుకదా. అయిన నీవీయాశయముగలవాఁడవు కారాదు. నాకుమాత్రము దైవము ప్రమాణమనువాదము రుచింపదు. భయస్వభావుఁడును నిర్వీర్యుఁడు నగువాఁడే దైవమును నమ్మును. పరాక్రమశాలురు దృఢమనస్కులు నగుధీరులు దైవము నాశ్రయింపరు. తమయంతనే కార్యములను సాధించుకొందురు. పురుషకారమున దైవమును మించఁజాలుపురుషుఁ డెవ్వఁడును దైవమునే నమ్మి స్వకార్యమును బోఁగొట్టుకొని విచారమునఁ గుందఁడు. ఇప్పుడే లోకులు దైవపౌరుషములశక్తులను గన్నులార జూడఁగలరు. దైవపురుషకారములలో నేది బలవత్తరమో వానిరెండింటికిం గలతారతమ్య మెంతయో నేనిప్పుడే యెల్లరనుఁ జక్కఁగాఁ దెలియఁజేసెదను. పట్టాభిషేకవిఘ్నము గావించినదని నీ వేదైవమును నమ్మియున్నావో యాదైవమునే నాపౌరుషమున నడం-

పంగా నందఱు చూచి తత్తత్త్వము నెఱుంగఁగలరు. అంకుశము లెక్కచేయక శృంఖలములఁ ద్రెంచుకొని మదమత్తతఁ గన్నుమిన్నుఁగానక యథేచ్ఛముగాఁ బరుగిడుగజమును నిపుణుఁడగు మావటివాఁడు మరలించులాగున నెవరును మరల్పఁజాలరని నీవు పల్కినదైవమునే నాపౌరుషమున మరలించెదను. దిక్పాలకులు గుమిగూడివచ్చినను, త్రిలోకవాసు లొక్కటిగ వచ్చి నన్ను మార్కొనినను, నేనిపుడు సాగింపఁబూనిన శ్రీరామాభిషేకమును నివారింపఁజాలరనుట నిక్కము. ముదుసలితండ్రి యింక నేమియుఁ జేయఁజాలఁడని వేఱుగాఁ జెప్పవలయునా? శ్రీరామా! నీవిపుడు మహారాజవైతివి. రహస్యముగ నాలోచించి నీకరణ్యగమనము నీకుఁ గల్గించినయాపాపాత్ములు నీకుఁ గల్పించినపదునాలుగేండ్లు తమరే యడవుల నుండఁ జేసెద. మఱియు నీపట్టాభిషేకమును భంగపఱచి కొడుకునకు రాజ్యము నిప్పింప నెవ్వతుక కోరెనో యామెకుఁ దండ్రికిని మనస్సులఁ గల మహాశను దూలించెదను.

దైవబలముగలతండ్రిని నీపురుషకార మేమి చేయఁగలదందు వేమో వినుము. అన్నా! నాపౌరుషము నెదుట దైవము నిలువఁజాలదని నమ్ముము. తండ్రికిఁగాని నాతోఁ బగఁగొన్న మఱెవ్వరికిఁగాని నాపౌరుషము దుఃఖము కలిగించును. కాని దైవము సుఖము కల్గింపఁజాలదు. నాపౌరుషమునకు నెవ్వఁడు చిక్కునో వానిని విడిపింప దైవమునకు శక్తిచాలదు. ధర్మమూని నీవు ప్రజలఁ బాలించి రాజ్యసుఖము లనుభవించుచు సహస్రవర్షములు సాగింపఁగా నవ్వల నీవు వానప్రస్థాశ్రమము పూని వనములకుఁ బోవఁగా నీపుత్త్రులు రాజ్యపాలనము చేయుదురు. అంతియగాని భరతుఁడు పాలింపఁజాలఁడు. శక్తిమం

తుదకు రాజ్యమును బాలించి కొడుకులకు దాని నిచ్చి ప్రజలను గన్నబిడ్డలభంగిఁ గాపాడ నియమించి పూర్వపు రాజర్షులనుష్ఠించినరీతి వనవాసము నడపఁబోవలయునని శాస్త్రము విధించుఁగదా. ధర్మనిరతా! శ్రీరామభద్రా! రాజచిత్తము చంచలమయ్యెను. ఇప్పుడు సాహసమూని రాజ్యము స్వాధీనము చేసికొన్నయెడల నన్నియూ కలహములు (భేదములు) కలుగును. వానిని సరిచేయుట శ్రమము. అని యనుమానించి రాజ్యమువలదందువా. ఆవిషయము నాకుం దెల్పుము. రాఘవా! నీవో మహావీరుఁడవు. నేను నీకు బాసటనై నిలిచెద. సముద్రము నేలాగు వేల నిలుపునో యట్లే రాజ్యమున నేకలహములు లేకయుండఁ గాపాడెదను. ఈ చెప్పినచందమున నేను చేయకున్న వీరలోకమునకుఁ దప్పినవాఁడనగుదును. ఇదియే నాశపథము. నీవిప్పుడు వసిష్ఠాదులంగూడి మంగళవస్తువులంగూడినపావనజలములఁ బట్టాభిషేకము చేసికొమ్ము. ఆలసింపక యీపనికిం బూనుము. రాజు లెవ్వరుగాని నీమీఁదికివచ్చిన యెడల వారల నోడింప నేఁజాలుదును. నాయీకరములు రెండు నీదేహమున కలంకారార్థ ముండునవి కావు. ధనుస్సును గరములకు భూషణముగా నేఁ బట్టుకొనలేదు. ఈనిశితకృపాణము వీరభూషణముగా వ్యర్థముగ మధ్యభాగమున వ్రేలాడఁగట్టుకొన్నదికాదు. ఈబాణములన్నియు నెదుటనున్న వారిని స్తంభింపఁజేయ నుండునవికావు ఈయాయుధచతుష్కము దక్కంగలసాధనములు శత్రుసంతతి నడంపనున్నవే కాని యింకొక్క పనికిఁగావు. నామిత్రాలఁ బగవాఁ డెవ్వఁడు నిలుచునో వాఁడు సప్రాణుఁడై యుండ నేను సహింపఁజాలను. శత్రువు దేవరాజుగా నిమ్ము. నిశాతఖడ్గమున శాహులిచేయకమానను. నాయీఖడ్గ

ప్రహారములచేత గజాశ్వపదాతులయవయవములు శకలములు కాఁగా నవి భూమిపై నిండియుండఁగా నయ్యది సాంద్రారణ్యముభంగి యడుగుపెట్ట సందులేక యుండఁగలదు. శ్రీరాఘవా! చూడుము. ఇత్తఱిని యీఖడ్గధారాఘాతములకు గుఱియై దానినుండి వెడలు విస్ఫులింగములతోఁ గూడినవియగుచు శత్రుదంతావళములు మండిపోవుకొండలవలెను, విద్యుల్లతాన్వితములగు మేఘములరీతిని గనఁబడుచు నేలఁ గూలఁగలవు. గోధాంగుళిత్రాణము (ఉడుముతోలుతిత్తిని) ప్రేళ్ళనుందొడుగుకొని చాపము ధరించి యెదుర్కొని నిలువఁగా నేపురుషుఁడు నన్ను మార్కొనఁగలఁడు? ఎల్లవారలు స్త్రీలవలెఁ బాఱిపోవఁగలరు. పెక్కండ్రు మార్కొన్న నీవొక్కఁడవే పోరాడఁగలవా. అందువేమో. వినుము బలశాలి నొక్కని ననేకబాణములను ఒక్కబాణమునఁ బెక్కండ్ర నెగురఁగొట్టుచుఁ జతురంగబలముల మర్మములునాటు బాణములఁ బ్రయోగింతును. జగదీశా! నాయస్త్రప్రభావము రాజును బ్రభుస్వామినిగాఁ జేయుటకు, నీకుఁ బ్రభుత్వము నిచ్చుటకుఁ జాలును. అన్నా! చందనచర్చలకును, కేయూరధారణమునకును, ధనములు దానముచేయుటకును, మిత్రులఁ బాలించుటకు నా యీబాహువులు సమర్థములు. ఐన నట్టిబాహువు లిపుడు వానినెల్ల మాని నీయభిషేకభంగము గావించినవారినెల్లఁ దూలించు కార్యమునకుఁ బూనంగలదు. నీశత్రుఁ డెవ్వఁడో తెల్పుము. ఇపుడే వాని జముప్రోలి కనిపెద. వానికీర్తి మాయించెద. వాని మిత్రులం బాఱఁదోలెద. రాజ్యమంతయు నీయధీనమున నుండఁ జేసెద. నాకు నుత్తరువిమ్ము. దానికై వేచియున్నవాఁడను. నీ కింకరుఁడనే కాని యన్యుఁడఁగాను. కరుణచే సెలవిమ్ము.

అని యనేకభంగులఁ బ్రార్థింపఁగా రఘుకులాలంకార భూతుఁడు శ్రీరామచంద్రుఁడు సౌమిత్రి వచించినదంతయు నాలకించి కన్నీరు వదలి యదియెల్లఁ దనకు సమ్మతము గాక యుండుటంజేసి కన్నీటిధారలు వెడలఁగాఁ దుడుచుకొని పెక్కురీతుల శీతలమృదూక్తుల నాతని నాశ్వాసించి యాతనిం జక్కఁ బరికించి ప్రియసోదరా! నీవు సర్వదా మృదుహృదయుఁడవు. ఇపు డిట్లేల కోపమునొందితివి? పితృవాక్యమునందే స్థిరముగా నిలువఁబడువాఁడనుగాని యించుకంతయు మీఱు వాఁడను గానుజుమీ. ఇది మది నెఱుంగుము. పరమధర్మ మనఁగా నిదియేసుమా యనియెను.

మహాశయులారా! వాల్మీకిమహర్షి లక్ష్మణునిమూలమునఁ గుమతులగువారలభావమును దెలిపెను. అనఁగా దైవము ప్రధానము కాదనువారలయభిప్రాయములఁ దెలిపెనని మన మెఱుంగఁదగు. లక్ష్మణుఁ డంత యవివేకి కాఁడు. శ్రీరాముని యుపదేశముఁగూడఁ బడసినవాఁడు. అట్టి బుద్ధిమంతుఁడు ప్రత్యక్ష ప్రమాణవాదుల యభిప్రాయములఁ దెలుపఁడు. ఈరామాయణమూలమున మహర్షి పూర్వపక్షసిద్ధాంతరూపముగా లోకులకు సన్మార్గముం దెలుపఁబూనెను. కావున నీవాదమునకుఁ జోటుదొరకినందున సౌమిత్రిమూలమునఁ బూర్వపక్షమును దెలిపెను. శ్రీరామచంద్రునిమూలమున ముందు సిద్ధాంతమును బోధించును. ఈసర్గమున లక్ష్మణుఁడు దైవమే లేదన్నంత దృఢమగుపూర్వపక్షముచేసెను. ఇదియు నొక్కతెరుణమున సిద్ధాంతతుల్యమగును. అనఁగా రాజధర్మములయం దిట్టివి చెల్లఁదగినవే. న్యాయమార్గమును మీఱినచో నెవ్వనిమా

టయు వినరాదన్నదియు నీతియే. అసిత గ్రుల్లిపల నుపయో
గింపరాదు.

"యథా దైవమశౌండీరం శౌండీరః క్షత్రియర్షభ,
కిం నామ కృపణం దైవ మశక్తమభిశంససి. ౪
యద్యపి ప్రతిపత్తిస్తే దైవీ చాపి తయోర్మతం. ౧౫
తథాప్యుపేక్షణీయం తే న మే తదపి రోచతే,
విక్లబో వీర్యహీనో యస్స దైవమనువర్తతే. ౧౬
వీరాస్సంభావితాత్మానో న దైవం పర్యుపాసతే,
దైవం పురుషకారేణ యస్సమర్థః ప్రబాధితుం. ౧౭
న దైవేన విపన్నార్థః పురుషస్సోఽవసీదతి,
ద్రక్ష్యంతి త్వద్య దైవస్య పౌరుషం పురుషస్య చ. ౧౮
దైవమానుషయోరద్య వ్యక్తావ్యక్తిర్భవిష్యతి,
అద్య మత్పౌరుషహతం దైవం ద్రక్ష్యంతి వై జనాః. ౧౯
యద్దైవాదాహతం తేఽద్య దృష్టం రాజ్యాభిషేచనం,
అత్యంకుశమివోద్దామం గజం మదబలోద్ధతం. ౨౦
ప్రధావితమహం దైవం పౌరుషేణ నివర్తయే. ౨౧
మద్బలేన విరుద్ధాయ న స్యాద్దైవబలం తథా,
ప్రభవిష్యతి దుఃఖాయ యథోగ్రం పౌరుషం మమ." ౨౨

అను నీసౌమిత్రివాక్యములు పురుషకారమే బలవత్తరమని
దైవము దుర్బలమని తేటపఱచుచున్నవి. ఇవి యుక్తియుక్త
ములు కావనరాదు. వీనివలన నేయుపకారము లేదనియుఁ జెప్ప
రాదు. పురుషకారము దుర్బలమనువాదము జ్ఞానులకే యుప
కరించును. పామరులకుఁ బౌరుషము దైవము సమానమనువిష

యమే యవసరము. లేకున్న సోమరులగుట కవకాశ మేర్పడును.

"దైవం నిహత్య కురు పౌరుషమాత్మశక్త్యా
యత్నే కృతే యది న సిధ్యతి కోఽత్ర దోషః."

అన్నసూక్తి యందఱ తెలుఁగుదురుకదా.

దైవపౌరుషములు సమానములని శ్రీమహాభారతము చాటుచున్నది. ఈసౌమిత్రిమాటలమూలమున వాల్మీకి మనకుఁ దెలిపిన యీభాగమునుండి తేలినసార మేమనఁగా పురుష ప్రయత్నము చేయఁదగినది. దాన ఫలము గలదని నమ్మియే చేయవలయును. లేకయున్న నుత్సాహము నశించును. ఇది పామరులకు ననుకూలమగుమార్గము. పురుషకారము చేయుచు ఫలసిద్ధి దైవాధీనమని నమ్మవలయును. ఇది మధ్యముల కనుకూలమగుమార్గము. ధర్మమనియే పురుషయత్నము చేయవలయు. దైవము బలవత్తమమని పురుషకారము దుర్బలతమమని నమ్మవలయును. సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమభావముగలవారుగ నుండవలయును. ఇది జ్ఞానులకు ననుకూలమగుమార్గము. ఈమూఁడుమార్గములు లోకమున నుపకారమును గల్గించు నవియేకాని యపకారమును గల్గింపవు. ఇన్నిత్రోవలేల? అన్న ప్రశ్నమునకు నుత్తర మాలకింపుఁడు. కర్మము బహువిధముల వ్యాపించియున్నది. ఉత్తమ మధ్యమాధమ ఫలప్రదములగు కర్మముల నాచరించినవారు లోకమునఁ గలరు. వారల కందఱకు నొక్కమార్గ మనుకూలము కాదు. బహుమార్గముల వారు ప్రవర్తింతురు. ఏమార్గమున వర్తించినను తుదకు గమ్యస్థాన మొక్కటియే. వారివారికర్మముల కనురూపముగా నాయా

మార్గముల వారువారు ప్రవర్తింతురు. దైవములేదని పురుష యత్నమే ఫలప్రదమని కొందఱునమ్ముదు రనుకొందము. ఒక్క కార్యార్థము గట్టిప్రయత్నము చేయుదురు. అది ఫలింపక పోవును. అల్పప్రయత్నము చేసినది ఫలించును. కొన్నిసారు లిట్లు చేయఁగాఁ జేయఁగా యత్నములు ఫలింపకపోవుచుండఁ గాఁ దుదకు దైవము ప్రబలమని పురుషకారము దాని ప్రోల వచింపరానియంత తుచ్ఛమని వారు నమ్ముదురు. అప్పుడు వారు జ్ఞానులలోఁ జేరుదురు. మొదటనుండి పురుషకారము నిరర్థక మన్నభావము గలిగినచో వారెల్ల నలసులగుదురు. కనుక నీభావముకూడ మంచిదే యనవలయును. కొందఱి కీమార్గము మేలు కలిగించును. ఈవిషయమునే యీభాగమునుండి తేలిన సారముగా నంగీకరింపవలయును.

"కర్మణో హ్యాపి బోద్ధవ్యం బోద్ధవ్యం చ వికర్మణః,
అకర్మణశ్చ బోద్ధవ్యం గహనా కర్మణో గతిః." భ. గీ. ౪ అ.

అన్న భగవద్వాక్యము నీవిషయము సిద్ధాంతము చేయుచున్నది. లోకమున ననేకవిధములగు కర్మములు వెలయుట కిదియే కారణము.

"అద్య మేఽస్త్రప్రభావస్య ప్రభావః ప్రభవిష్యతి,
రాజ్ఞశ్చాప్రభుతాం కర్తుం ప్రభుత్వం తవ చ ప్రభో." ౩౭

అని మూలము. సౌమిత్రి తనప్రతాపమును బొగడుకొనెను.

"యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే,
హత్వాపి స ఇమాఁల్లోకా న్నహంతి న నిబధ్యతే." భ. గీ. ౧౮ అ.

అను నీగీతావాక్యమునకు సౌమిత్రిభావము కేవల విరుద్ధము. కావుననే శ్రీరామచంద్రుఁడు కన్నీరువదలెనని ముందు తెలియ

గలదు. సౌమిత్రి యిన్నిదినములుగా సేవచేయుచు నహంకారమును వదలలేదే యన్నవిచారమే రామమూర్తి కన్నీరువదలు నట్లు లొనరించెను. ఎవ రహంకారముగలిగి భగవంతుని ద్వేషింతురో వారిని నరకమునఁ బడవేయుదుననియే భగవంతుని ప్రతిన.

"అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం చ సంశ్రితాః,
మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషంతోఽభ్యసూయకాః. ౧౮
తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్,
క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు. ౧౯
త్రివిధం నరకస్యేదం ద్వారం నాశనమాత్మనః,
కామః క్రోధస్తథాలోభస్తస్మాదేతత్త్రయం త్యజేత్. ౨౧
ఏతైర్విముక్తః కౌంతేయ తమోద్వారైస్త్రిభిర్నరః,
ఆచరత్యాత్మనః శ్రేయస్తతో యాతి పరాంగతిం." ౨.౨. గీ. ౧౬ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములు భగవంతు నాశయమును దెలుపుచున్నవి. లక్ష్మణుఁడు శ్రీరాముని ద్వేషింపలేదు. దశరథాదులు ద్వేషించిరనియు వారిని నివారించి శ్రీరామమూర్తికి మేలుచేకూర్పవలయుననియు లక్ష్మణునిభావము. కావున నట్టిసోదరునిం గాంచి భగవంతుఁడు వాత్సల్యబలమున మనస్సు మృదుతమము కాఁగాఁ గన్నీరువదలెననియే యిందుఁగలతాత్పర్యము. ఎవ్వారు నిరహంకారులో కామక్రోధలోభదూరులో వారినే భగవంతుఁడు మిగులఁ బ్రేమించునని మన మెఱుంగవలయును. భగవంతుఁడు కరుణాస్వరూపుఁడైనను క్రోధయుక్తునిగాఁ జేయునవి కామక్రోధాదులే. కాన భక్తుఁడు వానిని వదలవలయును. అపుడే నిర్మలుఁడగును. వేషభాషలచేత భగవంతుని

మెప్పింపఁ దరముకాదు. భూతదయాది సద్గుణములచేతనే మెప్పింపవలయుననియు మనము తెలిసికొనవలయును. ఇంత దనుక సౌమిత్రిమాటలు వినరానివియే. కాని కడపట

"యథా తవేయం వసుధా వశేభవేత్ తథైవ మాం శాధి తవాస్మి కింకరః." ౪౦.

అని తనభావమును దేటపఱిచెను. ఈయహంకారమంతయుఁ దనకు మేలుచేయఁగోరి సౌమిత్రి వహించెనని భగవంతుఁడు గ్రహించెను. కావుననే యీఘట్టమున

"విసృజ్య బాష్పం పరిసాంత్వ్య చాసకృత్స లక్ష్మణం రాఘువవంశవర్ధనః,
ఉవాచ పిత్ర్యే వచనే వ్యవస్థితం నిబోధ మామేవ హి సౌమ్య సత్పథః."

అని మహర్షి వాల్మీకి వచించెను. పాదసేవకుఁ డగు లక్ష్మణుఁడు తనకొఱ కింతటిదారుణకార్యము చేయ సాహసించెఁగదా యన్నయాదరము, నాయవతారతత్త్వ మెఱుంగక యిట్లు వదరుచున్నాఁడే యన్నవిచారము, ధర్మము బోధించిన నందలి సార మెఱుంగలేదే యన్నపరితాపము ననునీమూఁడును శ్రీ రామునిచిత్తము శోకాధీనముగా నొనర్చెను. భక్తుల నుద్ధరించు టయే పరమేశ్వరునికార్యము. కావునఁ బెక్కుసారు లాసోదరు నాశ్వాసించెను. కన్నీటిని దుడుచుకొనియెను. ఈచోట మహాకవి "రాఘువవంశవర్ధనః" అన్నవాక్యమును బ్రయోగించి తనయాదికవి ప్రఖ్యాతిని నిలుపుకొనియెను. సౌమిత్రి పితృ దూషకుఁడని యాగ్రహించినఁ గార్యము చెడును. తా నవత రించినది రఘువంశమును వృద్ధినొందించుట కేకదా. కానఁ గోప మున కవకాశమే లేదు. కరుణచూపుట కనేకమార్గములు కలవు. మహోపన్యాస మేల యని ముందొక్కమాట యనెను. "తండ్రి మాట మీఱనని నన్నెఱుంగుము" అనునదియే యావాక్యము.

దీనియం దెంతయో అర్థ మిమిడియున్నది. ఇదియే భగవంతుఁడు చేయుపరీక్షను దెలుపును. ఎట్లనఁగా ధర్మసూక్ష్మమనునది తల్లి మాటకంటెఁ దండ్రిమాట యెక్కుడనువిషయము. పితృవాక్య వ్యాజమున నరణ్యములకుఁ బోవనే యవతరించితిని. దానిని మాన నయితేఁ గాదు. మానిన నాయవతారఫలము లోకములకుఁ గల్గదు. పితృవాక్యపాలనమే సన్మార్గము. దానిని మించఁజాలినది లేదు. ఈయుపదేశమున ధర్మాచరణము ప్రధానమనియు, దాని నాచరించి లోకులకుఁ గనఁబఱచి వారిచే నాచరింపఁజేయుటకే యవతరించితిననియు, నీవట్టి నాపూనిక నెఱుంగవనియు సారము. ఈయుపదేశమే లోపలఁ దమ్మునకుఁ దెలిపినసద్ధర్మ సారమని మన మెఱుఁగవలయును. ఇట్లు ఈభాగము శ్రీరామ లక్ష్మణులసంవాదమూలమున మన కనేకవిషయములఁ దెలుపు చున్నవి. ఇప్పట్టున నధ్యాత్మరామాయణమునుండి తెల్పఁదగిన విశేషములు లేవు. ఇఁకఁ దనువాది శ్రీరామచంద్రచరిత్రముం బఠింతము.

వనవాసమునకుఁ గౌసల్య సమ్మతించుట.

*అంతఁ గౌసల్య తనకుమారుఁడు పితృవాక్యపాలనాదరుఁడని నిశ్చయించి యశ్రుజలములచే గద్గదకంఠయగుచు ధర్మయుక్తముగా నిట్లు పలికెను. ఇంతదనుక రాముఁడు దుఃఖమార్గ మెఱుఁగఁడు. ధర్మాత్ముఁడు. ప్రియహితభాషణుఁడు. చక్రవర్తికుమారుఁడు. ఇట్టిరామమూర్తి విధిదుర్విపాకమున భూమిమీఁద రాలినగింజల నొక్కొక్కదాని నేఱి తిని యెట్లు

* ఇయ్యది యిరువదినాల్గవసర్గమునఁ గలదు. అధ్యాత్మరామాయణ విషయముగూడ నిందుండును.

జీవింపఁగలఁడు? రామునికిందురులే మృష్టాన్నమును దిందురు గదా. అట్టిప్రభువగు రాముఁడడవుల మూలఫలముల నెట్లు భక్షించి యెట్లుండును? గుణవంతుఁడు కోమలాంగుఁడు నగు కుమారు నడవులకు రాజు పంపుచున్నవాఁ డనువార్త విన్న వారుకూడ నమ్ముదురా? నమ్మఁదగనిమాటకదా యని. ఎవ్వఁరన నమ్ముదురేని రా జిట్టికుమారునే యడవులకుం బంపుచున్న వాఁడే మనల నిక్లే కానలకుఁ బంపకుండునా యని యతని యెడ భయముకలిగియుందురు.

రామచంద్రా! దిక్పాలకామోదకరుఁడవైన నయ్యో విధివశ మునఁ గానకుఁబోవుచున్నావుకదా. దీనింబట్టి పరికింపఁగా నెట్టి వారికైన నీలోకమున సకలవిధసుఖదుఃఖములఁ గల్గించునది దైవమేయని యేర్పడును. మఱియు నయ్యది ప్రబలమునియుఁ దేటపడుచున్నది. కుమారా! నీయెడఁబాటుచే నా దేహమున శోకానల ముప్పతిల్లును. దాని నెసఁగొల్పుగాలి నీయువిరహమే. నిన్ను స్మరించి స్మరించి పలవించుట యనునదియే దారువులు. నాదుఃఖాశ్రుజలమే యాయగ్నియందు హోమము చేయునా హుతి. నిన్నుఁజూడని విచారముచే మనస్సున నుదుకువేఁడి యావిరిపొగ నిట్టూర్పులు దానిని బెంపొందింప నాచేయు పురుషకారము. ఇట్లుండు నీశోకాగ్ని నాతనువున జనించి శిశిరర్తువునందు హిమముచేఁ దడిసినపొదను దావానలము వరుసగా వాడునట్లుచేసి యుదకమురీతిఁ జల్లార్చు నిన్నువదలి యొంటిగా నిందున్న నన్ను శుష్కింపఁజేసి కాల్పఁజాలును. గోవు తనదూడ వెంటపోవక యెట్లుండును? అట్లే నేనుగూడ నిన్నుఁ గూడి వచ్చెదను.

అని తల్లి పలుకఁగా నాలకించి పురుషోత్తముఁడు మిక్కిలి పరితాపంబున నాకౌసల్యం గాంచి యిట్లు పలికెను. తల్లీ! దశరథుఁడు మొదట నే కైకచే వంచితుఁడయ్యెను. నేనడవికిఁబోవుచున్నాఁడను. నీవుగూడ నాతోడవచ్చినఁ దండ్రి జీవింపఁడనుట నిక్కము. స్త్రీలకు భర్తను విడుచుట యత్యంతక్రూరకార్యము కదా. నీవంటిపూజ్యురాలట్టిక్రూరంపుఁబని చేయఁదగదు. చేయఁదలంపరాదు. నాజనకుఁ డెంతదనుక జీవించియుండునో యంతదనుక నీవు శుశ్రూష చేయుచుండుము. అదియే పురంధ్రులకు శాశ్వతధర్మము. అని శ్రీరాముఁడు తెలుపఁగా నాకౌసల్య బుద్ధిచమత్కృతిగల యన్నుమిన్నగాన నామాటల కెంతయో సంతోషించి దుఃఖమును దొలఁగంద్రోచి కుమారరత్నమును బరికించి వత్సా! నీవు చెప్పినట్లే చేయుదుననియె. ధర్మాత్మురాలగుతల్లి యిట్లు పలుక నాలకించి వగచుచున్న యామెం గని అమ్మా! నేనొక్కఁడనే కాదు. మనమిరువురము తల్లియానతి నాచరింపవలయును. ఆతఁడు మన కధిపతి, రక్షకుఁడు, ఆచార్యుఁడు, నియామకుఁడు, ప్రభువు కనుక, మన కెల్ల నాతనియాజ్ఞ శిరోధార్యము. నే నడవులలో నైదుతొమ్మిదివత్సరములు మాత్రము సుఖముగాఁ గడపి తరువాత మహాసంతోషమున నీయాజ్ఞరీతి మెలంగుదును. అని రాముఁడు పలుకఁగా విని పుత్త్రవాత్సల్య ముప్పొంగుచుండఁ గన్నులనుండి యశ్రుజలములు స్రవింపఁగాఁ గడుంగడు వగచుచుఁ బ్రియపుత్త్రునిం గని యిట్లు పలికెను.

కుమారా! నన్ను ద్వేషించు నీసపత్నులచెంతనుండుట న్యాయము కాదు. నీవు పితృశాసనమురీతి నడవుల కరుగనెంచితి వేని వనచారిణింబోలె నన్ను నడవికిం గొనిపొమ్ము. అని పలికి

మాటరాక దుఃఖించుచున్న తల్లింగాంచి రాముఁడుగూడదుఃఖించుచు నిట్లుపలికెను. తల్లీ! స్త్రీలకు బ్రతికియుండుదనుక భర్తయే దైవము, ప్రభువు కనుక, నాకెట్లో నీకు నట్లే రాజు నియమించువాఁడు. లోకమునకెల్ల నాథుఁడై యుండు మనసుమాత్రము గాకపోవునా? అట్టి ప్రభువుండఁగా మన మనాథులమగుదుమా? మనకు భయ మెట్లుకలుగును? సపత్నులవలన భయము కలుగు నంటివే. వినుము. ప్రభువుగానున్న భరతుఁడు ధర్మాత్ముఁడు. ప్రియభాషణుఁడు. తల్లివగు నీకతఁ డప్రియము చేయునా? తల్లిమాటచేఁ జేయునని యనుమానింతువేమో. భరతుఁడు ధర్మైకనిరతుఁడు. కనుక నెవ్వ రేమిమి చెప్పిన వినఁడు. నిన్ననుసరించి సేవించుచుండును. నేనడవులకరుగ నీవేమియుఁ బ్రమాదంపడక పుత్త్రదుఃఖమున రాజు గుందకయుండ నాశ్వాసింపవలయును. సేవలు చేయవలయు. నిరంతరవ్రతోపవాసనిరతయైనను స్త్రీమాత్ర ముత్తమరాలనుఖ్యాతిగాంచినను భర్తనను సరించియుండకపోయిన యామె పాపాత్మురాలే యగును. ఆర్యులకు నమస్కరింపక దేవతల నర్చింపకయున్న స్త్రీయును భర్తను సేవచేయుచునుండిన నుత్తమురాలనఁబడి స్వర్గసుఖములం గాంచును. వనితమాత్రము నిరంతరము పతిప్రియకార్యనిరతయై శుశ్రూష చేయుచుండవలయును. ఈధర్మము పూర్వమునుండి శిష్టాచారమువలన నెల్లరకుఁ దెలియుచున్నది. వేద మిట్లే తెలియఁజేసెడిని. వేదార్థమునే స్మృతులుకూడ నుపదేశించుచున్నవి. అమ్మా! నేను క్షేమముగా మరలివచ్చుటకొఱకు శాంతికపౌష్టికాదిహోమములు చేయించి దేవతలఁ బూజింపవలయును. నియతవ్రతులగు బ్రాహ్మణుల నర్చింపవలయును. ఇట్లొనరించిన నావచ్చునంతదనుక నీకుఁ జక్కఁగాఁ గాలము గడ

చును. సుఖముగా నగరమునకు నేను రావలయునని మదిం గోరుచు స్నానాదినియమము నాశ్రయించి నిషిద్ధవస్తుత్యాగము చేసి సాత్త్వికము నంశోచితమునగు నాహారమును గ్రహించుచు నాగాక కెదురుచూచుచుండుము. నేవచ్చినపిదప రాజ్యసహ్రాజ్ఞుఁడనై యుండెదనేని నీవాంఛిత మెల్లఁ బడయఁజాలుదును.

అని శ్రీరామచంద్రుఁడు చెప్పఁగా విని కౌసల్య వగచుచు గన్నీరు మోమునఁ బ్రవహింపఁగాఁ గొడుకుతో నిట్లు పలికెను. శూరాగ్రణీ! పుత్రా! వనగమనమున శ్రద్ధగలవాఁడవైతివి. మరలింపఁజాలను. కాలమహాత్మ్య మిది యనవలయును. కాలమును మీఱుఁ దరము గాదనుట నిక్కము. స్థిరబుద్ధిగలవాఁడవై వనముల కరుగుము. నీవు ప్రభుఁడవు. నీకు నిరంతరము మంగళములే కలుగుచుండును. మరల నీవు రాఁగా నాకష్టములు తీఱును. సుఖము గల్గును. పితృవాక్యము చెల్లించి ధన్యుఁడవై పితౄణము తీర్చుకొని వనమునుండి రాఁగానే యత్యంతసౌఖ్య మొందుదును. రఘువంశోద్ధారకా! భూలోకమున దైవగతి యిట్టిదని యూహింప శక్యముకాదు. అది యట్టిది కావుననే మాతృవాక్యముం గూడఁ బాటింపక వనముల కరుగవలయునని నిన్నుఁ బ్రోత్సహించినది. కుమారా! మహాబాహుఁడవగు నిన్నెవ్వరును మార్కొనఁజాలరు. కాననిపుడు ప్రయాణము చేయుము. కుశలముగా నిచ్చటికివచ్చి మంచిమాటల నాకు సంతోషమును జేకూర్పఁగలవు. పదునాలుగువత్సరములు గడువఁగా జటావల్కలముల ధరించి నీవు రాఁగా నిన్నుఁ జూచునదృష్టము నాకెపుడే కలుగునాయని వగచెను. తనకుమారుఁడు తండ్రివచనము ననుసరించి యడవుల నుండఁబోవుచున్నాఁడని యెఱింగి కౌసల్య

మహోదరమున సర్వశుభలక్షణలక్షితుఁడగుట యెఱింగినది కాన నాశీర్వచనము లొసంగఁగోరెను.

మహానుభావులారా! ఈసర్గమున స[illegible]గందువిషయములు విమర్శింపఁదగినవి కలవు. వానిం దెలిపెదను.

> "అదృష్టదుఃఖో ధర్మాత్మా సర్వభూతప్రియంవదః,
> మయి జాతో దశరథాత్కథముంఛేన వర్తయేత్. 2
> యస్య భృత్యాశ్చ దాసాశ్చ మృష్టాన్యన్నాని భుంజతే,
> కథం స భోక్ష్యతే నాథో వనే మూలఫలాన్యయం." 3

అని కౌసల్యనోట మహర్షి వాల్మీకి పలికించెను. శ్రీరాముఁ డడవుల కరుగుచున్నాఁడు. పదునాలుగుసంవత్సరములకుఁ గూడ నవకాశము సామాన్యదృష్టి నప్పు డాలోచింపఁగా లేదు. ఆభావముగలకౌసల్య రామునిం గాంచినంతనే యామె తా నేమి చెప్పుచున్నదో యెఱుఁగకపోయెను. పుత్త్రప్రేమముననే పలికెను. కాని భగవద్దర్శనమునఁ దదనుకూలములుగా నామాటలు దొరలెను. వానిభావము శ్రీరాముఁడు భగవంతుఁడనియే. 'అదృష్టదుఃఖః సర్వభూతప్రియంవదః' అనునీవాక్యములు శ్రీరాముని భగవంతుఁడనియే తెల్పుచున్నవి.

> "న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన,
> నానవాప్తమవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్మణి."

అనుగీతావాక్యప్రకారము పొందఁదగినది పొందని దేదియు భగవంతునకు లేదు. ఇఁక దుఃఖ మెక్కడిది?

> "సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,"

అన్నగీతాప్రమాణము ననుసరించి యప్రియవాక్కెట్లు వెడలును? 'అదృష్టదుఃఖః' అనఁగా నేయవతారమునందుఁగాని

దుఃఖము లేకుండఁడనుట. అట్టివాఁ డెవ్వఁడు? పరమేశ్వరుఁడే. ఈమాటలు పలికెను గాని జన్మమున కనుగుణమగు భావమును విజ్ఞానము నాచ్ఛాదించెను. ఇట్టి రాముఁ డుంఛవృత్తి నెట్లు జీవించును? అని వగచెను. ఉంఛవృత్తి యనఁగా

"కుసూలకుంభీధాన్యో వా త్ర్యహికోఽశ్వస్తనోఽపి వా,
జీవేద్వాపి శిలోంఛేన శ్రేయానేషాం పరః పరః." ౧౨౮

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి. ౧ కాం.

"శాల్యాదినిఃపతితకణిశ్యక్తవల్లరీ గ్రహణం శిలం. ఏకైకస్య పరిత్యక్తస్య కణస్యోపాదానముంఛః." అని మితాక్షర.

వరివెన్నులు పడియుండఁగా వానిని దెచ్చుకొనుట శిల మనఁబడు. పైరుకోసినపిదప నందుఁ బడియున్న గింజల నేఱికొని తెచ్చుట ఉంఛ మనంబడును.

"ఋతముంఛశిలం జ్ఞేయమమృతం స్యాదయాచితం,
మృతం తు యాచితం భైక్షం ప్రమృతం కర్షణం స్మృతం. ౫
సత్యానృతం తు వాణిజ్యం తేన చైవాపి జీవ్యతే,
సేవా శ్వవృత్తిరాఖ్యాతా తస్మాత్తాం పరివర్జయేత్." ౬

మను. ౪ అధ్యా.

"అబాధితస్థానేషు పథి వా క్షేత్రేషు వా ప్రతిహతావకాశేషు యత్ర యత్రౌషధయో విద్యంతే తత్ర తత్రాంగులిభ్యాం ఏకైకం కణం సముచ్చయీతేతి బౌధాయనదర్శనాత్ ఏకైకధాన్యాది గుటకోచ్చయ ఉంఛః, మంజర్యాత్మకానేకధాన్యోచ్చయనం శిలః." అని కుల్లూకభట్టు.

ఈస్మృతుల ప్రకార మీవృత్తి రామునియందుఁ గౌసల్య యారోపించెను. ఇది సరిపడదు. అడవులలో వరిపండు క్షేత్రము లెందుండును? కావున నిట నుంఛ మనఁగా వృక్షముల క్రిందఁ

బడియున్న పండ్లు వెదురుపొదలక్రింద రాలినధాన్యము మొదల గునవి అని యర్థము చేయవలెను. పట్టభద్రుఁడిట్టి నీచవృత్తి జీవింపవలసివచ్చెఁగదా యనియే కౌసల్య యాశయము. రాముని సేవకులు మృష్టాన్నమును భుజింతురుగదా. అట్టినాథుఁడు వన ముల మూలఫలముల నెట్లు భుజించునని కౌసల్య వగచెను. ఇపుడు కౌసల్యను మహామాయ యావరించినది. కాని భగవద్ద ర్శనమహాఫల మూరకపోలేదు. ఆమాటలసందడిలో నాథుఁడు అను లోనగుపదములు దొరలెను. భగవంతునకు నెల్లపదార్థ ములు ప్రియములేకదా యనుభావ మామెకుఁ బొడకట్ట దయ్యెను.

"కైకేయ్యా వంచితో రాజా మయి చారణ్యమాశ్రితే,
భవత్యా చ పరిత్యక్తో న నూనం వర్తయిష్యతి. ౧౧
భర్తుః కిల పరిత్యాగో నృశంసః కేవలం స్త్రియాః,
స భవత్యా న కర్తవ్యో మనసాపి విగర్హితః. ౧౨
యావజ్జీవతి కాకుత్స్థః పితా మే జగతీపతిః,
శుశ్రూషా క్రియతాం తావత్సహి ధర్మస్సనాతనః." ౧౩

అని రాముఁడు తల్లికిం జెప్పెను. ఈపల్కులు శ్రీరాముని సర్వజ్ఞత్వమును ధర్మనిరతిని దెల్పుచున్నవి. తల్లీ! కైక రాజును వంచించెను. నేనడవుల కరుగుచున్నాఁడను. నీవుకూడ నాయ నను వదలిపెట్టి నాతోడవచ్చిన మృతినొందును. నిజము. అనఁగా భావమేమి? కైకేయీవచనరూపమునఁ దండ్రి కర్మమే వంచిం చెను. నేనిట నుండను. నీవును నావలెనే వదలిపెట్టరాదు. తండ్రి జీవింపఁడు. నిశ్చయము. పుత్త్రశోకమున మృతినొందు మన్న శాపరూపకర్మ మూరకపోదు. నే నాకారణమున ననఁగా నేను జెంతనుండఁగా మృతినొందుసత్కర్మమును దశరథుఁడు

చేయలేదని తాత్పర్యము. నీవు నాతోడవచ్చు కర్మముచేయ లేదు. పతి మృతిం గాంచి దుఃఖించుదుష్కర్మము నొనరించితి వని సారము. నేనడవులకుఁ బోయినతర్వాతఁ దండ్రి మృతి నొందును. నీవు చింతనుందువు. అనియేకదా శ్రీరాముని యుప దేశము. ఈధోరణిలో లోకులకు నీతిని దెల్పుచున్నాఁడు. పతిని విడనాడుట స్త్రీలకుఁ బాపహేతువు. అట్టిపాపకార్యము పెద్దలు గర్హించుదానిని నన్నీ నీవు మనస్సుచేతను జేయరాదు. అనఁగా నీవడవులకుఁ బోవలయునని మనస్సునఁగూడ నాలోచింపకుమని భావము ఈవాక్యమే

"ఉన్మత్తం పతితం క్లీబమబీజం పాపరోగిణం,
న త్యాగోఽస్తి ద్విషంత్యాశ్చ న చ దాయాపవర్తనం." ౭౮

మను. ౯ అధ్యా.

"స్త్రీభిర్భర్తృవచః కార్యమేష ధర్మః పరస్త్రియాః,
ఆశుద్ధేస్సంప్రతీక్ష్యో హి మహాపాతకదూషితః." ౭౭

యాజ్ఞవల్క్యము.

"గృహావాసస్సుఖార్థోఽహి పత్నీమూలం చ తత్సుఖం,
సా పత్నీ యా వినీతా స్యాచ్చిత్తజ్ఞా వశవర్తినీ. ౭
అనుకూలా త్వవాగ్దుష్టా దక్షా సాధ్వీ పతివ్రతా,
ఏభిరేవ గుణైర్యుక్తా శ్రీరేవ స్త్రీ న సంశయః. ౧౨
ప్రహృష్టమనసా నిత్యం స్థానమానవిచక్షణా,
భర్తుః ప్రీతికరీ యా తు భార్యా సా చేతరాజరా. ౧౩
శిష్యో భార్యా శిశుర్భ్రాతా పుత్రో దాసస్సమాశ్రితః,
యస్యైతాని వినీతాని తస్య లోకే హి గౌరవం. ౧౪
ప్రథమా ధర్మపత్నీ తు ద్వితీయా రతివర్ధినీ,
దృష్టమేవ ఫలం తత్ర నాదృష్టముపపద్యతే. ౧౫

ధర్మపత్నీ సమాఖ్యాతా నిర్దోషా యది సా భవేత్,
దోషే సతి న దోషస్స్యాదస్యా భార్యా గుణాన్వితా. ౧౬
దరిద్రం వ్యాధితం చైవ భర్తారం యావమన్యతే,
శునీ గృధ్రీ చ మకరీ జాయతే సా పునః పునః." ౧౭

దక్షస్మృతి. ౪ అధ్యా.

అనునీ మొదలగుస్మృతులకు నాధారమని తెలియును. భర్త ప్రాణములతో నుండునంతదనుక నీవు శుశ్రూష చేయుచుండ వలయును. అదియే సనాతనధర్మము అను నీవాక్యసార మేమి? నీయింటనే నాతండ్రి మరణించుచు ప్రాణములుపోవుదనుక సేవ చేయుచుండుము. నీయాచారమే సనాతనధర్మము కాఁగల దనియే ఇదియే స్త్రీధర్మరూపమగు శ్రీరామోపదేశము. దీనినే స్మృతులు గ్రహించినవి. ఈయుపదేశరూపధర్మము వివాహ కాలమునందే కన్యలమది నెలకొన్నచో దాన నెంతసౌఖ్యము వారలకుంగల్గునో యోచించినఁ దేటపడఁగలదు. వీఁడు పోయిన మఱియొకఁడు మగఁడు దొరకునన్నభావము నెలకొనిన నాదాంపత్యమున నేమాత్రము సుఖముండునో తెలియఁగలదు. పతిక్షేమమునే కోరుటకుఁ బ్రధానకారణము పత్యంతరాలాభమే గాక మఱేమి?

"ఏవముక్తా తు రామేణ కౌసల్యా శుభదర్శనా,
తథేత్యువాచ సుప్రీతా రామమక్లిష్టకారిణం." ౧౮

అని మూలము. శుభదర్శనా = శుభప్రదమగు దర్శనముకలది. అనఁగా భగవద్దర్శనముకంటె శుభ మెద్ది?

"సుదుర్దర్శమిదం రూపం దృష్టవానసి యన్మమ,
దేవా అప్యస్య రూపస్య నిత్యం దర్శనకాంక్షిణః." గీ.౫౨

అన్నగీతావాక్యఫల మిదియేకదా. ఆఫలము ననుభవించినది కనుకనే కౌసల్య యట్లే యొనరించెదనని మహాప్రీతిచే నచించెను. అక్లిష్టకారిణమే కష్టమును గల్గింపనివాఁడు. అనఁగా సంసారసంతాపములు భక్తులకు నంటకయుండఁ జేయువాఁడనుట.

“అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం చ సంశ్రితాః,
మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషంతోఽభ్యసూయకాః. ౧౮
తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్,
క్షిపామ్యజస్రమశుభా నాసురీష్వేవ యోనిషు.” ౧౯

గీత. ౧౬ అధ్యా.

అన్నభగవద్వాక్యము ననుసరించి తన్ను నాశ్రయింపక కేవలాహంకారాది దుర్గుణవిశిష్టులగువారల ననఁగాఁ బరహింసాదిరూపానేకదుష్కర్మముల నాచరించినవా రధఃపతితులగుదురనియు నట్లుగాక సత్కర్మముల నాచరించుచు ఫలములను గోరనిభక్తులను సంసారకూపమునుండి యుద్ధరించువాఁడనియు సారము తేలుచున్నది. కనుకఁ బరాత్పరు నాశ్రయించినవారలకు సంసారదుఃఖము లంటవని భావము. అట్టి శ్రీరామునిగన్న కౌసల్య కాకుమారుఁడు కష్టములను గల్గించునా?

“అసాం రామసపత్నీనాం వస్తుం మధ్యే న మే క్షమం,
నయ మామపి కాకుత్స్థ వనం వన్యాం మృగీం యథా.” ౧౯

ఇది కౌసల్య పలికినవచనజాలము. దీనిసార మేమనఁగాఁ దనయందీర్ష్యగలవారినడుమ నుండుటకంటె నరణ్యగమనమే బాగు. అనునదియే. పరస్పరదర్శనము లేకపోయిన మది నలముకొనియున్నక్రోధాదులు క్రమముగా క్షీణించును. చూచుచు

నుండిన నితరేతరదుష్కర్మరక్షులు పెనఁగి మఱింత బాధించును. కావుననే కౌసల్య వీరికడ నుండుటకంటె నడవులకుఁ బిలుచుకొనిపొమ్మని యాచించెను. అందు జింక యడవియందెట్లు సుఖముగా నుండునో నేను సుఖముగా నుందును. దీని సారమేమి? ఏవ్యక్తి తన కీర్ష్యాదులు కలుగఁజేయునో అట్టివ్యక్తి లేనితావున నుండుటయే సుఖము. అనఁగా నీర్ష్యాదులు లేక యుండుకాలమే సుఖమని సారతరార్థము. అయోధ్యలోనుండి భర్తకు సేవచేయుదునని చెప్పిన కౌసల్య మగల నిట్లు పలుకుటసంగతము కాదా యని ప్రశ్నింపవచ్చును. ఇది రామచరిత్రము. ఈకావ్యమూలమున నెన్నియోనీతులను లోకులకుఁ దెలుపుటయే మహర్షికృత్యము. పైనవ్రాసిననీతి వేఱొకమార్గమున దెలుప వలనుపడలేదు. కావున నామె పుత్త్రవాత్సల్యమున రామచంద్రుని వదలియుండఁజాలక యడిగె నను కారణమున నీనీతి లోకులకుం దెలిపెనని మనము గ్రహింపవలయును. ఈ యర్థము దీనికిఁబూర్వమునఁ గలశ్లోకమున

"ఉవాచ పరమార్తా తు కౌసల్యా పుత్త్రవత్సలా."

అని మహర్షి ప్రయోగించియే యున్నందున నద్దానిమూలమున మనము గ్రహింపవచ్చును.

"తాం తథా రుదతీం రామో రుదన్ వచనమబ్రవీత్." ౨౦

అని మూలము. ఇది శ్రీరామునిమానవత్వమునే ప్రకటించుట లేదా యని కొందఱు ప్రశ్నింపవచ్చును. వారు లోకస్వభావమెఱుంగనివారే యనవలయు. దుఃఖమున విలపించుతల్లి తనవలెనే దుఃఖించుప్రియపుత్త్రునిదుఃఖము నోర్వఁజాలదు. తా నాదుఃఖము నడంచుకొని కొడుకు నాశ్వాసించును. ఇది ప్రత్య

ఘము. కావున శ్రీరాముఁడు స్వీకృతదుఃఖము నభినయించెను. అంతియకాని శ్రీరామునకు దుఃఖమెక్కడిది? మాయామానుషవేషుఁడుకదా రాముఁడు. ఈవిషయమును మది నెంచినచోఁ బై ప్రశ్నమున కవకాశమే దొరకదు.

"జీవంత్యా హి స్త్రియా భర్తా దైవతం ప్రభురేవ చ,
భవత్యా మమ చైవాద్య రాజా ప్రభవతి ప్రభుః. ౨౧
న హ్యనాథా వయం రాజ్ఞా లోకనాథేన ధీమతా,
భరతశ్చాపి ధర్మాత్మా సర్వభూతప్రియంవదః. ౨౨
భవతీమనువర్తేత స హి ధర్మరతస్సదా,"

అని మూలము.మరలమరలఁ గౌసల్యకు స్త్రీధర్మములను రాముఁడుపదేశింపఁబూనెను. సపత్నులనడుమ నుండఁజాల నన్నమాటకు బదులుచెప్పెను. భరతుఁడు ధర్మాసక్తిగలవాఁడు. కావున నిన్ననుసరించి వర్తించును. అనఁగా నీయాజ్ఞానువర్తియే యగునని భావము. అనఁగా రాజుగా నుండఁడని సారము. పాదుకాపట్టాభిషేక మీమాటచే రాముఁడు సూచించెనని కొందఱందురు.

"యథా మయి తు నిష్క్రాంతే పుత్రశోకేన పార్థివః. ౨౨
శ్రమం నావాప్నుయాత్కించిదప్రమత్తా తథా కురు,
దారుణశ్చాప్యయం శోకో యథైనం న వినాశయేత్. ౨౩
రాజ్ఞో వృద్ధస్య సతతం హితం చర సమాహితా,"

అని మూలము. భావికాలగతి నీమూలమునఁ దెలిపెను. నేనడవులకుంబోవుదును. కుమారులలో నొక్కఁడైనఁ జెంతనుండక పోఁగా నాదుఃఖమున రాజు శ్రమమునొందక యుండునట్లు స్థిరమనస్సుకలదానవై యాశ్వాసింపుము. ఈవిషయమునఁ బ్రమా

దపడకుము. అని రాముఁడు హెచ్చరించెను. దీనిచే భరతశత్రుఘ్నులు రాకమునుపే నేను లక్ష్మణుఁడు నడవులకుఁ బోఁగా రాజు మృతినొందఁగలఁడు. నీవు యోగనిష్ఠగలదానవు. కనుక మనశ్శక్తి నుపయోగించి యతనికి శ్రమము కలుగక యుండఁ జేయుమనియే రామచంద్రుఁడు తెలిపెననియే యిటఁగలసారము. ఈవిషయమున నప్రమత్తురాలవు కమ్మని తల్లిని శ్రీరాముఁడు హెచ్చరించెను. అనఁగా నీయింటనే యుండుము. ఏమి కష్టము కలిగినను నీవే హితభూతురాలవగుదువు. కావున మరణకాలమున రాజుచిత్తము శ్రమంపడక యుండఁ జేయుము. తల్లి! పుత్రశోకము దుర్భరముసుమీ. ఆరాజును సహింపక యుండ నాశ్వాసింపుము అందును వృద్ధువు మృతినొందుదనుక హితమొనరింపుము. అనునదియే యీభాగమునఁ గలముఖ్యార్థము. “పుత్రమంతే చ కర్మణి” అన్నసూత్ర రాజునందు వ్యర్థమయ్యెను. మేము నలువురము కొడుకులముండియు నతఁడు మరణకాలమున మమ్ముఁ దలంచుకొనుచు దుఃఖింపవలసినఘోరకర్మము నొనరించెను. తత్ఫల మనుభవింపక వదల సాధ్యము కాదు. అనుటచేఁ గర్మఫల మెంతవారికే ననుభవమునకు రాక తప్పదని తేలును. ఈయుపదేశమున శ్రీరామమూర్తి తనసర్వజ్ఞత్వమును గర్మఫలానుభవమహత్త్వమును దేటపఱిచెను.

వ్రతోపవాసనిరతా యా నారీ పరమోత్తమా. ౨౪
భర్తారం నానువర్తేత సా తు పాపగతిర్భవేత్,
భర్తృశుశ్రూషయా నారీ లభతే స్వర్గముత్తమం. ౨౫
అపి యా నిర్నమస్కారా నివృత్తా దేవపూజనాత్,
శుశ్రూషామేవ కుర్వీత భర్తుః ప్రియహితే రతా. ౨౬
ఏష ధర్మః పురా దృష్టో లోకే వేదే శ్రుతస్స్మృతః.”

అని స్త్రీధర్మముల శ్రీరామమూర్తి యుపదేశించెను. దీనిసార మేమనఁగా నెవతుకగాని ప్రధానధర్మమునుమాని యప్రధాన ధర్మముల నెన్నింటి నాచరించినను ఫలము శూన్యమనియుఁ, బ్రధానము నాచరించి యప్రధానముల వదలినను ఫలము కలుగుననియు నీభాగమునఁ గలసారము. స్త్రీలకుఁ బతిహితకర్మ సమాచరణమే ప్రధానము. దాని మాని యెన్ని యుపవాసాది వ్రతముల నాచరించినను బుణ్యము కలుగకపోఁగాఁ దుదకుఁ బాపము కలుగును. పెద్దల గౌరవింపక దేవతలఁ బూజింపక భర్తను శుశ్రూష వదలక చేసిన నుత్తమగతి కర్హురాలగును. ఇదియే ధర్మము. వేదవిహితము. స్మృతిసమ్మతము. లోకమున నెందఱో పతివ్రత లాచరించినట్లు కనఁబడును. అని శ్రీరామ మూర్తి యుపదేశించెను. పలుసారు లీధర్మముల నారాముఁ డుపదేశించుటచేత స్త్రీమూలము ధర్మమని తెలియఁగలదు.

"స్వాం ప్రసూతిం చరిత్రం చ కులమాత్మాన మేవ చ,
స్వం చ ధర్మం ప్రయత్నేన జాయాం రక్షన్ హి రక్షతి. 2

ప్రజనార్థం మహాభాగాః పూజార్హా గృహదీప్తయః,
స్త్రియశ్శ్రియశ్చ గేహేషు న విశేషోఽస్తి కశ్చన. ౨౬

అపత్యం ధర్మకార్యాణి శుశ్రూషారతిరుత్తమా,
దారాధీనస్తథా స్వర్గః పితౄణామాత్మనశ్చ హ. ౨౮

పతిం యా నాభిచరతి మనోవాగ్దేహసంయతా,
సా భర్తృలోకానాప్నోతి సద్భిస్సాధ్వీతి చోచ్యతే.

వ్యభిచారాత్తు భర్తుస్స్త్రీ లోకే ప్రాప్నోతి నింద్యతాం,
సృగాలయోనిం చాప్నోతి పాపరోగైశ్చ పీడ్యతే." ౩౦

మను. ౯ అధ్యా.

అను మనుస్మృతివాక్యములసారము కూడ శ్రీరామోక్తిసార మేకదా.

"అధర్మాభిభవాత్కృష్ణ ప్రదుష్యంతి కులస్త్రియః,
స్త్రీషు దుష్టాసు వార్ష్ణేయ జాయతే వర్ణసంకరః." ४१.

అని యర్జునుఁడుకూడ స్త్రీలు వ్యభిచరింతురు గ యని భయపడెను. శ్రీకృష్ణమూర్తి దాని నంగీకరించెను. బదులు చెప్పక పోవుటయే యందులకు నిదర్శనము.

లోకమున స్త్రీలమూలముననే ధర్మము నిలువవలయును. సదాచారములు నశ్లీ పురుషులు ధర్మమూలభూతురాండ్రగు స్త్రీలను గడుజాగరూకులై కాపాడవలసియుండెను. వారికిఁ గఱపువిద్యకూడ ధర్మవిధ్వంసనక్షమమైనదిగ నుండరాదు. దైవభక్తి పెంపొందింపఁజేయునదిగా నుండవలయును. దాన సదాచారములు రూపుమాయక నిలుచును. నీతి సదాచారమూలము. సదాచారములు నశించిన నీతియు నశించును. దాన వంశగౌరవములు క్షీణించును. అది మానవత్వమునే నిర్మూలించును. కావునఁ దోఁచినట్లు ధర్మమును దాఱుమాఱుచేయఁ బూనరాదు. సదాచారము లేల యని బలవంతముగనైన స్త్రీలకనాచారములు నేర్పరాదు. దూరదృష్టిలేక యిష్టానుసారముగ ధర్మములను మార్చినఁ దీఱనిచేటు వాటిల్లును. కనుక నీకాలపువారు శ్రీరామోపదేశమునైన మది నిలిపి హితముగాఁ బ్రవర్తిల్లుట శ్రేయోదాయకమని యీభాగమునుండి నేర్చుకొనవలయును.

"గచ్ఛ పుత్త్ర త్వమేకాగ్రో భద్రం తేఽస్తు సదా విభో,
పున స్త్వయి నివృత్తే తు భవిష్యామి గతక్లమా.

ప్రత్యాగతే మహాభాగే కృతార్థే చరితవ్రతే. ౩౮
పితురానృణ్యతాం ప్రాప్తే త్వయి లప్స్యే పరం సుఖం,
కృతాంతస్య గతిః పుత్ర దుర్విభావ్యా సదా భువి. ౩౯
యస్త్వాం సంచోదయతి మే వచ ఆచ్ఛిద్య రాఘవ.''

అని మూలము. కౌసల్య రాము నాశీర్వదించుచున్నది. వత్సా! మనోవ్యాకులముల నొందకపొమ్ము. ఇక్కడిదుఃఖమునకుం జోటీయక సంతుష్టమనస్కుండవై పొమ్మని భావము. సర్వదా నీకు మేలగుంగాక. నీవు మరలి రాంగా నాకష్టములు నివర్తించును. పితౄణముతీర్చుకొని నీవు రాంగాం గాంచి నిరుపమానసుఖము నొందుదును అనంగా నిన్నుం గన్నులారం గాంచుటయే మహానందమని భావము. నాయనా! నామాట జవదాంటని నిన్ను మార్చివేసిన దే. ఇంక దైవగతికంటె మిక్కిలి యేది గలదు? అనంగా సాగసేమి? లోకమున దైవగతినాపగల దేదియు లేదు. దైవగతి యనంగాం గర్మఫలమనియే భావము. దాని నాపువా రెవ్వరుందురు? సర్వేశ్వరుండు కర్మస్వరూపుండు. తదితరులు కర్మబద్ధులు. కావునం గర్మగతి దుర్నివారకమని తాత్పర్యము. "గహనా కర్మణో గతిః" అన్నసూక్తి భగవంతునిదేకదా. ఎన్నివిధముల నూహించినను పౌరుషమునకంటె దైవమే యుత్కృష్టమను మనువిషయము మనము గ్రహింపందగును. ఇట్టు లీభాగము మన కన్నియోవిషయములను బోధించుచున్నది. కావున శ్రద్ధగాం బఠించి యందలిసారమును గ్రహించి దానినెంతేనియు మనయలవాటున నుండంజేయ శక్యమో యట్లు చేసికొనవలెను. అదియే రామాయణఫలము. కాని పారాయణమాత్రమున సంపూర్ణఫలము చేకూరదు. ఇంకం దరువాతి కథను బఠింతము.

కౌసల్య కుమారు నాశీర్వదించుట.

*మంచిమనస్సుగల యాకౌసల్య దుఃఖానుభవమువలని యాయాసమున గలిగిన యశుచిత్వమును బోఁగొట్టుకొనఁగోరి జలముల నాచమనము చేసి కుమారు నాశీర్వదించను. రఘువంశోద్ధారకా! నిన్ను నిందే నిలుపుటకు నాకు శక్యముకాలేదు. నీవు కోరినట్లే యడవుల కరుగుము. నియతకాలము దాఁటగనే యాలసింపక రమ్ము. పిదపఁ గ్రమముగాఁ బెద్దలయాచారము ప్రకారము పట్టాభిషిక్తుఁడవుకమ్ము. రామా! కోఅంతవవనినియమమున నీ వేధర్మము ననుసరింప నెంచితివో యాధర్మమే సకలదిశల నిన్ను రక్షించుఁగాక. నీవు చైత్యములయందు దేవాగారములయందే దేవతలకు నమస్కరించుచుందువో వారే వనముల ఋషులతోఁగూడ నెల్లభంగుల నిన్నుఁ గాపాడుదురుగాక. ప్రతిభాశాలియగు విశ్వామిత్రుఁడు నీకు నుపదేశించిన మహాస్త్రములన్నియు నిన్ను సంరక్షింతురుగాక. నీపితృమాతృశుశ్రూషలు సత్యవ్రతము నీకేకష్టములు గలుగకయుండఁ గాపాడుఁగాక. దీర్ఘాయుష్మంతుఁడవగుము. వనముల సంచరించునపుడు ప్రమాదమున నీవలనఁగలిగిన ప్రత్యవాయము నోర్చుకొనుచు నందుఁగల తరుగుల్మలతాదులు వనస్పతులు పక్షులు సర్పములు పర్వతాదులు నిన్ను రక్షించుఁగాక. సాధ్యులు లోనగు దేవతాభేదములు నీకు శుభములిచ్చుఁగాక. ధాతృవిధాతలు సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మయు నీకఖిలశుభముల నిత్తురుగాక. సూర్యద్వాదశకమునఁ గలపూషయు భగార్యములు నీకు శుభము లొసంగుదురుగాక. ఇంద్రాదిదిక్పాలకులు నీకు సర్వదా శుభ

* ఇయ్యది యిరువదియైదవసర్గమునుండి గైకొనఁబడినది.

ప్రదులగుదురుగాక. ఋతుపక్షమాససంవత్సర దివారాత్రిరూప కాలము నిన్ను రక్షించుఁగాక. కుమారా! ధ్యానము పరిపక్వ మగుయోగము ధర్మము నిన్నెల్లభంగులఁ గాపాడుఁగాక. కుమార చంద్రబృహస్పతులు సప్తర్షులు నారదాది దేవర్షులు నిన్నెల్లకాలములఁ గాపాడుదురుగాక. దిక్కులు దిక్పాలకులు నాచేఁ సుస్తుతులను బడయగలిగి వనముల నిన్నెమఱక రక్షింతురుగాక. కులపర్వతసముద్రములు కుబేరవరుణులు భూమ్యాకాశములు నదులు నక్షత్రములు కుజాదిగ్రహములు వానియందభిమానముగల దేవతలు నహోరాత్రములు సంధ్యలు నడవుల నిన్నెమఱక కాచుచుందురుగాక. పవిత్రములగుఋతువు లాఱు మాససంవత్సరాదులునీకు సుఖమొసంగుదురుగాక. మతిమంతుఁడవై జనకు ననుమతిం గొని మునివేషమును దాల్చి గహనమునఁ జరించు నీకు సురాసురులు మేలుగూర్తురుగాక.

శ్రీరామచంద్రా! కోపాటోపమున, క్రూరకర్మరతిగలిగిన రాక్షసపిశాచములవలన మఱియుఁ క్రూరమృగంబులవలనను నీకు భీతి రాకుండుఁగాక. అరణ్యానియందు వానరములు వృశ్చికములు వనమక్షికములు దోమలు పాములు నితరకృములు నిన్నుఁ బీడింపకయుండుఁగాక. కుమారా! వన్యగజసింహవ్యాఘ్రభల్లూకప్రముఖదంష్ట్రాయుధమృగములు నీకు నపకారము చేయకయుండుఁగాక. మానవమాంసభక్షణాదృతిగల యితర క్రూరజంతువులు నాదేవతారాధనమున నానందించి నిన్ను హింసింపకుండుఁగాక. రామభద్రా! త్రోవలన్నియుఁ గందమూలఫలాదులతో సుఖప్రదములే యగుంగాక. అప్రతిహత పరాక్రమము చెల్లుఁగాక. శుభములం గాంచుచు నడవికిం

బొమ్ము. అంతరిక్షమునఁ దిరుగు దేవతలవలనను దక్షిణ దేవతల వలనను నీకు శుభములుగలుగుఁగాక. శత్రువులవలనను నీకు మేలేకలుగుఁగాక. నేను బూజించుచుండఁగా సంతసిల్లి బృహస్పతి లోనగువారు నీకు మంగళప్రదులగుదురుగాక. నదీస్నాన కాలమున నగ్నియు వాయువు హోమాగ్నిధూమము విశ్వామిత్రోపదిష్టమంత్రములు నిన్నుఁ గాపాడుఁగాక. లోకనాథుఁడగు బ్రహ్మయు సర్వప్రాణిపోషకుఁడగు నారాయణమూర్తియు ఋషులు తక్కుంగల దేవతలు వనవాసవ్రతమూనిన నిన్నుఁ గాపాడుఁగాక.

అని యీరీతి నాకౌసల్య శ్రీరాము నాశీర్వదించి పూల దండలొసంగి యుచితరీతి దేవతలఁ బూజించెను. రామాభ్యుదయార్థము హోమము చేయించెను. హోమార్థము శ్వేతపుష్పహారములు, సమిధలు, తెల్లనియావాలు తెప్పించి యీయఁగా నావిప్రుఁడు కష్టఫలనిరసనార్థము విశేషించి యారోగ్యప్రాప్త్యర్థము విధ్యుక్తముగా హోమము చేసెను. శిష్టహవిస్సుచేత బహిర్బలిగావించెను. తేనె లోనగుపదార్థములను బ్రాహ్మణుల కొసంగి పుణ్యాహవాచనము చేయించి వనమున మంగళములు గలుగఁజేయుమంత్రములం జదివించెను. కీర్తిమంతురాలగు నా కౌసల్య యాఋత్విజునకు వాంఛానురూపదక్షిణల నొసంగి కుమారునితో నాయనా! దేవతానమస్కృతుఁడగు దేవేంద్రునకు వృత్రాసురుఁడు నశింప నేమంగళమొదవెనో యామంగళములు నీకుం గలుగుంగాక. పూర్వము వినతకుమారుఁడు గరుత్మంతుఁడు దేవలోకమున కమృతముం దీసికొనిరాఁబోవుతఱి నేయాశీర్వచనము చేసెనో యది నీకు లభించుఁగాక. సముద్ర

మథనమున నదితి కుమారుఁడు దేవేంద్రునకు రాక్షససంహారార్థ మేదీవనల నొసంగెనో ఆశుభాశీర్వాదఫలము నీకిపుడు గలుగుఁగాక. శ్రీమహావిష్ణువు త్రివిక్రమావతారమునందు మూఁడడుగు లిచ్చునపు డేయాశిషము లొసంగెనో యాశుభాశీర్వచనఫలము నీకుంగలుగుంగాక. శుభవస్తువులను మఱియు శుభవంతములుగాఁజేయు వసంతాదిషడృతువులు సముద్రములు ద్వీపములు వేదములు స్వర్లోకాదులు దిశలు నీకు మేలుఁగూర్చుఁగాక.

ఇట్టు లావిశాలాక్షి కొడుకును దీవించి యతనితలపై నక్షతలునిచి గంధముపూసి విశల్యకరణి యనుమూలికనురక్షగా రాముని కరమునకుం గట్టెను. ఆమూలిక ఫలముగలిగించునంత శక్తికలది. లోనఁగలశల్యములను వెలుపలికిఁ దీయఁగలదియు నగు. ఆరక్షను రక్షామంత్రముల నభిమంత్రించెను. దుఃఖవశం వదగ్గైనను బ్రయాణము చేయునపు డది యమంగళమగునని తలఁచి మనస్సున సంతోషము లేకున్నను వాక్కున నానందించు నట్లు గనంబడుచు గద్గదవాక్కుల నారాముని యుత్తమాంగము వంచి మూరుకొని యాలింగనము చేసికొని వత్సా! ధన్యుఁడవై సుఖముగాఁ బొమ్ము. నిరోగుఁడవై సుఖముగా నయోధ్యకువచ్చి రాజ్యమును స్థిరముగాఁ బాలించుచుండఁగాఁ గన్నులారఁ గాంచఁగలను. నీవు మరలి రాఁగా నాదుఃఖము లెల్ల నశించి మోమున సంతోషము నివ్వటిల్ల సంపూర్ణచంద్రబింబము తోఁచినట్లు నిన్నుఁ జూడఁగలను. పితృనానతి నెఱవేర్చి యడవి నుండివచ్చి సింహాసనము నధిష్ఠించియుండ నానందమునఁ జూడఁగలను. వనమునుండి యరుదెంచి రాజోచితములగువస్త్రాభరణ

ములఁ దాల్చి నీవు నాకును నాకోడలికిని సర్వదా సంతోషమును గలిగించుచుండుము. ఇప్పుడు దండకాటవుల కరుగుము. నేనిపుడారాధించు దేవతలు లోనగువారెల్లఁ దృప్తినొంది వనమునకరుగు నీకుఁ జిరకాలము హితముఁగోరుచుందురుగాక. అని యిట్లు లాకౌసల్య కన్నీటిధారలు ప్రవహింపఁగా నాశీర్వదించి రక్షార్థ మాతని చుట్టును దిరిగి కౌఁగిలించుకొనియె. అంత రామచంద్రుఁడు తల్లిపదములు మఱలమఱల నమస్కరించి మానవతను సహజమగువిచారము కలిగినను నిరుపమాన తేజోరాశి గావున నించుకయు మోముకాంతి తగ్గకయుండఁగా సెలవుతీసికొని సీతాదేవికడకుం బోయెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమున మన మెఱుంగఁదగిన విషయములు కొన్ని గలవు. వాని నెఱుంగుటయే ముఖ్యము. కౌసల్య రామునకు మేలుగలుగవలయునని దీవించెను. భగవంతుఁడని యెఱింగియు మాయామోహితయగుట సామాన్యుఁడనియే భావించి మాత గావున దీవించెను. ఇందన్నియుఁ బునరుక్తతాదోషమున కుదాహరణములుగనే కన్పట్టును. కాని యది పుత్రునియందుఁ గలవాత్సల్యాతిశయమునను దద్విరహవేదన చేతను బలికినపలుకులని భావించుచో నాదోష మదృశ్యమగును. ఇందుఁగలవిశేషము లేవని విచారింతము.

"శ్రీఘ్రం చ వినివర్తస్వ వర్తస్వ చ సతాం క్రమే. ౨
యం పాలయసి ధర్మం త్వం ధృత్యా చ నియమేన చ,
స వై రాఘవశార్దూల ధర్మస్త్వామభిరక్షతు." 3

అని మూలము. 'సతాం క్రమేచ వర్తస్వ' అనునది విధివాక్యముగా గ్రహింపఁదగు. నీపూర్వులేరీతిగా నడచిరో యా

మార్గముననే. అనఁగా భరతుఁడే రాజ్యమేలుఁగాక యని యనరాదు. జ్యేష్ఠుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడు కాఁదగునన్నదియే పూర్వమార్గము. దాని ననుసరింపుమని హెచ్చరించెను.

"స్వధర్మమపి చావేక్ష్య న వికంపితుమర్హసి,
ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే. 3౧
యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వారమపావృతం,
సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ లభంతే యుద్ధమీదృశం." 3౨

గీత. ౨ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములుకూడ నీయర్థమునే తెలుపుచున్నవి.

"సహజం కర్మ కౌంతేయ సదోషమపి న త్యజేత్,
సర్వారంభా హి దోషేణ ధూమేనాగ్నిరివావృతాః." ౪౮ గీ. ౧౮ అ.

అన్న శ్రీకృష్ణవాక్యము పైనివ్రాసినభావమునే తెలిపెడిని. నిరంతరప్రీతిచే . నియమముచే నీ వేధర్మమును బాలించుచున్నాఁడవో యది నిన్నుఁ గాపాడుఁగాక.

"ధర్మ ఏవ హతో హంతి ధర్మో రక్షతి రక్షితః,
తస్మాద్ధర్మో న హంతవ్యో మానో ధర్మో హతోఽవధీత్." ౧౫

మను. ౮ అ.

అను నీమనుస్మృతిభావమునే రామాయణ ముపదేశించెను. ఇట్టు లాకౌసల్య తెల్పెనుగదా. ఇందుఁ గలవిశేషమేమి? భగవంతుఁడు ధర్మస్వరూపుఁడు. ఇతరు లెవరు రక్షింతురు? ఆపరమేశ్వరు నతఁడే రక్షించుకొనును. అనఁగా ధర్మమే నీయాకారము. నిన్నొరు లెవరు రక్షింపఁగలరు? అనుభావ మిందుఁ గలదు.

"వృషో హి భగవాన్ ధర్మస్తస్య యః కురుతే హ్యలం,
వృషలం తం విదుర్దేవాస్తస్మాద్ధర్మం న లోపయేత్." ౧౬ మ. ౮ అ.

అనుస్మృతి పై భావమును దృఢపఱచెడిని.

"యేభ్యః ప్రణమసే పుత్ర చైత్యేష్వాయతనేషు చ,
తే చ త్వామభిరక్షంతు వనే సహ మహర్షిభిః." ౪

అని మూలము. చైత్యమనఁగా నాలుగుత్రోవలు కలియుచోట నున్నమహావృక్షము. దానిచుట్టు వేదికనిర్మించియుందురు. వానికి బ్రదక్షిణక్రమమునఁబోవుట శ్రీరాముననలవాటులలోనొకఁడు. మహావృక్షముల నాశ్రయించి దేవతలుందురు.

"యే వృక్షేషు సప్పింజరా నీలగ్రీవా విలోహితాః."

అని వేదము తెల్పుచున్నది. అట్టితావులఁ గ్రీడాదులు జరపరాదనియు నట్టియకృత్యముల నొనరించినచో నందుఁగల దేవతలు వారల హింసింతురనియు భావము. అట్టి మహావృక్షములం గాంచినపుడు శ్రీరామమూర్తి నమస్కరించుట యితరుల కాసదాచారము నేర్పుటకే. దేవమందిరములకుఁగూడ నట్లే నమస్కరించును. అట్టివెల్ల నిన్నుఁ గాపాడుఁగాక యని యాశీర్వదించెను. లోకమున కుపకారముచేయువస్తువులెల్ల భగవన్మయములే. అనఁగా నందు భగవత్కళ విశేషించి యుండుననిభావము.

"యో మాం పశ్యతి సర్వత్ర సర్వం చ మయి పశ్యతి,
తస్యాహం న ప్రణశ్యామి స చమే న ప్రణశ్యతి." ౩౦ గీత. ౬ అ.

అన్న శ్రీకృష్ణోపదేశ మిదియే. శ్రీరాముఁ డాచరించిచూపెను. శ్రీకృష్ణుఁ డద్దానినే యుపదేశించెను. వృక్షాదులనుగూడ భగ

వన్మయములుగా భావించువాఁడే యోగి. అట్టి యోగసిద్ధి లేకపోయినచో విద్యవలన లాభములేదని సారము.

"తద్బుద్ధయ స్తదాత్మాన స్తన్నిష్ఠా స్తత్పరాయణాః,
గచ్ఛంత్యపునరావృత్తిం జ్ఞాననిర్ధూతకల్మషాః. ౧౭
ఇహైవ తైర్జితస్సర్గో యేషాం సామ్యే స్థితం మనః,
నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ తస్మాద్బ్రహ్మణి తే స్థితాః." ౧౯
గీత. ౫. అ.

అను నీగీతావచనములు పైభావమునే విస్తరించుచున్నవి. పూర్వులు చెట్లకుఁ గొండలకు మ్రొక్కుదురని దూషించువారు విజ్ఞానసంపద్విరహితులని తెలకపోదు. సర్వము భగవన్మయముగా భావించుటయే వారిలక్ష్యము. పాషాణవిగ్రహములయందు భగవంతుఁడు వెలసియున్నవాఁడని విశ్వసించువారికంటె వృక్షాదులు భగవన్మయములని నమ్మువా రుత్తములే యనవలయును. ఈయర్థమునే ఈక్రింది రామాయణశ్లోకములు తెలుపుచున్నవి.

"సమిత్కుశపవిత్రాణి వేద్యశ్చాయతనాని చ,
స్థండిలాని విచిత్రాణి శైలా వృక్షాః క్షుపా హ్రదాః,
పతంగాః పన్నగాస్సింహాస్త్వాం రక్షంతు నరోత్తమ." ౭

ఈమొదలగునవియన్నియు నీవిషయమును బోధించునవియే. కాన మరలమరల వ్రాయనక్కఱలేదు.

"గంధైశ్చాపి సమాలభ్య రామమాయతలోచనా,
ఓషధీం చాపి సిద్ధార్థాం విశల్యకరణీం శుభాం. ౩౭
చకార రక్షాం కౌసల్యా మంత్రైరభిజజాప చ."

అని మూలము. రామమూర్తికిఁ దల్లి గంధము పూసి విశల్యకరణి యనునోషధిని రక్షార్థము కట్టి మంత్రముల జపించెను.

అనఁగా నేమి! దేవతాధ్యానము చేయునపుడు సాధకుఁ డలంకృతగాత్రుఁడై యుండవలయునని శాస్త్రము విధించెడిని. "క్లృప్తాకల్పస్సంకల్పాకల్పోవా" అని. దీనిచేత నిర్మలినత్వము ముఖ్యమని తేలెడిని. దేహనైర్మల్యమునకంటె మనోనిర్మలత్వము ప్రధానమని సారము. మూలికనుగుఱించి విచారింతము.

"సర్వాకరేష్వధీకారో మహాయంత్రప్రవర్తనం,
హింసౌషధీనాం స్త్ర్యాజీవో౽భిచారో మూలకర్మ చ. ౬౩
ఫలదానాం తు వృక్షాణాం ఛేదనే జప్యమృక్ఛతం,
గుల్మవల్లీలతానాం చ పుష్పితానాం చ వీరుధాం. ౧౪౨
కృష్ణజానామోషధీనాం జాతానాం చ స్వయం వనే,
వృథాలంభే౽నుగచ్ఛేద్గాం దినమేకం పయోవ్రతః." ౧౪౪

మను. ౧౧ అధ్యా.

అను నీస్మృతివాక్యములననుసరించి యోషధుల నశింపఁజేయుట యుపపాతకమని తెలియనయ్యెడిని. వానియుపయోగముల గుఱించి యించుక వ్రాయఁదగు. ఓషధుల కొక్కొక్కదాని కొక్కొక్కదేవత గలదు. ఆదేవత నారాధింపకయున్న నా యోషధివలన లాభము కన్పట్టదు. దేవతారాధనముల జపముత్తమము. జపము మంత్రాధీనము. కావున నోషధులవలని లాభములఁ బడయఁగోరువారు తదధిష్ఠానదైవము దగుమంత్రమును జపించి తదుక్తనక్షత్ర వారతిథులు గలిసినకాలమునందు నాయోషధిని బూజించి తదుక్తకాలమునఁ దీసికొనవలయును. అయ్యది ఫలవంతమగును. కొన్ని పగటివేళలయందును గొన్ని రాత్రికాలములయందును వీర్యవంతములుగ నుండును. విపరీతకాలములయందు గ్రహించినను నిష్ఫలములే యవి యగును.

సర్పవృశ్చికాదిబాధలు క్షుత్పిపాసలు రోగములు దుష్టపిశాచ బాధలు మూలికాసంపర్కమున నుండవు. మూలికా ప్రయోగమున సర్పవిషతాపము శాంతించుట సర్వజనవిదితమే. అట్టిశక్తు లనేకములు గలవని నమ్మవలయును. మూలికా ప్రయోగపద్ధతి యీకాలమున నడుగంటినది. అదియే ప్రజాదౌర్భాగ్యము. దానిని విడనాడరాదని మన కీభాగము బోధించుచున్నది. ఈవిషయము వరాహమిహిరాచార్యాదులు పెక్కుతెఱంగుల బోధించియేయున్నారు. ఈవిషయములన్నియుఁ గ్రొత్తవి కావని యీ రామాయణమే మనకుఁ దెల్పుచున్నది ఈపూర్వాచారమునఁ గలుగుఫల మేమనఁగా భగవద్భక్తియే. మూలికాధిష్ఠానదేవత నారాధించుట భ_ చేతఁగదా. అది విశ్వాసమూలముగాదా. ఇట్లు మనపూర్వులయాచారములన్నియు దైవభక్తి మార్గము లగుచుండును. కావున మన మవ్వానిని విడనాడరాదని దృఢసంకల్పులము కావలయును.

"అవదత్పుత్త్ర సిద్ధార్థో గచ్ఛ రామ యథాసుఖం,
అరోగం సర్వసిద్ధార్థ మయోధ్యాం పునరాగతం. ౪౧
పశ్యామి త్వాం సుఖం వత్స సుస్థితం రాజవర్త్మని,
ప్రణష్టదుఃఖసంకల్పా హర్షవిద్యోతితాననా.
ద్రక్ష్యామి త్వాం వనాత్ప్రాప్తం పూర్ణచంద్రమివోదితం." ౪౨

అని మూలము. ఇది కౌసల్య తెల్పినమార్గము. భగవత్సంకల్పము ఫలోన్ముఖమైనదని యీవాక్కులే తెల్పుచున్నవి. "గచ్ఛ రామ యథా సుఖమ్" ఎట్లు లోకములకు సుఖముగల్గునో యట్టి ప్రయోజనము ఫలించునట్లు పొమ్ము. అనఁగా నీప్రయాణము లోకసుఖము గల్గించునని భావము. సర్వసిద్ధార్థమ్మనఁగా సర్వ

ప్రయోజనములు ఫలింపఁగా నని భావము. నీయవతారప్రయోజనము సఫలముకాఁగా మరలి యయోధ్యకు రాఁగా నిన్నుఁ జూతునని కౌసల్య పలికెను. కుమారా! నాదుఃఖసంకల్పములు నశింపఁగా సంతోషమున నామోము వికసింప వనమునుండి వచ్చిన నిన్ను నుదయించినచంద్రబింబమును వలెఁ జూడఁగలను. అనఁగా సారమేమి? నాకు రాఁగలవైన ధ్యానదుఃఖములు తుచ్ఛసంకల్పములు నశించును. హర్షము వొందును. నామనస్సు చల్లనగును. అనియే. లోకమున దుస్సంకల్పములు పరమేశ్వరునిధ్యానించువారలకు వరుసఁగా క్షీణించును. అవి క్షీణించినఁగాని హర్షము నుదయింపదు. అది కలిగినఁగాని మనస్సు చల్లఁబడుట యనఁగా శాంతినొందదు. ఇట్టిఫలములు కలుగుటకుఁ బ్రధాన కారణము పరమేశ్వరునిధ్యానమే.

"ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసస్సంగస్తేషూపజాయతే,
సంగాత్సంజాయతే కామః కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే. ౬౨
క్రోధాద్భవతి సమ్మోహస్సమ్మోహాత్స్మృతివిభ్రమః,
స్మృతిభ్రంశాద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశాత్ప్రణశ్యతి. ౬౩
రాగద్వేషవియుక్తైస్తు విషయానింద్రియైశ్చరన్,
ఆత్మవశ్యైర్విధేయాత్మా ప్రసాదమధిగచ్ఛతి. ౬౪
ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హానిరస్యోపజాయతే,
ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే. ౬౫
నాస్తి బుద్ధిరయుక్తస్య న చాయుక్తస్య భావనా,
న చాభావయతశ్శాంతిరశాంతస్య కుతస్సుఖం." ౬౬ గీత. ౨ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములు పైవ్రాసినభావమును స్పష్టపఱచుచున్నవి. కౌసల్య భగవంతునిదృఢసంకల్పము తనదుఃఖమును

దొలఁగింపఁగా నిర్మలస్వాంతయై యిట్లు పలికెను. అంతకుముం దున్న దుఃఖము తొలఁగెను. ఆచోట శాంతము పొడుకొని యెను. కావున మానవప్రయత్నమునకంటె దైవమే ప్రబలమని మన కీవాగ్ధోరణి తెల్పుచున్నది.

"మంగళైరుపసంపన్నో వనవాసాదిహాగతః,
వధ్వా మమ చ నిత్యం త్వం కామాన్ సంవర్ధ యాహి భోః." ౪౪

అని మూలము. కుమారా! వనవాసమొనరించి పిదప నీయ యోధ్య కరుదెంచి సీతకు నాకును సుఖముం గూర్పుము. ఇఁకఁ బొమ్ము. సీతకు నాకును గలవాంఛల ఫలింపఁజేయు మనఁగాఁ దాత్పర్యమేమి? దుష్టసంహారము శిష్టపరిపాలనము ననుకార్య ములు నెరవేర్చిన సీతాదేవికి విశ్రాంతి చేకూర్పుము. నాకును మనశ్శాంతిని బ్రసాదింపుము. ఇఁకఁ బొమ్ము. అనఁగా నీవు వన వాసము చేసి వచ్చినఁగాని మా యాకోర్కులు ఫలింపవు. కావునఁ ద్వరితముగా నడవులకుం బొమ్మని కౌసల్య తేటపఱి చెను. ఇదియే యిందుఁగలసారము.

"ప్రదక్షిణం చైవ చకార రాఘవం పునః పునశ్చాపి నిపీడ్య సస్వజే." ౪౫

అని మూలము. కౌసల్య రామునకుఁ బ్రదక్షిణము చేసెను. అనఁగా నాలుగుప్రక్కలు నిర్భయములగుఁగాక యనుసంకల్ప ముతోఁ దిరిగెను. రక్షాబంధనమనఁగా నిదియే. ఇది సంకల్పశక్తి ప్రభావమును దెలిపెడిని. పెద్దలు పిన్నవారి నాశీర్వదించునపుడు నిర్మలమనస్సుతో భగవంతుని ధ్యానించి పిదప నాశీర్వదింపవల యును. ఆధ్యానశక్తిచే మేలుగలుగవలయునుగదా. కావుననే ప్రతికార్యమునందును దొలుత భగవంతుని ధ్యానింపవల యును. పెద్దలయాచారము లిట్టివే. వానిని దృణీకరింపరాదు.

ఏది ప్రధానమో దానిని వదలి తరువాతికార్యమును జేయఁ బూనుట మంచిదికాదు. సంధ్యావందనాదిసత్కర్మముల నాచరించునపుడు తొలుతఁ బ్రాణాయామము చేయవలయు ననువిధి కలదు. మంత్రము నుచ్చరించుచు ముక్కుపట్టుకొనిన లాభమే లేదు. ప్రాణాయామఫలము మనస్సు స్థిరముగా నుండ నభ్యసించుటయే. దానిని మాని వేదమంత్రములఁ జక్కఁగా నుచ్చరించిన సంధ్యావందనాదిసత్కార్యములఫలము గలుగఁజాలదు. స్వల్పఫలమే కలుగును. సంకల్పము దృఢము కావలయును. అనఁగా మనస్సు నిర్మలమై యుండవలయుననియే సారము. ఇట్టి సద్విషయముల నందందు నుచితరీతిని వాల్మీకిమహర్షి మనకుఁ గథారూపమున బోధించెనని యెఱుంగవలయును. ఇట్టివిషయములను గ్రహింపక కథనుమాత్రమే తెలిసికొనిన లాభము లేదు.

"తథా చ దేవ్యా సకృతప్రదక్షిణో
నిపీడ్య మాతుశ్చరణౌ పునః పునః,
జగామ సీతానిలయం మహాయశాః
స రాఘవః ప్రజ్వలితస్స్వయా శ్రియా." ౪౭

అను నీమూలము మనకొకరహస్యమును దెలిపెడిని. దానిం బరికింతము. రాముఁడు తల్లి రక్షాబంధనకార్యము నిర్వర్తింపఁగా నామెకు నమస్కరించి సీతయింటికిం బోయె నననది సామాన్యార్థము. ఇచ్చో మహాకవివాల్మీకి "మహాయశాః" అనువిశేషణము ప్రయోగించెను. నిరుపమానవిఖ్యాతిని గోరినవాఁడనికదా దీనియర్థము. యశస్సు సత్కర్మానుష్ఠానమున గలుగును. అధర్మధ్వంసనమే సత్కర్మము. దానినిమించిన సత్కర్మము జగములయందు లేదు. దేనియాధారమునఁ బ్రపంచములున్నవో,

దేని నవలంబించినవారు చెడుదురో యవి ధర్మాధర్మము లనఁబడును. భగవత్స్వరూపమేధర్మము. భగవత్స్వరూపనివారకమే యధర్మము. ఒకటి యారాధింపఁదగినది. వేఱొకఁడు నివారింపఁదగినది. అని భావము. అట్టివాంఛగలవాఁడు శ్రీరామమూర్తి. అనఁగా ధర్మము నశింపకయుండ నధర్మము తలయెత్తకయుండ నొనరింపఁబూనెనని భావము. "స్వయా శ్రియా" అని మూలమునఁ గలదు. దీనివాస్తవార్థమేమి? అనపాయినియగు శ్రీదేవితోఁ బ్రకాశించుచు ననియే దానియర్థము. అనఁగాఁ బ్రకృతివిశిష్టుఁడై యని భావము. శ్రీదేవిం గూడినఁగాని యనఁగా మూలప్రకృతిం జేకొనినఁగాని యేకార్యమును జేయఁజాలఁడు. శక్తిలేక కాదు. సంకల్పశక్తిలేక యేకార్యము సాగదు కావునఁ దన నిర్వికల్పత్వమును మానెననియే తాత్పర్యము. కనుకనే తల్లిసెలవుపొంది తనప్రయత్నమును నెఱవేర్పనున్న సీతాగృహమున కరిగెను. లోకమునందును భార్యతో నాలోచింపక యేకార్యము పురుషుఁడు చేసి ఖ్యాతిని గాంచఁజాలఁడు. ఈయాచారము సనాతనము. దానినే భగవంతుఁడు కార్యరూపమున మనకుఁ దెలిపెను. కావున మూలప్రకృతి నాశ్రయింపక యెవ్వాఁడు కాని తమోరూపతిరస్కరణిని దాఁటి భగవంతుని నిర్మలతేజస్స్వరూపమును గాంచలేఁడని తేటపడియెడిని. ఒక్కగంతున భగవంతుని జేరఁగల మనువారే పామరులు. విద్యవచ్చినను వారు పామరులే. విద్య వారికి ఫలము నీఁజాలదని భావము. "తదను ప్రధానద్వారా రాజదర్శనం కర్తవ్య" మ్మనున్యాయము ప్రసిద్ధమేకదా. కనుక భగవంతు నిచ్ఛాశక్తిని దొలుత నారాధించి రజస్తమోగుణముల జయించి శుద్ధసత్వ ముద్దీపింప భగ

వంతుని దేజోరూపునిగా ధ్యానింపవలయునని మన విూభాగమునుండి నేర్చుకొనవలసియే యుండును. అట్లుగాక దుర్మతాభిమానమూని స్వలాభార్థ మేవో యిందు రహస్యార్థము లున్నయట్లు నటించి శిష్యులకు బోధించుచు దేవతాద్వేషమును గలిగించుచు ధనార్జనముచేయు కపటయోగులమాటలకు లోఁబడి నిర్మలమగుభక్తిని బోఁగొట్టుకొనరాదు. ఇఁకఁ దరువాతి శ్రీరామచరిత్రమును బఠింతము.

రాముఁడు సీతాదేవికి స్వాభిప్రాయ మెఱిఁగించుట.

* శ్రీరాముఁడు తల్లి యాశిషములొంది యత్యంత ధర్మమార్గము నవలంబించి యడవుల కరుగఁబూని తనప్రభల రాజమార్గమును వెలిఁగించుచుఁ బోయెను. జనులు రామునిం గనినంతనే తత్సుగుణసంపత్తి యత్యంతప్రీతులుగా వారిఁ జేయఁజాలెను. అభిషేకార్థము వ్రతనియతిం గాంచినసీతాదేవికి నభిషేకవిఘ్నము లోనగువార్త లేవియుఁ దెలియవు. నాఁ డభిషేకోత్సవము సాగుననియే యామె తలంచుచుండెను. పట్టభద్రుఁ డగుభర్తకుఁ దాఁ జేయఁదగుమర్యాదల నెఱింగియే యుండెను. రాజచిహ్నము లిట్టివనియు నెఱుంగును. ఆనాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడైన భర్తకు నభ్యుదయమునుగోరి దేవతాపూజలఁ గావించి మహోత్సవానంతరము వచ్చునాథునకుఁ దగుపూజల నొనరింప సిద్ధపడి రాజచిహ్నములతో వచ్చు శ్రీరామునింగాంచ నువ్విళ్లూరుచుండెను.

* ఇది యిరువదాఱవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది. అధ్యాత్మరామాయణకథయం దిం ఇమిడియుండును.

అట్టితఱి శ్రీరామమూర్తి సీత కీదుఃఖవార్త నెట్లు తెలుపవలయు నను సిగ్గుచేఁ దలవంచి సంతుష్టజన నిబిడమగు నంతఃపురమును బ్రవేశించెను. సీత త్వరపడి లేచి భయకంపితాంగియై శోకతప్తుఁడగు శ్రీరామునిం గాంచెను. ధర్మాత్ముఁడగుట రాముఁడు సతిం గాంచఁగనే దుఃఖము నాపుకొనఁజాలకపోయెను. కనుక నాతఁడు దుఃఖపడెను. మోము కాంతిహీనముకాఁగా మేను చెమటబిందువులం దడియఁగా నాపుకొనరానిదుఃఖమునఁ గలఁతనొందు రామునిం గాంచి దుఃఖార్తయై ప్రాణేశా! ఇదియేమి? బృహస్పతి యధిదేవతగాఁ గలిగి సంపత్కరమై నీయభిషేకమునకు నర్హమగు పుష్యనక్షత్రము వచ్చినదని మహాప్రాజ్ఞులగు బ్రాహ్మణులు పల్కిరిగదా. ఈశుభతమసమయమున నీవేల యిట్లు కుందుచున్నావే. ఏల? శ్వేతాతపత్త్రము పట్టకుండుటం జేసి నీమోముచందురుఁడు ప్రకాశింపక యున్నాఁడే. ఏల? చామరులేల వీవలేదు? వాగ్విశారదులగు వందిమాగధాదులు నిన్ను వినుతింపకయున్నారేల? వేదాంతవేత్తలగు బ్రాహ్మణులు శిరస్స్నానము చేసి శుద్ధుఁడవుగానున్న నీశిరస్సుపై యథాశాస్త్రముగఁ దధ్యోదకాదులచేత నభిషేకింపకయున్నారే. ఏల? మంత్రిప్రముఖులు, పౌరముఖ్యులు, జానపదులు నలంకృతులై నిన్ననుసరించి రాలేదే. ఏల ? బంగరుచే రంగారుచు నాల్గుగుఱ్ఱములు గట్టియున్నరథవర్యము నీముందు రాకయున్నదే, ఏల ? నీలమేఘముభాతిఁ బర్వతమువలె నగపడుచు మంగళలక్షణలక్షితమైయుండు భద్రదంతావళము నీప్రయాణమున నీకు ముందు రాకయున్నదే. ఏల? సుందరాకారా! శ్రీరామభద్రా! శూరులు కనకరత్నసింహాసనము మున్నిడుకొని పోవు

చుండగా నీవు రావలయుఁగదా. అట్లేల రావైతివి? పట్టాభిషేక మెంతసంతోషమున నాయత్తమైనదో యంతదుఃఖముగా మున్నెన్నఁడు లేని యీఛాయ నీముఖమునఁ గలిగియున్నది. సంతోష మదృశ్యమైనది. ఏటికో! అని ప్రశ్నించెను.

ఈరీతిఁ బ్రశ్నించుచు వగచుచున్న జానకిం గాంచి రామచంద్రుఁడు సీతా! ఆర్యులగు నాతండ్రిగారు నన్నీయయోధ్యనుండి యడవికిం బంపుచున్నారు. జానకీ! ఉత్తమవంశసంభూతురాలవు. ధర్మ మెఱింగినదానవు. ధర్మాచరణపరాయణవు. జ్ఞానధనుఁడగు జనకచక్రవర్తికుమారికవు. కావునఁ బామరులవలె వేగమున ధర్మము నతిక్రమింపవు. ఇఁక నావనవాసక్రమము నాలకింపుము. పలికినమాట విడనాడని నాతండ్రి పూర్వము నాతల్లి కైకకు వరద్వయ మొసంగెను. ఇత్తఱి రాజు ప్రయత్నపూర్వకముగా నాకభిషేకము చేయసిద్ధపడియుండఁగా నాజనని యావరములఁ బ్రార్థించెను. మాట తిరుగని రాజు ధర్మజ్ఞుఁడుగాన ధర్మవశంగతుఁడై యాదేవికి లోఁబడెను. నేను దండకారణ్యములఁ బదునాలుగేఁడులు మాత్రము నివాసము చేయుట యొకవరము. భరతునకుఁ బట్టాభిషేకము నాతండ్రి చేయుట రెండవవరము. అను నీవరముల కనుగుణముగాఁ దండ్రి యాజ్ఞాపింప నే నిపుడే నిర్మానుష్యమగువనమున కరుగ నిశ్చయించి నిన్నుం జూచిపోవ నిచ్చటికి వచ్చితిని. భరతుని చెంత మాత్రము నన్నెపుడుగాని నీవు కొనియాడకుము. సంపదభివృద్ధి నొందినపురుషులు ప్రాయికముగా నితరుల నుతింపనోర్వరుగదా. ఆన్యాయము ననుసరించి భరతుని చెంత నాగుణవర్ణనము చేయకుము. నాతమ్ముఁడు నలువురతో సమానముగా నిన్నుఁ బోషిం

పఁదగుభారము కలవాఁడే కాని విశేషవిధి ననుసరించి నిన్నుఁ బోషించుభారము వానికి లేదు. అట్టులగుట నీతోడికోడండ్ర కన్న మిన్నగాఁ బోషణము నీవు వానిం గోరఁదగదు. నీవు భరతున కనుకూలముగానుండిననే నీవాతనికడ నుండఁజాలుదువు. కాని ప్రతికూలముగా నుండ సాధ్యముగాదు. అదేల యందు వేమో వినుము. పూర్వమునుండివచ్చు యువరాజత్వమును రాజు భరతునకే యిచ్చెను. జానకీ! కావున నీవాభరతునకు విశేషించి దశరథునకు నేమాత్రము మనస్సునకుఁ గలఁతలేని చందమునఁ బ్రవర్తింపవలయును. పితృనానతి నెఱవేర్ప నే నిపుడే యడవి కరిగెదను. నీవు దృఢచిత్తవు. కాఁబట్టి నాయం దలిదృఢతమానురాగమునకుఁ గొఱంతరానీయక యుండుము. కల్యాణీ! మహర్షినివాసయోగ్యమగువనమున కరిగినపిదప నీవు వ్రతోపవాసనిరతవై యుండుము. నిత్యము నుషఃకాలమున మేల్కాని యథోచితముగ దేవతలం బూజించి మానవులఁ బాలించు రాజునకు నమస్కరించి ధర్మమునే యాశ్రయించి సంతాపపరితప్తయయియున్న వృద్ధురాలగు నాతల్లిని సత్కరింపవలయును. మిగిలిన నాతల్లులు నాయందుఁ గలస్నేహమునను బ్రేమమునను బాలించువిషయమునను నాకు సమానలే యగుదురుగాన వారలకెల్లరకు నీవు నమస్కరింపవలయును. నాకుఁ బ్రాణసమానులుసుమీ భరతశత్రుఘ్నులు. వారిని మిక్కిలి నీసోదరులను బుత్త్రులను జూచుకొనురీతిఁ గాంచుచుండుము. భరతుఁడనఁగా దేశమునకే కాక మనవంశమునకు రాజు ప్రభువునగుఁగాన నీవతని కప్రియకార్యము నెద్దానిం జేయరాదు. సామాన్యముగా రాజులందఱు తమకను

కూలముగా నడుచుకొనుచు నాలస్యముచేయక ప్రయత్నపూర్వకముగఁ దమ్ము సేవించువారియందే ప్రసన్నులై యుండురు. విపరీతముగ వర్తించువారిపైఁ గోపమూనుదురు. ప్రభువులు ధర్మపత్నియందుఁ బడసినకొడుకులైనను విరోధముగా వర్తించి రేని వదలివేయుదురు. బంధువులుగాకున్న యితరులనుగూడ శక్తిగలిగి హితముచేయువారైనఁ బరిగ్రహింతురు. మంగళాంగీ! భరతుఁడు రాజు గావున నతని కనుకూలముగఁ బ్రవర్తింపకయున్న నెన్నియో కష్టములుగలుగును. అట్లుకాకయుండ ననుసరించి వర్తింపుము. ధర్మనిరతవై సఫలవ్రతముల నాచరించుచు నిందే యుండుము. ప్రేయసీ! నేను గహనముల కరిగెదను. ఆయడవులు నీవంటిస్త్రీ రాఁదగినవి కావు. కనుకనే నీ విక్కడనుండఁదగుదువుకదా. అనుకూలవర్తనము నీకుఁ బ్రధానము. నా యీమాటలు నీమనసున నెలకొనఁదగినవి. అని పలికి యూరకుండెను.

మహాశయులారా! ఈఘట్టమున ననేకవిషయములు విమర్శింపఁదగినవికలవు. వానిని వదలనయితిగాదు.

"దేవకార్యం స్వయం కృత్వా కృతఙ్ఞా హృష్టచేతసా,
అభిఙ్ఞా రాజధర్మాణాం రాజపుత్రం ప్రతీక్షతే." ౪

అని మూలము. ఇందలివిశేషార్థ మిది.

"రాజధర్మాణామభిఙ్ఞా అత ఏవ రాజపుత్రం ప్రతీక్షతే."

అని యన్వయక్రమము.

"బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాణాం చ పరంతప,
కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావప్రభవైర్గుణైః. ౪౧
శౌర్యం తేజో ధృతిర్దాక్ష్యం యుద్ధే చాప్యపలాయనం,

దానమీశ్వరభావశ్చ క్షాత్త్రం కర్మ స్వభావజం. ౪౩

స్వే స్వే కర్మణ్యభిరతస్సంసిద్ధిం లభతే నరః,
స్వకర్మనిరతస్సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు. ౪౫

యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతం,
స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః. ౪౬

శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్,
స్వభావనియతం కర్మ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషమ్." ౪౭

గీత. ౧౮ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యప్రమాణము ననుసరించి క్షత్త్రియార్హమగు దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనరూపధర్మము నెఱింగినదిగాన యాలోకమాత రాజపుత్త్రుఁడుగా నున్నభగవంతునిరాకకై వేచియుండెనని యెఱుంగవలయును. దీనికి హేతువేమనఁగా నాలకింపుఁడు. "దేవకార్యం స్వయం కృత్వా" దేవతాకార్యమగు భూభారహరణమును దానే యొనరించి అనఁగా నేకార్యమేరీతిగాఁ జేయవలయునని యాలోచించి యని భావము. "కృతజ్ఞా" ఇంతకుముం దెన్ని యోసాగులు తాను జేసియున్న యిట్టి యనేక కార్యములనెఱింగి యనవతరము వానినే తలంచునది యని భావము. "హృష్టచేతనా" అనఁగాఁ దానొనరింపఁ బూనిన కార్యము లెల్ల ఫలించును గాన సంతోషస్వాంత యగ్యెనని తాత్పర్యము. ఇట్టు లీశ్లోకమునర్థముం బరిగ్రహింపఁ గారణమేమి? అన్న ప్రశ్నమునకు సదుత్తరము వినుఁడు. భగవంతుఁడు నిర్లిప్తుఁడు కాన నేకార్యము తానే చేయఁబూనఁడు. తనసాన్నిధ్యమున మూలప్రకృతియే సకలకార్యముల నవలీల నొనరించుచుండఁ దాఁ జూచుచుండును. ప్రపంచకర్త్రి ప్రకృ

తియే. తత్సంకల్పమే యీజగదోఘము. కావున శ్రీరామమూర్తి తననిర్లిప్తత్వమును దేటపఱుపంబూని తనసంకల్పశక్తి యగు లతాగేహమునకుం బోయెను. ఆమెయుం దాం జేయంబూనిన కార్యమునకు శ్రీరామాగమనము ఫలముగాన నాపరాత్పరుని రాకకై వేచియుండెను. సర్వదా యానందస్వరూపిణియగు నాసీత యెప్పుడు వచ్చునా రాముండని తలంచుచుండెను. దుఃఖాభినయము ప్రపంచార్థమని యెఱుంగవలయును.

"జగత్సూతే ధాతా హరిరవతి రుద్రః క్షపయతే
తిరస్కుర్వన్నేతత్స్వమపి వపురీశస్తిరయతి,
సదా పూర్వస్సర్వం తదిదమనుగృహ్ణాతి చ శివ
స్తవాజ్ఞామాలంబ్య క్షణచలితయోర్భ్రూలతికయోః. ౨౪
విరించిః పంచత్వం వ్రజతి హరిరాప్నోతి విరతిం,
వినాశం కీనాశో భజతి ధనదో యాతి నిధనమ్,
వితంద్రీ మాహేంద్రీ వితతిరపి సమ్మీలితదృశా,
మహాసంహారేఽస్మిన్విహరతి సతి త్వత్పతిరసౌ." ౨౬

అను శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యవర్యకృత సౌందర్యలహరి వాక్యములు పై భావమును దృఢపఱచుచున్నవి. ఇట్టి శ్లోకములకర్థమును గ్రహించుచో శ్రీరామావతార ప్రయోజనము తేటపడును. లేకయున్న శ్రీరాముని పరమేశ్వరత్వము చక్కంగా నవగతము కానేరదు.

"ప్రహృష్టజనసంకీర్ణం హ్రియా కించిదవాఙ్ముఖః. ౫
అథ సీతా సముత్పత్య వేపమానా చ తం పతిం,
అపశ్యచ్ఛోకసంతప్తం చింతావ్యాకులితేంద్రియం." ౬

అను మొదలగుశ్లోకములయందలిభావమును సీతారాములు మానవత్వము నభినయించి తదనురూపముగాఁ బ్రవర్తించిరనియు, వాస్తవముగా వారి కట్టిదుఃఖము లేదనియు గ్రహింపవలయును. లేకయున్న మున్ను చెప్పియున్న శ్రీరాముని సత్యపరాయణత్వము లోనగునవి యెగిరిపోవును. కనుక నాదంపతులు మానవధర్మము ననుసరించి దుఃఖము నభినయించిరనియే మనము గ్రహింపవలయును.

"అద్య బార్హస్పత శ్శ్రీమాన్యుక్తః పుష్యోఽను రాఘవ,
ప్రోచ్యతే బ్రాహ్మణైః ప్రాజ్ఞైః కేన త్వమసి దుర్మనాః." ౯

అనునది సీతాప్రశ్నము. ప్రాజ్ఞులనఁగా

"స్మృతిర్వ్యతీతవిషయా మతిరాగామిగోచరా,
బుద్ధిస్తాత్కాలికీ జ్ఞేయా ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరా."

అను ప్రమాణము ననుసరించి త్రికాలజ్ఞానసంపన్నులని యర్థము. అట్టి బ్రాహ్మణులు పుష్యనక్షత్రము నీకు సకలైశ్వర్యప్రదమని పలికిరిగదా. నీవేటి కిట్లు మతి గౌరవము విడనాడితివని సీత యడుగుచున్నది. దీనత్వమున కవకాశమే లేదే. నీయవతారఫలము లోకములకుం గలిగించుసత్కాలముకదా యిది. ఏల యింక నాలస్యము చేసెదవని మహాప్రకృతి పరమపురుషుని హెచ్చరించుచున్నది.

"ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః,
భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్. ౮
న చ మాం తాని కర్మాణి నిబధ్నంతి ధనంజయ,
ఉదాసీనవదాసీనమసక్తం తేషు కర్మసు." ౯ గీత. ౯ అ.

అను గీతావాక్యముల ననుసరించియు,

"శివశ్శక్త్యా యుక్తో యది భవతి శక్తః ప్రభవితుం,
న చేదేవం దేవో న ఖలు కుశలస్స్పందితుమపి."

అను శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యవరోక్తి ననుసరించియు నాలోచింపఁగా, నిర్లిప్తుఁడగుభగవంతుఁడు ప్రకృతిసహాయమునఁగాని కార్యనిర్వహణమునకుఁ బూనఁడని తేలెడిని. ఉదాసీనుఁడగుట సర్వసాక్షియే యగు. కావుననే ప్రకృతి యాతనిఁ బురికొలిపెనని తెలిసికొనందగును.

"ఇతీవ విలపంతీం తాం ప్రోవాచ రఘునందనః,
సీతే తత్రభవాంస్తాతః ప్రవ్రాజయతి మాం వనం. ౧౯
కులే మహతి సంభూతే ధర్మజ్ఞే ధర్మచారిణి,
శృణు జానకి యేనేదం క్రమేణాభ్యాగతం మమ." ౨౦

అని మూలము. "విలపంతీం ఉద్వేగేనపృచ్ఛంతీం" అని వ్యాఖ్య. ఏడ్చుచున్నదని యర్థము కాదు. ఆతురంపడి యడుగుచున్నదని యర్థము ఇచ్చోట మహాకవి వాల్మీకి శ్రీరామునిపరమేశ్వరత్వము నానందమయుఁడగుటను దెలుపఁబూని "రఘునందనః" అని ప్రయోగించెను. రఘువంశమున కానందముఁగూర్చువాఁడనఁగా లోకోపకార మొనర్చుటయే రఘువంశసంభూతులకుఁ బ్రధానకర్మమని భావము. అట్టికులోచితమహాకార్యము నాచరించువారిం దలంచి పితృదేవత లానందింతురు. ఇచ్చోట శ్రీరాముఁడు తనసర్వజ్ఞత్వమును మాటుపఱచి లోకానుగుణవర్తనము ననుసరించుచున్నాఁడు. స్త్రీలస్వభావ మాతురంపడుట. సీత యాధర్మము నవలంబించి తండ్రి నేమని దూషించునేమో యని యూహించి సీతాదేవీ! పూజ్యుఁడగునాతండ్రి నన్నడవులకుం బంపుచున్నాఁడనెను. భర్తకుఁ బూజ్యుఁడగువాఁడు

సాధ్వియగు భార్యకుంగూడఁ బూజ్యుఁడే యగును. అసతి యైనచో నీన్యాయము విపరీతమగును.

"సోఽహం త్వామాగతో ద్రష్టుం ప్రస్థితో విజనం వనం." ౨౩

అనునిది శ్రీరామవాక్యము. నిర్జనారణ్యమునకుం బోవనున్న నేను నిన్నుంజూడవచ్చితిని. అనఁగా నీసాయముఁగోరివచ్చితి నని సారము. నిర్గుణుఁడ నగు నేను సగుణుఁడను గావలయునుగదా. కాన నీచెంత కరుదెంచితినని శ్రీరాము నాశయము. ఇఁక శ్రీరామమూర్తి సీతకుఁ దెలుపు నెపమునఁ గొన్ని మంచియలవాటుల లోకులకుఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

"భరతస్య సమీపే తు నాహం కథ్యః కదాచన. ౨౪
బుద్ధియుక్తా హి పురుషా న సహంతే పరస్తవం,
తస్మాన్న తే గుణాః కథ్యా భరతస్యాగ్రతో మమ." ౨౫

అని మూలము. రామమూర్తి యుపదేశించునీతి యిది. ఇది సీతాదేవికొఱకని భ్రాంతిపడరాదు. రాజులు ప్రాయశః పరస్తుతి నంగీకరింపరు. సామాన్యులయందు నిది వర్తించును. సంపదలతో వర్ధిల్లువారు పరస్తుతి నోర్వరు. కావున బుద్ధిమంతులు పరస్తుతుల నొనరించునపుడు చక్కఁగా నాలోచించి వినువారిచిత్తవృత్తుల నరసియే చేయవలయునని యెఱుంగవలయును.

ఈఘట్టమున సీతకు రామమూర్తి తెలుపుధర్మము లన్నియు భరతునిస్వభావమును దెలుపక లోకాచారములనే తెలుపునవియనియు, నొకరిననుసరించి వర్తించునపుడు మిక్కిలి మర్యాదలఁ గోరరాదనియు నీమొదలగునీతులను రామభద్రుఁడు బోధించెనని మనము గ్రహింపవలయును. "సమా హి మమ మాతరః" అను శ్రీరామవాక్యము మనము మది నిలుపు

కొనవలయును. తల్లులందఱు నాకు సమానలే. అనఁగా వారి యందు నాకు సమబుద్ధిగలదని భావము. దీనఁ గలవిశేష మేమి? కైక నావనగమనమునకుఁ గారణమని లోకులు భావింతు రేమో. అయ్యది పొరపాటు. నాకు నుపకారముచేయుటకే యామె యవతరించెను. కాన నాకు నామెయందుఁ గౌసల్యవిషయమున నెట్టిసద్భావమో యట్టిదియే కలదని రాము నభిప్రాయము. దీనిని

"సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహం." గీ

అను నీగీతావాక్యము దృఢపఱచుచున్నది.

"భ్రాతృపుత్త్రసమా చాపి ద్రష్టవ్యౌ చ విశేషతః,
త్వయా భరతశత్రుఘ్నౌ ప్రాణైః ప్రియతరౌ మమ." 33

అనుమూలము శ్రీరామమూర్తి సద్భావమును దెలుపుచున్నది. భరతుఁడు సీత నడిగియున్న నిత్తునే యన్నవాక్యము రామాయణమునఁ గలదు. దాని నాధారముగాఁ జేసికొని పండితమ్మన్యులెందఱో విపరీతార్థములు పలికిరి. అవి తుచ్ఛతమములనియు రాము నభిప్రాయ మయ్యదికాదనియు నీవాక్యము తెలుపుచున్నది. జానకీ! భరతశత్రుఘ్నుల నిరువురను నీవు సోదరులుగను బుత్త్రులుగను భావింపుము. వారు నాకుఁ బ్రాణములకంటె నధికులుసుమీ యనెను. అనఁగా వారే నాయవతారఫలమును లోకులకుఁ గల్గించినవారిలో నుత్తములు, నాకు భక్తులు నగుదురని రామభద్రుఁడు స్పష్టపఱచెను. ఇట్టితావులఁ జక్కఁగఁ బరిశీలింపక యొక్కొక్కతావునఁ గలభావమును విమర్శించి రాము నభిప్రాయ మిదని తెలుపరాదు.

"సా త్వం వసేహ కల్యాణి రాజ్ఞస్సమనువర్తినీ,
భరతస్య రతా ధర్మే సత్యవ్రతపరాయణా." 32

అని మూలము. సామాన్యార్థము స్పష్టము. కల్యాణి! జగన్మంగళకారిణివగు నోమహాప్రకృతీ! రాజ్ఞః భరతస్య= రాజగుభరతునకు ననుకూలముగాఁ బ్రవర్తించుచు ధర్మమునం దాసక్తి గలిగి యిందే యుండుము. సత్యవ్రతపరాయణురాలవు కమ్ము. అనఁగా నీవు సర్వవ్యాపకురాలవు. కావున నిందు భరతునకు ధర్మపరిపాలనకార్యమునందుఁ దోడ్పడుచు సత్యవ్రతమునం దాసక్తిగలిగి యనఁగా లోకమున సత్యము నిలుచునట్లు సంకల్పించుచు నిందుండుము. నన్నుఁగూడియుండుటచే నిందుఁ గలధర్మములకు లోపమురానీయరాదు. కాన నిందు నందును దోడ్పడుమనియే విశేషార్థము. సత్యవ్రతపరాయణత్వము జగమునకు క్షేమముగోరుట ధర్మమునం దాసక్తి స్త్రీలకుఁ బ్రధానములని రామమూర్తి యుపదేశించిననీతులు.

"అహం గమిష్యామి మహావనం ప్రియే త్వయా హి వస్తవ్యమిహైవ భామిని,
యథా వ్యలీకం కురుషే న కస్యచిత్తథా త్వయా కార్యమిదం వచో మమ."

అనుమూలము పైనవ్రాసినభావమునకు బాధాకరముకాదా యని కొందఱందురు. కాదని మన మూహింపవలయును. ఎట్లనఁగాఁ బరికింపుఁడు. ప్రియేభామిని = ప్రియమునే కలిగించునో కాంతాలలామమా, త్వయా=నీతోడ, అహం= నేను, మహావనంగమిష్యామి=దండకారణ్యములకుఁ బోవుదును."కస్యచిద్వ్యలీకం యథా న కురుషే తథా ఇహైవ వస్తవ్యం త్వయా. ఇదం కార్యం మమ వచశ్చ కార్యం" ఎవ్వనికేనప్రియ మేలాగు కలుగకయుండునట్లుగా నీకార్యమునందు వర్తింపుము. ఇదియే

చేయఁదగినది. నామాటయు నిట్టిదియే. అనఁగా నిం కెవ్వరికి నప్రియముకలుగకయుండునట్లు నీవు చూచుకొనవలయును. ఈ కార్యమునందే నీవు బద్ధానురాగుఁడవై యుండవలయును. ఇదియే నీవు చేయఁదగినపని. నావాక్యమీయర్థమునే తెలుపును. సారమేమనఁగా. ఇచ్ఛాశక్తివిగాన నీవిందుఁ గలవారల కెవ్వరికి నేవిధముగనైన నప్రియము కలుగరాదని సంకల్పింపుము. భరతునియందుఁ గాని మఱెవ్వరియందుఁగాని యెవ్వరికైన నప్రియము కలుగకయుండవలయునని సంకల్పింపుము. ఈ కా-ర్యమునందే బద్ధానురాగవగుము. నీసంకల్పమున నీసకల కార్యములు ఫలించును. నీవిపుడు చేయఁదగున దిదియే. నావచనసారముకూడ నిదియే. "ఇచ్ఛామాత్రం ప్రభోస్సృష్టిః" పరమేశ్వరుఁడు సంకల్పించినంతనే యాకార్యము నెఱవేఱును. అనఁగాఁ బరాత్పరుఁడు సంకల్పించును. తదిచ్ఛానుసారము ప్రకృతి యెల్లకార్యములను క్షణమాత్రమున నొనరించును. నిర్లిప్తుఁడగు భగవంతుఁడు సర్వసాక్షియై యుండును. అనియే యిటఁగలసారమని గ్రహింపవలయును. దీనిచేతఁ బ్రజలను భరతునియందుఁ గైకేయియందును భరతాదులకుఁ బ్రకృతులయందు నేలాటియప్రియము కలుగకయుండవలయునని శ్రీరాముఁడు మూలప్రకృతి కాజ్ఞాపించె ననుభావము సూచితమగుచున్నది. ఇట్లు లీఘట్టమున ననేకార్థములు గలవు. వీనిని గ్రహించిననే శ్రీరామచంద్రతత్త్వము తేటపడును. మానవమాత్రుఁడు రామమూర్తి యన్నభావము దూరమగును. ఈఘట్టమునఁ గలయధ్యాత్మరామాయణవిషయము పైసర్గనందు వ్రాసెదను. తరువాతికథను బరికింతము.

సీత రామచంద్రునకు బదులు చెప్పుట.

* ప్రియమునకే తగి ప్రియముగా మాటలాడునట్టి స్వభావముగల యాసీత వినుట కింపుగానియట్లు కనఁబడు మాటలు శ్రీరామమూర్తి పలుకఁగా స్నేహాభారమున నాగ్రహము కలదానివలె నటించి ప్రాణనాథున కిట్లనియె. శ్రీరామా! నీవు రాకొమరుఁడవు. ఇప్పని న్యాయసమ్మతముగాదని నీకే తెలియును. నావంటివనితకుంగూడఁ బరిహాసింపఁదగినమాట చెప్పితివికదా ఇదియే చిత్రము. ఇంతవనుక నీవిట్టిమాట నాకుం జెప్పఁగా నేను వినియుండలేదు. [ధనుర్విద్యావిశారదులగు రాజకుమారుల కేమాత్రము తగనిది, అపకీర్తికరమైనదియు నగును. గాన నీయది వినఁదగినదే కాదు. అద్దానిం జెప్పుట యెట్లు?] ప్రాణేశా! తల్లిదండ్రులు సోదరులు కొడుకులు వారిభార్యలు వీరెల్లరుతమతమసుకృతదుష్కృతముల ననుభవించుచుఁ దత్ఫలభూతములగు శుభాశుభరూపకర్మముల నాచరింతురు. భార్య యనఁగా భర్తకు సగము శరీర మనఁదగినది. కనుక ఆమె యొక్కతుకయే భర్తకుఁ గలుగుభాగ్యములనే తాను ననుభవించుచున్నది. కావున నిన్ను వనమునసుండ శాసించుటచేతనే నన్నుఁగూడ శాసించినట్లేకదా. స్త్రీలకు గతి తల్లిదండ్రులు తనయులు చెలికత్తియలు కారు. వారు తమకుఁ దమరే స్వతంత్రులు కానేరరు. వారికి భర్తయొక్కఁడే యిహపరలోకముల యందు సర్వకాలము గతియగు. మఱొక్కఁడు కాఁడు. రాఘవేశ్వరా! నీవు మహారణ్యములకుఁ బ్రయాణమగుదువేని నేను

* ఈయది యిరువదేడవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది. అధ్యాత్మరామాయణమునఁ గలసార మిందు వివరింపఁబడును.

నీపురోభాగమునందుఁ గుశకంటకముల నణఁగఁ ద్రొక్కుచుఁ బోయెదను. వెనుక నరుదెంచు నీవు వానిపై సుఖముగా నడుగులిడవచ్చును. నానంగ స్త్రీ సహజముగా నన్నుఁ దీసికొని పోయి కాపాడుటెట్లని నీవంతకు దాగ్రహించి భయముందవలదు. రావలదన్న వచ్చుచున్న దేయనియు, నన్ను సహించి యున్న చరితార్థురాలగుచున్న దనియు నీవూహించి యాగ్రహముఁ గొనవలదు వైనను, నామాటవినక వనముల ఫలమూలాదుల భక్షించు సాహసించుచున్నదిగదా యని రోషమొందినను, ఉచ్ఛిష్టానకమును వదలునట్టు లాభావముఁ బరిత్యజించి నాయందు విశ్వాసము నిచి నన్నుఁగూడఁ దీసికొనిపొమ్ము. నీచేత నిరాకరించిన నాకుఁ బతి నెడఁబాసి జీవించుపాతకము కలుగదు.

శ్రీరామచంద్రా! దివ్యసౌధములవిడచి మహారణ్యములకు రానేల? అని యనకుము. సౌధాగ్రములయందును విమానములయందు నుండుటకంటె అణిమాద్యష్టసిద్ధులం గాంచి యాకసమునఁ దిరుగుటకంటె సర్వావస్థలయందును భర్తను గూడి పాదసేవ చేయుచునుండుటయే యుత్కృష్టకార్యము. పతివిషయమున నెట్లు వర్తింపవలసినదియు నాతల్లిదండ్రులు బహుభంగులుగా బోధింప నెఱిఁగియున్నదానను. కనుక నెవ్వరు నాకావిషయము నిపుడు నేర్పనక్కఱ లేదు. అరణ్యము ప్రవేశింప సాధ్యము కానిదనియు, నిర్జనమనియు, వ్యాఘ్రాది జంతునిబిడమనియు నెఱింగియుఁ దప్పక నిన్నుఁగూడి యచ్చటికి వత్తును. ఈపట్టుదల శ్రమముకలిగించునదియే కాని సుఖకరము కాదే యని పలుకుదువేమో. శ్రీరామా! త్రిలోకాధిపత్యము లభించినను నేను లెక్కింపక భర్తృశుశ్రూషావ్రతముతప్ప

నితరము నూహింపక జనకగృహమున నున్నయట్లు నిన్నుంగూడి యడవుల సంతోషముతో నుందును. శూరాగ్రేసరా! నిరంతరము నీకు శుశ్రూష లాచరించుచు నింద్రియనియమము నూని దానిచేఁ గామమును భోగములను వర్జించి మకరంద పరిమళముల విలసిల్లు కాననములందు నిన్నుంగూడి విహరించుచుందును. మర్యాదాపరిపాలకా! అనన్యశరణ్యులగు నితరులఁ గూడ నడవుల బాలింపఁజాలిన నీవు నన్నుఁ బాలింపఁజాలవా? ఆవిషయము చెప్పనేల? ఇపుడు నీతోడ నడవులకు వత్తును. సందేహము లేదు. రాఁదలఁచిన నన్ను నిట నిలుప నీకును శక్యముకాదు.

మంచియాహార మట లభింపదే. ఏల నత్తువందువేమో. నేనందు ఫలమూలములను గంటసులను దినుచునుందును. మంచియాహారము నాకునక్కఱలేదు. ఆహారమునందును బానమునందును నీకు నేను గష్టమును గల్గింపక కూడియుందును. మహాబుద్ధిశాలివి. ప్రాణేశ్వరుఁడవు. నీవు కూడనుండ నేను భయలేశమైన లేక యటఁగల నదులను గొండలను నీటిపట్టులను గాననముల నన్నింటిని గనుఁగొనఁ గోరుచున్నాను. మహాశూరుఁడవగు నిన్నుంగూడి యేభీతియు లేక మిగుల సుఖముగా హంసకారండవాదిజలపక్షినిబిడములై వికసించినపూవులుగలిగి సొంపుగూర్చుచున్న సరస్సులను గన్నులపండువుగాఁ జూడఁగోరుచున్నాను. దృఢయత్నమూని యాసరస్సుల జలకములాడెదను. స్నానార్థముష్ణోదకములను వాంఛింపను. అట్టికమలాకరముల యందు నిన్నుఁగూడి మహానందమునఁ గ్రీడింతును. వనమునందు నిట్లు నిన్నుఁ గూడి కాలము పుచ్చితినేని లక్షవత్సరము

లైనను నాకుఁ దెలియకయుండును. పదునాలుగేండ్లనఁగా నెంత? నీవు లేనిస్వర్గమునుగూడ నేనుగోరను. పురుషోత్తమా! స్వర్గసుఖవాసము లభించినను నీవు లేకయున్న నేను దాని నొప్పుకొనను.

శ్రీరామభద్రా! అరణ్యము ప్రవేశింపరానిదేగానను, వానరములు గజములు లోనగుమృగములుండినను, భయంపడక వచ్చెదను. నీమమున నీపాదములఁ జేపట్టి జనకునింటనుండునట్లు హాయిగా నుండును. నీపాదముల నాశ్రయించిన నాకు భీతి యెట్టిది? నీయందుఁ దక్క వేఱొకచో మనస్సు నునుపనిదానఁ గదా. మహానురాగము నాకు నీయందే కలదు. నన్ను వదలి పోయితివేని మృతినొంద నిశ్చయించుదానను. కాన నన్నడవికిఁ దీసికొనిపొమ్ము. నావేఁడికో లంగీకరింపుము. నాతోకవలనఁగాని నావలనఁగాని నీకేమాత్రము భారము కలుగదు. పురుషులలా ముఁదగు శ్రీరామమూర్తి ధర్మప్రియుఁడు కావునఁ దనయర్థాంగి శ్రమములకునోర్వక యామె యెంత వేఁడుకొనుచున్నను వన గమనమున కంగీకరింపకపోయెను. ఆమె నందే నిలుపుటకు వన వాసశ్రమములఁ జెక్కింటిని దెలిపెను.

మహాభక్తులారా! ఈభాగమునఁ జెక్కురహాస్యవిషయ ములు గలవు. వానిని విమర్శింతము. ఇందు పతిపలికినమాటల వలన బాహ్యదృష్టిం బరిశీలించిన విపరీతముగాఁ దోఁచును. శ్రద్ధమైఁ బరిశీలించిన నాదేవి మహామాయ యనియు జగ దుద్ధరణముకొఱకు నవతరించెననియుఁ దేటపడును. కావున నోపికగఁ బరికింతము.

"ఏవముక్తా తు వైదేహీ ప్రియార్హా ప్రియవాదినీ,
ప్రణయాదేవ సంక్రుద్ధా భర్తారమిదమబ్రవీత్." ౧

అని మూలము. ప్రియములకే తగినది. అనఁగా నాశ్రయింపఁ దగినది. విరోధించి సాధింపరానిదనుట. ప్రియముగా మాటలాడునది. అనఁగా వరములనొసంగుటయే యామెమాటలు. అట్టి యాసీత పరమపురుషుఁ డిట్లు నీవిందే నిలువవలయునని పలుక (నవ్వి ప్రణయవాక్యములగుట) వానితత్త్వ మెఱింగినది కానఁ బ్రణయమువలననే కోపమూని యిట్లు పలికెను. 'భర్తా ర'మ్మనుసార్థకపదము మహాకవి ప్రయోగించెను. తన్ను భరించువాఁడు. అనఁగాఁ బ్రకృతిపురుషుల కవినాభావసంబంధమనుట. తన్నెల్లప్పుడు భరించువాఁడు. తనమూలముననే రూపవంతుఁ డగుననుట. కావుననే స్నేహాతిశయమునఁ గోపమూని సీత రామచంద్రున కిట్లు బదులుచెప్పెను. రామునివాక్యము లెట్లు గూఢార్థములుగ నుండునో సీతవాక్కు లట్లే యుండునని మన మెఱుంగవలయు.

"కిమిదం భాషసే రామ వాక్యం లఘుతయా ధ్రువం,
త్వయా యదపహాస్యం మే శ్రుత్వా నరవరాత్మజ." ౭

అని మూలము.

"లఘుతయా ధ్రువం వాక్య మిదం కిం భాషసే."

అని యన్వయము. చక్కఁగా నాలోచింపక ఏల యిట్లు పలుకుచున్నావు? రాజేంద్రపుత్త్రుఁడవుకదా! నాకుఁగూడ నీమాట నవ్వు పుట్టించుచున్నదే. శ్రీరామా! ఏమి యాలోకవిడంబనము? అనఁగా నేను లేక నీవే కార్యము నిర్వహింతుననుచున్నావే యింతకంటెఁ బరిహాసపాత్రమగు వాక్కుగలదా? అని భావము. నిర్గుణుఁడవు సర్వసాక్షివి అగునీవు ప్రకృతి నగు నాసహాయములేక యేపని చేయఁగలవు?

"ఉదాసీనవదాసీనమసక్తం తేషు కర్మసు"

అనుభగవదుక్తి ననుసరించియు,

"శివశ్శక్త్యా యుక్తో యది భవతి శక్తః ప్రభవితుం,
నచేదేవం దేవో న ఖలు కుశలస్స్పందితుమపి."

అనుశంకరభగవత్పాదాచార్యోక్తి ననుసరించియు నాలోచింపఁగా, నిర్గుణుఁడు సగుణుఁడై నఁగాని అనఁగాఁ బ్రకృతి విశిష్టుఁడై నఁగాని యేపనియుఁ జేయఁజాలఁడనుసారమును గ్రహింపవలయును. ఈయర్థము. "యదపహాస్యం మే" అన్నవాక్యమున నిమిడియున్నది.

"ఆర్యపుత్త్ర పితా మాతా భ్రాతా పుత్త్రస్తథా స్నుషా,
స్వాని పుణ్యాని భుంజానా స్వం స్వం భాగ్యముపాసతే. 3
భర్తుర్భాగ్యం తు భార్యైకా ప్రాప్నోతి పురుషర్షభ,
అతశ్చైవాహమాదిష్టా వనే వస్తవ్యమిత్యపి. ४
న పితా నాత్మజో నాత్మా న మాతా న సఖీజనః,
ఇహ ప్రేత్య చ నారీణాం పతిరేకో గతిస్సదా." ౫

అని మూలము. ఈసంభాషణమూలమున సీతాదేవి లోకమునఁగల స్త్రీలకు ధర్మోపదేశము చేయుచున్నది. తల్లిదండ్రులు లోనగువారు తమరు చేసికొన్న పుణ్యపాపఫలముల ననుభవించువారు. భార్య యొక్కతుకయే పతిభాగ్యమునే పొంద నర్హురాలు. కావున నిన్నడవికిఁ బొమ్మనుమాటయుందే నన్నుఁగూడ నడవికింబొమ్మను నర్థ మిమిడియున్నది. సీతను బిలుచుకొనిపొమ్మని వేఱుగాఁ జెప్పనక్కఱలేదు. స్త్రీలకు గతి యీలోకమునందుఁ బరలోకమునందుఁ బతియే గతి. అనువిషయమే యిటఁగలసారము.

"నాస్తి స్త్రీణాం క్రియా మంత్రైరితి ధర్మే వ్యవస్థితిః,
నిరింద్రియా హ్యమంత్రాశ్చ స్త్రియోఽనృతమితి స్థితిః. ౧౮
భర్తుశ్శరీరశుశ్రూషాం ధర్మకార్యం చ నైత్యకం,
స్వా చైవ కుర్యాత్సర్వేషాం నాస్వజాతిః కథంచన." ౮౬

మను. ౯ అధ్యా.

మనుస్మృతి మొదలగు ప్రమాణగ్రంథముల ననుసరించి మన మాలోచించిన నీసీతోపదిష్టధర్మము లే స్మృతులయందును బురాణాదులయందును గలవని తేలెడిని. ప్రకృతిపురుషు లెట్లు ప్రవర్తింతురో యట్లే భార్యాభర్తలు ప్రవర్తింపవలయును. ఈలోకమున నీయుదాహరణమును గొని భగవత్తత్త్వము నెఱుంగంనగును. అనఁగా భార్య గృహకార్యములనెల్ల నిర్వహించును. పతి యనుమతిమాత్రము గలిగియుండును. ధర్మకార్యములనెల్ల నామెయే నడపించును.

"అపత్యం ధర్మకార్యాణి శుశ్రూషారతిరుత్తమా,
దారాధీనస్తథా స్వర్గః పితౄణామాత్మనశ్చహ." ౨౮ మను ౯ అధ్యా.

("ధర్మకార్యాణి అగ్నిహోత్రాదీని' అని కుల్లూకభట్టువు.) అను నీమనుస్మృతి ననుసరించి భార్యయే గృహకార్యములనెల్ల నాచరింపవలయును. ప్రకృతి పరమపురుషు నాజ్ఞ నొందునట్లు భార్య భర్తయనుమతిని మాత్రము గైకొనవలయును. అట్లుప్రవర్తించిన కుటుంబ సుంతిపోయి ననుభవించునో వచింపవలయునా? పతిని విడిచిన గతి స్త్రీలకు లేదనుట దొక్కటియే యిందుఁ బ్రధానము. భరతఖండమున నీధర్మమే సనాతనము. అది సడలినచో నన్నిధర్మములు నశించినట్లే యనవచ్చును. ఇక్కాలమునఁ గ్రమముగా నీయుత్తమధర్మము నశింపఁజేయుయత్నములు

సాగుచున్నవి. కాని కొంతకాలమున కీప్రయత్నములు ఫలింపక యథాపూర్వపద్ధతి చేకూరునని మనము నమ్మవలయును.

"యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్భవతి భారత,
అభ్యుత్థా మధర్మస్య తథాత్మానం సృజామ్యహం." ౭ గీత. ४ అ.

అను నీ శ్రీకృష్ణపరమాత్మోపదేశము వ్యర్థము కాదుకదా.

"ఈర్ష్యారోషౌ పరిత్యజ్య భుక్తశేషమివోదకం,
నయ మాం వీర విస్రబ్ధః పాపం మయి న విద్యతే." ౭

అని మూలము. ఇందొక్క నీతియు సదాచారము కలదు. పతి శ్రమంపడుచుండఁగా భార్య యాకష్టమునఁ బాల్గొనక తానింట నుండుట తగదనునదియే నీతి. త్రాగిననీటిని బాఱఁబోయవలయు ననునది సదాచారము. భోజనాది కాలములయందు నీటిని గొంత త్రాగి కొంత మఱొకసారి త్రాగుట దురాచారమని మనము గ్రహింపవలయును. ఈస్థలమునఁ గలసారమేమనఁగా, శ్రీరామా! నిశ్శంకముగా నన్నుఁ బిలుచుకొనిపొమ్ము. నాయందుఁ బాపము కలుగదు. వదలిపోయితివేని పాపము కల్గును. పతివ్రత పతి నెడఁబాసి యుండరాదని భావము. వనములకు నన్నుఁ బిలుచుకొనిపోవుట కనుమానింపకుము. అనఁగా నామూలముననే నీయవతారఫలము సాగవలయునని సారము.

"అనుశిష్టాస్మి మాత్రా చ పిత్రా చ వివిధాశ్రయం,
నాస్మి సంప్రతి వక్తవ్యా వర్తితవ్యం యథా మయా." ౯

అని మూలము. రామచంద్రా! నాతల్లిదండ్రులు పతి నేయేవిధముల నాశ్రయింపవలసినదియు ననఁగా సేవింపవలసినదియు నాకుఁ దెలిపిరి. మరల నాకెవ్వరు నుపదేశింప నక్కఱలేదు.

"ఇయం సీతా మమ సుతా సహధర్మచరీ తవ,
ప్రతీచ్ఛ చైనాం భద్రం తే పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా."

అను వాక్యములరూపమున నన్ను నీకొసంగునపుడు పలికిరని భావము. ధర్మాచరణమున నా సాయము నీకత్యంతావసరమనియే సారము. పురుషుఁడెట్టిధర్మకార్యములు చేయుచున్నను భార్యం గూడియే చేయవలయునని స్మృతులాజ్ఞాపించుచున్నవి. భార్యను వదలి చేసిన సత్ఫలనములు కావనియేకదా యిందుఁగలయాశయము. కావున నన్ను వదలి యెట్లడవుల కరుగుదువని సీత ప్రశ్నించుచున్నది. ఈప్రశ్నము ప్రకృతిపురుషులకుం గలయవినాభావసంబంధమును దేటపఱచుచున్నది.

"అహం దుర్గం గమిష్యామి వనం పురుషవర్జితం,
నానామృగగణాకీర్ణం శార్దూలవృకసేవితం. ౧౦
సుఖం వనే నివత్స్యామి యథైవ భవనే పితుః,
అచింతయంతీ త్రీ౯ లోకా౯ చింతయంతీ పతివ్రతం. ౧౧
శుశ్రూషమాణా తే నిత్యం నియతా బ్రహ్మచారిణీ,
సహ రంస్యే త్వయా వీర వనేషు మధుగంధిషు." ౧౨

అని మూలము. రామమూర్తి పూర్వసర్గమున

"కులే మహతి సంభూతే ధర్మజ్ఞే! ధర్మచారిణి"

అని సంబోధించి

"వస్తవ్యం దండకే మయా ప్రస్థితో విజనం వనమ్"

అని హెచ్చరించెను. నిర్జనారణ్యముల కరుగుచున్నాఁడనఁగా నవి భయంకరములుగా నుండుననియేకదా రాముని భావము. దానికిట సీత బదులిడుచున్నది.

"చింతయంతీ పతివ్రతహ్ స్త్రీకోణాకా నచింతయంతీ శుశ్రూషమాణా నియతా బ్రహ్మచారిణీ."

అనునదియే "ధర్మజ్ఞే ధర్మచారిణి" అనుదానికి సమాధానము. ఇంక నిందుఁగలవి శేషమేమి ? పురుషశబ్దము మానవజాత్యుప లక్షణము. రామచంద్రా! సింహవ్యాఘ్రాదులగుక్రూరజంతువులు నావాహనములు సుమీ. నాకడ నవి పరమసాధుజంతువులే యని యెఱుంగుము. తండ్రియింట నున్నయట్లే యుండుదును. అనఁగా శివశరాసనవ్యాజమున నీయాగమనమును గోరుచుం టిని. అట్లే యడవులయందు నీయాగమనము కోరు కార్యమున నాసక్తురాల నయియే యుందును. అనఁగా రావణాసురునింట నిన్ను రప్పించుటకే యుందును. అదియు నానామృగగణా కీర్ణమే. సింహవ్యాఘ్రాదిక్రూరజంతుసాంద్రమే. అనఁగా భయం కరజంతువులు దానవులకు వాహనములు. తక్కినవి వారి భక్ష్య ములు. కావున నయ్యదియు వనసమానమే. అదియు నిర్జనమే. దుర్గమమే. అయిననందు సుఖముగా నుందును. నే నుండినఁగాని నీవు రావలనుపడదనిసారము. నియతురాలనై యనఁగా నొక్క సంవత్సరకాలమున రాక్షసులఁ జంపవలయునన్నపట్టుదలకల దాననై యని భావము. బ్రహ్మచారిణి అనఁగా భగవంతుం గూడియే చరించుదానను. అనఁగా నిన్ను వదలనని భావము. అది యెట్లు? నీవెంటనుండియు నితరులకు రావణునింట నున్న యట్లు కనఁబడుచు నందు నిందును సుగ్రీవాదులయందు నెల్లెడల వ్యాపించియుందునని భావము. పరమాత్మవగు నీవెట్లు సర్వాంతర్యామివో నేనట్లే యని సారము. వీరుఁడవగు నిన్నుం గూడి విహరింతును. అనఁగా నీవు చెంతనున్నఁజాలును. దుష్ట రాక్షసులఁ ద్రుంతునని భావము. ఈయర్థ మెట్లు పొసఁగునందు

లేని "నీగ" అనుసంబోధన మిందుఁగలదు. వీరుఁడవగు నీతోఁడ విహరింతుననఁగా నీచెంతనుండి నేనే వీరవిహారము సలుపుదునని భావము. ఇట "మధుగంధిషు వనేషు త్వయా సహ రంస్యే" అని కలదు. ఇందొకవిశేషార్థ మిమిడియున్నది. వసంతర్తువునందుఁ బరదేవి నుపాసింతురు. ఆదినములు పరమేశ్వరికి సంతోషదాయకములని వారిభావము. శరన్నవరాత్రములు యుద్ధదినములు. వాసంతనవరాత్రములు విహారదినములు. నవరాత్రములనఁగాఁ దొమ్మిదినిశలే యనికాదు. వసంతర్తువునందు దేవి నారాధించువారు యథాశక్తి న్యాయము ననుసరించి యారాధింతురు. వసంతర్తువంతయు నామహాకార్యమునందే యాసక్తులై యుందురు. అట్టి యారాధనము భక్తులకు విశేషఫలదాయకమగును. ఆకాలమునందే యాటవికులు దేవియాగము చేయుదురు. వారు కూడ నాదినములు పరమాహ్లాదకరములని భావించియే దేవికి జాతర చేయుదురు. కావున దండకారణ్యవాసులకెల్లరకు దర్శన మొసంగి వారి నుద్ధరించుటకు వారివలనఁ బూజలంది నినుఁ గూడి విహరింతు ననునాశయమును సీత వెలిపుచ్చెను. మహాకవిపదములకూర్పెంత సరసముగ నున్నదో మహాశయులు గ్రహింతురుగాక.

"లౌకికానాం హి సాధూనాం అర్థం వాగనుధావతి,
ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి."

యన్న మహాకవిప్రయోగము వ్యర్థము కాదుకదా. ఇట్టు లీఘట్టమున నర్థవిశేషములఁ బరికింపవలయును.

"త్వం హి శక్తో వనే కర్తుం రామ సంపరిపాలనం,
అన్యస్యాపి జనస్యేహ కింపునర్మమ మానద."

"సహ త్వయా గమిష్యామి వనమద్య న సంశయః,
నాహం శక్యా మహాభాగ నివర్తయితుముద్యతా." ౧౪

అని మూలము. విశేషార్థ మిం దిట్లు గ్రహింపఁదగు. మానద! మర్యాద నొసంగువాఁడవు. ఏయేభక్తు లెంతమర్యాద కర్హులో వారి కంతమర్యాద నిత్తువు. వారిని గాపాడుదువు. "కింపు నర్మమ" నామాట చెప్పనేల? అనఁగా సకలభువననిర్మాణపరిపాలన సంహారరూపమర్యాద నాకొసంగితివి. నీవిచ్ఛగించినంతన నొకక్షణమాత్రమున నేనెల్ల కార్యముల నొనరించుచున్నదానను. అట్టి నన్నుఁ బాలింప నేల యనుమానించి రావలదందువని సీత ప్రశ్నించుచున్నది. మహాభాగ! శ్రీరామా! కావున నిన్నుఁగూడి యడవికి నత్తును. సంశయమే లేదు. "ఉద్యతాహం నివర్తయితుం న శక్యా" గాఁదలంచిన నన్ను మరలింప శక్యమే కాదు. అనఁగా నాసంకల్ప మమోఘమని యెఱుంగుము. ఈవాక్యము సీతాదేవి మహామాయయే యని స్థిరపఱచుచున్నది. కొంద ఱీవాక్యము సీతాపాతివ్రత్యమునకు భంగమని పలుకుదురు. "సహ త్వయా గమిష్యామి" అన్నవాక్య మేల ప్రయోగించెనో మహాకవి యని వా రెఱుంగరు. భగవత్సాన్నిధ్యమున భగవతి యేకార్యమునైనఁ జేయఁజాలునని మన మెఱుంగవలయు.

"హరిస్త్వామారాధ్య ప్రణతజనసౌభాగ్యజననీం,
పురా నారీ భూత్వా పురరిపుమపి క్షోభమనయత్."

అని మహాత్ము లుపదేశించిరి. పరమేశ్వరు నిచ్ఛాశక్తి నారాధించియే త్రిమూర్తులు సృష్టిపాలనసంహారక్రియాదక్షులైరని మన మెఱుంగవలయును.

"ఫలమూలాశనా నిత్యం భవిష్యామి న సంశయః,
న తే దుఃఖం కరిష్యామి నివసంతీ సహాత్వయా. ౧౫
ఇచ్ఛామి సరితశ్శైలాన్ పల్వలాని వనాని చ,
ద్రష్టుం సర్వత్ర నిర్భీతా త్వయా నాథేన ధీమతా." ౧౬

అని మూలము. భగవతి యారాధనక్రమము నుపదేశించుచున్నది. ఆరణ్యమే కాంతస్థలము. అనఁగా నుపాసనార్థము. భక్తుఁడు పరమైకాంతస్థలమునఁ గూరుచుండి యభీష్టదైవము నారాధింపవలయును. భక్ష్యభోజ్యాద్యమూల్యపదార్థములు లేక పోయెఁగదా యని కొంతనొందఁ బనిలేదు. దొరకినపదార్థములనే సమర్పింపవచ్చును. దాన నిష్టదైవ మానందించును. జపయోగ్యస్థలములు మహానదులు పర్వతాదులు. అందుపాసకునకు విఘ్నములుగలిగించువా రుండరు. కావుననే సీతాదేవి పర్వతనదీప్రముఖస్థలముల నిన్నుఁ గూడి విహరింతునని తెలిపెను. కావున భగవతి కేయేస్థలములు విహారార్థములో ఆస్థలములయందే భక్తుఁడు నిలిచి దృఢభక్తి నారాధించిన నాదేవి సంతుష్టురాలగు. భక్ష్యవిశేషములు లేవని కొంతవడువాఁడు భక్తుఁడు కాఁడు.

"ప్రదీపజ్వాలాభిర్దివసకరనీరాజనవిధి
స్సుధాసూతేశ్చంద్రోపలజలలవైరర్ఘ్యరచనా,
స్వకీయైరంభోభిస్సలిలనిధిసౌహిత్యకరణం
త్వదీయాభిర్వాగ్భిస్తవ జనని వాచాం స్తుతిరియం."

అని శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యులవారు తెలిపిరి. కావున నభీష్టదేవతను విజనస్థలమునఁ గూరుచుండి యుపాసించి యందు దొరకినపదార్థముల నర్పించుచు నారాధింపవలయును. అద్దియే

చక్కనిసేవ. అట్టివానిపై నిష్టదేవత యించుకయే నాగ్రహింపక పరమానందమున వాని నుద్ధరించును. అను నీరహస్య మీ ఘట్టము మనకుఁ దెలుపుచున్నది. "త్వయా ధీమతా నాథేన నిర్భీతా" "బుద్ధిమంతుఁడవు నాథుఁడవునగు నీతో" అనునర్థము నిస్సారము. ఇంగితజ్ఞుఁడవని యర్థము చెప్పవలెను. అనఁగా నాయత్నము నెఱింగినవాఁడ వనుభావము తేలెడిని. అట్టినాథుఁడవు నీవు చెంతనుండఁగా నిర్భయముగా నన్నికార్యములు సాధింతునని సీతాహృదయము.

"హంసకారండవాకీర్ణాః పద్మినీస్స్వాదుపుష్పితాః,
ఇచ్ఛేయం సుఖినీ ద్రష్టుం త్వయా వీరేణ సంగతా. ౧౭
అభిషేకం కరిష్యామి తాసు నిత్యం యతవ్రతా,
సహ త్వయా విశాలాక్ష రంస్యే పరమనందినీ." ౧౮

అని మూలము. ఉపాసకుఁడు సాధువులగుపక్షులం గాంచుచు భగవత్త్యారాధనమునకు యోగ్యములగుపద్మములుగల కమలాకరములం బరికించుచు మనస్సంతోషము గలిగియుండవలయును. ఆరాధనవిశేషమునకు హోమమునకుఁ గమలములు మిక్కిలి యోగ్యములు. ఇష్టదేవతను గమలములఁ బూజించుచు హోమమును గమలములతోఁ జేసిన మంత్రసిద్ధి యగును. అందు నాదిమదంపతులను బూజించుట యత్యుత్తమము.

"ఇయమంబా జగద్ధాత్రీ పురుషోఽహం సదాశివః."

అన్నభావమున సంసారయాత్ర సాగింపవలయునని చెప్పఁబడినది. సగుణోపాసనమునందు నిష్టదేవతారాధనమున సతీపతులను బూజించుటత్యుత్తమమని పెద్దలమతము. కమలాకర

కాదు ఆహారపదార్థమే. వంచకులు కొందఱు విగ్రహములం జూపి యిది యనాదియని వినుతించి ధనము నార్జింతురు. అట్టి కపటనాటకసూత్రధారులగు కుయోగులవేషమునకు మోసపోవక భగవంతుని ధ్యానింపవలయును. కొంతకాలమున కాధ్యానమే మనోనిర్మలత్వమునాపాదించును. భగవదనుగ్రహమద్దాననే కలుగును. నిరంతర మాయోగి పరమేశ్వరు నిష్టరూపుని ధ్యానించును. ఈపూజయందాసక్తులగువారలకుం దుచ్ఛబుద్ధులకుం గలదేవతాభేదము లుండవు. కావున ధ్యానముత్తమోత్తమము.

"అహం గమిష్యామి వనం సుదుర్గమం మృగాయుతం వానరవారణైర్యుతం,
వనే నివత్స్యామి యథా పితుర్గృహే తవైవ పాదావుపగృహ్య సంయతా."

ఈమూలమునకు గోవిందరాజులు విశేషార్థము వ్రాసిరి.

"అత్రేదమవధేయం. వనే మారీచమృగో భవిష్యతి; తత్ప్రసంగేనావయోర్వియోగస్స్యాత్. తత్ర కో వా పునర్ఘటకః? కథం త్వం తు మయా వినా స్థాతుం శక్తాసీతి చింతయంతం రామం ప్రతి సీతా సూచయతి వానరవారణైరిత్యాది. తథాహి.—మృగో మారీచః వానరవారణైర్వానరశ్రేష్ఠైః, సుగ్రీవాదిభిః పునర్వనగ్రహణాద్వనేఽపి అశోకవనేఽపి వత్స్యామి. పునస్తవైవ పాదావుపగృహ్య సంయతా నియతా భవిష్యామీతి."

ఇది వారివ్యాఖ్య. దీని నించుక విమర్శింతము. వనములకు సీతను బిలుచుకొనిపోయిన మృగరూపమున మారీచుండు వచ్చును. వానిమూలమున నాకును సీతకు వియోగము సంభవించును. నన్ను వదలి యెట్లుండఁగలదు? అని యాలోచించుచుండు శ్రీరామునకు సీత సూచించుచున్నది. ఏమని? అశోకవనమున నుందును. మనకిరువురకు మరల సంగతిని గల్పించువారు సుగ్రీ

వాదివానరశ్రేష్ఠులు. నేనాయశోకవనమున నీపాదములు తలంచుచు నియతురాలనై యుందును. అని.

మహాశయులారా! వీరియాశయమునుబట్టి పరికింపఁగా రాఁగలకష్టములన్నియు నిరువురకుఁ దెలిసినవే యని తేలెడిని. అప్పుడు సీతారాములు ప్రకృతిపూరుషు లనుట కేసంశయములు లేవుకదా. ఇట్లు లుండఁగా మధ్యవైష్ణవులు కొందఱు నేను శాస్త్రము ననుసరించి యర్థము వ్రాసితినని, యది రామాయణాభిప్రాయము కాదని సూచించిరి. సీతారాములకు భావి కాలజ్ఞానము లేదందురని యీవ్యాఖ్యకుఁ దిలోదకము లీవలసి వచ్చును. దీనిని బ్రమాణము కాదనరు. దీని నంగీకరించినచో నావ్రాసినయర్థము నంగీకరింపక తప్పదు. కావున మధ్యవైష్ణవుల యభిప్రాయము సమంజసము కాదనియే సిద్ధాంతము. ధనార్జన వ్యగ్రమనస్కులితరులభావము లెంత సద్భావములైన నంగీకరింతురా? ఇఁక నిందలివిశేషముల నించుక పరిశీలింతము. శ్రీరామా! మృగరూపమున మారీచుఁడు నీమూలమున సత్పదమునొంద నువ్విళ్లూరుచున్నాఁడు. వానరేంద్రులగుసుగ్రీవాదులు నీకుఁ దోడ్పడి నీసంగతి నానందమనుభవింప వాంఛించియున్నారు. తండ్రియింట నున్నట్లే నీయందు ననుపమానభక్తిగలరావణునియింట నశోకవనమున నుండఁగలను. నాకడకు నీవు రాఁగలవు. తండ్రియింట నే నుండఁగాఁ బిలువనిపేరింటముగా నీవు రాలేదా. నీరాకవలనఁగాని రావణాదిభక్తులకు శాపవిముక్తియు ముక్తియుఁ గలుగదు. నే నందుండియే నీపాదారవిందములను గ్రహింతును. ఎట్లు? నియతురాలనై అనఁగా నీపాదారవిందములు లంకాద్వీపమును స్పృశించునట్లు నియతింబూని యొనరింతును, నేనున్నతావుకు నీవు రాక తప్పదనుభా

నముసూచింపబడినది. కావున నేను నీవెంట రావలయును. నీకంటె ముందే దండకారణ్యమును బ్రవేశింతును. నాకారణముననే విరాధాదిదనుజులు సత్పదమునొందుదురు. అని సీత పలికెను.

జనపదవాసులు నగరవాసులు మనల దర్శించి తరింతురు. వనజంతువులందును బరిపక్వజీవులు కొందఱుందురు. వారా రూపమును బాపవశమునం గాంతురు. వారుగూడఁ బాపఫలాను భవము ముగియఁగా మిగిలినపుణ్యమున మనలఁ గాంచి తరింప వలదా? గజములు వానరములు నితరమృగములుకూడ నస్మ ద్దర్శనమునఁ దమపుణ్యము ఫలింపఁగా ముక్తింగాంచవలయును. నేను లేకయున్న నీకు రూపమే లేదు. నిన్నెట్లు చూడఁగలవు? కావున నన్నుంగూడి నీవడవులకరుగుటయే యీయవతారఫల మని సీత హెచ్చరించెనని మనము గ్రహింపవలయును. అశోక వనమున నీపాదముల ధ్యానించుచు నియతి నుందుననికదా సీతాదేవి పలికెను. సంవత్సర మేల యుండవలయును? అని కొందఱు ప్రశ్నింపవచ్చును.

"సుపరీక్షితశిష్యాయ దేయం వత్సరవాసినే."

అను ప్రమాణము కలదు. పండ్రెండువత్సరములుకాని పండ్రెండు నెలలదనుక శిష్యునిఁ బరీక్షింపవలయు ననునియమములు కలవు. రావణాసురుఁడు పరమశివభక్తుఁడు.

"సోఽహం సత్వం జగచ్చేదం సదేవాసురమానుషం,
మత్తో నాన్యదశేషం యత్తత్త్వం జ్ఞాతుమిహార్హసి. ౪౭
అవిద్యామోహితాత్మానః పురుషా భిన్నదర్శినః,
వదంతి భేదం పశ్యంతి చావయోరంతరం హరః." ౪౮

విష్ణు. ౫ అంశము. 33 అధ్యా.

అన్న విష్ణుపురాణవాక్యము ననుసరించి పరమవిష్ణుభక్తుఁడనియే భావము. అట్టిభక్తుని బరీక్షించి ముక్తి నొసంగఁగోరియే ప్రకృతి లంకాపురమునఁ బండ్రెండునెలలు నివసించెను. శాపకారణమున ద్వేషించినట్లు రావణాసురుఁడు నటించినను, మహాభక్తుఁడు సకలవేదవేదాంగపారంగతుఁడు కావునఁ, దద్దర్శనమున గృతకృత్యుఁడయ్యెను. రావణునంతటికారణము స్త్రీమోహానిబిడమే యైన నరకకూపమునఁ బడవలసినవాఁడే. సనత్కుమారుని హితోపదేశమువలన సట్టి పాపకార్యమునకుఁ గడంగెనని రామాయణమే తెల్పుచున్నది. త్రిలోకములఁగల స్త్రీలలో నెవ్వరెవ్వరు కారాగృహావాసము నొందఁదగుదుష్కర్మము నాచరించిరో వారెల్లఁ గర్మప్రేరితుఁడగు రావణాసురునిమూలమునఁ గారాగారశిక్ష ననుభవించిరి. వారలకెల్లరకు విముక్తికాలము రావణవిముక్తికాలము సమానకాలము యయ్యెను. కావున సీతారూపమునఁ గనంబడుమహామాయ లంకానగరమునఁ బండ్రెండునెలలు నివసించెనని మన మెఱుంగవలయును. "పాదావుపగృహ్య సంయతా" అనువాక్యముధోరణింబట్టి భక్తుఁడు స్వేష్టదేవతాపాదారవిందములను నియతుఁడై మనశ్శి పదమున నిలుపుకొనవలయు ననువిషయమును గ్రహింపవలయును.

> "అనన్యభావామనురక్తచేతసం త్వయావియుక్తాం మరణాయ నిశ్చితాం,
> నయస్వ మాం సాధు కురుష్వ యాచనాం న తే మయాలో గురుతా
> భవిష్యతి."
>
> ఎ.ఎ

అని మూలము. ఇది సీతాదేవి చేయఁబూను కార్యమును బోధించుచున్నది. 'త్వయా అవియుక్తామ్' అని పదవిభాగ మా-

యర్థమునఁ జేయవలయు. ఇతరభావములేక యనఁగా నీవేమి సంకల్పించితివో దానినే నేనును సంకల్పించితినని భావము. అనురక్తచేతసం సులభము. త్వయా అవియుక్తాం=నీతోటి యెడఁబాటులేనిదాన నని భావము. మరణాయనిశ్చితామ్ = మరణరూపలాభము గలుగునను నిశ్చయము కలదాన నని భావము. 'ఆయ' మనఁగా లాభము. అనఁగా దుష్టమారణరూపలాభమును నిశ్చయించియున్నదాన నని సారము. అట్టి నన్నుఁ దోడుకొనిపొమ్ము. నాప్రార్థనమును సఫలముచేయుము. అనఁగా నాకోరిన కార్యము నొనరింప సమ్మతింపుము. నావలన నీకుఁ గష్టము కలుగదు. నాకు శక్యముగానిపని లేదుగాన నీవు ప్రయత్నించి చేయఁదగుపని లేదని తాత్పర్యము. లోకమునఁ దనయం దనురక్తి గలిగి యనన్యభావ యైయుండు భార్యను వదలి యేధర్మకార్యము చేయరాదనియు, నెట్టితీర్థయాత్రలు చేయరాదనియు నీతిని గ్రహింపవలయును. ధర్మపత్ని యనుభావమును భర్త మఱువరాదనియే యర్థము. ప్రకృతిలేక భగవంతుఁడు భార్యను వదలి భర్తయు నేకార్యము చేయఁజాలరనియే యిటఁగల సారము. ఇట్టు లీఘట్టము భగవతియగు సీతాదేవి సద్భావమును వెల్లడించుచు గురుశిష్యధర్మములను దెలుపుచు నుపాసకుని కృత్యములఁ దేటపఱచుచున్నది. ఇఁకఁ నధ్యాత్మరామాయణభాగముం బరిశీలింతము.

"తస్మాద్భద్రే గృహే తిష్ఠ శీఘ్రం ద్రక్ష్యసి మాం పునః,
రామస్య వచనం శ్రుత్వా సీతా దుఃఖసమన్వితా. ౨౦
ప్రత్యువాచ స్ఫురద్వక్త్రా కించిత్కోపసమన్వితా,
కథం మామిచ్ఛసే త్యక్తుం ధర్మపత్నీం పతివ్రతాం. ౨౧

త్వదనన్యా మదోషాం మాం ధర్మజ్ఞోఽసి దయాపరః,
త్వత్సమీపే స్థితాం రామ కో వా మాం ధర్షయేద్వనే. ౭౨

... ...

బాల్యే మాం వీక్ష్య కశ్చిద్వై జ్యోతిశ్శాస్త్రవిశారదః. ౭౫
ప్రాహ తే విపినే వాసః పత్యా సహ భవిష్యతి,
సత్యవాదీ ద్విజో భూయాద్గమిష్యామి త్వయా సహ. ౭౬
అన్యత్కించిత్ప్రవక్ష్యామి శ్రుత్వా మాం నయ కాననం,
రామాయణాని బహుశశ్శ్రుతాని బహుభిర్ద్విజైః. ౭౭
సీతాం వినా వనం రామో గతః కిం కుత్రచిద్వద,
అతస్త్వయా గమిష్యామి సర్వథా త్వత్సహాయినీ. ౭౮
యది గచ్ఛసి మాం త్యక్త్వా ప్రాణాంస్త్యక్ష్యామి తేఽగ్రతః,
ఇతి తం నిశ్చయం జ్ఞాత్వా సీతాయా రఘునందనః.'' ౭౯

అధ్యాత్మ. ౪ సర్గము.

ఇందలి సీతాసంభాషణమును బరికింతము. దైవజ్ఞుఁ డొకఁడు చిన్నివయసున సీతం గాంచి పెనిమిటితో నడవుల నివసింతువని పలికెను. ఆతఁడు సత్యవాది కావున నామాట తప్పదు. కనుక నీతో వత్తునని పలికి మరల నిట్లు చెప్పెను. రామచంద్రా! పెక్కు రామాయణములు వింటిని. అందెందును సీతను వదలి రాముఁ డడవికిఁ బోయినట్లు చెప్పఁబడలేదు. ఎప్పుడైన నేను నింటనుండ నీవు పోయితివా? చెప్పుము. కావున నెల్లప్పుడు నీకు సాయపడుచు నుందును. కాన నన్నుఁ దోడ్కొని పొమ్ము. ఇదియే యిటఁగలసారము. ప్రతియుగమునందును రామాయణము గలదా? ఆపక్షమున నెల్లరకు రామచరిత్రము తెలిసియే యుండ వలదా? వాల్మీకియే యాచరిత్రముల రచించెనా? వేఱొక్క కవియా? అని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. కాని వారు చక్కఁగ

నాలోచించి ప్రశ్నముచేసినవారుకారని తోఁచెడిని. ప్రతిత్రేతా యుగమునందును రామావతారము సీతాపహరణాదులుండవు. ఈచరిత్ర మీాయుగమునకు ముందు రెండవయుగమున సాగినదే. ఆచరిత్రమునే పెక్కండ్రు విషయము నించుక మార్చి వ్రాసిరి. కొందఱు కథాప్రధానముగ వ్రాసిరి. కొందఱు తత్త్వమే ప్రధానముగ వ్రాసిరి. మఱికొంద ఱించుకకథను మార్చి వ్రాసిరి. వారివారిభక్తిననుసరించి బహువిధములుగా వ్రాసిరి. ఎన్ని విధములగుమార్పులున్నను సీతను బురమునవదలి రాముఁ డొక్కఁడే యడవులకుం బోయినట్లు మార్పఁబూన లేదు. బహుశః అనఁగాఁ బెక్కుసారులని యర్థము. కాని అనేకములు జరిగినవని యర్థముకాదు. కనుక నిట్టిశంకలు కలుగ నవకాశమే కనఁబడదు. "సర్వథా త్వత్సహాయినీ" అను నీసీతావాక్యమున నొకరహస్యార్థము కలదు. సర్వప్రకారములచేతను సాయపడుదును. అనఁగా భావమేమి? రామా! నిమిత్తమాత్రముగ నీవుండుము. నీసన్నిధినుండి సర్వకార్యములను నేనే సాధింతును. ఇది సీత మూలప్రకృతి యని స్థిరపఱచుట లేదా? ఎట్టిఘట్టములనైన నేను నిలిచి యాకార్యమును సాధింతునని కదా దీనిభావము. ఈయధ్యాత్మ రామాయణముకూడ శ్రీరాముని నిర్లిప్తత్వమును, ప్రకృతి సర్వకార్యకర్త్రి యనుభావమును దేటపఱచును. భగవదనుగ్రహము నొందెననఁగాఁ బ్రకృతి కృపనుఁ బాత్రుఁ డయ్యెననియు, దాన భగవత్సాయుజ్యము నొందుననియు భావము. ఈయర్థమునే

"త్వదన్యః పాణిభ్యామభయవరదో దైవతగణ
స్త్వమేకా నైవాసి ప్రకటితవరాభీత్యభినయా,

భవానాత్రాతుం దాతుం ఫలమపి చ వాంఛాసమధికం,
శరణ్యే లోకానాం తవ హి చరణావేవ నిపుణౌ.''

అను నీశ్లోకరూపమునఁ దేటపఱచిరి. అనఁగా భక్తరక్షణము, అసాధుశిక్షణము ప్రకృతిస్వభావములు. తదనుగ్రహపాత్రులగు దేవతలు, త్రిమూర్తులు లోనగువారు తత్కింకరులు. వారిచ్చుఫలము లత్యల్పములు. కావున నారాధనమునఁ బ్రకృతియే ప్రధానముగా నుండుననని తేలెడిని. ఇట్టి సీతాభిప్రాయమును మనస్సున నిల్పినఁగాని రామాయణసారార్థము బోధపడదు. కావున నీఘట్టమున సీతాదేవి వచియించిన ప్రతివాక్యమందును మహార్థ మిమిడియున్నదని యెఱుంగవలయును. ఇఁకఁ దరువాతికథాభాగమును బరిశీలింతము.

వనవాస కష్టములను రాముఁడు సీతకుఁ జెప్పుట.

* రామచంద్రుఁడు ధర్మస్వరూపము నఱింగినవాఁడు. కావున సీత పట్టుదలఁబూని యిట్లు పలుకుచున్నను వనవాసకష్టములఁ దలఁచుచు నామె నడవులకుం బిలుచుకొనిపోవ నంగీకరింపకపోయెను. అశ్రుపూర్ణలోచనయై యుండుసీత నాశ్వాసించుచు నయోధ్యయందే నిలుపఁబూని యిట్లు పలికెను. జానకీ! సద్వంశసంభూతురాలవు. ధర్మజ్ఞురాలవు. కనుక నిందే యుండి ధర్మముల నాచరింపుము. నీమనస్సుఖమునే కోరెదను. నామాట నాలకించుట నీకు ధర్మముసుమీ. కనుక నీమనస్సునకు సమాధానమగునట్లు చేయఁదగుధర్మములను జక్కఁగా నాచరింపుము. నీ వబలవు. కనుక నాచెప్పినట్లు నీవాచరింపవలయుఁగాని

---

*ఇది యిరువదెనిమిదవసర్గమునుండి సంగ్రహింపఁబడినది. అధ్యాత్మరామాయణార్థము నిందిమిడియుండును.

స్వాతంత్ర్యమును బూనకుము. వనములఁగలకష్టముల నెఱుంగవు. వానిం దెల్పెదను. ఆలకింపుము. వనవాసబుద్ధిని వదలుము. మహారణ్యముల ననేకశ్రమములు కలవని యెల్లరు పలుకుదురు. కాదే. ఈమాట నేను నీక్షేమము నాశించియే పలుకుచున్నాఁడను. నిన్ను భరించుట కష్ట మనునభిప్రాయమున నిట్లు పలుకలేదుసుమీ.

వనముల నెల్లప్పుడు సుఖమే కలుగదు. దుఃఖమే కలుగునని నాభావము. సెలయేళ్ళచప్పుడులు గుహాలయందుండు సింహముల భీషణనాదములు విన శక్యమా? కనుకనే వనవాసము కష్టమంటిని. మనుష్యసంచారము లేనితావుల భయమన నెఱుంగక స్వేచ్ఛగా విహరించుచుఁ గ్రొవ్విసింహవ్యాఘ్రాదిమృగములు మనలం గాంచి మున్ను చూడనికతన దర్పపడి వధింప నెదురువచ్చును. అట్టివనమున నుండుట శ్రమము కాదా? నదులు మకరములంగూడి పంకముతోఁగూడి మదించినయేనుఁగులుకూడ దాఁట శక్యము గానియట్టు లుండును మార్గములు సుగమములు కావు. తీఁగెలల్లుకొని కాళ్లకుఁ జుట్టుకొనును. ముండ్లు గ్రుచ్చుకొనును. అడవికోళ్లు భయము నొదవించునట్లు కూయుచుండును. కనుక వననివాసము కష్టము. నీరు దొరకదు. ప్రవేశింపఁ దరమే కాదు. పగలెల్ల నాహారము కొఱకు తిరుగవలయు. ఆకష్టమున దేహ మలసటఁజెంది రాత్రులయందుఁ గ్రిందరాలిన యాకులం బఱచుకొని శయనింపవలయును. కాన నడవినుండుట కష్టము. జానకీ! దివానిశములు పరిపక్వములై రాలినఫలములను భక్షింపవలయును. దాన సంతుష్టినొందవలయును. ఇతరవిధమగు నాహారము మఱెద్దియు లభింపదు. కనుకనే వనవాసము కష్టము. ఇంతియ కాదు. ఓపినకొలఁది నడవుల నుపవాసములు సలుపం

దగును. నారచీరలు కట్టుకొని జడలఁ దాల్పవలయును. నిరంత
రము దేవతలకుఁ బితృదేవతలకు నపుడపుడు నచ్చుచుండునతి
థులకుఁ బూజ చేయవలయును. నియమమునే సర్వదా పూన
వలయును. త్రికాలములయందు స్నానము చేయవలయును.
అట్లుండుట కష్టము కాదా? వానప్రస్థులవలెనే తానే పూవులం
దెచ్చి నిత్యమగ్ని వేదికయందు బలికర్మము చేయవలయును.
వనవాసులు నియతాహారులై యుండవలయును. ఫలము లెన్ని
దొరకినవానితోఁ దృప్తినొందవలయును. మిక్కిలి కోరరాదు. అది
కష్టము కదా? వనవాతములు హెచ్చుగా వీచుచుండును. రాత్రు
లయందంధకారము దట్టముగా నుండును. ఆఁకలి హెచ్చుగాఁ
బొడసూపును. ఇవి యన్నియు భయంకరములు కావా? కనుక
నడవి నుండుట మిక్కిలి కష్టము. కొండచిలువలకు దేహము
చాలఁ బెద్దది. అవి మదించి యందందుఁ బొరలాడుచుండును.
వానిం గనినంత నీవంటి యాఁడువారికి భయము కలుగకమా
నునా? నదులయందే యుండి వానివలెనే వంకరగాఁ బోవునట్టి
పాములు త్రోవకడ్డముగాఁ బండుకొనియుండును. మిడుతలు
తేళ్లు పురుగులు నడవియీఁగలు లోనగునవి యెల్లవేళల బాధిం
చుచునుండును. ఆబాధలకు నీ వోర్వఁజాలవు. కంటకద్రుమ
ములు గడికలు తెల్లు పెరిగియుండును. చెట్లకొమ్మలొండొంటిం
బెనచుకొనియుండును. అడుగు పెట్టుటయుం గష్టమే. అడవి
నుండువారి కెన్నియో కష్టములు గల్గుచుండును. భయము
లెన్నో యోవిధముల గల్గును. కనుక నడవి భయంకరమే.
అందుఁ గోపము లోభమును వదలవలయు. తపస్సునందే
తలంపు లుండవలయును. భయంకరములగు సింహాది క్రూర
జంతువులు కనఁబడినను భయంపడరాదు. కనుక నీకు వనగమ

నాసక్తి చాలును. నీవంటికాంతకు వనము తగినదికాదు. ఎంత యాలోచించినను వనవాసము కష్టమనియే నాకుఁ దోఁచెడిని. అని శ్రీరామమూర్తి పలుకఁగా నాతనితలంపు తనను బిలుచుకొనిపోరాదని యుండు టెఱింగి సీత యామాటల నాదరింపక దుఃఖించుచు నారామచంద్రునిం గాంచి యిట్లు పలికెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమున విమర్శింపఁదగినవిషయములు లేవు. ఒకటిరెండు తావులు విమర్శనార్హములు. వానిం బరిశీలింతము.

"క్రోధలోభౌ విమోక్తవ్యౌ కర్తవ్యా తపసే మతిః,
న భేతవ్యం న భేతవ్యే నిత్యం దుఃఖమతో వనం." ౨౮

అని మూలము. ఈఘట్టమున సీతను రామమూర్తి పరీక్షించుచున్నాఁడు. భయకారణములు తోఁచినపు డవ్వానిని లెక్కచేయనివారే యకార్యమున కర్హులు. కనుక వనమునఁ గల కష్టముల నన్నింటని రాముఁడు తెలిపెను సీతమానస మురియాడునో లేదో యనియే రామమూర్తితలంపు. ఇదేటికి? అందు రేని యీనెపమున స్త్రీలను బరీక్షించుపద్ధతుల లోకులకు నుపదేశించనని మన మెఱుంగవలయును. ప్రాయికముగా స్త్రీలు సుఖమునే కోరువారు. సుఖభంగహేతు వేది యుండిన నద్దాని వదలుదురు. అట్టివారెల్లరు లోకోపకారరూపధర్మమున నిలువఁజాలరు. అట్టికష్టముల లెక్కింపక యుండువారే ధర్మరక్షణమహాకార్యమున నిలువఁదగినవారు. సకలకష్టములలో నగ్రగణ్యము క్రోధమును జయించుట. మహాకష్టము.

"కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః,
మహాశనో మహాపాప్మా విద్ధ్యేనమిహ వైరిణమ్." 3౭

అన్నగీతావాక్యము ననుసరించి క్రోధమును జయించుట మహా కష్టమని తేలెడిని. అట్టిక్రోధమును దానివంటిలోభమును విడువ వలయునని రాముడు బోధించెను. అంతియగాక తపస్సునందే మనస్సు నునుపవలయు ననియె. ఈమూడును విశేషముగా స్త్రీలకు సాధ్యములుగా నేరవు అట్టివి సాధ్యములు కావలయు నని రాముని యుపదేశము. దీనిసారమేమి? భగవంతు ననుగ్రహ మునుగోరువారెవ్వరైనను క్రోధలోభాదిదుర్గుణములను విడువ వలయును. అవి వదలి పరమైకాంతస్థలమునుండి యారాధింప వలయును. భయకారణములగు సింహవ్యాఘ్రాదులు కనబడి నను భయంపడరాదు. అనగా,

"సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని,
ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః."

అన్నగీతాప్రమాణము ననుసరించి భయకారణమగు క్రూర జంతువు భయకారణము కాదనియు, నందున్నజ్యోతి భగవచ్ఛక్తి యనియు, నదియే తనయందు నున్నదనియు భావింపదగును. అట్టి సమదర్శనుడే నాయనుచరుడు కాదగినవాడు. వానినే నే నుద్ధరింతును. అని రాము నాశయమని మనము తెలిసికొన వలయును. ఇది మానసికపూజనే బోధించును. తపస్సు మనోనిగ్రహప్రధానకర్మము. తపస్సు చేయువారు స్వేష్టదేవతా మూర్తిని మనఃపీఠమున నిలుపుకొందురు. దానినే యోగ దృష్టిని బరీక్షించుచు బాహ్యప్రపంచమునే మఱచియుందురు. వారే యోగులనబడుదురు. విగ్రహములఁ బూజించుచు ధనా ర్జనము చేయుయోగులు వేషధారులు. కపటనాటకసూత్రధా రులు. అట్టివారిని భగవంతుడు విరోధులనుగా భావించును.

కాని వారికిమాత్రము దేవాలయములయందు శర్కరాన్నము భగవత్ప్రసాదముగా దొరకును. అదియే వారికి ముక్తినొసంగును. మానసికపూజ నాచరించువారి కట్టిప్రసాదముదొరకదు. అదృశ్యఫల మేదియో కలుగును. దాని నాశించువారే ముముక్షువు లనంబడుదురు. అట్టివారు వనవాసమునే కోరుదురు. విజనస్థలమే తపోయోగ్యము. నిస్సంగులే తపోనిష్ఠ కర్హులు. సత్సహవాసమే నిస్సంగత్వమును గలిగించును.

"సత్సంగత్వే నిస్సంగత్వం నిస్సంగత్వే నిర్మోహిత్వం,
నిర్మోహిత్వే నిశ్చలతత్త్వం నిశ్చలతత్త్వే జీవన్ముక్తిః."

అని శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యులుగారు బోధించిరి. కావున విజనస్థలమునఁగూర్చుండి క్రోధలోభములవదలి యిష్టదైవము నారాధింపవలయుననియు, మనస్సు సర్వభూతములయం దంతర్యామిగ నుండుభగవంతుని సమదృష్టిం గాంచవలయుననియు, నట్టిస్థితియందుండుయోగి భగవత్కరుణకుఁ బాత్రుఁడగుననియు నీశ్రీరామోపదేశము తెలుపుచున్నయది. ఇతరజంతువులవలన మనకు బాధకలుగు ననుభీతిని వదలవలయుననియుఁ దేటపఱచుచున్నది. ఇఁకఁ దరువాతి సీతాదేవియాశయమును బరికింతము.

సీత రామమూర్తితోఁ దానడవికి రాకమాననని తెలుపుట.

*శ్రీరాముని పలుకులకు సీత దుఃఖము పొంగిపొరలఁగాఁ గన్నీరు మోమునుండి కాలువలుగట్టునట్లు ప్రవహింపఁగాఁ బ్రాణేశుం గాంచి మెల్లగా నిట్లు పలికెను. రామభద్రా! వనవాస

*ఈభాగము ఇరువదితొమ్మిదవసర్గమునఁ గలదు.

మున నేయేదోషములు కలుగునని చెప్పితివో అవియెల్ల నీస్నేహ
మునకుఁ బాత్రురాలనై నిన్నుఁగూడియుండు నాకు దోషములే
కావు. విశేషించి గుణములేయగును. మహానాథా! సింహ
వ్యాఘ్రాదిజంతువులు నీవంటి నిరుపమానాకారముగలవాని
మున్నెన్నఁడు చూడనికతనఁ దటాలున నిన్నుఁ గాంచినంతన
భయంపడి దూరముగాఁ బాఱిపోఁగలవు. అంతియ కాని యెదు
రువచ్చి చంపునన్నది యంత యుక్తము కాదు. భయకారణము
గలుగ నెల్లరు భయంపడుదురు. వానివలన నాకు భయముకలు
గదు. నిన్ను నడవికిఁ బొమ్మన్నదియే నన్నుఁ బొమ్మని చెప్పినట్లు.
మీపితృనానతి ననుసరించి నీతో నడవులకు నేనును బోవల
సినదాననే. నన్ను వదలిపోదువేని నీవిరహమునకుఁ బ్రాణములు
వదలవలసినది ధర్మమే. నీచెంతనున్న నన్ను దేవేంద్రుఁడైనఁ దిర
స్కరించి తేజముదక్కించుకొనఁజాలునా? పతి నెడఁబాసిన సతి
మాత్రము బ్రదుకఁజాలదు. ఈవిషయము నీవు విశేషించి
బోధించియేయున్నవాఁడవు. రామా! నీవు ప్రాజ్ఞులలో నుత్త
మోత్తముఁడవు. నాభావము నిందుక యాలకింపుము. తండ్రి
యింటనుండఁగా నాకు వనవాసము కలుగునని దైవజ్ఞులు చెప్పఁగా
వింటిని. ఇది సత్యము. సాముద్రికశాస్త్రజ్ఞులగు బ్రాహ్మణులవలన
వనవాసము నాకుఁ గలుగఁగలదని విని నాఁటఁగోలె నెపుడు
కానకుఁబోవుదునా యని యత్యుత్సాహముతో నున్నదానను.
పెద్దలు నిర్ణయించినట్లే నేను గాననమునఁ గొంతకాలము నివ
సింపవలసినదేకదా. పెద్దలడవికిఁబోవలసినదిగా నిర్ణయించినపుడు
నేను నీతోడఁ బోవలయునే కాని వేఱొండురీతిని దానిం జెల్లింప
వలనుపడదుకదా. మహనీయులయాజ్ఞానుసారము వచ్చుచున్నా
నుగాని నాయిచ్ఛచేతఁగాదు. నే నాపెద్దలమాటల సార్థకము

లను జేయ నీతోడ వచ్చెదను. దాని కనురూపముగాఁ గాలము వచ్చినది. కనుక నిఁక నీతోడ నరుదెంతును. ఆపెద్దలవాక్యసూత్రమే యగుఁగాక.

వనవాసమునందుఁ గష్టములుకలుగునని నేను నెఱుంగుదునుజుమీ. వీరుఁడగు నీకవ్వి కలుగవు. మనోధైర్యము లేనివారికే యవి కలుగును. నేను గన్యకనై జనకునింటనుండి నా తల్లికడనుంటిని.మంచియాచారములుగల యొకానొకతాపసస్త్రీ నన్నుం దిలకించి నీకుఁ గొంతకాలము వనవాసము కలుగునని పలికెను. ఆమాట వినియున్నదానను. అయోధ్యకు వచ్చినపుడు గంగాతీరగతతపోవనప్రముఖములయందుఁ గొంతకాలము నివసింపవలయునని కోరుచుంటినిగదా ఈవాంఛతీర్పుఁడని నాథా నిన్నెంతయుఁ బ్రసన్నునిగా మున్నే చేసికొనియున్నదానను. వనగమనము నాకుఁ బెద్దపర్వముగానున్నది. నీకు శుభముగలుగుంగాత. శూరాగ్రగణ్యుఁడవగునీవు వనముల నుండఁగా నీకు శుశ్రూష చేయు కుతూహలము నాకెంతయో గలదు. నీవో యసూయాదులులేని నిర్మలాత్ముఁడవు. నేను ప్రీతితోడ నాథుఁడవగు నిన్ను వెనుకొని యాశ్రయించి నాపాపముల నిర్మూలించుకొందును. ఇందే నిలిచి కులదైవములఁ బూజించినఁ బాపములు పోవునే యని యందువేమో. నాకుఁ బతియే దైవము. అంతకన్న మిక్కిలి దైవము లేఁడు. ఇహలోకమునందుంబలెఁ బరలోకమునందును నాకు నవిచ్ఛిన్నముగ నీతోడిసంగతి కలిగియే యుండును.

జనకుఁడు లోనగువార లేపురుషునకు నేకన్యకను స్వవర్ణాచారము ననుసరించి యుదకపూర్వకముగా నిత్తురో ఆస్త్రీ పరలోకమునందు నాభర్తను గూడియే యుండును. అని పావన

మగు నీవేదవాక్యము మహాత్ములగుభూసురోత్తములు చెప్పఁగా వివియున్న దానను. సదాచారములుగలిగి పతివ్రతనగుచున్న జలధారాపూర్వకముగాఁ బరిగ్రహించిన యీభార్యను నన్ను నీవు వనములకుఁ బిలుచుకొని పోవల్లక యుండుటయేల? నీయందత్యంతభక్తిగలదానను. సాధ్విని. నన్ను వదలిపోవుదువో యని దుఃఖపడుచున్నదానను. సుఖదుఃఖములుగలిగినను నీయెడ సమానముగాఁ బ్రవర్తించుదానను. నీతోడిసుఖదుఃఖములే కలదానను. ఇట్టి నన్ను వదలిపోవరాదు. పిలుచుకొని పోవుటే నీకు నర్హము. ఇట్లు కోరు నన్ను వదలిపోయితివేని విషముభక్షించియో యగ్నింబడియో జలములంబడియో ప్రాణములఁ ద్యజించెదను. అని యాజానకి పెక్కురీతులఁ బ్రార్థించినను రామమూర్తి నిర్జనారణ్యములకు సుకుమారయగు నాలేమ సంచరించుట కష్టమని తలఁచి తోడ్కొనిపోవ నంగీకరింపఁడయ్యెను. ఆమెయుఁ బతిభావ మెఱింగి కన్నీటిధారల చే భూమిని దడుపుచు దుఃఖించెను. అంతఁ గోపశోకంబులు పైకొనఁగాఁ గెమ్మోవి మఱియు నెఱ్ఱఁబాఱుచుండ నాసీతం గాంచి శ్రీరాముఁడు వనములకు రావలదని యెంతయు నాశ్వాసించెను.

మహామతులారా! ఈఘట్టమున సీతాదేవిమాటలు విమర్శింపఁదగియున్నవి. వాని నించుక యరయుదము.

“యే త్వయా కీర్తితా దోషా వనే వస్తవ్యతాం ప్రతి,
గుణానిత్యేవ తాన్ విద్ధి తవ స్నేహపురస్కృతాన్.” ౨

అని మూలము. నీస్నేహము నాపైనుండఁగా నరణ్యములఁగల్గు వన్నకష్టములు సుఖములే యని యెఱుంగుము. అనఁగా భావ

మేమి? సతీపతులు స్నేహరసపూరితాంతఃకరణులై యెందున్నను ఎన్ని కష్టములు గలిగినను అవి సుఖములే యగును. ఈభావ సారమేమి? దంపతు లిరువురు నెడఁబాటులేక కష్టములను సుఖముల ననుభవింపవలయుననియే. భర్తతోడ ననుభవించుకష్టము సుఖముగఁ దలంపవలయును. అదియే పతివ్రతాలక్షణము. ఈయర్థమే మనుస్మృతియందు.

"పతిం యా నాభిచరతి మనోవాగ్దేహసంయతా,
సాభర్తృలోకా నాప్నోతి సద్భిస్సాధ్వీతి చోచ్యతే. ౨౯
వ్యభిచారాత్తు భర్తుః స్త్రీ లోకే ప్రాప్నోతి నింద్యతాం,
సృగాలయోనిం చాప్నోతి పాపరోగైశ్చ పీడ్యతే." ౩౦ అధ్యా. ౫.

అని చెప్పఁబడినది. అనఁగా స్మృతులకు రామాయణమునకు ధర్మోపదేశవిషయమున నైక్యమే కలదని మన మెఱుంగవలయును.

"పక్షిణస్సృమరాశ్చైవ యే చాన్యే వనచారిణః. ౩
అదృష్టపూర్వరూపత్వా త్సర్వే తే తవ రాఘవ,
రూపం దృష్ట్వాపసర్పేయుర్భయే సర్వేహి బిభ్యతి. ౪
త్వయా చ సహ గంతవ్యం మయా గురుజనాజ్ఞయా,
త్వద్వియోగేన మే రామ త్యక్తవ్యమిహ జీవితం." ౫

అని మూలము. భయంకరసింహవ్యాఘ్రాదులు పైఁబడి మనలఁ జంపఁజూచు నన్న రామచంద్రునివాక్యమునకు బదులిది. శ్రీరామా! అడవులఁగలక్రూరజంతువులు మున్నెన్నఁడుగానని నీయత్యద్భుత తేజోపబృంహితదివ్యసుందరవిగ్రహమును గాంచి భయంపడి పాఱిపోవును. ఎల్లజంతువులకు భయము తోఁచినపుడు పరుగెత్తుట స్వభావముకదా. అని సీత పలికెను. దీని

భావమేమి? మహానుభావా! ఎన్నియోజన్మములనుండి పాపకర్మముల నొనరించినకతన సింహవ్యాఘ్రాదిరూపము లలవడును. అట్టి పాపజంతువులు సర్వపాపక్షయదక్షంబగు నీదివ్యమూర్తి దర్శింపఁగలవా? భక్తిలేనికతన వానికి నీరూపము వికారముగాఁ గనంబడును. కాన నవి భయంపడి పరుగెత్తును. భయ మెల్లరకు సమానఫలమునే యిచ్చునుగదా.

"శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నరః,
వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసైరంత్యజాతితాం. ౯
స్థావరాః కృమికీటాశ్చ మత్స్యాస్సర్పాస్సకచ్ఛపాః,
పశవశ్చ మృగాశ్చైవ జఘన్యా తామసీ గతిః. ౪౨
హస్తినశ్చ తురంగాశ్చ శూద్రా మ్లేచ్ఛాశ్చ గర్హితాః,
సింహా వ్యాఘ్రా వరాహాశ్చ మధ్యమా తామసీ గతిః." ౪౩

మను. ౧౨ అధ్యా.

"మహాపాతకజాన్ ఘోరాన్నరకాన్ ప్రాప్య దారుణాన్,
కర్మక్షయాత్ప్రజాయంతే మహాపాతకినస్త్విహ. ౨౦౬
మృగాశ్వసూకరోష్ట్రాణాం బ్రహ్మహా యోనిమృచ్ఛతి,
ఖరపుల్కసవేనానాం సురాపో నాత్ర సంశయః. ౨౦౭
కృమికీటపతంగత్వం స్వర్ణహారీ సమాప్నుయాత్,
తృణగుల్మలతాత్వం చ క్రమశో గురుతల్పగః." ౨౦౮

యాజ్ఞ. 3 కాండము.

అను నీస్మృతులు వ్యాఘ్రాదిదుష్టమృగజన్మహేతువులం దెల్పుచున్నవి. ఇట్టి పాపములనొనరించినవానికి నీదివ్యదర్శన మానందజనకముగాక భయజనకమే యగును. కాన నవ్వి పాఱిపోవును.

"సుదుర్దర్శమిదం రూపం దృష్టవానసి యన్మమ,
దేవా అప్యస్య రూపస్య నిత్యం దర్శనకాంక్షిణః. ౫౨
నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా,
శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా." ౫౩

గీత. ౧౧ అధ్యా.

అన్నగీతావాక్యప్రకారము దేవాదులకుంగాని నీరూపము చూడ గోరిక పొడమదు. క్రూరమృగము లట్టి నీరూపమును జూడఁగలవా. వానిపాపమే భయమును గలిగించి దూరముగాఁ దొలంగఁజేయును. అంతియకాని యవి మనల బాధింపఁజాలవని సీత తాత్పర్యము. అర్ధశరీరముగలదానను గాన నిన్ను వనములకుం బొమ్మన్నపుడు నన్నును బోవలయునని యాజ్ఞయిచ్చినట్లె భావింపవలయును. కాని వేఱుగ నాకాజ్ఞ సేయనక్కఱలేదు. ఈఘట్టమున గ్రహింపఁదగు విశేషవిషయ మేది ?

భగవత్కళ విశేషించి యేయేకోశముల నుండునో యావ్యక్తులం గాంచినతోడనే క్రూరబుద్ధులుగల వ్యక్తులన్నియు భయంపడి తొలఁగిపోవుచుండును. అనఁగా నవి చేసికొన్న పాపమే భయముగొలిపి యాభగవత్కళను జూడకయుండఁ దొలఁగించునని భావము. ఇది సిద్ధాంతమె. ఏవ్యక్తి భగవత్కళా విశేషమును బ్రీతితో గనుఁగొనఁగలదో యావ్యక్తి పాపకర్మము క్షీణింపఁగాఁ బుణ్యకర్మము ఫలోన్ముఖముకాఁగా నుండఁదగు స్థితి నున్నదని మన మెఱుంగవలయును. భగవత్కళావిశేషము సుకృతాత్ములకే చూడఁదగియుండునని సారము. మహాత్ములను గాంచి కొందఱు నిందింతురు. ఏల? వారి తేజము వీరికి సహ్యము గాఁజాలదు. కావుననే ఏవగింపుగలిగి వారిని దూఱుదురు.

సుకృతవంతులు వారిం గాంచినంతన మహానందము నొందు దురు. ఇది యెల్లర కనుభవమే. ఐన నియ్యది యింపులకనిమాత్ర మాలోచింపరు. ఊహించిన నెఱుంగరానివిషయ మిది కాదు. ప్రకృత మనుసరింతము. సీతాదేవి శ్రీరామునకు నీవిషయమునే తెలిపెను. మృగములు లోనగునవి నీదివ్యతేజస్సు గాంచినంతన దూరముగాఁ బరుగిడునుగాని చెంత నుండఁజాలవు. అట్టివారి నుండి నాకు భయ మెట్లు కలుగునో యెఱుంగఁజాలనని సీత ప్రశ్నించెను.

"న చ మాం త్వత్సమీపస్థామపి శక్నోతి రాఘవ,
సురాణామీశ్వరశ్శక్రః ప్రధర్షయితుమోజసా."

అని మూలము. ఇచ్చట సీత తనతత్త్వమును దెలుపుచునని మనము తలంపవలయును. పరమేశ్వరా! నీచెంతనున్న నన్ను నింద్రుఁడైనఁ దిరస్కరింపఁజాలఁడు. అనఁగా నతని తేజస్సు నామ్రోల నత్యల్పమని భావము. ఇందలిసారమేమి? ప్రకృతి పరమపురుషునినుండి బహిర్గతమైనపుడు అనఁగా భగవంతుఁడు ప్రవృత్తిమార్గమునఁ బ్రవేశింప నిష్టపడినపుడు తదిచ్ఛాశక్తి రూపము కలదగును. ఆవ్యక్తియే సగుణబ్రహ్మమనంబడును. పురుషుఁడు తద్విశిష్టుఁడై తనసర్వసాక్షిత్వమును బ్రకటించుచు నుండును. మహాప్రకృతి త్రిమూర్తులంబుట్టించి సర్వబ్రహ్మాండ ములసృజించును. అట్టి ప్రకృతి నింద్రాదులు తేఱిచూడఁ జాలరు. భగవంతుఁడు నివృత్తిమార్గమునఁ బ్రవర్తింపఁబూని నపుడు ప్రకృతి యాతనియందు విలీనమగును అనఁగా నిచ్ఛలేక యతఁడుండును. కావున నెవ్వఁడుగాని భగవదిచ్ఛను జయింపఁ గలఁడా? ప్రకృతిని దూషించువారు తత్త్వము నెఱుంగఁజాల

రనియే సారము. ప్రకృతమున మన మెఱుంగఁదగు విషయమేది? రామా! నీవూరకయుండినను నన్ను నింద్రాదులుకూడఁ జూడఁ జాలరు. ఇఁకఁ గ్రూరమృగములమాట యిటనేటికి? అనఁగా సర్వకార్యములు నేనే యొనరించుచుందును. నీవు సర్వసాక్షివి కావున నా కార్యములం గాంచుచుండుమని సీత తెలిపెను. ఇదియే మన మెఱుంగఁదగు సారము.

"పతిహీనా తు యా నారీ న సా శక్ష్యతి జీవితుం,
కామమేవం విధం రామ త్వయా మమ విదర్శితమ్. ౭
అథ చాపి మహాప్రాజ్ఞ బ్రాహ్మణానాం మయా శ్రుతం,
పురా పితృగృహే సత్యం వస్తవ్యం కిల మే వనే. ౮
లక్షణిభ్యో ద్విజాతిభ్యశ్శ్రుత్వాహం వచనం పురా,
వనవాసకృతోత్సాహా నిత్యమేవ మహాబల. ౯
ఆదేశో వనవాసస్య ప్రాప్తవ్యస్స మయా కిల,
సా త్వయా సహ తత్రాహం యాస్యామి ప్రియ నాన్యథా. ౧౦
కృతాదేశా భవిష్యామి గమిష్యామి సహ త్వయా,
కాలశ్చాయం సముత్పన్నస్సత్యవాగ్భవతు ద్విజః." ౧౧

అని మూలము. ఈభాగము సీతారూప మహాప్రకృతి కార్యములను దేటపఱచుచున్నది. పరికింపుఁడు.

పతిహీనయగు పురంధ్రి బ్రదుకఁజాలదు. ఈవిషయము నీవే నాకుఁ బెక్కుసారు లుపదేశించితివి. అని సీత యనియెఁ గదా. దీనిభావమేమి? భగవంతుఁ డెందో భగవతి యందే యుండుననియు, వారికింగల యవినాభావసంబంధ మట్టిదనియు, వారిరువు రెడఁబాయు టసంభవమనియు, నీపద్ధతి యెఱుంగని వారు భగవత్తత్త్వమే యెఱుంగరనియుఁ దాత్పర్యము. శ్రీరామా! నీవు మహాప్రాజ్ఞుఁడవు. అనఁగాఁ "ప్రజ్ఞాత్రైకాల్య

గోచరా" యన్నన్యాయానుసారము త్రికాలవేత్తలలో నీవంటి వాఁడు లేఁడని యర్థము. అనఁగా నోభగవంతుఁడా యని తాత్పర్యము. బ్రాహ్మణులనఁగా బ్రహ్మము నెఱింగినవారు తత్త్వవేత్తలనుట. అట్టివారు నేను జనకునింటనుండఁగా నీసీత వనమున వసియింపఁదగును. అని పలికిరి. వారు లక్షణముల నెఱింగినవారు. అనఁగా నాయుత్పత్తి నాశరీరసౌభాగ్యము నెఱింగినవారు కనుకనే నాయవతారము నెఱింగిరని భావము. అని నే చిన్ననాఁటి నుండి నిరంతరము వనముల నివసింప నుత్సాహవంతురాలనై యున్నదాననని యర్థము. ఆ సిద్ధులయాదేశము వ్యర్థము కాదు కదా. అడవుల నుండఁదగిన ట్లవతరించిన నేను నిన్నుఁగూడి యనఁగా ధర్మసంరక్షణార్థ మవతరించిన నిన్నుఁగూడి పోనఁదగునుగదా? అందుల కిది తగినయదను. అవ్విజుఁడు సత్యవచనుఁడగుఁగాక. అనఁగా ముఖ్యార్థ మేమి? మనమిరువురము భూలోకమున నేల యవతరించితిమో ఆకార్యము నెఱవేర్పఁదగినసమయ మొదవినది. ఇఁక నాలసింపనేల? పోవుదము. నాచిన్నతనమున నే మహాత్ములు బ్రాహ్మణులు నానివాసము కొంతకాలము వనముల యందని నిర్ణయించిరి. లోకసమ్మతముగా నావనవాసము చెల్లును. నిన్నుంగూడి యందుండవలయును. అనఁగా మనయిరువురమూలమునఁగాని యీమహాకార్యము సాగదు. నీచెంతనున్న నన్ను సేవించినఁగాని యారావణుఁడు శాపవిముక్తి నొందఁడు. నేనిందే యున్న నీయవతారమునకు ఫలము గలుగునా? అని సీత శ్రీరామునిఁ బ్రశ్నించెను. నిన్నుంగూడి యుందుననఁగా సీతారాములకు వాస్తవమైన యెడఁబాటు లేదనియు నది భ్రాంతియే యనియు మన మెఱుంగవలయును. అగ్నికి దాహకశక్తి కెట్లు వేఱుపాటు గల్పింప శక్యముకాదో యట్లే సీతారాములకు నెడఁ

బాటు లేదని సిద్ధాంతము. ప్రకృతియే కార్యకరణదక్షురా లనియుఁ, బరాత్పరుఁడు సాక్షిమాత్రుఁడుగ నుండుననియుఁ, దత్సాన్నిధ్యబలము లేకయుండఁ బ్రకృతి వేఱుగ నుండ దనియు, నాప్రకృతిం గైకొన్నపుడుగాని పరమపురుషుఁడు రూపవంతుఁడు కాఁడనియు నిటఁగలసారము. ఈవిషయమునే

"శివశ్శక్త్యా యుక్తో యది భవతి శక్తః ప్రభవితుం
న చేదేవం దేవో న ఖలు కుశలస్స్పందితుమపి,
అతస్త్వామారాధ్యాం హరిహరవిరించాదిభిరపి
ప్రణంతుం స్తోతుం వా కథమకృతపుణ్యః ప్రభవతి."

అని శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యులుగారు తేటపఱచిరి.

"వనవాసేఽభిజానామి దుఃఖాని బహుధా కిల,
ప్రాప్యంతే నియతం వీర పురుషైరకృతాత్మభిః." ౧౨

అని మూలము.

"అకృతాత్మభిః అశిక్షితమనస్కైః ప్రాప్యంతే న తు మాదృశైర్జనై రితి భావః." అని గోవిందరాజులు.

అకృతాత్మభిః అజితేంద్రియైః విషయలోలుపైః నతు త్వాదృశ్జైర్జనైరిత్యర్థః." అని మహేశ్వరతీర్థులు.

సామాన్యార్థము స్పష్టము. వనవాసదుఃఖములు జితేంద్రియులు కానివారలకేకాని జితేంద్రియులకుఁ దోపవని తాత్పర్యము. ఇఁక విశేషార్థ మిందేమని విమర్శింతము. శ్రీరామచంద్రా! వనవాసమునఁ గలుగనున్నదుఃఖముల నేనెఱుంగకపోలేదు. అవి రాక తప్పవు. అవి జితేంద్రియులు కానివారలకు ననఁగా సామాన్యమానవులకు దుఃఖములుగాఁ దోఁచును.

మనంబోంట్లకు నవి సుఖములే యగును. అనఁగా మనమిరువుర మవతరించినది దుఃఖము లనుభవించుచున్నను నటించి లోకులకు సుఖము ధర్మరక్షణము చేయుటకే కదా. విరాధాదిదానవులకు శాపమోక్షము ననుగ్రహించుటయు, మనదర్శనమునకై యెదురు వేచి యున్న మునులకు వారితపఃఫలముగా దర్శన మొసంగుటయు, మనల దర్శించి యూర్ధ్వలోకముల కరుగనున్న మునివరులకు దర్శనభాగ్యము లభింపఁజేయుటకే కాదా. ఇవన్నియు నెట్లు మాన్పఁగలము? వారివారికర్మఫలముల నొసంగుట మనపని కావున నడవుల దుఃఖములు కలుగునని నాకుం జెల్పుట సన్నుసిద్ధముగానుండుమని హెచ్చరించుటకే కాక మఱెందులకు? అని సీతాదేవి రామునితోఁ బల్కెను. ఇప్పట్టున నీయిరువురు ప్రకృతి పురుషులా, లేక త్రిమూర్తులలో నొకరుగ గణింపఁబడు నారాయణమూర్తియు లక్ష్మీదేవియు సీతారాములుగ నవతరించిరా యనువిషయ మించుక విచారింపఁదగియున్నది. పలుతావుల నీవిషయము చర్చించుట కవకాశము కల్గినను విమర్శించి యున్నను సంపూర్ణముగా విమర్శించుట మంచిపని తోఁచినందున వ్రాయుదును.

సీతారాముల యవతార సిద్ధాంతము.

ప్రాయికముగా వైష్ణవులు వైకుంఠవాసియగు శ్రీమన్నారాయణమూర్తి లక్ష్మీసహితుండై సీతారాములుగా నవతరించినందురు. ఏలయనఁగా విష్ణువే సర్వోత్తముఁ డనియు శివుఁడు తద్భక్తులలో నొక్కఁడనియు వారిమతము. దానిని సిద్ధాంతము చేయుటకై వారెన్నియో పాట్లుపడుదురు. ప్రధానముగా శివుని దూషింతురు. ఈశివదూషణమహాకార్యమునం దుత్త

ములు మధ్వవైష్ణవులు. అందును శిలామండపములు శిలావిగ్రహములు మోక్షమొసంగు ననువా రుత్తమోత్తములు. అట్టివారే శిష్యులను జేర్చుకొని శివదూషణము చేయుచుందురు. వారికి శ్రీవిష్ణువునందు భక్తియున్నదో లేదో దైవ మెఱుంగును. కాని విష్ణుప్రసాద మనంబడుభక్ష్యమునందు మహాభక్తి కలదనుట నిర్వివాదము.

భగవంతుఁడు పరతత్త్వమని, నిర్గుణుఁడని, అద్వితీయుఁడని యుపనిషత్తులు ఘోషించును. ఈవిషయమున భేదాభిప్రాయమే లేదు. విష్ణుశబ్దము రాఁగానే యెగిరిపడువారే మధ్వవైష్ణవులు. విష్ణువు లిరువురు గలరు. శంకరు లిరువురు గలరు.

"ఆదిత్యానామహం విష్ణుర్జ్యోతిషాం రవిరంశుమాన్,
రుద్రాణాం శంకరశ్చాస్మి విత్తేశో యక్షరక్షసాం." ౨౧. గీత. ౧౦ అ.

అని గీతాప్రమాణము గలదు. ద్వాదశాదిత్యులలో నొకవిష్ణువు కలఁడు. ఏకాదశరుద్రులలో నొక్క శంకరుఁడు కలఁడు.

"అహమాదిశ్చ మధ్యం చ భూతానామంత ఏవ చ."

అనుగీతావాక్యమున కర్థమేమి? సృష్టిస్థితిసంహారములు నేనే. అనఁగా బ్రహ్మవిష్ణుశివులు నేనే యనికదా. ఈచెప్పినవాఁడెవ్వఁడు? భగవంతుఁడే కదా.

"యచ్చాపి సర్వభూతానాం బీజం తదహమర్జున,
న తదస్తి వినాయత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం." ౩౯ గీత. ౧౦ అ.

అన్నవాఁడు భగవంతుఁడుకాక మఱెవ్వఁడగును? ఈ శ్రీకృష్ణోపదేశము మనకేమి తెల్పుచున్నది? భగవంతుఁడు ప్రకృతిసంబంధమున లోకప్రవృత్త్యర్థము త్రిమూర్తులుగా నవతరించె ననునదియే. విష్ణువెక్కుడనుట కవకాశ మేమి కలదు? దురహంకార

మునఁదప్ప వేఱువిధముగా నవకాశము లేదు. శ్రీభాగవతము ప్రమాణమని వైష్ణవు లంగీకరింతురు. విష్ణుపురాణము వారి వంశముకూడఁ బ్రమాణములనియే వారిమతము. తక్కినవి తామసపురాణము లందురు. అట్లు చెప్పినఁగాని వారివాదము నిలువదు. పాపము వారేమి చేయుదురు? బుద్ధిమంతు లన్నిపురాణములు ప్రమాణములే యందురు. ఏదేవతారూపమునం దెవ్వరికి భక్తి చక్కఁగా నుండునో వారూపవంతుఁడే పరమాత్మ యనుకొనవచ్చును. ఉపాసనమున నాబుద్ధియే వారికి దృఢముగనుండిన వారు తరింతురు. ఎల్లమూర్తులుగ నాపరమాత్మయేకదా యుండును.

"వదంతి తత్తత్త్వవిద స్తత్త్వం యద్జ్ఞానమవ్యయం,
బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవానితి శబ్ద్యతే. ౧౨
తచ్ఛ్రద్దధానా మునయో జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తయా,
పశ్యంత్యాత్మని చాత్మానం భక్త్యా శ్రుతగృహీతయా. ౧౩

శ్రీభాగవతము. ౧ స్కం. ౨ అధ్యా.

బ్రహ్మ యని పరమాత్మ యని భగవంతుఁడని ఆమహాతత్త్వమే పిలువఁబడును. ఆతత్త్వమునే మహర్షు లాత్మయందుఁ జూతురు. అనఁగా జ్ఞానదృష్టి దర్శింతురని భావము.

"ధామ్నా స్వేన సదా నిరస్తకుహకం సత్యం పరం ధీమహి. ౧

శ్రీభా. ౧ స్కం. ౧ అధ్యా.

సత్యం పరం అనుశబ్దములచే భగవంతుని వ్యాసమహర్షి పేర్కొనెను

"స్థిత్యుద్భవప్రళయహేతురహేతురస్య
యత్స్వప్నజాగరసుషుప్తిషు సద్బహిశ్చ,

దేహేంద్రియాసుహృదయాని చరంతి యేన
సంజీవితాని తదవేహి పరం నరేంద్ర." 3౭

శ్రీభా. ౧౧ స్కం. 3 అధ్యా.

సృష్టిస్థితిలయములకు హేతువనియు హేతువుకాదనియుఁ జెప్పఁబడునది పరతత్త్వ మొక్కఁడే యని సారము.

"యత్కాయ ఏష భువనత్రయసన్నివేశో
యస్యేంద్రియైస్తనుభృతాముభయేంద్రియాణి,
జ్ఞానం స్వతశ్శ్వసనతో బలమోజఈహా
సత్త్వాదిభిస్థ్సితిలయోద్భవ ఆదికర్తా. ౨౪
ఆదావభూచ్ఛతధృతీరజసాస్య సర్గే
విష్ణుస్థ్సితౌ క్రతుపతిర్ద్విజధర్మసేతుః,
రుద్రోఽప్యయాయ తమసా పురుషస్స ఆద్య
ఇత్యుద్భవస్థితిలయాస్సతతం ప్రజాసు. ౫

శ్రీభా. ౧౧ స్కం. ౪ అధ్యా.

పరమాత్మయే సర్వమనియు నాతత్త్వమే బ్రహ్మావిష్ణురుద్రులుగా సృష్టిపాలనసంహార కార్యములకొఱ కవతరించెననియు సారము. ఈ ప్రమాణముల ననుసరించి యాలోచింపఁగా భగవంతుఁ డొక్కఁడే త్రిమూర్తులుగా నవతరించెనని తేలెడిని.

"అహం భవో యజ్ఞ ఇమే ప్రజేశా దక్షాదయో యే భవదాదయశ్చ,
స్వర్లోకపాలాః ఖగలోకపాలాన్నృలోకపాలా స్తలలోకపాలాః. ౪3
లీలావతారాః పురుషస్య భూమ్నః." ౪౩

బ్రహ్మ యనఁబడు నేను శివుఁడు విష్ణువు దిక్పాలకాదులెల్లరు భగవంతునిలీలావతారములే యనంబడువారమని బ్రహ్మ తెలిపెను.

శ్రీభగవాన్:—

"అహం బ్రహ్మా చ శర్వశ్చ జగతః కారణం పరమ్,
ఆత్మేశ్వర ఉపద్రష్టా స్వయందృగవిశేషణః. ౫౦
ఆత్మమాయాం సమావిశ్య సోఽహం గుణమయీం ద్విజ,
సృజన్ రక్షన్ హరన్ విశ్వం దధ్రే సంజ్ఞాం క్రియోచితాం. ౫౧
తస్మిన్ బ్రహ్మణ్యద్వితీయే కేవలే పరమాత్మని,
బ్రహ్మరుద్రౌ చ భూతాని భేదేనాజ్ఞోఽనుపశ్యతి. ౫౨
యథా పుమాన్న స్వాంగేషు శిరఃపాణ్యాదిషు క్వచిత్,
పారక్యబుద్ధిం కురుత ఏవంభూతేషు మత్పరః. ౫౩
త్రయాణామేకభావానాం యో న పశ్యతి వైభిదాం,
సర్వభూతాత్మనాం బ్రహ్మన్ స శాంతిమధిగచ్ఛతి." ౫౪

౪ స్కం. ౭ అధ్యా.

త్రిమూర్తులు భగవదవతారములనియు, భేదము వీరియందుం బాటింపంగూడదనియు, నాపరతత్త్వముగనే భావింపవలయు ననియు దీనిసారము.

ప్రజాపతయ ఊచుః:—

"గుణమయ్యాస్వశక్త్యాస్య సర్గస్థిత్యప్యయాన్ విభో,
ధత్సే యదా స్వదృగ్భూమన్ బ్రహ్మవిష్ణుశివాభిధామ్. ౪౩
త్వం బ్రహ్మ పరమం గుహ్యం సదసద్భావభావనం,
నానాశక్తిభిరాభాత స్త్వమాత్మా జగదీశ్వరః. ౪౪
త్వం శబ్దయోనిర్జగదాదిరాత్మా ప్రాణేంద్రియద్రవ్యగుణస్వభావః,
కాలః క్రతుస్సత్యమృతం చ ధర్మ స్త్వయ్యక్షరం యత్త్రివృదామనంతి. ౪౫
... ...
న తే గిరిత్రాఖిలలోకపాల విరించవైకుంఠసురేంద్రగమ్యం,

జ్యోతిః పరం యత్ర రజస్తమశ్చ సత్త్వం న యద్బ్రహ్మ నిరస్తభేదం.3౧
శ్రీభా. ౮ స్కం. ౭ అధ్యా.

ప్రకృతి త్రిగుణమయియగు. ఆమహాప్రకృతింగూని నీవే బ్రహ్మ విష్ణురూపుఁడవై శివని శంకరుని ప్రజాపతులు నుతించిరి.

మహామతులారా! శ్రీభాగవతమునుండియే యీప్రమాణములు చూపఁబడియెఁగదా? వీనింబట్టి యూహింపఁగా పరతత్త్వ మొక్కటియే త్రిమూర్తులుగా నవతరించెనని స్పష్టము. త్రిమూర్తులు ప్రకృత్యధీనులు అనువిషయము తేలెను. మఱియు శంకరుని బ్రహ్మవిష్ణుస్వరూపుఁడవు నీవే యని వినుతించినట్లు స్పష్టమాయెను. నేను బ్రహ్మయు శంకరుఁడును బరతత్త్వాంశభూతులమే యని విష్ణువే తెలిపినట్లు కనఁబడియెను. వీనిసార మేమనఁగా నిర్గుణబ్రహ్మమే మహాప్రకృతింగూడి సగుణబ్రహ్మమగుచు సృష్టిస్థితిలయముల నొనర్ప రజస్సత్త్వతమోగుణప్రధానులుగ బ్రహ్మవిష్ణురుద్రుల సృజించెననియు, వారు తదాజ్ఞచే నాయాకార్యము లొనరింతురనియు, వారిముప్వురియందొకింతయు భేదభావము లేదనియు, నట్లు భేదబుద్ధిగలవారజ్ఞులనియు సారము. శ్రీభాగవతము ననుసరించి హరిహరబ్రహ్మలకు భేదము లేదని సిద్ధాంతము.

నారాయణః:—

"త్వత్సంభూతా భూతకృతో వరేణ్యాగోప్తారోఽస్య భువనస్యాది దేవ,
అవిశ్యేమాం ధరణీం యేఽభ్యరక్షన్ పురా పురాణీ తవ దేవ సృష్టిః.

... ...

అస్తావం త్వాం తవ సమ్మానమిచ్ఛన్ విచిన్వన్ వై సదృశం దేవవర్య,
సుదుర్లభాన్ దేహి వరాన్ మమేష్టానభిష్టుతః ప్రవ్యకార్షీశ్చ మాయాం

భగవాన్ శంకరః:—

మత్ప్రసాదాన్మనుష్యేషు దేవగంధర్వయోనిషు,
అప్రమేయబలాత్మా త్వం నారాయణ భవిష్యసి. ౧౪
న చ త్వాం ప్రసహిష్యంతి దేవాసురమహోరగాః,
న పిశాచా న గంధర్వా న నరా న చ రాక్షసాః. ౧౫

... ...

కశ్చిత్తవ రుజం కర్తా మత్ప్రసాదాత్కథంచన,
అపి చేత్సమరం గత్వా భవిష్యసి మమాధికః.” ౧౧

మహాభారతము, ద్రోణపర్వము, ౨౦౨ అధ్యా.

మహావిష్ణువు తపస్సుచేసి శంకరుననుగ్రహమున వరములు పొందెను. సకలప్రపంచరక్షకుఁడవు నీవే యని నారాయణస్తుతి సారము. ఈఘట్టముననే యర్జునునకు వ్యాసమహర్షి యుపదేశించిన శివప్రభావము గ్రంథవిస్తరభీతి మానితిని. సర్వమునకు శివుఁడే కారణమని తెలుపఁబడినది.

“సంతి నో బహవో రుద్రాః శూలహస్తాః కపర్దినః,
ఏకాదశస్థానగతా నాహం వేద్మి మహేశ్వరం. ౨౦

దధీచిః:—

సర్వేషామేవ మంత్రోఽయం యేనాసౌ న నిమంత్రితః,
యథాహం శంకరాదూర్ధ్వం నాన్యం పశ్యామి దైవతం.
తథా దక్షస్య విపులో యజ్ఞోఽయం న భవిష్యతి.” ౨౧

శాంతిపర్వము, ౨౮౩ అధ్యా.

ఈఘట్టమున రెండువందలయెనుబదియైదవయధ్యాయము వఱకుఁ గలశివమాహాత్మ్య మత్యద్భుతము. బ్రహ్మవిష్ణ్వాదులు తత్స్వరూపులనియే స్పష్టము.

"స ఏష భగవాన్ దేవస్సర్వసత్త్వాదిరవ్యయః,
సర్వస్తత్త్వవిధానజ్ఞః ప్రధానపురుషః పరః. ౩౫౦
యోఽసృజద్దక్షిణాదంగాద్బ్రహ్మాణం లోకసంభవం,
వామపార్శ్వాత్తథా విష్ణుం లోకరక్షార్థమీశ్వరః. ౩౫౧
యుగాంతే చైవ సంప్రాప్తే రుద్రమీశోఽసృజత్ప్రభుః,
స రుద్రస్సంహరన్ కృత్స్నం జగత్స్థావరజంగమం." ౩౫౨

విష్ణుః:—

"నమోస్తు తే శాశ్వతపుణ్యయోనే బ్రహ్మాధిపం త్వామృషయో వదంతి,
త్వామేవ నారాయణశబ్దసంజ్ఞం నరం చ సత్యం ప్రవదంతి సంతః. ౪౧౨
త్వం వై బ్రహ్మా చ రుద్రశ్చ వరుణోఽగ్నిరసుర్భవః."

అనుశాసనపర్వము, ౧౪ అధ్యా.

శంకరుఁడు దేహదక్షిణభాగమున బ్రహ్మదేవుని వామపార్శ్వము నుండి విష్ణువును సృజించెను. సృష్టిపాలనముల నొనరింప వారి నాజ్ఞాపించెను. రుద్రుని సృజించి సంహారాధికార మొసంగెను. అని పైదానిసారము. విష్ణువే శంకరా! నీవే నారాయణశబ్దవాచ్యుఁడ వనియెను. సర్వకారణుఁడు శివుఁడే యని సారము.

"రుద్రో నారాయణశ్చైవ సత్త్వమేకం ద్విధా కృతం,
లోకే చరతి కౌంతేయ వ్యక్తిస్థం సర్వకర్మసు." ౨౭

శాంతిపర్వము ౩౪౨ అధ్యా.

ఒకవ్యక్తియే రుద్రనారాయణు లనఁబరఁగెనని సారము. ఇట్టివెన్ని యోచూపవచ్చును. 'అతి సర్వత్ర వర్జయే' త్తని యున్నదిగాన మానితిని. ఉపనిషత్తులు శ్రీభాగవతాదిపురాణములు హరివంశ మహాభారతాదులు పరిశీలించిన నేర్పడుసిద్ధాంత మేమనఁగా భగవంతుఁ డొక్కఁడే కార్యభారముల ననుసరించి యనేకరూప

ములఁ దాల్చుననియు, నాపరమపురుషుఁడే ప్రపంచోన్ముఖుఁడై ప్రకృతివిశిష్టుఁడై త్రిమూర్తులఁ దనయంశమువలన నిర్మించె ననియు,వారు తమతమ కార్యములగు సృష్టిపాలనసంహారములను జేయుచున్నవారనియు, వారికంటెఁ దక్కువ కార్యముల నింద్రాదులు చేయుచుందురనియు, వారెల్లఁ బ్రకృతిబద్ధులేయనియు, నిందెవ్వరుగాని స్వతంత్రులు కారనియు చెప్పుచున్నది. త్రిమూర్తు లనఁబడు బ్రహ్మవిష్ణుశంకరులలో నుత్తమమధ్యమాధమభేదములే కానరావు. ధర్మరాజు శివమాహాత్మ్యమును దెలుపుమని భీష్మునడుగ శ్రీకృష్ణుఁడు తప్ప దానిం జెప్ప నర్హు లే లేరని బదులుపల్కెను. శ్రీకృష్ణుఁడు శివునిచరిత్రమును దెల్పెను. శివుఁడు కొన్నిపురాణములయందు శ్రీవిష్ణువును గొనియాడెను. అనఁగా నర్థమేమి? వీరిరువురు బ్రహ్మయు స్వతంత్రులుగారనియు, నాభగవంతునియంశములే యనియు భావము. భక్తుఁ డేమూర్తిని ధ్యానించినను బరాత్పరునిగా ధ్యానించిన నాపరాత్పరుఁ డెల్లరూపములుగలవాఁడు గాన నాతని వరింపఁజేయును. కనుకనే భక్తుఁడు కాని తనమనఃపద్మమున నిష్టదేవతాకల్పితరూపము నుపాసించునపుడు పరతత్త్వమనియే దానిని భావింపవలయును కాని వేఱుగా భావింపరాదు. మహాప్రకృతి యొకవ్యక్తి కాదనియు నయ్యది భగవంతుని సంకల్పమే యనియు నెఱుంగవలయును. నిర్గుణుఁడగుభగవంతుఁడు కార్యోన్ముఖుఁడగుతఱి నామహాప్రకృతి యాతని రూపముగలవానినిగాఁ జేయును.సగుణుఁ డనుపేరాసమయముననే కల్గును. ప్రకృత్యతీతుఁ డాపరమాత్మయే కాని యితరులు కారు. త్రిమూర్తులు లోనగువారెల్లఁ బ్రకృతికి లోఁబడినవారలే.

కొందఱు త్రిమూర్తులలో నొకఁడగువిష్ణువును శివబ్రహ్మలకంటె నధికుఁడందురు. విష్ణువు శివునేల పరమేశ్వరునిగాఁ దెలిపెనన్న శివనామములన్నియు విష్ణుపరములే యందురు. కాని విష్ణునామములు శివపరములేలకావో యోజింపరు. ఇన్ని నామములా భగవంతునకు నొక్కనికే చెల్లును. విష్ణుసర్వోత్తమత్వము గలదనువారు విష్ణురూపమున నాభగవంతుఁడే వెలసెనని భావించుచో దోషము లేదు. అట్లే శివసర్వోత్తమత్వము గలదనువారు శివరూపముగల భగవంతుఁడని భావింపవలయును. వైకుంఠవాసియుఁ బ్రపంచరక్షణకార్యకర్తయు నగువిష్ణువు శంకరునికన్న శ్రేష్ఠుఁడనువాదము నిస్సారము. దుర్మతాభిమానపిశాచమే వారి నట్లు పలికించుచునని మన మూహించుట మంచిది. భగవంతుని తత్త్వ మెఱుంగవలయు ననువార లిట్టి మతాభిమానావేశము గలవారు గాకుండవలయు. మతములనునవి దురహంకారమును బుట్టించి కొందఱను సత్యదూరులనుగాఁ జేయుచున్నవి. దేవతాదూషణము వారిచేఁ జేయించుచున్నవి. వారిదుష్కర్మమే యిట్టి మతాభిమానపిశాచరూపమున వారిని ద్రిప్పుచున్నదని మన మెఱింగి వారిని దూషింపక వారినిగూడఁ దరింపఁ జేయుమా యని పరమేశ్వరుని బ్రార్థింపవలయును. శివసహస్రనామములయందు విష్ణునామములు గలవు. విష్ణుసహస్రనామములయందు శివనామములు గలవు. అవి రెండు నాభగవంతుని దెలుపుచు నభేదమును సూచించుచుండఁగా నంతమాత్ర మెఱుంగక యందొక్కరుని దూషించువారిని మన మేమని భావింపవలయుననఁగా వారి కయ్యది భగవద్భజనము చేయఁ దగుజన్మము కాదని తలంపవలయును. కర్మము త్రిప్పులకు లోను

గానివా రెవ్వరు? ఈపై వ్రాసిన ప్రమాణములననుసరించి సీతా రాములు ప్రకృతిపురుషులే కాని వైకుంఠలోకమునకుమాత్ర మధిపతులగు లక్ష్మీనారాయణులు కారు. భగవంతుఁడు వైకుంఠ మున కధిపతి కాఁడా యని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. వైకుంఠ మునకే కాదు సకలబ్రహ్మాండములకు నధిపతియే కాని యా పరమేశ్వరుని నివాసము వైకుంఠమే కాదు. ఎల్లతావుల నుండును. ఎల్లనామము లాయనకుం జెల్లును. కావున నాభగ వంతుఁడే ధర్మరక్షణమును జేయఁబూని దానికి విరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తించు రావణాదులను వారికర్మగతుల ననుసరించి శిక్షింపఁ దనప్రకృతిని సీతారూపమున నుండఁబంచి తాను మానవ రూపమున శ్రీరామనామమున నవతరించి తన యవతారమును సఫలము చేయఁబూనెనని మనము భావింపవలయును. ఇఁక రామాయణమును బఠించి విశేషార్థములం గనుఁగొందము.

"కన్యయా చ పితుర్గేహే వనవాసశ్శ్రుతో మయా,
భిక్షిణ్యాస్సాధువృత్తాయా మమ మాతురిహాగ్రతః. ౧౩
ప్రసాదితశ్చ వై పూర్వం త్వం వై బహువిధం ప్రభో,
గమనం వనవాసస్య కాంక్షితం హి సహ త్వయా." ౧౪

అని మూలము. ఇందలి విశేషార్థమేమి? రామచంద్రా! విదేహనగ రమున నేనున్నపుడే యొకబ్రహ్మచారిణి వచ్చి నాతల్లి వినుచుండ నీసీత వనముల వసించునని తెలిపెను. ఆమె త్రికాల వృత్తముల నెఱుంగును. నేనయోధ్యకు వచ్చినతర్వాత వనములఁ జూచుకోరిక కలదనియు నన్నుఁబిలుచుకొనిపొమ్మని నిన్ను యాచించియుంటిని. ఈవనగమన మీనాఁటిది కాదుకదా. కావున నన్నేల రావలదనియెదవు? నిన్నుఁగూడి వనవాసము చేయుటకే

కదా నేను బుట్టినది? అని సీత యాశయము. దీనినుండి మనము నేర్చుకొనఁదగినదేది? మానవులు భవిష్యత్కాలఫలముల కనుగుణమగు ప్రవర్తనము కలవారలుగ నుందురు. జ్ఞానులవ్వారి గతుల నెఱుంగఁజాలుదురు. సాధువులు కానివార లవ్విషయము నెఱుంగఁజాలరు. గొప్పదశ ననుభవించుకర్మములు గలవారలైనచో నాఫలముల కనుగుణములుగఁ బ్రవర్తింతురు. దుర్దశయందు నట్లే. కొంతకాల మొక్కరీతిగాఁ బ్రవర్తించుచుండటాలునఁ దద్విరుద్ధప్రవర్తనము కలవారలగుటఁ గొందఱ మనము చూచుచున్నాము. అట్టివా రప్పటికిన్న వేఱువిధములగుఫలముల ననుభవింపవలసినవారే యగుదురు వారిప్రవృత్తి ననుసరించి సాధువు లావిధము నెఱుఁగుదురు. అజ్ఞులగువారు కర్మగతుల నెఱుంగక వారిని దూషించుటో భూషించుటో యను కార్యముల నొనరింతురు. 'గహనా కర్మణో గతిః' అనువిషయ మెఱుంగుటయే వివేకము. మన మెఱుఁగఁదగువిషయ మిదియే. పై సీతావాక్యముల ననుసరించి ఆలోచింపఁగాఁ దమ రెండుల కవతరించిరో వారెఱుంగుదురనియు దుఃఖానుభవము నటనమే యనియు మన మెఱుంగవలయును.

"కృతక్షణాహం భద్రం తే గమనం ప్రతి రాఘవ,
వనవాసస్య శౌర్యస్య చర్యా హి మమ రోచతే. ౧౫
శుద్ధాత్మన్ ప్రేమభావాద్ధి భవిష్యామి వికల్మషా,
భర్తారమనుగచ్ఛంతీ భర్తా హి మమ దైవతం. ౧౬
ప్రేత్యభావేఽపి కల్యాణ సంగమో మే సహ త్వయా."

అని మూలము. పై నవ్రాసినభావము నీసీతావాక్యములు సిద్ధాంతము చేయుచున్నవి. రాఘవ! రఘువంశమున నవతరించిన

హోపరమేశ్వరా! 'గమనం ప్రతి కృతక్షణా' వనముల కరుగ
వలయునని యాకాల మెపుడెపుడు వచ్చునని తొందరపడు
చున్నాను. భద్రంతే=నీకు మేలు గలుగును. వనముల నివసిం
చుచు విక్రమమునుజూపు నీయొక్కచర్యయే నాకు సమ్మతము.
సేవచేయుటని సామాన్యార్థము. అనఁగా నిఁక నాలసింపరాదు.
నేను త్వరపడుచున్నాను. మనము చేయఁదగు కార్యములకు
విలంబము పనికిరాదు. నీవు పరాక్రమింపఁదగు కాలము వచ్చె
డిని. దానినిజూడ వేడుకపడుచున్నాను. అనుటచే నానిమిత్త
మున నీవు పరాక్రమము చూపవలసియున్నది. విరాధాదులు
నీవలన ముక్తినొందవలసినవా రున్నారనుట యీమాటలమూ
లమున సూచింపఁబడినది. సీతనెత్తుకొనిపోవుని రాఘుని రాముఁడు
సంహరించును. సీత రామవిక్రమమును జూచుచుండును. నీకు
మేలు గలుగును. అనఁగా నీకీర్తి జగముల వ్యాపించును. అని
సారము. శుద్ధాత్మక=పరిశుద్ధాత్మస్వరూపా! అని యర్థము. నన్ను
భరించునిన్ను ననుసరించినచ్చుచుఁ బ్రేమభావమున ననియర్థము.
వికల్మషాభవిష్యామి=కల్మషరహితురాల నగుదును.అనఁగా నగ్ని
శుద్ధిని గాంతునని భావము. భర్తయందుఁ బ్రేమముగలపురంధ్రీ
మణి నగ్నికాల్పఁజాలదన్న భావము నెల్లవారలకుం గల్గింతునని
సారము. నాకు నీవే దైవతమవు. అనఁగా సకలలోకములు
లోకేశులు నాయధీనులు. ప్రకృతిబద్ధులనుట. ఇట్టి నన్ను భరించు
వాఁడవు నీవే. ప్రకృత్యతీతుఁడవనుట. సర్వదా నేను నీసంకల్ప
రూపిణిగా నుందుననుట సారము. నీకంటె దైవతము నాకు
వేఱులేదనియేకదా విశేషము.ఈయర్థమునే యీక్రిందిశ్లోకము
దృఢపఱచుచున్నది. పరమేశ్వరా! పరలోకమునందును నీతోడి

సంగమరూపమగుమంగళము గలుగుఁగాక. అనఁగా మానవ లోకమునఁ గలపనులు తీఱఁగనే నిన్నుఁగూడియుండు భాగ్య మనఁగా నిట్లు స్త్రీపురుషరూపభేదములేక యభేదముగా నుండు భాగ్యము కలుగుఁగాక యని సీతాదేవి స్వాభిప్రాయమును విశదీకరించెను. మనవిరువురము మానవలోకమునఁ జేయఁ గలకార్యములుతీర్చి ధర్మమును స్థాపించి ప్రజాసుఖమును గల్గఁ జేసి మఱొకకార్యమునకుం గడంగుదమనియే యిందుఁగల సారతరార్థము. ఈభాగమునుండి తేలినధర్మమేది? ఏకాంత ప్రేమమున భర్తననుసరించి యతని దైవతమనియే భావించి ప్రవర్తించునో, యాకాంత విగతకల్మష యనంబడును ఆసాధ్వి పరలోకమునందు నావ్యక్తింగూడియే మంగళములఁ గాంచును. పతివ్రతయన నామెయే. స్త్రీలకుఁ బతికన్న మిన్నయగుదైవ తములేదు. అనఁగాఁ బతిని దైవముగా భావింపవలయును. అను నదియే యిందుఁ గలధర్మము. ఈయర్థమే

"పతిం యా నాభిచరతి మనో వాగ్దేహసంయతా,
సా భర్తృలోకానాప్నోతి సద్భిస్సాధ్వీతి చోచ్యతే." ౨౯

మను. ౯ అధ్యా.

అని మనుస్మృతి చాటుచున్నది. ఈధర్మమును స్త్రీలకొఱకు మహాయోగి వాల్మీకి సీతావాక్యరూపమునఁ దెలిపెను. కావున స్మృత్యర్థమే రామాయణము తెల్పుచున్నదని మన మెఱుంగ వలయును. కేవల కావ్యమనుబుద్ధి యనుపనికిరాదు. ధర్మసార మనియే తలంపవలయును.

"శ్రుతిర్హి శ్రూయతే పుణ్యా బ్రాహ్మణానాం యశస్వినాం,
ఇహ లోకే చ పితృభిర్యా స్త్రీ యస్య మహామతే,

అద్భిర్దత్తా స్వధర్మేణ ప్రేత్యభావేఽపి తస్య సా. ౧౯
వివమస్మాత్స్వకాం నారీం సువృత్తాం హి పతివ్రతాం,
నాభిరోచయసే నేతుం త్వం మాం కేనేహ హేతునా. ౧౯
భక్తాం పతివ్రతాం దీనాం మాం సమాం సుఖదుఃఖయోః,
నేతుమర్హసి కాకుత్స్థ సమానసుఖదుఃఖినీం." ౨౦

అనుమూలము పతివ్రతాధర్మములను బోధించుచున్నది. "మహామతే!" యని సీత రామచంద్రుని సంబోధించుచున్నది. "మతిరాగాదినిగోచరా" అన్న న్యాయమును ననుసరించి నాకు కాలమునకుం బనికివచ్చుటకే నే నీధర్మములను తెలుపుచున్నదానవని భావము. సామాన్యార్థము స్పష్టము. ధర్మోపదేశ మిది యని తెలియందగు. తమజాతికిం జెప్పంబడినధర్మముల ననుసరించి యుదకధారాపూర్వకముగాం దల్లిదండ్రులు కన్యను వరునకు దానముచేయవలయును. ఆమె భర్తననుసరించి వర్తించునేని పరలోకమునందు నాపురుషుండే భర్తగా నుండును. అనంగా నట్టి వారికిం గలసంబంధ మవిచ్ఛిన్నమని భావము. ఈధర్మము వేద విహితము. అట్లు నేను నీకును భార్యగా నీయంబడితిని. సాధు వర్తనము గలదానను. అనంగా సాధువుల వర్తించుకొలంకే వర్తించుదానను. ఈలోకమున ననతరించితినని భావము. పతివ్రతను. నీయాజ్ఞాకరణమే నాకు వ్రతమని యర్థము. ఇట్టి నన్ను వెంటంగొనిపోవ నేల సమ్మతింపకయున్నావు? లోకమున నేపురుషుండు కాని పతివ్రతను వదలి తానెచ్చటికిని బోరాదనుధర్మ మిందు నుపదేశింపంబడినది. భక్తురాలనగు నా ... నేవించు దానను. దీనాం=నీవు విడనాడినచో నాకు దిక్కు లేదని యర్థము. సుఖదుఃఖయోస్సమాం=ద్వంద్వములగు శీతోష్ణసుఖదుఃఖాదుల

నీతోఁడ సమముగా ననుభవించుదానను అనఁగా నిరువుర మొక దేహామే కాన నీకుఁ గలుగుసుఖదుఃఖములు నాకునుం గలుగు చున్న వని భావము. రూం = లక్ష్మీదేవిని అనఁగా నీకు లక్షణ ములఁగూర్చుదానను. నావలననే నీకు రూపసంపదలుగలుగునని భావము. సమానసుఖదుఃఖనీం=ఈయవతారమున నీతో సమాన ముగా సుఖదుఃఖముల ననుభవింపవలసినదాననే యని భావము. ఇట్టి నన్ను నేతుమర్హసి=పిలుచుకొనిపోవఁదగుదువు. అనఁగా నేను లేకయున్న నీ వేకార్యములు చేయఁజాలవు. నీవిందు నేను లంకలో సమానముగా దుఃఖమనుభవించునట్లు నటింప వలయునే. ఇట్టి నన్నేల వలదందువయ్యా యని జానకి యడుగుచున్నది. ఈభాగము మన కెట్టిధర్మమును బోధించు చున్నది? అనువ్రతయయి పతిప్రేమమునఁగూడి సుఖదుఃఖ ములను బతితోఁడ ననుభవించుస్త్రీ సాధ్వి యనంబడును. అమెతోఁ గూడియుండక పురుషుఁ డేధర్మములను జేయరాదు. ఏయాత్రలు చేయరాదు. ఏధర్మకార్యములు చేయరాదు. అను ధర్మము మరల నిందుఁ జక్కఁగాఁ జెప్పఁబడినవి. అట్టిభార్య దీను రాలుగా నుండరాదు. దీనురాలుగా నుండుటకు భర్తయే కారణమగును. ఏసాధ్వి దుఃఖించునో యాయింట లక్ష్మీ నివ సింపదు. కావున సాధ్వియగుభార్యను భర్త సంతుష్టురాలినిగా నొనరింపవలయును. అను నీధర్మమును మన మీభాగమునుండి గ్రహింపవలయును. ఈనీతినే

"పితృభిర్భ్రాతృభిశ్చైతాః పతిభిర్దేవరైస్తథా,
పూజ్యా భూషయితవ్యాశ్చ బహుకల్యాణమీప్సుభిః. ౫౫
యత్ర నార్యస్తు పూజ్యంతే రమంతే తత్ర దేవతాః,

యత్రైతాస్తు న పూజ్యంతే సర్వా స్తత్రాఫలాః క్రియాః. ౫౬
శోచంతి జామయో యత్ర వినశ్యత్యాశు తత్కులం,
న శోచంతి తు యత్రైతా వర్ధంతే తత్ర సర్వదా. ౫౭
జామయో యాని గేహాని శపంత్యప్రతిపూజితాః,
తాని కృత్యాహతానీవ వినశ్యంతి సమంతతః. ౫౮
తస్మా దేతాః సదా పూజ్యా భూషణాచ్ఛాదనాశనైః,
భూతికామై ర్నరైర్నిత్యం సత్కారేషూత్సవేషు చ. ౫౯
సంతుష్టో భార్యయా భర్తా భర్త్రా భార్యా తథైవచ,
యస్మి న్నేవ కులే నిత్యం కల్యాణం తత్ర వై ధ్రువం." ౬౦

మను. 3 అధ్యా.

(పూజ్యాః=గౌరవింపఁదగినవారని యర్థము.) అని మనుస్మృతి తేటపఱచెను. స్మృతి ధర్మముల నాయాయితావుల రామాయణము తెల్పుచున్నదని మన మెఱింగి దానిం బఠింపవలయును.

"యది మాం దుఃఖితా మేవం వనం నేతుం న చేచ్ఛసి,
విషమగ్నిం జలం వాహమాస్థాస్యే మృత్యుకారణాత్." ౬౧

అనుమూలము భావికార్యములఁ దెల్పుచున్నది. శ్రీరామా! నిన్నుఁగూడి రావలయునని తత్తఱపడుచున్న నన్నుఁ బిలుచుకొనిపోవ నిచ్ఛగింపవేని విషాగ్నిజలములలో నొకదాని స్వీకరింతును. అనుటచేఁ గాఁగలయగ్నిప్రవేశము సూచింపఁ బడినది. మఱియు నొకసంవత్సరకాల మగ్నియందు నేనుండి నాప్రతికృతినే లంకలో నుంతును. అన్నభావ మిట సూచింపఁ బడినదని యెఱుంగందగు. ఇట్టు లీభాగము మనకు సీతావాక్యములమూలమున వారిమహాత్త్వమును దేటపఱచుచున్నది. ఈభాగమునఁ గలయధ్యాత్మరామాయణమునఁ గలవిషయము.

పూర్వసర్గముననే వ్రాయఁబడినది. విశేషవిషయ మిందు దెలుపఁ దగినదలేదు. కథాంశము రెంటియం దేకరీతిగా నున్నది. ఇఁకఁ దరువాతికథాభాగమును బఠింతము.

వనగమనమున సీతారాములసంవాదము.

* జానకి తన్ను నిట్లు శ్రీరాముఁ డాశ్వాసించుచుండఁగా నేవిధముననైన వనములకుఁ బిలుచుకొనిపొమ్మని యడుగఁ బూని కులవర్ధనుఁడగు రామునిం గని స్నేహబలమున నభిమానమున నీవిధమునఁ దర్కింపసాగెను. రామచంద్రా! నీయందు సౌందర్యవిశేషముమాత్రమే కలదు. దానిం గాంచి యెల్ల వారు ప్రీతిమెయి ననుభవించుచున్నారు. కాని పౌరుషమను నదియే లేదు. మిథిలానగరపాలకుఁడు విదేహవంశవర్ధనుఁడగు నాతండ్రి జనకుఁడు నన్నొకతుకను గాపాడఁజాలక విడిచి నీ వొకఁడవే దండకారణ్యములకుఁ బోయితివని తెలిసినయెడల నిన్ను ఆసమయమునందు నాయల్లుఁడగు శ్రీరామమూర్తి సత్యమునకు స్త్రీయే. పైకిఁ బురుషవేసముదాల్చి వచ్చి నా కుమారికను బెండ్లియాడెనని తలంచునుగదా. అక్కటా! ఈ లోకులెల్లఁ బ్రజ్వలించుసూర్యునియం దెట్లో యట్లే శ్రీరామునియందు మిక్కిలి తేజస్సుకలదని యజ్ఞానమునఁ జెప్పుదురు. అది యనృతము. ఉండినయెడల సూర్యునియం దెట్లు కనఁబడునో యట్లేల నీయందుఁ జూడఁబడదు? అకార్యములు సహస్రముచేసినయైనను భార్యను భరింపవలెనని యార్యులు వచింతురు. నీవో నన్ను నడవులకుఁ దోడుకొనిపోవువిషయమున నకార్యముచేసినరీతి నీవేల విషాదమునొందుచున్నాఁ

* ఇయ్యది ముప్పదియవసర్గమునుండి సంగ్రహింపఁబడినది.

దవు? ప్రళయకాలానలునివంటి కోపముగల నీకు భయ మేరీతిఁ గలుగును? అనన్యచింతగలదాననై నీయందే యాసక్తిగలిగి యున్న నన్ను విడిచిపోవ నుంకించుటకుఁ గల హేతువే మా కనంబడకున్నది.

శ్రీరామచంద్రా! మనస్సున నేతలంపుగలిగి యిట్లు విచారపడుచున్నావో యూహింపఁజాలకయున్నాను. భయ విషాదములచే నన్ను విడిచిపెట్టి నీవే పోఁగోరుచున్నావు. ద్యుమత్సేనునికుమారుఁ డగుసత్యవంతుని ననుసరించుట ప్రధానవ్రతముగాఁగల సావిత్రిచందమున నన్నుం గూడ నిన్నే యనుసరించి వర్తించుదానిగా నెఱుంగుము. మహాత్మా! అట్లు తలంప కులపాంసనురాలగు దుష్టవనితవలె నేనెప్పుడుగాని మనమునఁగూడ నిన్నుఁదక్క వేఱొకనిఁ దలంచుదానఁగాను. ఆకారణమున నిన్నుంగూడి వనములకు వత్తునే కాని యిందుండఁజాలను. ఇట్టి దృఢసంకల్పముగల పతివ్రతనని తలంచియు నన్ను రావలదందువా? మంచిదే. కుమార దశయందే నిన్నుఁ జెట్టవట్టితిని. చిరకాలము నిన్నుం గూడి యున్నదానను. సాధ్విని. నీకు భార్యను. ఇట్టి నన్ను శైలూషునిచందమున నీవే పరులకొసంగఁగోరుచున్నావు. ఎవ్వారికి హితము సేయుమనియు, నెవ్వరికి శుశ్రూషలు చేయ నన్నిందు నిలుపవలయుననియుఁ గోరుచున్నావో, అవ్వారలకు ననుకూలుఁడవై వారుచెప్పినపనులు నీవే చేయుచుండుము. నీవడవుల కరిగిన నేనుమాత్రము నీవెంట రాకమానను. ఇంతదనుక నెవ్వరికి హితోపదేశము చేసితివో, ఎవ్వరికై యింత విచారపడితివో, అట్టిదానను నేనే కాన నాయీమాటను నీవు

వినవలయును. నేను జెప్పినయట్లు వనములకుఁదోడ్కొనిపొమ్ము. ఎవ్వనివిషయమున హితప్రవర్తనము కలదానవు కమ్మంటివో, ఎవ్వనియభిషేకోత్సవమునుబట్టి జనకునిచే నిగ్రహింపఁబడితివో, అట్టి భరతుని యిష్టము ననుసరించి వర్తించుచు నీవే యతఁడు పనుచునట్లు చేయుచుండుము. నేను నిన్నే యనుసరింతును. నన్ను మాత్రమే యట్లు భరతహితకార్యముల నొనరింపుమని పలుకకుము. సకలధర్మవేత్తవగు నీవు నన్నిటనుంచి యడవికిఁబోరాదు. తపమాచరించుటయో, వనములనుండుటయో, ఇవిలేక స్వర్గవాసమో ఇందేదియైన నీతోడనే నాకుఁ గలుగుంగాక. నీకు లేనిది నాకేదియువలదు. నేను నిన్నుంగూడివచ్చుచుండఁగాఁ ద్రోవయందు నా కేకష్టములు కలుగవు. ఆరామముల విహారము సల్పినట్లు, పుష్పశయ్యల శయనించుచందమున, నడవులు హాయిగా నేనాకు నుండఁగలవు. త్రోవలంగల కంటకాదులు నీవెంటఁబోవు తఱి దూదివలె హరిణచర్మము లోనగువానిరీతి ముట్టుకొన హాయిగా నుండును. ప్రాణేశ్వరా! వనుల ఝంఝామారుతములకు నెగసి నాపై నావరించుధూళిని మనోహరపరిమళవంతమగు శ్రీచందనచూర్ణముభంగి భావింతును.

వనములయందు నీవుండఁగా నంటుఁగల లేఁతపచ్చికగల భాగములందు శయనించుటకంటె మృదుతమవస్త్రములు పఱచినశయ్యయందుఁ బవ్వళించుట యెంతయో సుఖముగా నుండునా? నీవడవులఁ గందమూలాదులలో వేనిని ప్రియముగా నీచేతులార నిత్తువో యవి యమృతమువలె నాకు నుండును. ఋతువుల ననుసరించి పూయుచుండుపూవులఁ బెట్టికొనుచు నాయాయిఫలములం దినుచు హాయిగా నాతల్లిదండ్రులఁగాని,

సౌధములఁగాని యించుకంతయుఁ దలంపను. నాతోడ నడవులను నీవరిగినప్పుడు నందు నావలన నీకేమియుఁ గష్టముగాఁ దోఁపదు. పెక్కుమాటలేల? ఒక్కమాట వచింతు నాలకింపుము. శ్రీరామభద్రా! నిన్నుంగూడి యుండుటే స్వర్గము. నీవిరహామే నరకము. నీపై నాకుఁగల ప్రీతి నిన్ను వదలియుండఁ జాలనంత దృఢమైనదని యింతవనుక ననేకభంగుల ననుభవమునఁ దెలిసికొంటివికదా! కనుక నన్నుం బిలుచుకొనియే యడవికిం బొమ్ము. నిశ్చయముగా నడవికి వచ్చుటకు నిశ్చయించుకొనియున్న నన్ను రావలదందువేని, నీవిచ్చటనుండునప్పుడే నీయెదుట విషపానమునఁ బ్రాణములను ద్యజింతును. జ్ఞాతుల వశమున నుండఁజాలను. పరమేశ్వరా! ఇపుడు చావకయున్నను నీవడవికిఁబోయినతరువాతనైన దుఃఖాతిశయమున నసువులు నాశరీరమున నుండవనుట నిశ్చయము. దుఃఖమున మృతి నొందుటకంటె నిన్నుఁ జూచుచుఁ బ్రాణత్యాగము చేయుటే యుత్తమము. నిన్నుఁ బాసినయెడల నాదుఃఖమున నిమేషమైన జీవింపఁజాలను. నామతి యిది. తొలుతఁ బదివత్సరములు. మరల మూఁడు. ఆమీఁద నొక్కటియు నిట్లు పదునాలుగుసంవత్సరములు నీవియోగమును సహించుట యెట్లు?

అని పలుకుచు శోకావేశమునఁ జూచువారికి జాలి గలుగునట్లు విలపించుచు నంత నాథుని బిగియార నాలింగనము చేసికొని గట్టిగా నేడ్చెను. ఆమె రామోక్తులు చెవుల కహితములై ముండ్లవలెఁ గ్రుచ్చుకొనఁగా విషలిప్తబాణము తనువునఁ గ్రుచ్చుకొనఁగా స్త్రీగజమువలె నొచ్చి యరణి యనఁబడు యజ్ఞపాత్రమును మథింపఁగా నెంతోసేపు లోపలనిమిడియున్న

యగ్ని నాపాత్రము వెడలఁగ్రక్కినట్లు మాటలసందడిని లోపల నడఁగియున్న యశ్రుజలముల నాసీత వెడలించెను. అట్టి తఱి నాసీతాదేవి నేత్రములనుండి దుఃఖవేగమునఁ బుట్టి సందు లేక కాఱుటంజేసి యంజనపంకమంతయుఁ బోవ స్ఫటికరీతిఁ దేటగానున్న కన్నీరు కమలమునుండి మకరందమువలె స్రవించు చుండెను. నిర్మలచంద్రబింబమువలెఁ జెలంగుచు విశాలములగు నేత్రములతో నలరుచున్న సీతమోము సంతాపోష్ణమున నీటి నుండి వెడలించినకమలము సూర్యకిరణముల వాడినచందమున నెంతయు శోషిల్లెను. అత్తఱి నా రామచంద్రుఁడు మిగులు వగ మూర్ఛచునుంగునట్లున్న యాకోమలాంగిని దీర్ఘబాహువులం బిగియఁబట్టుకొని యత్యంత విశ్వాసపాత్రములగుమాటల నిట్లనియె.

దేవీ! నీకు దుఃఖము కలుగునేని నాకు లభించుస్వర్గము కూడ నిష్టముకాదు. జంతుసంతతి సృజించి పోషించి త్రుంచు స్వయంభువునకు దేనినుండియు భయములేనట్లు నాకు నెద్దాని వలనను భయము కలుగదు. పూర్ణచంద్రసుందరవదనా! నిన్ను వదలియుండనివాఁడనయ్యును నిర్భయుఁడనయ్యు నిన్నడవులఁ గాపాడఁదగినశక్తి గలవాఁడనయ్యు నీమనోభావము సంపూర్ణ ముగా నాకుఁ దెలియకయున్నందున నన్నుఁగూడివచ్చి వనమున వసియింప నంగీకరింపకయుంటిని. మైథిలీ! నన్నుఁగూడి వన వాసముచేయనే నీవు సృజింపఁబడితివి. అందులకై సిద్ధముగ నుండియున్నదానవు. కనుక నెట్టికట్టిడికాలమునందును జలింపని మనస్సుగలవాఁడు కీర్తిని విడనాఁడఁజాలనిరీతి నిన్ను నేను వదలియుండఁజాలను. సుశ్రోణీ! తొల్లి రాజర్షులు భార్యలం

గూడియే వానప్రస్థప్రాయమును సల్పిరి. సువర్చల భాస్కరుని ననుసరించియే యుండెఁగదా. అట్లే నేనును బూర్వులయాచారమునే యనుసరించి నిన్నడవులకుఁ దోడుకొనిపోవుచున్నాను. సూర్యుని సువర్చల యనుపురంధ్రీమణివలె నీవు నన్ననుసరించి రమ్ము. జనక తనయా! పితృచరణులు నన్నడవికిఁ బొమ్మన్న పోకుండుటయే కాదు. ఆరీతివర్తింతునని నేనుఁ బలికితిని కావున నాప్రతి పలుకు మిక్కిలి బలీయము. ఆమాటయే నన్నడవికిఁ బిలుచు కొనిపోవుచున్నది. కాన దానిమీరన నయ్యది కాదు. తప్పక పోవనున్నాను.

పవిత్రురాలా! జనకులకు విధేయుఁడై యుండుటను నదియే ధర్మము. దానిని మించినధర్మము లేదు. కాఁబట్టి జనక వాక్పరిపాలనమునకుఁ బూనియున్న నేను సత్యధర్మమును దాఁటి జీవింపనొల్లను. దైవము నారాధించుచు నిందే యుండఁగూడదా. అదియు ధర్మమే కదా. యందువేమో వినుము. జననీ జనకులు గురువుననెడు మూవురు ప్రత్యక్షదైవతములు మన కాజ్ఞ చేసి మనపూజలకు లోఁబడుదురు. దైవము ప్రత్యక్షముగా మనకాజ్ఞ సేయఁడు. మన మారాధింప వశ్యుఁడు కాక స్వతంత్రుఁడై యుండును. అట్టిదైవము నెట్లు లారాధింప శక్యమగును? విశాలాక్షీ! జననీజనకులు గురువును నీమూవురే మూఁడులోకములు. ఈమువ్వురిని బూజించిన ముల్లోకములను వశము చేసికొనవచ్చును. వీరికి సేవ చేసినఁ ద్రిలోకముల దేవతలను బూజించినఫలము కల్గును. కనుక నీపూజకంటెఁ బావనమైనది వేఱొకటిలేదు. కాఁబట్టియే నేను వీరలనే యారాధించుచున్నాఁడను. సీతా! పితృసేవ పరలోకమునొందుట కెట్లు

తోడ్పడి మేలు కలిగించునో యట్లు సత్యదానమానములు, పూర్ణదక్షిణలతోడియాగములు పరలోకప్రాప్తికిఁ దోడ్పడఁజాలవు. గురుసేవ చేయువారలకు స్వర్గము, ధనధాన్యములు, విద్య, పుత్త్రసుఖములు మఱేవిగాని కోరినఁ గలుగును. దాన సాధ్యము కాని దేదియుఁ గానరాదు. విరామము లేక తల్లిదండ్రులను బ్రీతితో సేవించుమహాత్ములు దేవగంధర్వగోలోకములను, మఱియు నితరములగు పుణ్యలోకములను బొంది క్రమముగ బ్రహ్మలోకమును జేరుదురు. స్వతంత్రుఁ డగునట్టితండ్రి సత్యధర్మములను దృఢముగా గ్రహించి నన్నే రీతి నాజ్ఞాపించునో యట్లే ప్రవర్తింపఁ గోరుచున్నాఁడను. అదియే శాశ్వతధర్మము. జానకీ! ఇంతదనుక నీభావము నాకు స్పష్టముగాఁ దెలియనందున దండకారణ్యములకు నిన్నుఁగొనిపోవ బుద్ధి నాకుఁ జనింపలేదు. నీవే యడవుల నుందునని చెప్పి నాతోడ రా నిశ్చయించు కొన్నావు. దాన నీసద్భావము నాకిప్పుడు స్పష్టమైనది. కనుక నిన్నుఁ దోడ్కొని పోవుదు.

అనవద్యాంగీ! హరిణాక్షీ! జానకీ! అరణ్యముల నన్నుఁ గూడియుండుటకు దైవమే నిన్నుఁబుట్టించెఁగదా. భీరువవయ్యు నాతోడరమ్ము. నీ కేభయము కలుగదు. అందు నాతో ధర్మముల నాచరించుచుందుము. భర్త ననుసరింపవలయునన్న నిశ్చయము నీకు నెంతయుఁ గలదు. ఇయ్యది మనయిరువురవంశములకుఁ దగినది, శుభమైనదియు నగు. ఇఁక జాగుసేయక వనవాసమునకుఁ దగిన కార్యముల నొనరింప నారంభింపుము. నీవిఁక లేకున్న నాకు స్వర్గముకూడ హితము కాదు. బ్రాహ్మణులకు వివిధరత్నములు, భిక్షుకులకు నీకుఁదోఁచినట్లు భోజనము నొసంగుము. మఱియు

నెవ్వ రెవ్వ రేదేది కోరుదురో యది వ్యర్థము చేయక వారల కొసంగుము. ఆలసింపకుము. త్వరపడవలయుంజుమీ. బ్రాహ్మణులకు దానమిచ్చిన పిదప సమూల్యాభరణములను, మేలగువస్త్రములను, వేడుకగా నాడుకొనుబొమ్మలను, మఱియుం గలవస్తువులను, పాన్పులను శిబికాదియానములను మనసుఖములను సంబంధించినవానిలో వేనిని గాని భృత్యుల కొసంగుము. జానకియుం దనయనుగమనమునకు రామమూర్తి సమ్మతించినందులకానందించి వెంటనే తదాజ్ఞానుసారము దానములు చేయ మొదలిడెను. కీర్తిమంతురాలగు నామహాదేవి భర్తయనుజ్ఞ ననుసరించి మహానందమున నిరర్థచింతల మాని ధార్మికులకు ధనములను రత్నములను సంతృప్తిగా దానము చేయ మొదలిడెను.

మహాశయులారా! ఈఘట్టము పూర్వసర్గములయందు నేవ్రాసినవిశేషార్థము సత్యమని దృఢపఱచుచున్నది. సీతారాములసంవాదము వారు మూలప్రకృతిపరమపురుషులనునర్థమును సిద్ధాంతము చేయుచున్నది. మఱియుం బతివ్రతాధర్మవిశేషముల వెలిపుచ్చుచున్నది. కావునం జక్కంగా విమర్శింపవలయును. దుర్మతాభిమానమును బాఱందోలినంగాని తత్త్వము తెలియ వలనుపడదు. ఈశ్వరానుగ్రహము దుర్మతావలంబకులకు దూరమగుచుండునని యెల్లరెఱింగినవిషయమే కదా.

"సా తముత్తమసంవిగ్నా సీతా విపులవక్షసం,
ప్రణయాచ్చాభిమానాచ్చ పరిచిక్షేప రాఘవమ్."

అని మూలము. తానెన్నిభంగులం బ్రార్థించినను శ్రీరామమూర్తి తనపట్టు వదలనట్లు నటించెను. కావున మహాప్రకృతి చేయం

దగు కార్యమునకుఁ దనయనుగమనము ప్రధానమని స్మృతికిం దగులఁజేయఁబూని యిట్లు పలుకుచున్నది. ఉత్తమసంవిగ్నా=ఉత్తమ కార్యమగు దుష్టశిక్షణపూర్వక ధర్మసంస్థాపనవిషయమున వడంకుచున్నదిరైని యని యర్థము. అనఁగాఁ ద్వరపడుచున్నదని భావము విపులవక్షసం=విశాలహృదయము గలవాని నని యర్థము. అనఁగా గొప్పమనస్సుగలవాఁడని భావము. ప్రణయాత్=విశేషనీతివలనను అనఁగా న్యాయమునందలి యాదరమువలన నని భావము. అభిమానాచ్చ=విశేషమర్యాద వలన నని యర్థము. పతివ్రతలకు నుపదేశింపఁదగుమర్యాద వలన నని తాత్పర్యము. పరిచిక్షేప=ప్రేరేపించెను; క్షిప్ప్రేరణే అని. చేయవలసినపను లనేకము లుండ వానికన్నింటికి నేనే మూలమయియుండ నన్నేల రావలదని యాలస్యము చేయుచు న్నావు. త్వరపడుమని హెచ్చరించెననియే యిటఁ గలసారము. అయోధ్యలో నిఁక మనము నిలువరాదు. విరాధాదులశాపవిముక్తికాలము సమీపించుచున్నది. మాటలతో నిఁకలాభము గలుగదు. పయనము సాగింతును. వేవేగ నా రాకకు సమ్మతింపుమని సర్వేశ్వరునకు భావికార్యముల నొనరింపఁ బురికొల్పె నని మన మెఱుంగందగు. భగవంతుని బ్రకృతి యేల ప్రోత్సహింపవలయు నను వారు కొందఱుందురు. సగుణుఁడనఁగా నర్థమేమి? ప్రకృతింగూడి జగత్కార్యకరణమునకుం బూనెననియే యర్థము. అపుడుకూడఁ బ్రకృతియే సర్వకార్యములఁ దత్సాన్నిధ్యమున నొనరించును. పరమేశ్వరుఁడు సాక్షిమాత్రుఁడై యుండును. ఈయర్థమునే శంకరభగవత్పాదులు

"జగత్సూతే ధాతా హరిరవతి రుద్రః క్షపయతే

తిరస్కుర్వన్నేతత్స్వమపి వపురీశ స్థిరయతి,
సదా పూర్వస్సర్వం తదిదమనుగృహ్ణాతి చ శివ
స్తవాజ్ఞామాలంబ్య క్షణచలితయోర్భ్రూలతికయోః." ౨౪

అనువాక్యరూపమునఁ దెలిపిరి. కనుకనే భగవంతు నిర్లిప్తుఁడగు భగవంతుని పురికొలిపెననియే యిటఁగల యర్థము చేసితిని. ఆప్రోత్సాహ మెట్టిదో యీ క్రిందిశ్లోకము తెలుపుచున్నది.

"కిం త్వామన్యత వైదేహః పితా మే మిథిలాధిపః,
రామ జామాతరం ప్రాప్య స్త్రియం పురుషవిగ్రహమ్." 3

అను శ్లోకార్థమునకు నెన్నియో యర్థములు వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిరి. ఇందు వ్రాయఁబడిన యర్థమును దానిసారము నెట్లు గ్రహింపఁదగునో యాపద్ధతిని వ్రాసెదను. తన్ను వనికిఁ దోడ్కొని పోలేదన్న కోపమున సీత రాముని నాక్షేపించుచున్నది. రామా! నీవేమో పురుషశ్రేష్ఠుఁడవని నన్ను నీకు భార్యగా నొసంగినవాఁడు కాని పురుషాకారము స్త్రీస్వభావము కలవాఁడని యెఱింగియుండిన నాతండ్రి నిన్ను నొసంగియుండఁడు. అనఁగా నడవులకు నన్నుఁ బిలుచుకొనిపోయిన నెన్నియో కష్టములు కలుగునన్న భయము గలవాఁడవైతివే. ఇది పురుషునకుఁ దగునా యని సీతభావము. ఇది కథననుసరించిన సామాన్యార్థము. ఈ గ్రంథమునఁ దెలుపఁబడిన విశేషార్థ మెది యనఁగా వినుఁడు.

"కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః,
లోకసంగ్రహ మేవాపి సంపశ్యన్ కర్తుమర్హసి." ౨౦. గీత 3 అధ్యా.

అన్న శ్రీకృష్ణోపదేశము ప్రకారము జనకచక్రవర్తి విదేహవంశ సంభూతుఁడు. ఆవంశమున జన్మించినవారు కర్మసిద్ధుల నెఱింగిన

జ్ఞానులు. మిథిలానగరము జ్ఞానుల కునికిపట్టు. ఆనగరమునకుఁ బ్రభువు. అనఁగా జ్ఞానులలో నుత్తముఁడు. అట్టి నాతండ్రి జనకచక్రవర్తి పురుషవిగ్రహముగల స్త్రీనిగా ననఁగా సగుణ బ్రహ్మమునుగా దలపోయఁడాయేమి? కన్యాదానకాలముననే నీవంటియల్లునిం గాంచి జ్ఞానధనుఁడగు నాతండ్రి మూలప్రకృతివశుఁడవని తెలియఁడనుకొనుచున్నావాయేమి? సకలకార్యములు స్త్రీమూలములుగా నీయవతారమున సాగించుచు సాక్షీమాత్రుఁడవై యుండు భగవంతుఁడవని యెఱుంగును. కనుకనే

"సహధర్మచరీ తవ. భద్రంతే పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా."

అని పలికినమాట మఱచితివా యేమి? ఈసీత నీకు సహధర్మచారిణి. మేలు నీకుం గలుగును. అనఁగా సకలధర్మకార్యములను నిన్నుఁగూడి యాచరించును. లోకమున సకలవిధములగుధర్మముల నిలుపును. దాన నీయవతారమునకు మేలు గలుగును. నిర్లిప్తుఁడవగు నీ కీభార్యవలన నేకష్టములును గలుగవు సుమీ. నిహాస్తమున నీమెహాస్తమును గ్రహింపుము. మన మిరువుర మొక్కటియే యన్నభావము గాంచుము. అనఁగా నీసీతకు నీకు భేదములేదు. అనఁగా నవినాభావసంబంధమే. అనికదా నాతండ్రి హెచ్చరించెను. అట్టిపలుకు నంగీకరించి నన్ను గ్రహించితివి. ఇపుడు నన్ను రావలదందువే యేల? నేను రాకయున్న వనముల నీవేమిచేయుదువు? సర్వము నామూలమునఁగదా కాఁదగును? అట్టి నన్ను రావలదనుచున్నావే? అని సీత ప్రశ్నించుచున్నది. ఇదియే గ్రహింపఁదగినవిశేషము. 'స్త్రియం పురుషవిగ్రహమ్.' ప్రకృతి కార్యార్థము పురుషాకార

మును దాల్చును. అనఁగా నేరూపమున నేకార్యము సాధింప వలయునో యారూపమును ధరించునని భావము. ప్రకృతి శబ్దము స్త్రీలింగము కాన స్త్రీయనరాదు. బ్రహ్మశబ్దము పరమాత్మ వాచకమైనపుడు నపుంసకలింగము. కానఁ బరమాత్మ షండుఁ డనరాదు. ఈమూఁడును గానివాఁడనియు మూఁడునైనవాఁ డనియు భావము.

"ఉపాసకానాం కార్యార్థం బ్రహ్మణో రూపకల్పనా."

అనుసూక్తి కలదు.

"స ఏవ వాసుదేవోఽయం సాక్షాత్పురుష ఉచ్యతే,

స్త్రీప్రాయమేత త్తత్సర్వం జగద్బ్రహ్మ పురస్సరమ్."

అను విష్ణుపురాణవచనము కలదు.

"సత్యం విధాతుం నిజభృత్యభాషితం

వ్యాప్తిం చ భూతేష్వఖిలేషు చాత్మనః,

అదృశ్యతాత్యద్భుతరూపముద్వహన్

స్తంభే సభాయాం న మృగం న మానుషం." స్కం ౭ అధ్యా ౮.

అను శ్రీభాగవతవచనము కలదు. వీనిం బరికింపఁగాఁ గార్యమునకుఁ దగినట్లు రూపమేకాని యీరూపము భగవంతునకు శాశ్వతముగా నుండునది లేదని స్పష్టమగును. భగవంతున కెట్లో తత్ప్రకృతికి నట్లే యని యెఱుంగందగు. ఈప్రమాణములననుసరించి మహామాయ పురుషాకృతింగొని రామనామమున వెలసి సీతారూపముగ జగములయాచారమును బాటింప నొప్పెనని భావము.

వాసుదేవోఽయం సాక్షాత్పురుషః = అనఁగా వైకుంఠ లోకవాసి యగునారాయణుఁడు. సర్వాంతర్యామి యగుభగ

వంతుఁడని యర్థము. వాసుదేవనారాయణశంకరాదినామము లెల్ల నాపరతత్త్వమునకుంజెల్లు. బ్రహ్మాపురస్సరంజగత్=అనఁగా బ్రహ్మదేవుఁడు లోనుగాఁగలవారెల్ల నామహాప్రకృతికి లోఁబడినవారని, విష్ణువు ప్రకృత్యతీతుఁడనియుఁ జెప్పునర్థము వాస్తవముకాదు. బ్రహ్మను జెప్పఁగనే తత్తుల్యులగు విష్ణుశంకరు లుపలక్షణవిధి గ్రహింపఁబడుదురు. విష్ణువు భగవంతుఁడన్న నౌనన వచ్చును. కాని బ్రహ్మశంకరు లావిష్ణువు కాదు. అన్న నిస్సీయనవలయును. ఆరూపములు తద్భిన్నములనఁగా నీవిష్ణువు భగవంతుఁడు కాకపోవలయును. ఎల్లరూపములు తానైనవాఁడే భగవంతుఁడు. ఏభక్తు లేరూపమున నేనామమునఁ బూజించినను సంతృప్తినొందువాఁడే పరమాత్మ. ఒక్కరూపము నొక్కపేరు నాతనికిఁ జెల్లదన్నను, బ్రియము కాదన్నను, భగవంతునకుఁ గలపరమాత్మత్వ మూడిపోవును. ఆదుర్వాదమున కేభక్తుఁడును బూనరాదుకదా 'పురుషవిగ్రహం స్త్రియం' అనఁగాఁ బురుషవిగ్రహముగల స్త్రీ ననునర్థముచెప్పిన బహువ్రీహిసమాసము కాన "విగ్రహామ్" అని యుండవలదా యని కొందఱందురు. అట్లుండవలయుననుట విధి కాదు. కొన్నితావుల నట్లుండ నక్కఱ లేదని ప్రయోగములు కనఁబడియెడిని "పురుషవిగ్రహమివ పరిదృశ్యమానాంస్త్రియమ్" అని యర్థము చెప్పవలయును. లేకున్నఁ బ్రాతీతికార్థముకూడఁ జెడును. కావునఁ బైవ్రాసినయర్థము సుసంగతమే యగును. దీనినుండి గ్రహింపఁదగుసార మేమనఁగా శ్రీరామచంద్రా! ఏల నన్నిట్లు పలుభంగుల రావలదని హెచ్చరించెదవు? కన్యాదానకాలమున ధర్మచర్యల యందు నిన్నుఁ గూడియుండ నిశ్చయింపఁబడితినిగదా. ఈవన

వాసము పిత్రువాక్యానుసారము చేయవలయుననియు, నదియే ధర్మమనియు బహుభంగుల జెప్పితివి కదా. అట్టి ధర్మమే యగు నేని నన్ను వదలి నీవెట్లు లాచరింతువు? నాతండ్రి శాసనము నన్ను విడనాడి నీ వేధర్మకార్యము చేయ గలవనియే. నీవు శక్తిమంతుం డవని నాతండ్రి తలంపలేదు. శక్తి నగు నన్ను గూడియే వనము లకుం బోవలయును. అని సీతయాడినమాటలు సుదాహరణ పూర్వకముగా శ్రీరామునకుం దెలిపినది మనము గ్రహింపం దగు. ఈభాగము మన కేనీతులను దెల్పును?

వివాహకాలమున చేయునియమములకు లోఁబడి భార్యను భర్త గ్రహించునో యానియమముల నెంతమాత్రము మీఱరాదు. సాధ్వియగుభార్యను వదలి యేధర్మకార్యములు చేయరాదు. చేసినచో నవి "అపత్నీకా క్రతవస్సర్వాః" న్యాయము ననుసరించి చేయనట్లే యగును. అగ్నిసాక్షికముగా సహధర్మచారిణి యని గ్రహించినభార్యల తోడ లేక ధర్మ కార్యము లొనరించిన

"యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః,
న స సిద్ధి మవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిమ్."

అన్న శ్రీకృష్ణవాక్యము ననుసరించి నిష్ఫలములగును. కావున భార్య సమ్మతము గొనక యేధర్మకార్యములను భర్త చేయ రాదు. సాధ్వియును భర్తయనుమతి మీఱి యేకార్యము చేయ రాదు. ఇరువురు సమ్మతించియే ధర్మకార్యములు చేయవల యును. తీర్థయాత్రాదికములు భార్య నింట వదలి పతి చేయ రాదు. ఈనీతుల నీభాగము బోధించునని మన మెఱుంగవల యును.

మఱియొక్క విశేష మిందుఁగలదు. రామ! పరంధాముఁడ వగు త్వా=నిన్ను, జామాతరమ్ = అల్లునిగా, ప్రాప్య=పడసి, (నాతండ్రియగు మిథిలాధిపతి) స్త్రియం = భార్యనుగుఱించి, పురుషవిగ్రహమ్ = పురుషునితోటికలహమును, అమన్యత కిం=తలంచెనా యేమి? అనఁగా నీయంతటివాఁ డల్లుఁడు కాఁగా నిఁక నామూలమున నీకొకపురుషునితోడ యుద్ధమగునని తలఁప లేదని భావము. దీనిచేఁ గొంతకాలమునకు నన్నుఁగూర్చి యుద్ధముసాగునే అని సీత హెచ్చరించెను. భగవత్సాన్నిధ్య బలమునఁగదా ప్రకృతి యెల్లకార్యముల నొనరించును. కావున నన్నువదలి నీవుపోయిన నేమి చేయఁగలవు? నామూలముగా యుద్ధము కావలసియుండఁగా వలదనుచున్నావే. అని సీత రామమూర్తికి స్మృతిగోచరమగునట్లు లొనరించెననియే తాత్ప ర్యము. రామమూర్తి మాయామానుషవిగ్రహుఁడు కాన నొకరు విషయమును దెలిపినఁగాని త్వరఁబూనఁడని మన మెఱుంగవలయును. సాక్షిమాత్రుఁడు నిర్లిప్తుఁడు నగుభగవం తుని దత్ప్రకృతి పురికొలుపు టుచితమే కదా.

"అనృతం బత లోకోఽయమజ్ఞానాద్యద్ధి వక్ష్యతి,
తేజో నాస్తి పరం రామే తపతీవ దివాకరే."

అని మూలము సీత లోకాపవాదమును నిరసించుచున్నది. మండుచుండు మార్తండునంబోలె నీయందు శ్రీరామా! తేజస్సు లేదని లోకము చెప్పుచుండును. అది యనృతమే. బత! అనునది లోకులంగూర్చిననింద. సూర్య తేజస్సుతో నీ తేజస్సును బోల్చువా రజ్ఞానులని భావము

"దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా,

యది భాస్సదృశీ సా స్యాద్భాసస్తస్య మహాత్మనః. ౧౨
తత్రైకస్థం జగత్కృత్స్నం ప్రవిభక్తమనేకధా,
అపశ్యద్దేవదేవస్య శరీరే పాండవస్తదా." ౧౩ గీత. ౧౧ అధ్యా.

అన్నగీతాశాస్త్రము ననుసరించి యనేకసూర్యు లొక్కసారి యుదయించిన నెట్టితేజస్సుండునో యట్టిదని సామాన్యబుద్ధి నిర్ణయింపఁదగినది భగవత్తేజస్సు. అట్టిదాని నొకసూర్యుని తేజస్సుతోఁ బోల్చుట యదికూడ లేదనుట యజ్ఞానముకదా. అయ్యో! లోక మెంతమూఢమైనదని సీత విచారించుచున్నది. అనఁగా నీదివ్యతేజస్సు లోక మెఱుంగదు. నే నెఱుంగుదును. అట్టి నీ వేల నన్ను రావలదందువో తెలియఁజాలకున్నదానను అని జానకి తనవిచారమును దెలిపెను. దీనిచే భగవంతుని తేజోరూపము లోకుల కెఱుంగఁదగనిగానిదనియు, జ్ఞానధనులకే యది యెఱుంగ సాధ్యమనియు సారము.

"కిం హి కృత్వా విషణ్ణస్త్వం కుతో వా భయమస్తి తే,
యత్పరిత్యక్తుకామస్త్వం మామనన్యపరాయణాం" ౫

అని మూలము. రామమూర్తిని సీత మఱియుఁ బరికొలుపుచున్నది. రామచంద్రా! ఏమి యీనటనము! ఏమి యీవింత భయము! లోకమున నకార్యము చేసినవారు విషణ్ణులు కావలయు. అశక్తులు భయంపడవలయును. ధర్మస్వరూపుఁడవగు నీకు విషాద మెక్కడిది? లయకాలమున సకలజగములను క్షణకాలమున భస్మముచేయు రుద్రరూపుఁడవగు నీకు భయ మేత్రోవ నుండి వచ్చును? ఛాయవలె నిన్నే యుడఁబాయని నన్నుఁ గాపాడఁజాల నను భీతిపొంద హేతు వేమో తెలియఁజాలక

యున్నాను. లోకవ్యామోహానవ్యాపార మింకఁ జాలును. అని సీత భావమని మనము గ్రహింపవలయును.

"ద్యుమత్సేనసుతం వీర, సత్యవంతమనువ్రతాం,
సావిత్రీమివ మాం విద్ధి త్వమాత్మవశవర్తినీం." ౬

అని మూలము. ఇందు సత్యవంతుని సావిత్రిని దృష్టాంతముగాఁ జెప్పుట లోకమునఁ బతివ్రతలవర్తనము బోధించుటకే యని యెఱుంగందగు.

"న త్వహం మనసాప్యన్యం ద్రష్టాస్మి త్వదృతేఽనఘ,
త్వయా రాఘవ గచ్ఛేయం యథాన్యా కులపాంసనీ. ౭
స్వయం తు భార్యాం కౌమారీం చిరమధ్యుషితాం సతీం,
శైలూష ఇవ మాం రామ పరేభ్యో దాతుమిచ్ఛసి." ౮

అని మూలము. సీత పతివ్రతల మర్యాదలఁ దెలుపుచున్నది. ఏస్త్రీ యితరుని బ్రీతిచేఁ గాచునో యామె కులపాంసిని యనం బడును.

"వ్యభిచారాత్తు భర్తుస్స్త్రీ లోకే ప్రాప్నోతి నిన్ద్యతాం,
సృగాలయోనిం చాప్నోతి పాపరోగైశ్చ పీడ్యతే. ౩౦
స్వాం ప్రసూతిం చరిత్రం చ కులమాత్మానమేవ చ,
స్వం చ ధర్మం ప్రయత్నేన జాయాం రక్షన్ హి రక్షతి." ౩

మను. ౯ అధ్యా.

అని మనుస్మృతి చెప్పినచొప్పునఁ గులగౌరవము భార్యాధీనము. ఆమర్యాద నెవ్వతుక నాశముచేయునో యాతన్వి కులపాంసిని యనంబడును. పితృభర్తృవంశముల రెండింటికి హానిగల్గించునని భావము. అనఁగా పుట్టినయింటికిఁ జొచ్చిన యింటికి మర్యాదామర్యాదలను దెచ్చునది స్త్రీయని తేలెడిని.

పతివ్రత ఉభయకులానందదాయిని యగు. దుర్వృత్తిగల స్త్రీ కులపాంసిని యగు. అట్టికులపాంసినివలె నిన్నుగని నేఁ బోవుదానఁగా నని సీత హెచ్చరించుచున్నది. మనస్సునఁగూడఁ గోరనని సీత పలికెను. శరీరదోషములకన్న మనోదోషము లెక్కుడుగఁ బరిగణింపఁదగినవని దీనిభావము. మనోవాక్కాయములచే శుద్ధ ప్రవర్తనముగల కాంతయే పతివ్రత యనఁబడును.

"విప్రియం న చ కర్తవ్యం భర్తుస్స్య కదాచన."

అని శ్రీరామమూర్తి యింతకుమునుపు పలికెను. దానికి బదులు సీత యుత్తరిఁ జెప్పుచున్నది. కౌమారీం = చిన్నవయస్సుననే పెండ్లియాడితిని. చిరమధ్యుషితాం = పండ్రెండుసంవత్సరములు నీచెంత నున్నదానను. భార్యాం = నీవు భరింపఁదగియున్న వాఁడవు. నేను భరింపఁదగినదానను. శైలూష ఇవ = భార్యవంక బ్రదుకువాఁడని సామాన్యార్థము. వేషధారియని విశేషార్థము. అట్టివానివలె నిట్టి నన్నితరుల కొప్పింపఁబూనెదవు. ఇది నీకుఁ దగదుసుమా యని కథానుసారమగు నర్థము. విశేషార్థమేమి? కౌమారీం = కుత్సితుల మరణము నొందింప నవతరించినదాన నని యెఱుంగుము. చిరమధ్యుషితాం = అఖండకాలము అనఁగాఁ బరిమితిలేని కాలము నీతోడ నున్నదానను. భార్యాం= నన్ను భరింపఁదగినవాఁడవు నీవే. అనఁగాఁ బరతత్త్వము నీవే. కనుకఁ దక్కినవారెల్ల నాచే భరింపఁదగినవారని భావము. స్వయంశైలూషః = నీవే వేషధారివి. భార్యాజీవనుఁడవు. అనఁగా నామూలముననే నీ బ్రదుకు విఖ్యాతిం గాంచును. నేను లేకున్న నీకు నామరూపము లెక్కడివి? నేను దోడ్పడిననే నీ వభివ్యక్తత్వము నొందుదువు. మామ్ = లక్ష్మీదేవిని అనఁగా

నీదైయైశ్వర్యము నేనే యని యర్థము. ఇట్టి నన్ను పరేభ్యో దాతుమిచ్ఛసి = శత్రువులుగా లోకదృష్టికిం దోఁచు రావణాది రాక్షసుల కీయఁదలఁచుచున్నావు. అనఁగా మానవవేషమును ధరించిననన్ను శత్రువులవలె నున్న రావణాదుల కొసంగి యావ్యాజమున ధర్మరక్షణము నొనరింపఁగోరుచున్నావు. అని కాఁగలసీతాపహరణ మిందు సూచితము. నీతియేమనఁగా తన్ననుసరించి వర్తించుసాధ్వి నితరులకడనుంచి తానే ధర్మకార్యము నిర్వహింప బ్రయత్నింపరాదనియే యీభాగమునుండి మనము గ్రహింపఁదగును.

"న దేవి తవ దుఃఖేన స్వర్గమప్యభిరోచయే,
న హి మేఽస్తి భయం కించిత్స్వయంభోరివ సర్వతః." ౨౭.

అని మూలము. స్వయంభుపుశబ్దము నారాయణపరమని గోవిందరాజులు, బ్రహ్మపరమని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి.

"స్వయంభోః నారాయణస్య న చతుర్ముఖస్య,
తస్య మధుకైటభాదిభ్యో భయసంభవాత్."

అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. మతావేశమున నిట్లు పలికిరి. నారాయణునకుఁ ద్రిపురాసురులవలన భయముకలిగెనని తలంపరైరి. కాన నిట స్వయంభువనఁగాఁ బరాత్పరుఁడగు భగవంతుఁడే యర్థము.

"మా తే వ్యథా మా చ విమూఢభావో
దృష్ట్వా రూపం ఘోర మీదృఙ్మమేదం,
వ్యపేతభీః ప్రీతమనాః పునస్త్వం
తదేవ మే రూపమిదం ప్రపశ్య." ౪౯. అధ్యా. ౧౧.

అన్నభగవద్వాక్యము ననుసరించి యితరులవలన భయమను

నది యెఱుంగనివాఁ డొక్కఁ భగవంతుఁడే కాని త్రిమూర్తులలో నెవ్వరు కాని యెఱుంగఁదగు. నా రాముఁడనఁగా నట్టి భగవంతుఁడే యందు గని యూహింపను లేదు. నారాయణశంకరాదినామము లాపరతత్త్వమునకుం గలవు. కావుననే "అకుతోభయః" అన్న ప్రసిద్ధి యొక్క-పరమేశ్వరునకుం గలదు. ఈభాగమున శ్రీరామమూర్తి తన సర్వేశ్వరత్వమును వెల్లడించుచున్నాఁడు. నాకెందును భయము లేదు.

"స్వయంభోక్త్రే సర్వతః కించిద్భయం నహి."

అని యన్వయక్రమము. భగవంతుఁడనగు నాకెవ్వరివలనను భయము కలుగదని సారము.

"తవ సర్వమభిప్రాయమవిజ్ఞాయ శుభాననే,
వాసం న రోచయేఽరణ్యే శక్తిమానపి రక్షణే. ౨౮
యత్సృష్టాసి మయా సార్ధం వనవాసాయ మైథిలి,
న విహాతుం మయా శక్యా కీర్తిరాత్మవతా యథా." ౨౯

అని మూలము. శ్రీరాముఁ డీభాగమునఁ దమయిరువురకుంగల సంబంధమును బ్రకృతిపురుషత్వమును దేటపఱచెను. నీయభిప్రాయమెల్ల నిట్టులని తెలియక యేను వనవాసము నిచ్చగింపనైతిని. రక్షింప శక్తిగలవాఁడనే. అనఁగా నేయే కార్యము లెట్టులెట్టులు చేయవలయునో యవి నీవలన వినఁగోరి వలదంటినని భావము. దీనిచే భగవంతుని నిర్లిప్తత్వము స్పష్టము.

"మైథిలి మయా సార్ధం వనవాసాయ సృష్టాసి.
యత్ యస్మాత్కారణాత్ అతః మయా విహాతుం న శక్యా."

అని యన్వయక్రమము. వనవాసముకొఱకే సృజింపఁబడితివి. కాన వదలశక్యమా? వనవాసమువలననే మనయవతారప్రయో

జనము తేటపడవలయును. కనుక నిన్నెట్లు వదలుదును? ఇట్లను టంజేసి ప్రకృతిపురుషుల కవినాభావసంబంధము స్థిరమయ్యెను.

"ఏష ధర్మస్తు సుశ్రోణి పితుర్మాతుశ్చ వశ్యతా,
అతశ్చ తం వ్యతిక్రమ్య నాహం జీవితుముత్సహే. ౩౨
అస్వాధీనం కథం దైవం ప్రకారైరభిరాధ్యతే.
స్వాధీనం సమతిక్రమ్య పితరం మాతరం గురుం. ౩౩
యత్రత్రయం తత్రత్రయో లోకాః పవిత్రం తత్సమం భువి,
నాన్యదస్తి శుభాపాంగే తేనేదమభిరాధ్యతే. ౩౪
న సత్యం దానమానౌ వా న యజ్ఞాశ్చాప్తదక్షిణాః,
తథా బలకరాస్సీతే యథా సేవా పితుర్హితా. ౩౫
స్వర్గో ధనం వా ధాన్యం వా విద్యాః పుత్రాస్సుఖాని చ,
గురువృత్త్యనురోధేన న కించిదపి దుర్లభం. ౩౬
దేవగంధర్వగోలోకాన్ బ్రహ్మలోకాంస్తథా నరాః,
ప్రాప్నువంతి మహాత్మానో మాతాపితృపరాయణాః. ౩౭
స మాం పితా యథా శాస్తి సత్యధర్మపథే స్థితః,
తథా వర్తితుమిచ్ఛామి స హి ధర్మస్సనాతనః." ౩౮

అని మూలము. ఇందు శ్రీరాముని ధర్మోపదేశము కలదు.

"ఆచార్యో బ్రహ్మణో మూర్తిః పితా మూర్తిః ప్రజాపతేః,
మాతా పృథివ్యా మూర్తిస్తు భ్రాతా స్వోమూర్తిరాత్మనః. ౨౨౬
తేషాం త్రయాణాం శుశ్రూషా పరమం తప ఉచ్యతే,
న తైరభ్యననుజ్ఞాతో ధర్మమన్యం సమాచరేత్. ౨౨౯
త ఏవ హి త్రయో లోకాస్త ఏవ త్రయ ఆశ్రమాః,
త ఏవ హి త్రయో వేదాస్త ఏవోక్తాస్త్రయోఽగ్నయః. ౨౩౦
త్రిష్వప్రమాద్యన్నేతేషు త్రీన్ లోకాన్ విజయేద్గృహీ,
దీప్యమానస్స్వవపుషా దేవవద్దివి మోదతే. ౨౩౨

ఇమం లోకం మాతృభక్త్యా పితృభక్త్యా తు మధ్యమమ్,
గురుశుశ్రూషయా త్వేవం బ్రహ్మలోకం సమశ్నుతే. ౨౩౩

సర్వే తస్యాదృతా ధర్మా యస్యైతే త్రయ ఆదృతాః,
అనాదృతాస్తు యస్యైతే సర్వాస్తస్యాఫలాః క్రియాః. ౨౩౪

త్రిష్వేతేష్వితి కృత్యం హి పురుషస్య సమాప్యతే,
ఏష ధర్మః పరస్సాక్షాదుపధర్మోఽన్య ఉచ్యతే." ౨౩౭

మను. ౨ అధ్యా.

అను నీమనుస్మృతిభావమే రామాయణమునఁ గలదు. అప్రత్యక్షముగా నుండుదైవము నారాధింపుటకంటెఁ బ్రత్యక్షముగా నుండుపితరుల నారాధించు టుత్తమము. అనఁగాఁ దనమేలు మేలుగోరి సర్వవిధములఁ గాపాడు తల్లిదండ్రుల నారాధింపక యున్నఁ దక్కినయారాధనములు నిష్ఫలములని భావము. మనుస్మృతియు నీయభిప్రాయమునే సిద్ధాంతీకరించినది. మాతాపితృశుశ్రూషయే పరమధర్మమని శ్రీరామమూర్తి సిద్ధాంతము. సత్యదానమానయజ్ఞాదులు పరలోకప్రాప్తికిఁ దల్లిదండ్రులసేవ యెట్టిసాయము చేయునో యట్లు సాయపడఁజాలవని భావము. అనఁగాఁ దల్లిదండ్రుల సేవింపనివాఁడు చేయు నితర ధర్మములు వ్యాజప్రధానములని తాత్పర్యము. ఇప్పట్టున నొక విషయము తేలెడిని. శ్రీభాగవతమున గోలోకము ప్రస్తావమే లేదనియు శ్రీకృష్ణుఁడు గోలోకవాసి యన్నమాట ప్రమాణము కాదనియు రాధ లేదనియుఁ గొందఱు మధ్వవైష్ణవులు వాదింతురు. గోలోకమున్నయట్లు శ్రీరామమూర్తియే తెల్పెను. గోలోకమున్నదని తెల్పుపురాణములే ప్రమాణములే కావని.

కొందఱిమతము. వారు శ్రీరామోక్తి తుచ్ఛమందురో లేక ప్రమాణమందురో యెఱుంగరాదు. మనకు హితముకాని విషయమంతయు నప్రమాణమే యనుట యల్పబుద్ధులస్వభావమని మన మెఱింగిన వారిదుర్వాదముల వినునంతటి దుష్కర్మము తొలంగును. పితరులశాసనము సనాతనధర్మమని శ్రీరామోపదేశసారము.

ఈభాగమునుండి మన మెఱుంగఁదగినచరిత్ర మేది? త్రేతాయుగము కొసభాగమున మానవులు దేవతాంతరముల నారాధించుచుఁ బమవిధియగు మాతాపితృశుశ్రూషల మానిరి. స్వధర్మముల మాని పరధర్మముల నాచరించువారే మెండుగ నుండిరి. తల్లిదండ్రులయాజ్ఞ సాధారణధర్మమనికూడఁ బరిగణింపఁబడక యుండెను. దానంజేసి యుపధర్మములే ప్రధానములై ప్రధానధర్మము లుపధర్మములుగా మార్పునొందెను. మఱియుఁ దల్లిదండ్రులశాసనమునందుఁ బ్రధానమేది? అనువిషయమున భేదాభిప్రాయము లుండెను. ధర్మసూక్ష్మము లివియని నిర్ధారణ మొనర్చువారు లేకయుండిరి. తోఁచినధర్మములెల్లఁ బ్రధానములని పొగడువారు పెక్కండ్రుండిరి. అట్టి యిక్కట్టుకాలమున నీధర్మసందేహములఁ దీర్ప శ్రీరామమూర్తి యవతరించి యీసందేహములఁ దీర్చెను. అందు తల్లిదండ్రులయం దెవ్వరియాజ్ఞ ప్రధానమనువిషయ మింతదనుక శ్రీరామోపదేశమునను దత్ప్రవర్తనమునను దేటపడియెను. అను నీచరిత్రవిషయము మన మూహింపవచ్చును.

"సా హి సృష్టానవద్యాంగీ వనాయ మదిరేక్షణే,
అనుగచ్ఛస్వ మాం భీరు సహధర్మచరీ భవ. ౪౦

సర్వథా సదృశం సీతే మమ స్వస్య కులస్య చ,
వ్యవసాయమతిక్రాంతా కాంతే త్వమతిశోభనం. ౪౧
ఆరభస్వ శుభశ్రోణి వనవాసక్షమాః క్రియాః,
నేదానీం త్వదృతే సీతే స్వర్గోఽపి మమ రోచతే." ౪౨

అని మూలము. శ్రీరాముఁ డిందు స్వాభిప్రాయమును సిద్ధాంతము చేయుచున్నాఁడు. 'అనవద్యాంగి' అనునది అయోనిజత్వమును 'మమ రక్షణే' యనునది నిరోధాది దానప్రవృత్తిని 'భీరు' అనునది యనుగమనప్రయోజనమును 'సహధర్మచరీ భవ' అనునది అవినాభావసంబంధమును సూచించుచున్నవి. వనములకు నన్నుఁ గూడి రావలయునన్న ప్రయత్నము నీకు గట్టిగాఁ గలిగినదే. ఇది నీకులమునకు నాకులమునకు సదృశమైనది. ఇది యత్యంత శుభదాయకము. అనఁగా మనయిరువురజన్మములకు నర్హము. ఈప్రయత్నము నీవు చేయక యుందే యుండ నంగీకరించియున్న మనపుట్టుక నిష్ఫలమే యగునని భావము. కావున నీప్రయత్నము జగన్మంగళదాయకమనియే సారము. సీతా ప్రోత్సాహమున రామమూర్తియుఁ ద్వరపడుచున్నాఁడు. వనవాసమునకు ననుకూలములగు కార్యముల నారంభింపుము. ఇత్తఱి నీవు లేకున్న స్వర్గముకూడ నాకు నిష్టపడదు. అనఁగా

"సంతుష్టో భార్యయా భర్తా భర్త్రా భార్యా తథైవ చ,
యస్మిన్నేవ కులే నిత్యం కల్యాణం తత్ర వై ధ్రువం. ౬౦
స్త్రియాం తు రోచమానాయాం సర్వం తద్రోచతే కులం,
తస్యాం త్వరోచమానాయాం సర్వమేవ న రోచతే." ౬౨

మను. ౩ అధ్యా.

అను నీమనుస్మృతిప్రమాణముల ననుసరించి పతి ననుసరించు

భార్యయు, భార్యనానందింపఁజేయుభర్తయుఁ గుదిరిననే సంతోషము, కార్యసాధనము కల్గును. ఇపుడు సీత రాకమాననని పట్టుపట్టెను. రామమూర్తి రానంగీకరించెను. ఇపుడేకదా రామావతారప్రయోజనము లోకములకుఁ గల్గించునవకాశము కలిగెను. కావున రామచంద్రుఁ డానందించి వనవాసమునకుఁ బోవుటకు జేయఁదగు కార్యముల నారంభింపుమని యనుమతి నొసంగెను.

లోకమున నెవ్వారుకాని యొకమహాకార్యమునకుం బూనినయెడల ముందు త్యాగబుద్ధి గలిగియుండవలయును. మనోబలము గలుగుట కయ్యది ప్రధానము. "త్యాగాయ సంభృతార్థానామ్" అని కాళిదాసు తెల్పెను. స్వార్థత్యాగము చేసినఁగాని మనోమాలిన్యములు తొలఁగవు. మనస్సు నిర్మలముగనుండినఁగాని ధర్మము తోడ్పడదు. అది తోడ్పడినఁగాని కార్యసిద్ధి గలుగదు.

"ధర్మ ఏవ హతో హంతి ధర్మో రక్షతి రక్షితః,
తస్మాద్ధర్మో న హంతవ్యో మా నో ధర్మో హతోఽవధీత్." ౧౫
మను. ౮ అధ్యా.

అని మనుస్మృతి తెల్పుచున్నది.

"యదా వినియతం చిత్తమాత్మన్యేవావతిష్ఠతే,
నిస్స్పృహస్సర్వకామేభ్యో యుక్త ఇత్యుచ్యతే తదా."

అన్నగీతావాక్యముకూడఁ బైయర్థమునే దృఢపఱచుచున్నది.

"మనః ప్రసాదస్సౌమ్యత్వం మౌనమాత్మవినిగ్రహః,
భావసంశుద్ధిరిత్యేతత్తపో మానసముచ్యతే. ౧౬
శ్రద్ధయా పరయా తప్తం తపస్తత్త్రివిధం నరైః,

అఫలాకాంక్షిభిర్యుక్తైస్సాత్త్వికం పరిచక్షతే." ౧౭ గీ. ౧౭ అధ్యా. అన్న యీ శ్రీకృష్ణవాక్యములు పైని వ్రాసినభావమునే సిద్ధాంతము చేయుచున్నవి. సీతారాములు ధర్మాభివృద్ధికొఱకు నవతరించిరి. అధర్మము నడంపవలయును. అనఁగా నధర్మమార్గప్రవర్తకుల రూపడంచినఁగాని ధర్మమార్గము నవలంబించినవారలకు మేలు లేదు. కావున నధర్మము వృద్ధియగునట్లు చేయు దానవులను సంహరింపవలయును. ఆకార్యమునిర్వహింపఁబూని దానికొఱకు మనస్సును నిర్మలమగునట్లు చేయఁ బ్రయత్నించిరని భావము. భగవంతునకుఁ గూడఁ బ్రయత్నింపవలసినయవసరము కల్గినాయని ప్రశ్నింపరాదు. లోకుల కిట్టిపని తెల్పుటకే శ్రీరామమూర్తి సీతాదేవికి వనవాసమునకు యోగ్యములగుక్రియల నొనరింపుమని యాజ్ఞాపించెను. కావున మన మీవిషయము నుండి పైవ్రాసినయట్లు మహాకార్యమును సాధింపఁబూనునపుడు ముందుగాఁ ద్యాగబుద్ధిని సంపాదించుకొనవలయును. అదియే మానసతప స్సనఁబడును. తపోబలములేక యేకార్యమును సాధింపరాదు. ఇన్నింటికిం బ్రధానము మనస్సుగదా. దానిని లోఁబఱచుకొనుటకే యిన్నితపస్సులని సారాంశము. అవి కర్మాధీనమై, కొందఱకు సులభసాధ్యమై, కొందఱకుఁ గష్టసాధ్యమై, మఱికొందఱకుఁ దుర్లభమై యుండును. ఆవిషయ మాతని ప్రవృత్తి ననుసరించి యూహింపఁ దగియుండును. కర్మసిద్ధాంతమే యీభాగము మనకు స్పష్టముగా బోధించునని యెఱుంగవలయును.

"బ్రాహ్మణేభ్యశ్చ రత్నాని భిక్షుకేభ్యశ్చ భోజనం,
దేహి చాశంసమానేభ్య స్సంత్వరస్వ చ మా చిరం. ౪౩

... ...

దేహి స్వభృత్యవర్గస్య బ్రాహ్మణానామనంతరం." ౪౫

అని మూలము. ఇది దానలక్షణమును బాత్రాపాత్రవివేకమును దెలుపుచున్నది. రత్నములనఁగా నమూల్యవస్తువు లర్థమని కొందఱిమతము. భిక్షుకులనఁగా సంసారమును ద్యజించిన సన్న్యాసులు. వారికి ధన మీయరాదనియు నట్లొసంగిన నది పాపహేతువనియు స్మృతి తెలుపుచున్నది.

"అధ్యాత్మరతిరాసీనో నిరపేక్షో నిరామిషః,
ఆత్మనైవ సహాయేన సుఖార్థీ విచరేదిహ." ౪౯ మను. ౬ అధ్యా.

అన్న యుత్తమధర్మము మనుస్మృతి తెలుపుచున్నది. కావున యతులకు ధనమీయక యన్నముమాత్రమే పెట్టవలయునని యేర్పడుచున్నది. 'బ్రాహ్మణానామనంతరమ్' తొలుత బ్రాహ్మణులకు నొసంగి పిదప సేవకులకు మన మనుభవించు నమూల్యవస్తువులగు శయ్యాభూషణాదుల నొసంగుమని శ్రీరామమూర్తి భార్యకుం దెల్పెను. మతధర్మములఁ బాటింపవలయునని మన కీభాగము తెల్పుచున్నది. శ్రీరామచంద్రుని కాలమున నందఱు బ్రాహ్మణులు వేదాభ్యాసముచేయుచుఁ దదుక్తక్రియల నిర్వర్తించువారుగాన నట్టిసమ్మానమునకుఁ బాత్రులైరని తేలెడిని.

మహానుభావులారా! ఈసీతారామసంభాషణము మనకు వారియవతారతత్త్వమును దెలుపుచున్నది. వారు ప్రకృతిపురుషులనియుఁ, ద్రిమూర్తులలో నొక్కరగు విష్ణుమూర్తియుఁ దత్పత్నియగు లక్ష్మియుఁ గారనియు, ధర్మరక్షణమునకుగా నవతరించిరనియు మన కీసంభాషణము తేటపఱచుచున్నది. ఇఁకఁ గథాభాగమే ప్రధానముగా నుండును. ఈభాగమునుండి తత్త్వము నిశ్చయించుకొని తరువాతఁ గథను బఠించిన రామా

యణము సర్గము చక్కఁగా బోధపడును. కేవల కథాసారము నెఱింగినంతనే విశేషలాభము లేదు. మహాత్మ వాల్మీకి యం దందుఁదెలిపినధర్మములను మన మెఱుంగవలయును. సదాచార ములను నీతులను రాజధర్మముల నెఱుంగవలయును. ఈవిషయ ములను దెలిసికొని తదుక్తప్రకార మారాధించి భగవంతుని దయకుఁ బాత్రులము కావలయును. అధ్యాత్మ రామాయణము నుండి యీభాగమున వ్రాయఁగలవిశేషములు లేవు. ఇఁకఁ దరు వాతికథను బఠింతము.

రామలక్ష్మణసంవాదము.

* లక్ష్మణుఁడు కౌసల్యయంతఃపురమునుండి మునుపే వచ్చియున్నవాఁడు. కనుక నాసంభాషణము నాలకించి రాముఁడు సీతాదేవిని దోడ్కొనిపోవుటకే యింతకష్టముఁబడిన సమ్మతిం చెనుగదా. ఇఁక నావిషయమై యంగీకరించునా, నాగతి యేమి? అని విచారించి వగ పెల్లునఁ దొరఁగుకన్నీటిధారలు దృష్టిని నిరోధింపఁగాఁ బట్టరానిదుఃఖమున మహాయశస్కుఁడుగాన శ్రీరామపాదములను గట్టిగాఁబట్టుకొని సీత నుద్దేశించియు మహావ్రతుఁడు రాఘవు నుద్దేశించియు నిట్లు పలికెను. రామ భద్రా! వనముల కరుగ నిచ్చగింతువేని మృగములు వనగజ ములు నిండియుండుటంజేసి నేను జాపమును ధరించి నీకు ముందుగాఁ బోవుదును. అందులకై నిన్ననుసరించి వచ్చెదను. నీవు నన్నుంగూడి మృగపతులనినాదములు చెలరేఁగువన ములఁ దిరుగవచ్చును. నీవు చెంతలేకున్న స్వర్గముగాని దేవ త్వముగాని నేనొల్లను. త్రిలోకములఁ గల యైశ్వర్యముగూడ

* ఈభాగము ముప్పదియొకఁటవసర్గమునఁ గలదు.

నాకు వలదు. వనగమనమునఁగల నిశ్చయమున లక్ష్మణుఁ డిట్లు పలుకఁగా విని రామమూర్తి మెల్లగ వత్సా! నీ విందుండుము. వనములకు రావలదనెను. లక్ష్మణుండు మరల నిట్లు పలికెను.

అన్నా! నాయనుగమనమునకు మున్నే నీ వనుమతించితివి. ఇపుడు నన్ను రావలదనుచున్నావే; ఏల? నిర్దోషుఁడవగు నో శ్రీరామా! నిన్నుంగూడి నేను రాఁ గోరుచుండఁగా వలదనఁ గారణమేమి? దానిం దెలిసికొనఁ గోరుచున్నాఁడను. నే నేయపరాధము నిపుడు చేసితినో యనుసందియము మదిఁ గలదు. దానిందీర్పుము. అని ప్రశ్నింపఁగా మహాతేజుఁడగు రామచంద్రుఁడు ముకుళితహస్తుఁడై యుండి తనకంటె ముందుగా నడవికింబోవ నిశ్చయించుకొనియున్న వీరుని దమ్ముని బిలుచుకొని పొమ్మని వేఁడుచున్న భక్తునిం గని యిట్లు పలికెను. సౌమిత్రీ! నీకు నాయందుఁ బ్రీతి మెండుగఁ గలదు. ధర్మాసక్తుఁడవని వీరుఁడవని సన్మార్గవర్తనుఁడవని ప్రియుఁడవని ప్రాణతుల్యుఁడవని వశ్యుఁడవని సఖుఁడవని సోదరుఁడవని నేనెఱుంగుదు. ఇట్టి నీవు నాతోడవత్తువేని యన్నివిధములఁ దోడ్పడంజాలుదువు. నీరాక నాకు నెంతో సౌఖ్యము.

వత్సా! నీవు నాతోడ వత్తువేని కౌసల్యాసుమిత్రల నిందరయువారెవ్వరు? ఆకార్యముకొఱకే రావలదంటిని. అప్పుడు నీరాకకు సమ్మతించుట యాకాలమున కనుకూలముగా నిన్నాదరించుటకేకాని వేఱు గాదు. తండ్రియే వారిని బోషించును. నేనేల? అందువేమో పర్జన్యుఁడు భూమిపై వర్షించునట్లు తనవారివాంఛలన్నియు ఫలింపఁజేయురాజు కైకకు లోఁబడి కామవశుఁడై తపించుచున్నాఁడుకదా. అతఁ డెట్లు వారిని

భరింపఁజాలును? అశ్వపతితనయ యగు కైక యీ రాజ్యమెల్లఁ జేకొన్న మీఁదట నగలఁ బొగులు సవతుల కేమాత్రమైన మేలు చేయఁగలదా? భరతుఁ డుండుఁగదా. తల్లుల కేమి లోపముం డును? అనెదవేమో. అతఁడు గూడ రాజ్యప్రాప్త్యనంతరము తల్లిమాటలకే లోఁబడి వర్తింపఁగలవాఁడు. కాన నగలఁగుం దు మనతల్లులఁ దలంచునా? నావలన నేమి లాభము తల్లుల కుం గలుగును? అని ప్రశ్నింతువేమో! నీవిందే యుండి రాజా నుగ్రహము నార్జించి పూజ్యరాండ్రగు తల్లులఁ బోషింప వచ్చును. వీనికి బదులు పలుకఁగనుము. నే నేమని చెప్పెదనో యుక్త చేయుము.

వత్సా! నన్నే సేవింపఁగోరుదువని యెఱుంగుదుఁజుమీ. ధర్మవేత్తవు. నా చెప్పినరీతి నాచరింతువేని నాయందు నీకున్న భక్తి మిక్కిలి స్పష్టమగును. మాతృసేవ ధర్మములయం దుత్త మము. అదియుఁ గల్గును. ఇట్టి కార్యమున రఘువంశజనితులం దఱు నానందింతురు. కాన నాకొఱకు నీ విందుండుము. మనము లేకయున్నఁ దల్లులకు మనస్సుఖ మెంతమాత్రము కలుగదు సుమా. వాగ్విశారదుఁ డగు రామమూర్తి పలుకఁగా వాక్య విశారదుఁ డగు సౌమిత్రి హితముగా నన్న పలికినది విని యిట్లు బదులు పల్కెను శ్రీరామా! వీరుఁడవు. నీ ప్రతాపమునకు భయంపడి భరతుఁడు కౌసల్యాసుమిత్రలను చక్కఁగాఁ బోషింపఁగలఁడు. నిస్సంశయము. కౌసల్యను సేవించి జీవించు వారే తదనుగ్రహమున ననేకగ్రామములను సంపాదించి యున్నారు. అట్టి తల్లి నావంటివారి నెందఱినేఁ బోషింపఁజాలును. కాన మహాకీర్తిమంతురాలగు కౌసల్య నన్ను, సుమిత్రను,

మఱియు నస్మాదృశుల నెందఱనో బోషింప సమర్థుఁడ వౌదువు. నన్నుఁ గావింపుము. దాన ధర్మహాని లేదు. నేను కృతార్థుఁడనగుదును. వనములఫలములు మొదలగువానిం దెచ్చియిచ్చుటంజేసి నీకుఁ బ్రయోజనము కలదు. శరశరాసనములు పట్టుకొని గడ్డపాఱ గంపను దీసికొని ముందుగాఁ ద్రోవ చూపుచుఁ బోవుదును. ప్రతిదినము ఫలమూలాది మున్యాహారములను దెచ్చి యిచ్చుచుందును. ఈసేవ చేయుభాగ్యము నాకుఁ బ్రసాదింపుము. రామా! సీతంగూడి నీవు శైలసానువుల యందు విహరింపవచ్చును. నీవు మేలుకొనియుండుతఱి నిద్రించుసమయమునను గాపుగా నెల్లకార్యములను జేయుచుందును.

అని లక్ష్మణుఁడు పలుకఁగా రాముఁ డానందించి సౌమిత్రీ! అది నీవూన్కియేని నీవిపుడేపోయి నీమిత్రులకుం దెల్పి యనుమతింగొని రమ్ము. జనకచక్రవర్తియాగమునందు వరుణదేవుఁడు భయంకరములగు దివ్యచాపములు రెండు, నభేద్యకవచములు రెండు, నక్షయబాణతూణీరములు, బంగరురంగుపూసి సూర్యదీప్తిగలిగి వెలయు రెండుఖడ్గములు తానై మనకు నొసంగెను గదా. వీని నేను బూజించి యాచార్యుఁడగు వసిష్ఠమునియింట నుంచితిని. నీవు వానిం గైకొని త్వరగా రమ్ము లక్ష్మణుం డాపలుకుల నాలించి వెడలి మిత్రులయనుమతి నొంది కుల గురువు నింటికిం బోయి యాయాయుధములను గైకొని వచ్చెను. పూజింపఁబడుచున్న యాయాయుధముల రామభద్రునకు గనఁబఱచెను. ధీరుఁడు రాముఁడు వానిందీసికొనివచ్చిన తమ్మునిం జూచి సంతసమున సౌమ్యా! నీరాకకై వేచియుంటిని. సకాల

మునకే వచ్చితివి. పరంతపా! నిన్నుఁగూడి సాధనమంతయుఁ దపస్వులకు బ్రాహ్మణులకు నీఁగోరెదను. విప్రవరులు నన్నా శ్రయించియున్నారు. అట్టివారలకు సాధనము వలసిన ట్లియ్యఁ గోరెద. నీవరిగి బ్రాహ్మణవర్యులను మునిపతి యగువసిష్ఠుని సుతుని సుయజ్ఞునిమాత్రము పిలుచుకొనిరమ్ము. సుయజ్ఞుని విప్రవరులను బూజించి యరణ్యమునకుంబోయెద నని యుత్తరువు చేసెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమునఁ గొలఁదివిషయములే విమర్శనార్హములు గలవు. వాని నాలకింపుఁడు.

"స భ్రాతుశ్చరణౌ గాఢం నిపీడ్య రఘునందనః,
సీతామువాచాతియశా రాఘవం చ మహావ్రతం."

అని మూలము. ఇందుఁ బ్రతీతికార్థము స్పష్టము. విశేషార్థ మేమనఁగా నాలకింపుఁడు.

"అతియశాః రఘునందనః సః భ్రాతుశ్చరణౌ గాఢం నిపీడ్య సీతాం మహావ్రతం రాఘవం చ ఉవాచ."

అని యన్వయక్రమము. మహాయశాః, గొప్పయశస్సుగల సౌమిత్రి యని యర్థము. సీతారాములు ప్రయాణము సాగింప నున్నారని యతఁ డెఱుఁగును. సీతను రాఘవునిగుఱించి యిట్లు పలికెనని భావము. సీత యనుపదప్రయోగమును బరికించి శరణాగతి యిందు బ్రతిపాదితమని వ్రాసిరి. ఇవువురిదయను సంపాదింపఁగోరియే సౌమిత్రి పలికెను. సీత వలదన్నను రాముఁడు వలదన్నను దనప్రయాణము నిలిచిపోవునని తెలిసికొని లక్ష్మ ణుఁడు వారిరువురనుగుఱించి యిట్లు ప్రార్థించెననుట సమంజస మగునర్థము. సీతాశబ్దము తొలుత నున్నందునఁ గాఁబోలు

నేవేవో భావములు కనఁబఱచుచు వ్రాసిరి. ఇట్టివారు ప్రకృత్యుపాసనము పనికిరాదందురు. ఏటికో? శాక్తమనఁగా నట్టివారలకే తలనొప్పి. భగవత్కారుణ్యాఫలము లక్ష్మీమూలకముగా లభించు నన్నవారే శాక్తమనఁగా భయంపడుదురు. లక్ష్మణుఁ డడిగినట్లే సీతయు రాము నడిగెను. అది శరణాగతి కాదు కాఁబోలు. ఔరా! వ్యర్థమతాభిమానము!!

కొందఱు మధ్యవైష్ణవులు కుటుంభరులై ధనము నార్జింపఁగోరి, శరణాగతి ప్రధానమనియుఁ, గర్మముల నాచరించుట సంసారహేతువనియు నుపదేశించుచు, నేదోమంత్రము నుపదేశించుచు, నూర్ధ్వపుండ్రధారణముచేయనిచో భగవదనుగ్రహము లభింపదనియుఁ, గలధనమెల్ల నాచార్యాధీనమొనరించి కైంకర్యము చేయుచుండవలయుననియు శిష్యుల కుపదేశింతురు. దీనిఫలము శిష్యులు కర్మభ్రష్టులగుటయు, నాచార్యునకు ధనము చేకూరుటయు నగు. బాహ్యచిహ్నములు ప్రధానములుకావనియు, నయ్యవి కేవలమూఢులకుఁ దొలుత నించుక భక్తిని గల్పింపఁ దోడ్పడుననియుఁ, దరువాత నవి నిరర్థకములే యనియు శాస్త్రము లుద్ఘోషించును. ఊర్ధ్వపుండ్రత్రిపుండ్రాదులు ధరింపనివారిని భగవంతుఁడు ప్రేమింపఁడనువాదము తుచ్ఛతమము. భగవంతుఁడు నిర్మలమగుమనస్సును బరికించి ప్రేమించును. బాహ్యచిహ్నములను జూడఁడు. అయ్యవియే ప్రధానములనువారు పామరులలో శిరోమణు లనవచ్చును. వారిమోసపుమాటలకు లొంగి ధనము పోఁగొట్టుకొనరాదు. వారిం గూర్చియే

"అనేకగురవస్సంతి శిష్యవిత్తాపహారకాః."

అని సిద్ధులు వచించిరి. ఊర్ధ్వపుండ్రము లేక భగవన్మంత్రము జపింపరాదనుట పేలవము. సిద్ధ యూర్ధ్వపుండ్ర త్రిపుండ్ర ధారణము మత మిడియని భేటవాసం గల్పించిరి. నామము లివ్వానివలనఁ దృప్తిఁ బొందుదురు. భక్తిబీజము నది మొలకెత్తఁ బుట్టింపఁ దోడ్పడు నన వచ్చునేమో. అదియే ప్రధానమని దానినే పరమేశ్వరుఁడు తృప్తిపడునని వచించువారు జగద్వంచకులను బిరుదమున కెంతేనిఁ బాత్రులు.

ప్రకృతవిషయ మేమనఁగా సీతారాములు అరణ్యమునకుఁ బోవ నిశ్చయించిరని లక్ష్మణుఁ డెఱింగినవాఁడు కావున, వారిని పురను దల్లిదండ్రులనుగా భావించువాఁడు కావున, నాం దెవ్వరిష్ట పడకపోవుదురో తనవనగమున మూగిపోవునో యనుసంశయము కలుగ, సీతారాములను బ్రార్థించె ననునదియే యిటఁగల సారము. ఉపాసకుఁడు సగుణము నుపాసింప నర్హుఁడు కావునఁ, ప్రకృత్యతీతమగు మహాతత్త్వము మనోదుర్గమమగుటఁ, దొలుత వ్యక్తి నిచ్ఛానుసారము కల్పించుకొని మనోవీథి నెలకొల్పి దానిం దిలకించుచు ధ్యానించును. అయ్యది సిద్ధింప నవ్వలఁ గేవల తేజోరూపముగా నాపరతత్త్వమును భావింపవలయును. ప్రకృతియు నం దిమిడియే యుండును ఇదియే యీభాగమున మనము తెలిసికొనఁదగు విషయసారము.

"న దేవలోకాక్రమణం నామరత్వమహం వృణే,
ఐశ్వర్యం వాపి లోకానాం కామయే న త్వయా వినా."

అని మూలము. దీనినుండి మన మేమి గ్రహింపవలయును? భక్తుఁ డుపాస్యదేవతను ధ్యానించునపుడు తత్కరుణ తప్ప మఱేకోరికను స్మరింపరాదు. స్వర్గాదిసుఖములు బంధహేతు

వులు. దేవత్వముకూడ నట్టిదే. కావున నిష్టదేవతానుగ్రహము మాత్రమే కోరవలయును. అదిమాత్రము వాంఛకాదా యని ప్రశ్నింపరాదు. "అభావధర్మానాద్వైతం నిఘ్నంతి" అన్నపరి భాష యందఱెఱుంగుదురుకదా. అట్లే భగవత్కారుణ్యము నని యెఱుంగవలయును.

"కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన,
మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి. ౪౭
యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే. ౪౮
దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ,
బుద్ధౌ శరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః. ౪౯
బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే,
తస్మాద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలం. ౫౦
కర్మజం బుద్ధియుక్తాహి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః,
జన్మబంధవినిర్ముక్తాః పదం గచ్ఛంత్యనామయం." ౫౧ గీత. ౨ అధ్యా.

అనుభగవద్గీతావాక్యములు పైనివ్రాసినవిషయము సిద్ధాంతీకరించుచున్నవి.

"కురుష్వ మామనుచరం వైధర్మ్యం నేహ విద్యతే,
కృతార్థోఽహం భవిష్యామి తవ చార్థః ప్రకల్ప్యతే." ౨౨

అని మూలము. దీనికెంతయోరీతుల నర్థములు చెప్పఁబడినవి. శాఖాచంక్రమణన్యాయమున కవి తగినయుదాహరణము లన నచ్చును. కాని యవి వ్యర్థము లనరాదు. అహంకారము తొలఁగింప నవి సాధనములే యగును. విశేషమేమని మన యూహితము. "మా మనుచరం కురుష్వ" నిన్ను ననుసరించి వనముల

సంచరించువానిగా నంగీకరింపుము. "ఇహ వై ధర్మ్యం న విద్యతే" ఇందు ధర్మహాని యేమియుఁ గనంబడదు. రావణ యుద్ధము. "అహం కృతార్థో భవిష్యామి' 'నేఁ గృతకృత్యుఁడ నగుదును "తవ చ అర్థః ప్రకల్ప్యతే" నీయును గార్యము సిద్ధించును. అను నీయర్థము దేనిని బోధించు నన్న ప్రశ్నమునకు సదుత్తర మిది యనఁగా శ్రీరామచంద్రా! నాపుట్టుకకుఫలము నిన్ననుసరించితినగుటయే. దాన నీవాచరింపఁదగు కార్యమునకు హాని లేదు. నాయొనరింపఁదగుపని నాచరించి నానిజఫలము జేకొందును. నావలని కార్యములు నీకు సిద్ధించును. అనఁగా నిన్ననుసరించి తిరిగినఁగాని రావణవధ సాధనమగు సీతాపహరణ కార్యము కాదు. దాన ధర్మహాని లేదు. అనఁగా సీతాపహరణమున నధర్మవృద్ధి కానేరదు. దానికి నాశ మే యగును. ధర్మము రక్షింపఁబడుననుట. నేను జేయఁదగు నతికాయేంద్రజిద్దానవవిధ్వంసన మొనరింతును. దాన నీకార్యము సిద్ధించును. అనువిశేషార్థ మిందుఁ గానఁబడును.

"స్వే స్వే కర్మణ్యభిరతస్సంసిద్ధిం లభతే నరః,
స్వకర్మనిరతస్సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు." ౪౫ అధ్యా. ౧౮.

అన్న గీతాభిప్రాయము ననుసరించి నేనాచరింపఁదగు కర్మమును జేసినఁగాని కృతార్థుఁడను గానేరను. దాన నీకు లాభ మేమనఁగా నెవ రెవరిచే నీయే కార్యములు చేయింపవలెనో యట్లు చేయించి సర్వసాక్షిగా నుండుట యనునదియే. ఇందు నాశ్రియాశ్రయీభావము చెప్పఁబడినదని కొందఱిమతము. కపికిశోరన్యాయము ననుసరించి భక్తుఁడగు లక్ష్మణుఁడు శ్రీపరమేశ్వరు ననుసరింపఁగోరుచున్నాఁడు. భగవంతుఁడాతని శ్రద్ధను బరీక్షింపఁగోరి వనములకు రావలదనియె. అంతియగాని యతని రాక

వలనఁ గలుగఁగలలాభములు తెలియక కాదు. ఇందు సగుణో పాసనము చెప్పఁబడినది. ప్రకృతిపూరుషుల నిరువురను లక్ష్మణుఁ డాశ్రయించుచున్నాఁడు. ఫలాభిసంధిరహిత సత్కర్మరూప సమాశ్రయ మిందు క్తమయ్యెను. సేవాభాగ్యము ననుగ్రహింపు మని భగవంతుని కోరుటయే యిందు లక్ష్మణునియాశయము. వేఱొండు కాదు. మహర్షి వాల్మీకి లక్ష్మణుముఖమునుండి భవిష్యత్సీతాపహరణాదికమును సూచించెను. శిష్యుఁడు సద్గురువు నాశ్రయించి పట్టుదల వదలక వెంటనుండి తెలిసికొనఁదగువిష యమును దెలిసికొనవలయు ననునీతి మన కీభాగము తెలుపు చున్నది. శిష్యుఁడు కృతార్థుఁడగుటయే గురువునకుఁ గోరఁదగు లాభము. అంతియగాని శిష్యసర్వస్వము లాగుట కాదనియు మన మెఱుంగందగు. ఇఁకఁ దర్వాతికథను బఠింతము.

శ్రీరాముఁడు పయనము చేయఁబూని దానములిచ్చుట.

*అంత సౌమిత్రి శుభము లొనఁగూర్పఁగల రామాజ్ఞను గైకొని వేగమే సుయజ్ఞునింటికిం బోయి యగ్నిహోత్రమందిర మున నున్న యమ్మునిం గాంచి భక్తిమీఱ నమస్కరించి మిత్రమా! రామమూర్తి వనముల కరుగుచున్నాఁడు. నీవు వచ్చి దుష్కర రాము కార్యమును జూడుమనియె. అమ్ముని వేగమే కృత్యముం దీర్చి సౌమిత్రిం గూడిపోయి శ్రీరాముని రమ్యహర్మ్యముం బ్రవే శించెను. హుతాగ్నివలె బ్రహ్మతేజోనిధియగు నమ్మునికి నంజలిం బట్టి జానకింగూడి శ్రీరాముఁడు వలగొనియెను. అమ్మునికిఁ దన యంగదాద్యమూల్యాభరణముల నొసంగెను. అంత సీతా ప్రోత్సాహమున రాముఁడు మౌనిం గాంచి సౌమ్యా! మిత్రమా!

* ఇది ముప్పదిరెండవసర్గమునుండి గైకొనఁబడినది.

జానకి నీకళత్రమునకు హారము సువర్ణకంఠహారమునీయఁదలంచు చున్నది. దానింగొనిపోయి యాయమ్మకిమ్ము. వనగమనసమకా లమున జానకి నీకళత్రముకొఱకు నీ చేతికి నవరత్నాంగదా ద్యాభరణములు వస్త్రములు నిచ్చుచున్నది. ఇంకొకటియు. నా మేనమామ యొసంగిన శత్రుంజయమను నామకగజము గలదు. దానిని మఱి వేయిగజములతో నీకొసంగుదు. పరిగ్రహింపుము.

అమ్మునియును శ్రీరామదత్తాభరణములఁ గైకొని సీతా రామలక్ష్మణుల నాశీర్వదించెను. ప్రియవాది శ్రీరాముఁడు సుస మాహితుఁడగు తమ్ముని గని వత్సా! వేగము చని యగస్త్య విశ్వామిత్రకుమారుల నిరువురను దోడుకొనిరమ్ము. వారి సర్వ విధంబూజింపుము. మేటివస్తువు లొసంగుము. మఱియు గోహిరణ్యాదికమున వారలఁ దృప్తులను గావింపుము. తైత్తి రీయశాఖాధ్యయనపరులకు నాచార్యుఁడగు [illegible]త్రుఁడు నాతల్లి నెప్పుడు నాశీర్వదించుచుఁ గొలిచియుండును. అతనికుఁ దృప్తికలుగ నావాహనాదికము నొసంగుము. సారథి చిత్ర రథుఁడు పితృసఖుఁడు. చిరకాలమునుండే కడపనవాఁడు వాని కమూల్యరత్నవస్త్రములను మేఁకలు లోనగుసత్పశువుల నిచ్చి సమ్మానింపుము. గోసహస్రముగూడ నిమ్ము. కఠశాఖను, కాలాపశాఖను జదువువారు పెక్కండ్రు గలరు. పలాశదండధా రులు బ్రహ్మచారులు వీరిదిగా నున్నారు. అధ్యయనముతప్ప మఱొక్కకార్యము చేయువారుకారు. మఱికొందఱు కార్య లంపటులుగాక మేటియాహారమును గోరుదురు. మాన్యులుకూడ వారిని గౌరవింతురు. వారి కెనుబదిశకటములనిండ ధాన్యము రత్నాదివస్తువులు పోసియిమ్ము. భోజనప్రియులుగాన వారికి

ధేనుసహస్రము నొసంగుము. పెక్కండ్రు బ్రహ్మచారులు కౌసల్య నాశ్రయించియున్నవారు. ఒక్కొక్కనికి గోసహస్రము చొప్పున నొసంగుము. తల్లి కానందము గలుగఁ దదాశ్రితులకెల్లఁ దృప్తిగాఁ బదార్థముల నిమ్ము.

అని శ్రీరాముఁ డాజ్ఞాపింపఁగా సౌమిత్రి యట్లే వారల కమూల్యవస్తువుల నిచ్చెను. రామమూర్తి కన్నీరు వదలుచు నిలుచున్న యాశ్రితులం గనివారలకెల్లఁ గొఱఁతకలుగకయుండ ధనమిచ్చి నావచ్చువఱకు నాగృహము సౌమిత్రియిల్లు శూన్యములుగ నుండఁజేయక సర్వదా కాపాడుచుండవలయు. అని వగచువారల నూరార్చి కోశాధీశునిం గని ధనముఁ దెమ్మని శాసించెను. సేవకులు ధనమంతయుఁ దెచ్చిరి. ఆధనరాశి చూపఱులకు వింతగొలుపుచుండెను. లక్ష్మణుఁడు సాయపడఁగా నాధనమంతయు బీదలకిచ్చె. అత్తఱి మిగుల దారిద్ర్యమున గోరోచనము రంగుగలిగిన త్రిజటుఁ డను బ్రాహ్మణుఁడు గార్గ్యవంశజుఁ డుండెను. వన్యవస్తువులను దెచ్చుకొని జీవించువాఁడు. పడినవెన్నుల నేఱికొని బ్రదుకువాఁడు. ఆతనిభార్య నూత్నయౌవన. బీదతనమునఁ గష్టపడుచుఁ బిన్నవారుగా నున్నకొడుకులంగూడి ముదుసలియగుభర్తకడ కరిగి, గడ్డపాఱ లోనగువాని విసరివైచి నాచెప్పునట్లు చేయుము. ధర్మజ్ఞుండగు శ్రీరాముని దర్శింపుము. నీకేదేని లభించును అనెను. భార్యమాట నాలకించి శతరంధ్రములుగా నున్నగుడ్డను గప్పుకొని రామునింటికిం బోయెను. జనులగుంపులో నాత్రిజటుఁడు అంగిరసుఁడువోలె బ్రహ్మతేజమున వెలుంగుచు రామునంతఃపురముఁ బ్రవేశింపఁగా నైదవకక్ష్యవఱకు నెవ్వరు నాతని

నివారింపనుండిరి. ఆత్రిజటుఁడు శ్రీరాముని గని రాజకుమారా! నీవు విశాలకీర్తిగలవాఁడవు. నేను ధనహీనుఁడను. పెక్కండ్రు సంతానములు గలవాఁడ. ననవృత్తి జీవించుచున్నాఁడను. నన్నుఁ గరుణింపుమని వేఁడెను. శ్రీరామమూర్తి నవ్వుచు పరిహాసముమీఱ నమ్మునితో నార్యా! పెక్కువేలగోవులున్నవి. అందు సహస్రముమాత్రమే చాలునన్ననియమము. అన్నియును గలసిన నిత్తును. ఒక్కమాట వినుము. నీవు చేతిబలము కొలఁది కఱ్ఱను విసరివైవుము. అది యెంతవఱకుఁ బడునో యంతవఱకు నిలువఁగల యన్నిగోవుల నొసంగుదు. అనఁగా నాతఁడు మహోత్సాహమున వేగముగ పైనున్న వలువను నడుమునకు బిగించి కఱ్ఱను వలయాకారముగాఁ ద్రిప్పి త్రిప్పి విసరివైచెను. అయ్యది సరయూనది యవ్వలితటమునఁ గల గోవులను మీఱి వృషభేంద్రము చెంతఁ బడియెను. ధర్మాత్ముఁడు రామచంద్రుఁ డమ్మునిఁ గౌఁగిటం జేర్చుకొని యంతవఱకుఁ గల గోవుల నాతని యాశ్రమమునకుఁ దోలికొనిపొండని గోపాలకులాజ్ఞయిచ్చెను. మఱల నామునితో నాగ్రహింపకుము. విలాసార్థ మట్టులంటిని. నీ తేజము విశేషించి యుంటం జేసి పరీక్షింపఁ గోరి యట్టులంటిని. ఇంక నీకేమి కావలయునో తెల్పుము. తప్పక యిచ్చెదను. ఈపలుకు నవ్వులకుగా నన్యథా భావింపకుము. నా ద్రవ్యమంతయు బ్రాహ్మణులనిమిత్తమే కూర్పఁబడినది. మీవంటిమహాత్ములకది యుపయోగింపఁబడిననే యది సఫలమని నాభావము. నాకు దాననే తృప్తికలుగును. అనఁగా నమ్మునియు భార్యతోడ నాగోవులే చాలునని సంతోషించి శ్రీరాముని బొగడుచు నాశీర్వదించుచుఁ బోయిరి. శ్రీరాముఁడు పరాక్ర

మార్జితధనము నంతయు సుహృజ్జనులకు నిమ్మని పలుక సౌమిత్రి యట్లే యాచరించెను. ఒక్కఁడైన నాసమానము నొందని వాఁడు లేఁడయ్యెను. త్వరపడి యిందఱికి దానము చేసిన నయ్యది యథాక్రమముగనే సాగెను.

ఆర్యులారా! ఈభాగమున విమర్శించి తెలిసికొనఁదగిన విషయములు ప్రాయికముగా లేవు. ఒకటి రెండు విషయములు గలవు పరికింపుఁడు.

"తత్రాసీత్పింగళో గార్గ్యస్త్రిజటో నామ వై ద్విజః. ౨౯
ఉంఛవృత్తిర్వనే నిత్యం ఫాలకుద్దాలలాంగలీ,
తం వృద్ధం తరుణీ భార్యా బాలానాదాయ దారకాన్. ౩౦
... ...
అపాస్య ఫాలం కుద్దాలం కురుష్వ వచనం మమ. ౩౧
రామం దర్శయ ధర్మజ్ఞం యది కించిదవాప్స్యసి."

అని మూలము. శ్రీ రామచంద్రుని కాలమున నెల్లరు సంతుష్టులై యున్నవారనఁగా నింతదరిద్రుఁ డొకఁ డుండవచ్చునా యని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. సమాధాన మీప్రశ్నమున కిట్టిది. కరుణాసముద్రుఁడే యైనను భగవంతుఁడు కోరనివారలకు భాగ్య మొసంగఁడు. అడవులలోఁ గాలముపుచ్చుచుఁ దపస్సు చేయువారు ప్రాయికముగా ధనము నాశించువారు కారు. వారలం బిలిచిపిలిచి భగవంతుఁడు ధన మొసంగక వారి వైరాగ్యమునకే యానందించుచుండును. త్రిజటుఁడు నట్టివాఁడే. వృద్ధువు. భార్య నిండుజవ్వనముగలది. పెక్కండ్రు కొడుకులు గలది.

"త్రింశద్వర్షోఽద్వహేత్కన్యాం హృద్యాం ద్వాదశవార్షికీం,
త్ర్యష్టవర్షోఽష్టవర్షాం వా ధర్మే సీదతి సత్వరః." ౯౪. మను. ౯ అధ్యా.

అన్న మనుస్మృతి ననుసరించి ముప్పదియేండ్లవాఁడు పండ్రెండేండ్లయీడుగల కన్యకను బెండ్లియాడవలయును. లేక యిరువదినాల్గువత్సరములవాఁడు ఎనిమిదేండ్లకన్యకను బెండిలి కావలయును. అనఁగాఁ గన్యకవయస్సునకంటె రెండింతలుగాని యించుకతక్కువగాఁ గాని యుండవలయుననిష్టము. అనఁగాఁ బురుషునకు వయోధర్మము చాలకాల ముండుననియు, స్త్రీలకు నవి సత్వరము తగ్గుననియు భావము. సంతానము గలుగుటకుఁ గారణమగు. కావున నీధర్మము చెప్పఁబడినది. అంతియగాక నియమమున గార్హస్థ్యము సాగించుట పూర్వులయలవాటు. కనుకనే వారు శతవత్సరములపైని సుఖముగను జీవించుచుండిరి. ఆర్తవాదులు కారణములు కాఁగా స్త్రీలకు వయస్సు వేవేగ క్షీణించుటం జేసి వారు పురుషులవలె దీర్ఘగాత్రులు కాకుందురనుట యుక్తియుక్తము. చిరకాలము జీవించుటకుఁ బ్రధానకారణము మనస్తృప్తియే. అది యోగసాధనముననే కలుగును. ఆశాపాశబద్ధులు కాక యదృచ్ఛాలాభసంతృప్తులై బ్రహ్మచర్యనియమమును బాటించుచు నుండువారు కాలమృత్యువువాతఁ బడరనుట సత్యము. ఈకాలమున నాధర్మములు చెల్లకున్నవి. కావుననే నూఱువత్సరములవఱకును జీవించువా రరుదుగ నున్నారు. కనుక వివాహపద్ధతులలో వయఃపరిమితి మాఱవలసి వచ్చెను. సముదాయాయుస్సు అఱువదేండ్లని యూహింపవలసి యున్నది. అదియు సత్యము కాదని తోఁచుచున్నది. కావునఁ బూర్వధర్మముల నిప్పటివారు పరిహసింపరాదు.

త్రిజటుఁడు వన్యవస్తువులతోఁ గాలముపుచ్చువాఁడు. కావుననే ధనముకొఱకు నొరుల యాచింపక యుండెను.

బహుపుత్త్రవంతుఁడుకాఁగా భార్య పురికొలుపవలసివచ్చెను. అంతమాత్త్రమున నామెయం దొక్కదోషము నారోపింప రాదు. బాలురనుబోషించుభార మామెయందే పడునుగదా. కనుక నామె పురికొలిపెను. కుచేలుఁడు జ్ఞానియైనను భార్య పురికొలుప శ్రీకృష్ణునికడకుం బోయెనుగదా. అట్లే త్రిజటుఁడు రామచంద్రుని జూడఁబోయెను. కాని యాతనిసంభాషణము భావగాంభీర్యమును దెలుపుచున్నది.

"నిర్ధనో బహుపుత్త్రోఽస్మి రాజపుత్త్ర మహాయశః,
ఉంఛవృత్తిర్వనే నిత్యం ప్రత్యవేక్షస్వ మామితి." 3౫

అని. ధనహీనుఁడను. పెక్కండ్రుకొడుకులు గలవాఁడను. నీవు రాజపుత్త్రుఁడవు. గొప్పయశస్సుకలవాఁడవు. ఇంతవనుకఁ దాను భార్య ప్రోత్సహింప వచ్చినవాఁడనని తేటపఱచెను. అయాచకుఁడను. వనమున సర్వదా వసించువాఁడను. నన్నుఁ గరుణింపుము. అను నీభాగమున నన్ను ముక్తుని జేయుమా యను భావమును దెలిపెను. దీనిచే నైహికాముష్మికములను గోరెనని తేటపడియెడిని. ధనమిమ్మని యడుగక "ప్రత్యవేక్షస్వ" అనుట యేల? ముక్తిగోరె నన్నయర్థము సుసంగతమూ యని కొందఱనుగుదురేమో. "రాజపుత్త్రమహాయశః" అనున దొక్క పదమే కావచ్చును. రాజపుత్త్రుఁడనుయశస్సుగల యోపరమేశ్వరా యని యర్థమగును. దశరథవంశమున నవతరించిన భగవంతుఁడా నన్నుఁ గరుణింపుము. అనఁగా నాకేమి కావలయునో వానినెల్ల నొసంగుమా యనునర్థ మేర్పడును. చతుర్విధపురుషార్థములు గృహస్థుపు యాచింపవచ్చును. ఇందుఁ ద్రిజటుఁడు "ప్రత్యవేక్షస్వ" అని యడుగుటంజేసి నాపూర్వ

కర్మము ననుసరించి యేమేమి యీయఁదగునో వాని నొసంగుమా శ్రీహరీ! యని యతనిభావమైనట్లు తోఁచకట్టు. ఈయర్థము సార్థకమని యెట్లు చెప్పవచ్చునందురేమో.

"తతస్సభార్యస్త్రిజటో మహామునిర్గవామనీకం ప్రతిగృహ్య మోదితః."
అని మూలము.

"వృణీష్వ కిం చేదపరం వ్యవస్యతి."
ఇంకేమైనఁ గావలసిన నడుగుమని రాముఁ డనఁగా గోవులనుమాత్రము గైకొని మఱేమియుఁ గోరకపోయెను. అని యున్నందున భార్యాప్రీత్యర్థము శిశుపోషణార్థము గోధనమును గోరెననియు, సకలకల్యాణదాయకమగు శ్రీరామచంద్రసందర్శనమే తనకుఁ జాలునని యతఁ డింకేమియుఁ గోరకయే పోయెననియు నర్థము స్పష్టమగును. కావున శ్రీరాముని కాలమున నన్నపేదలున్నవారే. ఏమి ధర్మపాలనము? అన్న కుత్సితప్రశ్నమున కవకాశమే లేదని యెఱుంగునది.

మఱొకసందేహనివారణము.

వేలకువేలుగా గోవుల నిచ్చెనని యున్నదికదా. అన్ని గోవుల గైకొనినవా రేమిచేయుదురని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. సమాధాన మాలకింపుఁడు. పూర్వకాలము గోవు లొకనాణెముగా నుండెను.

"ఆర్షే గోమిథునం ద్వేవా వరాదాదాయ ధర్మతః,
కన్యాప్రదానం విధివదార్షో ధర్మస్స ఉచ్యతే. ౨౯
ఆర్షే గోమిథునం శుల్కం కేచిదాహుర్మృషైవ తత్." ౫౩
మను. 3 అధ్యా.

అన్న మనుస్మృతి గోవు లొకనాణెమని యేర్పడుచున్నది.

ఇక్కాలమునఁగూడ విశాఖపట్టణప్రాంతములఁ బశువులను సొమ్ములని పిలుచువాడుక ప్రసిద్ధముగనున్నది. పూర్వము గోవులే ధనము. రాజులుకూడ గోధనము విశేషించి చేర్చువారు. మహాభారతమున దుర్యోధనుఘోషయాత్ర యన నెట్టిది? రాజులు గోధనముకలవారనుట కది యుదాహరణము కాదా. మహాటవులు విశేషించిగల యాకాలమున గోధనము మిక్కుటముగ నుండుటకుఁ గొఱంత యేమి యుండును ? మునులుకూడ గోవులను బోషించువారు. హోమధేనువులని వానిని బిల్చువారు. హరిణములఁ బెంచుట మునులయలవాటులలో నొకటి.

“తదంకశయ్యాచ్యుతనాభినాళా కచ్చిన్మృగీణామనఘా ప్రసూతిః.”

అని కాళిదాసమహాకవి తెల్పెను. కావున గోవు లసంఖ్యలుగా నుండుట విచిత్రముకాదు. అన్నియావుల నాత్రిజటునకు శ్రీరాముఁ డిచ్చెనన్న నబ్బురము నొందవలసినయవసరము కనఁబడదు. ఇఁకఁ దరువాతికథను బరికింతము.

సీతాలక్ష్మణులఁ దోడ్కొనిపోవ ననుమతిఁ గోర రాముఁడు తండ్రికడ కరుగుట.

* రామలక్ష్మణులు సీతతోడ సమృద్ధిగా బ్రాహ్మణులకు ధనమొసంగి పిదప సీతతోడ రాజుకడ కరిగిరి. అర్చింపఁబడి పూలహారములుగల కోదండకృపాణాదుల నాయన్నదమ్ములు పట్టుకొనఁగా నవి చూడ శక్యముగాక యెంతయు సీతంగూడినందున వెలింగెను. త్రోవలనిండ జనులుండుటంజేసి పోవ వలనుపడకయుండెను. జనులు మేడలపైనుండి దీనముఖముల

* ఇయ్యది ముప్పదిమూఁడవ సర్గమునుండి గైకొనఁబడినది.

రామమూర్తిం గాంచుచుండిరి. ఛత్రముసైతము లేకయే శ్రీరాముఁడు పాదచారియై పోవఁగని నగరపౌరులు చిత్తముల నెన్నియో రీతుల ననుకొనసాగిరి. చతురంగబలములు వెంట రాఁగాఁ బోవు రాముఁ డిపు డొక్కఁడే పోవుచుండఁగా సీతాలక్ష్మణులు వెంటఁ జనుచున్నవారు. ప్రభుత్వసంపదను రాముఁడనుభవించువాఁడు. యాచకుల పాలికల్పవృక్షము. పితృసేవానిరతుఁడు. కావునఁ దండ్రి చేసిన ప్రతిన వ్యర్థము కాకుండఁ జేయుచున్నాఁడు. పూర్వము వియత్పథమున సంచరించుచున్న భూతములుగూడ నే జానకిం జూడఁజాలకయుండెనో యా సీతాసతి రాజమార్గమున నెల్లరుం జూచుచున్నారు. సీత సుకుమారమగు దేహముకలది. చారుచందనచర్చలకే యామె మేను తగినది. అరుణవర్ణమగు శ్రీచందనమునే యామె పూసికొనును. ఇట్టి యా సీతాదేవి యెండమీఁద వేవేగ సూర్యతాపము ముఖకమలము రంగు మాఱిపోవఁజేయఁగా నడవుల నుండవలయును భ్రాంతచిత్తుఁడు కావున నీ రా జిట్లు పలుకుచున్నాఁడు. సత్యము. లేకపోయిన రాజు ప్రియపుత్రుని రామమూర్తిని గానకుఁ బొమ్మనునా? వయసువచ్చినకొడుకు దుర్గుణుఁడయినను వనమునకుఁ బొమ్మనఁ దండ్రికి మనసువచ్చునా? సుగుణములు లెక్కింపనేల. ప్రవర్తనమునచే యీలోకమెల్ల లోఁబడునట్లు చేసికొన్న సుకుమారరత్నమును శ్రీరాముని వనికిం బంపుటకు నెంచి వచింపనేల? అహింసయు వాత్సల్యము జాతివిద్యాశీలశోభనములును సత్యాది గుణములు పురుషోత్తముఁడగు శ్రీరామునను సొంపుగూర్చుచున్నవి. అట్టి యీ రామునకుఁ గొంతమాత్రము హింసగూర్చుటం జేసి ప్రజలెల్లరు తీవ్రగ్రీష్మమున జలములు తగ్గిపోవఁగాఁ

గలఁతనొందుజంతువులవలె నెంతయో పీడితులై యున్నారు. శ్రీరాముఁడు జగదధిపతి. అట్టివానికి వనవాసాయాసము పాటిల్లఁగా మూలము చెడఁగా వృక్షము పుష్పఫలములతో నశించుచందమునఁ దదాధారమగు నీజగత్తంతయుఁ బీడింపఁబడియే యున్నది. రామచంద్రునకు ధర్మమే సారము. కావున నీశ్రీరాముఁడు మనుష్యాదిప్రాణిరూపమగు వృక్షమునకు మూలము. తక్కుంగలజనులెల్లరు నందుఁ బూవులు పండ్లు ఆకులు కొమ్మలు నగుదురు. ఆశ్రితులమగు మనము భార్యలతో బంధువులతోను గూడి సౌమిత్రిరీతి రామునివెంట నడవికిం బోవుదము. మన నారామములను భూములను గేహములను వదలి రామునితోడిసుఖదుఃఖములే యనుభవించుచు ధర్మాకృతియగు నీతని వెనుకఁ బోవుదము.

మనము గృహముల మానిపోవఁగా నందలి నిక్షేపములఁ బెల్లగించుకొనిపోవుదురు. అంగణములు చెడిపోవును. సంపాదించియున్న ధనధాన్యములు పాడగును. మఱియుంగలపదార్థములెల్ల నపహరింపఁబడును. గృహదేవతలు వెడలిపోవుదురు. విపనములు త్రవ్వి మూషికములు విహరించుచుండును. కాపురమున్న లక్షణములు పొడకట్టవు. బలికర్మములు యాగమంత్రశబ్దములు హోమకార్యములు జపములు శూన్యములగును. కలివు రాఁగాఁ బాడుపడినట్లున్న మనగృహములఁ గైకేయి స్వాధీనము చేసికొని హాయిగా నుండుఁగాక. రాముఁడున్న యడవి పురమగును. శ్రీరాముఁడు మనము వదలినపిదప నీపట్టణ మరణ్యమగుఁగాక. మనమెల్ల నీరాముఁడు పోయియున్న యడవికిఁ బోయినపిదప భయంపడి సర్పములు తమబిలముల

వదలి పాఱిపోవును. మృగపతులు పర్వతసానుభాగముల మాని పరుగిడును. ఏనుఁగులు సింగములనుండఁ బాఱిపోవకమానవు. అవియన్నియు వనములవదలి మనము విడిచి వచ్చిన యీయయోధ్యలోఁ జేరి కాపురముండుఁగాక. మృగపతులకు నివాసముగు నీదేశమును గైకేయియుఁ దత్సుతుఁడును వారిబంధువులును గైకొందురుగాక. మనము సుఖముగా నడవుల శ్రీరామునిం గూడి వసింతము. అని యిట్లు లొండొరులతో మాటలాడుకొనిరి. ఆమాటలనెల్ల శ్రీరాముఁ డాలకించును. కాని యించుకంతయు వికారము నొందకయుండెను.

అంత రామమూర్తి మందగమనమునఁ బోయి కైలాసమునవలెఁ దెల్లనైయుండు రాజభవనముం గాంచును. వీరభటులు వినీతులయి యందఱు గాపులుగా నుండిరి. రాముఁ డా రాజమందిరమును జేరి యించుకదూరమున దీనుఁడైయున్న సుమంత్రుని జూచును. రాముఁడు పితృనానతిని గొంతెంతగాక యుండఁ జేయఁబూని యతనిం జూడ వాంఛించి త్రోవయందలిజనులు తన్నుంగాంచి నగచినను దానగవక నవ్వుచున్న యట్లే యెల్లరకుం గనఁబడుచుఁ బోయెను. ధీరాగ్రగణ్యుఁడగు నాదాశరథి వనములకుం బోవంగోరి తండ్రి వనమున కరుగుమన్నది మొదలు దుఃఖమునఁ బరితపించుచున్న సుమంత్రునిం గాంచి తనరాక తండ్రికిఁ దెలుపుటకై యించుకసేపు వేచియుండెను. అంత సుమంత్రునిం గాంచి తానువచ్చి పర్వింపఁ గాచియున్నరీతి రాజునకుం దెల్పుమా యని సుమంత్రునకుఁ జెప్పెను.

మహానుభావులారా! ఈభాగమునఁ గలవిశేషములఁ బరికింతము.

"యా న శక్యా పురా ద్రష్టుం భూతైరాకాశగైరపి,

తామద్య సీతాం పశ్యంతి రాజమార్గగతా జనాః. ౮
అంగరాగోచితాం సీతాం రక్తచందనసేవినీం,
వర్షముష్ణం చ శీతం చ నేష్యంత్యాశు వివర్ణతాం." ౯

అని మూలము. సామాన్యార్థము స్పష్టము. విశేషార్థ మిందేది? ఆకాశగైర్భూతైరపి= దేవతాభేదములచేతఁగూడ, పురా ద్రష్టుం నశక్యా=మున్ను చూడశక్యముగాక యేదేవియుండెనో, తాం సీతాం=ఆసీతాదేవిని, రాజమార్గమునఁగలమానవులు చూచుచున్నారని భావము. అనఁగా భూలోకమున నవతరింపక ముందు కేవల ప్రకృతి యనఁబడుచుండు నీదేవిని భూమియందుఁ దిరుగువారిమాట యేటికింగాని వియచ్చరులుకూడ దర్శింపఁజాలకయుండిరి. ఇప్పుడో ఆప్రకృతియే యొక ఆకారమును ధరింపఁగనే మానవులుకూడఁ జూచుచున్నారు. భగవంతునకు మహామాయకు రూపములే లేవనియు, సర్వవ్యాపకులుగా నుండురనియుఁ, గారణాంతరమున నేదో యొకరూపమును ధరింతురనియు నీభాగమునుండి తేలెడిని. అనఁగా భక్తకల్పితరూపమే గాని నియమితరూపము లేదని తాత్పర్యము. ఈవిషయము శ్రీశంకరభగవత్పాదులుగారు

"క్వణత్కాంచీదామా కరికలభకుంభస్తననతా
పరిక్షీణా మధ్యే పరిణతశరచ్చంద్రవదనా,
ధనుర్బాణాన్ పాశం సృణిమపి దధానా కరతలైః
పురస్తాదాస్తాం నః పురమథితురాహోపురుషికా."

అని తెలుపఁబడిరి.

"భక్తానాముపకారార్థం బ్రహ్మణో రూపకల్పనా."

అను సూక్తి కలదుకదా. దీనింబట్టి చూడఁగాఁ బ్రకృతిపురుషులవినాభావసంబంధముచే సర్వవ్యాపకులుగా నుండురనియు,

భక్తులు వారియిష్టానుసారము రూపమును గల్పించుకొని యారాధింప నవఁగా ధ్యానింప నారూపమునఁ బొడకట్టి వారి నుద్ధరింతురనియు సారము. ఇట్టులుండ భగవంతున కొక్క లోకము నొక్క రూపము కలవనియు, నవియే సత్యములనియుఁ గల్పించువారు మధ్వవైష్ణవాదులు గాక మఱెవ్వరగుదురు? కల్పితరూపమే భగవంతునకుఁ గలుగుచుండునన్నపుడు మతద్వేషమునకుఁ దావేలేనని తెలిసిన ఇన్నిమతద్వేషములకు దేవాలయములే హేతువులని తోఁచెడిని ఆ దేవాలయములం లోని పాషాణవిగ్రహములు సికతాసుధాసమ్మిశ్రపదార్థకల్పిత విగ్రహములు ముక్తినొసంగునని భక్త్యావేశములు సముద్భవింపఁ జని బోధించు మధ్వవైష్ణవులు కపటనాటకసూత్రధారులు గాక మఱెవ్వరగుదురు? వారిమతసిద్ధాంతములఁ ద్రోసిపుచ్చి భగవంతుని నిర్మలభక్తి నారాధింపవలయునని మనము నిర్ణయించుకొనవలయును.

"అంగరాగోచితాం సీతాం రక్తచందనసేవినీం,"

అనుదానియందుఁ గలసారము నరయుదము. భగవతికి రక్తచందనమునందుఁ బ్రీతి యని తంత్రములు తెలుపుచున్నవి. వస్త్రములు నట్టివే. రక్తవర్ణము రజోగుణస్వభావము. రూపమును ధరించినపుడు భగవంతుఁడు కార్యకరణవంతుఁడగును. రజోగుణమునకు స్వభావములగుగుణము లున్నయట్లు నటింపకతీఱదు. భగవతియు నట్లే

"భజంతి త్వాం ధన్యాః కతిచన చిదానందలహరీం"

అని శంకరభగవత్పాదులు పొగడిరి. అనఁగా అవతరింపక ముందు భగవతి శుద్ధసత్త్వగుణప్రధానగా నుండునని భావము.

ప్రస్తుతము మహాప్రకృతి రాక్షసనాశనార్థము సీతారూపమున వెలసినదగుట రజోగుణమును బ్రధానముగాఁగలదని తేటపడ నటించుననియుఁ, దదనుగుణములగు రక్తచందనపుష్పాదుల నామె నారాధింపవలయుననియు మన మెఱుఁగవలయును. సాధకులు ప్రాయికముగా ముముక్షువులే కారు ధర్మార్థకామములను గోరువారలుగ నుందురు. వారు శుద్ధసత్త్వప్రధానములగుపద్ధతుల నారాధింపరాదు. ఫలాభిసంధిరహిత సత్కర్మాచరణపరాయణులుమాత్రము పైవ్రాసినపద్ధతి నవలంబింపరు. కాని ఫలమును గోరువారు తదుచితవిధుల నాశ్రయింపవలయును. సారమేమనఁగా సీతాదేవి రజోగుణప్రధానయై యవతరించినమాయ యనియు, రాక్షసనాశనమే ప్రధానముగాఁ గలదనియు సారము.

"ఆనృశంస్యమనుక్రోశశ్శ్రుతం శీలం దమశ్శమః,
రాఘవం శోభయం త్యేతే షడ్గుణాః పురుషోత్తమం." ౧౨

అని మూలము. అహింసకత్వము లోనగునాలుగుణములు భగవంతుఁడగు రామునియందుండుట విచిత్రముకాదు. ఎవ్వనియందు నీగుణములుండునో యతఁడు పురుషశ్రేష్ఠుఁడగును. తొలుత లెక్కపెట్టఁదగిన దహింసయని తేలెడిని. అట్టిపరమధర్మము నవలంబించువాఁ డుత్తముఁడు కాకతప్పునా?

"ప్రతీక్షమాణో౽పి జనం తదార్తమనార్తరూపః ప్రహసన్నివాథ."

అని మూలము. దీనులై జనులు శ్రీరామునిం గాంచుచుండిరి. శ్రీరాముఁడు దీనుఁడుగాక నవ్వుచుండెను. అనఁగా నాయవతారకారణము వనగమనమే యని యెఱుంగక వీరు దుఃఖించుచున్నారే. ఎంత పామరులు? అని నవ్వుచుండెనని తాత్పర్యము.

ఇట్టు లీలాగను సీతారాములతో సత్త్వము తెలుపుచున్నది. ఇకఁ వరుసాటి కథవంకను మరలుదము.

శ్రీరాముఁడు తండ్రికడ ననుజ్ఞఁ గొనుట.

* జగన్మోహనాకారముగల శ్రీరామమూర్తి యంత సారథిం గాంచి తన రాక తండ్రికిం దెల్పుమనఁగా నాతఁడు కంపితేంద్రియుండై లోపలికిం జని నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు శోకించుచున్న రాజుం గనియె. రాజు రాహుగ్రస్తసూర్యబింబమువడువున నీఱుగప్పినయగ్నిచందమున నిర్జలతటాకమురీతి పెంపుమాలి తపించుచుండఁగా సుమంత్రుఁడు గాంచి ప్రాజ్ఞుఁడుగాన దోసిలొగ్గి చెంతకేఁగి జయాశీస్సు లొసంగి భయమునను మాటలు తడఁబడఁగా మెల్లఁగా మధురవాక్యంబుల నిట్లనియె. మహారాజా! పురుషోత్తముఁడగు నీతనయుఁడు ధనములు బ్రాహ్మణులకు సేవకులకు నొసంగి నీదర్శనమునకై వేచియున్నాఁడు. సఖులకడ ననుమతిం గొని నీసెలవు గ్రహింపఁగోరి నన్నంపియున్నాఁడు. రాజేంద్రా! రామమూర్తి యడవికిం బోవుచున్నవాఁడు. సూర్యుఁడు కిరణాళిఁగూడియున్నచందమున సకలరాజగుణభూషితుఁడగు నా రామభద్రుని జూడుము. సత్యధర్మరతుఁడగు నా రాజు సారథిం గాంచి సుమంత్రా! ఇపు డిందుఁగల భార్యలం దోడ్కొనిరమ్ము. పత్నులతోడ నా రామచంద్రునిం జూడఁ గోర్కెకలదు. అనఁగా నాతఁడరిగి రాజపత్నులంగని తల్లులారా! రాజు మిమ్ముం బిలుచుచున్నవాఁడు. సత్వరము పోఁదగు. అనఁగా బతియానతి మెయి నంద ఱచటికిం బోయిరి. వారు మూఁడు

* ఇది ముప్పదినాల్గవసర్గమునుండి సంగ్రహీతము. అధ్యాత్మరామాయణకథయు నిందంతర్భూతముగనుండు.

వందలపై యొనముంద్రుగానుండిరి. సాధ్వీమణులువారెల్ల రాము
నకై విలపించి నేత్రములు రక్తవర్ణములు కాఁగాఁ గౌసల్య
చుట్టునుండి మెల్లఁగా నచటఁ జేరిరి రాజేంద్రుఁడు భార్యల
రాకం గాంచి సుమంత్రా! శ్రీరామచంద్రుని బిలిచికొనిరమ్మనఁగా
నతఁడు సీతారామలక్ష్మణులం దోడుకొనివచ్చి రాజుకడ విడి
చెను. దూరమునుండి యంజలింబట్టి యరుదెంచు ప్రియపుత్రునిం
గాంచి వగచుచు భార్యలతోఁ దటాలునఁ బీఠమునుండి
లేచెను. రామున కెదురుగాఁ బోయెను. దుఃఖతప్తుఁడుగాన
రామునివద్దకుఁ బోవఁజాలక నడుమ విస్మృతుఁడై పడెను. అట్టి
తండ్రింగని రామలక్ష్మణులు లేవనెత్తఁ జెంతకుం బరువిడిరి.
రాజపత్నులొక్కమొగి నేడ్చిరి. సీతారాములు సౌమిత్రియు
నా రాజును జేతులంబట్టి యెత్తి దుఃఖించుచు శయ్యాతలంబునఁ
గూరుచుండఁ బెట్టిరి.

దశరథుఁడు కొంతసేపట్లుండి స్మృతి రాఁగా దుఃఖార్ణ
వమున మునింగియుండఁగా రామమూర్తి యంజలింబట్టి తండ్రీ!
మాకెల్లఁ బ్రభుఁడవు. నీయనుజ్ఞ లేక పోవఁగూడదు. సెలవు
వేఁడుదు. దండకారణ్యమునకుంబోవ నున్న నన్ను దుఃఖము
లేని నేత్రములం జూడుము. లక్ష్మణునకు ననుజ్ఞ యిమ్ము. సీతయు
నావెంట వనములకు వచ్చుచున్నది. కాన సీతకు ననుమతి
యొసంగుము. ఎన్నివిధములనో రావలదని చెప్పినను వీరిరువురు
నుండ నంగీకరింపక వచ్చుచున్నారు. విశోకుఁడవై మామూ
పురకు బ్రహ్మా ప్రజలకు ననుజ్ఞ యిచ్చునట్టు లొసంగుము. వన
వాసమునకై తొందరపడు శ్రీరాముని దశరథుఁడు చూచి
వత్సా! కైకకు వరమిచ్చి నేను వంచితుఁడనైతిని. నన్ను నిగ్ర

హించి నీవే యయోధ్యకుఁ బ్రభుఁడవు కమ్ము. నావుఁడు వాగ్విశారదుఁడును ధర్మాత్ముఁడు నగు రాముఁడు చేమోడ్చి [illegible] రాజేంద్రా! పెక్కువేలేండ్లు భూమిం బాలించితివి. అట్టి నీవిప్పుడు నన్ను సత్యవంతునిగాఁ జేయుట న్యాయమా? నిన్ను నసత్యవచనునిగాఁ జేయుట నాకు న్యాయ్యముగాదు. కనుక నే వనముల వసింతును. నేనందు [illegible] వనముల హాయిగా సంచరించుచుండి ప్రతిన తీఱఁగా మరలవచ్చి మీ పాదముల నాశ్రయింతును.

అని రాముఁడు పలుకఁగా సత్యపాశబద్ధుఁడగుచు రాజు విలపించుచు నిపుడే పంపుమని కైక ప్రోత్సహించుచుండఁ బ్రియపుత్రుని గని యిట్లు పలికెను. వత్సా! వనముల కరుగుము. దానఁ బరలోకసత్ఫలము నైహికశ్రేయస్సు నీకుం గలుగుంగాక. శుభముల నొసంగుచు నిష్టజంతువులవలనను భయము కలుగక యుండు సత్పథము నాశ్రయించి యరుగుము. నాయనా! సద్గుణముల రాఘవుల కెల్ల నానందముం గూర్చువాఁడవు. సత్యశీలుఁడవు. ధర్మనిరతచిత్తుఁడవు. ఇట్టి నీకుఁ గలిగిన యీ వనవాసబుద్ధి మరలింప శక్యమగునది కాదు. నేఁడుమాత్రము పోవరాదుసుమీ. రాత్రియు సమీపించుచున్నది. రాత్రియంతయు నింటనే యుండుము. ఒక్కదినమైనను నిన్నుఁ గన్నులారఁ జూచుచు హాయిగా నుందును. కౌసల్యయు నన్నుం జూచుచు నీరాత్రి యుండును. నిన్నుఁ దృప్తినొందింతుము. అంతట రేపుదయముననే పయనము సేయ వచ్చును. నాకుఁ బరలోకమున మేలుగోరి నీకుఁ బ్రియములగు వానినన్నింటిని త్యజించి నిర్జనారణ్యములకుం బోవుచున్నాఁడవు. ఇదెంతవారికైనఁ జేయందరముగాదు. నీవద్దాని నాచరించు

చున్నవాఁడవు. నాయనా! నిన్నడవులకుఁ బంపుట నాకెంత మాత్రము సమ్మతముగాదు. సత్యముపై నొట్టుపెట్టి వచింతును. ఈకైక నీఱుగప్పినయగ్నివలెఁ దనమనసుఁగల క్రౌర్యమును వెలి పుచ్చక గుప్తముగానుంచి నన్నుఁ జలింపఁజేసి వంచించినది. మున్ను నేను సామాన్యముగా నిచ్చినవరములను విపరీతముగాఁ గోరి మోసగించెను. నీవు కులాచారధ్వంసకురాలగు కైకేయి చెప్పినట్లే యనుసరించి యీమోసమునుగూడ ఫలింపఁజేయఁగోరు చున్నవాఁడవు. నీగుణము శ్లాఘింపఁదగినదే. వత్సా! జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడవగు నీవు నన్ను సత్యవచనునిగా నొనరింపఁగోరుచున్నావు. ఇది యచ్చెరువు కాదు. అంత రామభద్రుఁడు విచారపడుచుఁ బలికిన తండ్రిపలుకు లాలకించి నగచి సోదరుఁడు దుఃఖించుచుండఁగాఁ దండ్రీ! కోర్కెలన్నింటిని దీర్చి సంతృప్తునిగా నన్నుఁ జేసెదనంటివి కదా. ఇపుడు మీరిచ్చునిష్టధర్మముల ననుభవించినను రేపు వానిని నాకుఁ గల్గించువాఁడెవ్వఁడు? కాన నిది యంత మంచిది గాదు. ఈకోర్కెలకెల్లమూలముగా నన్నవ్వలికిం బంపిన సంతృప్తి నొందుము. సర్వసమృద్ధియగు నీదేశము వదలిపోవుదును భరతునకు దీనినిమ్ము. వనవాసమున మక్కువగల నాతలంపు మార్పు నొందదు. అడిగినవరముల నిచ్చువాఁడవుకదా నీవు. సంతోషమున మున్ను కైకకు వరము లిచ్చితివి. వానిని గొఱఁతలేక యుండ నాయమ్మకిచ్చి సత్యసంధుఁడవు కమ్ము. నేను భవదాజ్ఞ నించుకయుఁ దప్పక పాలించుచు వనమునందు, నందుఁ జరించు మునులతోడఁగూడి పదునాలుగేండ్లు వసింతును. నన్ను నిగ్రహించి రాజవు కమ్మని నాకుఁ దెలిపితివి. ఇట్టివిచారమించుకయు వలదు. తమ్మునకు రాజ్యమిమ్ము. రఘుకులానందదాయకా!

నామనస్సుఖమునకుగా రాజ్యమును గోరను. నాకోరిక నీయాజ్ఞా పాలనమునందే యాసక్తమగును. సుఖిగా నగుదును. అశ్రుజలముల వదలకుము. నదీనాయకుఁడగుసాగరుఁడు కలఁతఁజెందునా? తత్తుల్యుఁడవగునీవు కలవిలపాటొందరాదు. రాజ్యసుఖములలో దేని యందును సీతయందును సకలకామ్యవస్తువులందును వెండియు స్వర్గమునందును రవంతయైన కోరిక లేదు. పురుషశ్రేష్ఠా! సత్యసంధుఁడవు నీవగుటయే నావాంఛ. నీయందు నసత్యదోష మారోపింపఁబడిన నాకుఁ గష్టముగ నుండును. ప్రత్యక్షదైవమగు నీప్రాల సత్యసుకృతములపై నొట్టుపెట్టి ప్రమాణము చేయుదును. రాజేంద్రా! ఇఁక నిందు నిమిషమైన నిలువఁ దరము గాదు. నేనుండ లేదనిమాత్రము శోకింపకుము. నాసంకల్పమునకు మార్పు కలుగదు. కైకేయి నన్నడవులకుఁ బొమ్మనికోరెను. నే నంగీకరించితిని. కావున నీయానతియు నిర్వహించుటయే కాక నాసత్యమును గూడఁ గాపాడుకొనవలయును గదా. కనుక వనమునకుఁబోవక మానరాదు. ఇందులకు విచారపడకుము. క్రూరమృగములు గాక మంచిస్వభావముగలజింకలు లోనగుమృగములు నిండియుండఁగా పక్షులు శ్రావ్యముగాఁ గూయుచుండఁగా నలరువనముల విహరింతును.

తండ్రీ! దేవతలకుంగూడ జనకుఁడే దైవమని శాస్త్రము లుద్ఘోషించుచున్నవికదా. మానవులమాట యిఁక వేఱుగఁ జెప్పవలయునా? దైవమన్నభావము చేతనే తండ్రియానతి నెఱపెదను. పదునాలుగుసంవత్సరములు గడువఁగా నిందు నన్నుఁ జూతువు. కనుక నీసంతాపము వదలుము. వగచుచున్న యీజనులయార్తిని బాపి దుఃఖము శాంతింపఁజేయు

భారము నీయందున్నది. అట్టి నీవే యిట్లు వగచిన నిఁక వారి గతి యేమగును? నేను వదలిన రాజ్యమును భరతున కొసంగుము. భవదాజ్ఞం బాలించుచు నరణ్యమునకుం బోయెదను. కొంతకాల మందుందును. పర్వతపంక్తులు నగరములు నరణ్యములు పెక్కులుగలిగి మనోహరసీమలు వెలయఁగా శుభదమై యున్న యీభూమిని వదలి నేను వెళ్లఁగా భరతుఁడే యంతయు లోఁబఱచుకొని పాలించుంగాక. ఇది నాయిచ్చచేఁ జేయఁబడిన దనుకొనకుము. నీవేమిచెప్పిన నది యట్లే సాగఁదగును. సాధుసమ్మతమగు నీయాజ్ఞను బాలించుటయందు నామనస్సెట్లు దృఢముగనున్నదో, యట్లు మంచికోర్కులయందేని, ఇంకను నాకుం బ్రియమగుదానియం దెద్దానియందు నిలువదు. అందుచేత వనగమనము నాకుఁ గష్టముగాఁ దోఁచునని నీవేమాత్రము వగకుము. నీకసత్యపాపముంగూర్చుటచే నాకు సర్వకామములు సిద్ధించిన నొల్లను అంతియేకాదు. సీతను బ్రాణములనుగూడ నొల్లను రాజ్యముమాట యేటికి? నీసూనృతవ్రతమునకుఁ గొఱంత రానిచందమున నడిపియొల్లఁ గానలయును. నేను రాజ్యము పోయెనని వగతునేమోయని యూహింపకుము. అనేక భూరుహములు గలయడవులకు నరిగి యందు ఫలమూలముల నశనముగాఁ గైకొనుచుఁ బర్వతములను నదులను సరస్సులను జూచుచు సుఖముగా నుండుదు. నీవును విగతశోకుఁడవై సుఖముగా నిందుండుదువుగాక. అని రాముఁడు పలుకఁగా భరింపరానియట్టిదుఃఖమునఁ బొక్కుచు రాజు ప్రియకుమారా యని చేరఁదీసి కౌఁగిలించుకొని విస్మృతుఁడై మూర్ఛమునింగి నిశ్చేష్టుఁడై యుండెను. కైక యొకతుకతప్పఁ దక్కుంగల రాజపత్ను

తెల్ల నొక్కసారి రోదనము చేసిరి. మూర్ఛిల్లిరి. అందుగల జనులు హాహాకారము లొనరించిరి.

మహాశయులారా! ఈభాగమున వివర్ణనార్హవిషయములు లేవు. కాని యొకశ్లోకము నుంచకపోవు. దానిని పరిశీలింతము.

"స త్వా పశ్యతు భద్రం తే రామస్సత్యపరాక్రమః,
సర్వాన్ సుహృద ఆపృచ్ఛ్య త్వామిదానీం దిదృక్షతే."

అని సుమంత్రుడు పలికెను.

"సత్యపరాక్రమస్స రామస్త్వాం పశ్యతు భద్రం తే."

అని యన్వయక్రమము. సాధుమతులవల్ల నడిగి వారి యనుమతినొంది సత్యము పరాక్రమముగల రామమూర్తి నిన్ను నిపుడు గాంచుంగాక. నీకు భద్రములు గలుగును. భగవదిచ్ఛానుసారము సుమంత్రునినోటనుండి యిట్టిమాటలు వెలువడెను. సజ్జనులకడ సెలవుపుచ్చుకొని యనగా మహాత్ముల యనుమతినొంది తనయవతారఫలమును గల్పింపబోవుచున్నాఁడనని రాముఁడు తెలిపెనని భావము. దేవకార్యము ధర్మకార్యముగాన వారామోదించిరి. సత్యపరాక్రముఁడనగా సత్యమాధారముగాఁ బరాక్రమముఁ జూపువాఁడని భావము. పితృసత్యము నెఱపంబూని తనపరాక్రమమును జూపునని సారము. వనగమనమునకు సత్యము హేతువయ్యెనని తాత్పర్యము. ధర్మరక్షణమునకు సత్యము ప్రధానము. అధర్మనాశమునకుఁ బరాక్రమము ప్రధానమనియే సారము. అవి రెండు నెఱపఁ బూని వనములకుఁ బోవుచు శ్రీరామమూర్తి నిన్నుఁ జూడ వచ్చెను. ఆపరమేశ్వరుం జూడుము. నీకు భద్రము గలుగును.

అనఁగా దశరథా! వనగమనమునకు ముందుగాఁ దనదర్శన మొసంగఁ దానే యరుదెంచెను. నీకు సకలశుభములు గలుగును.

"భద్రం భద్రమితి బ్రూయాద్భద్రమిత్యేవ వా వదేత్."

అన్నమనుస్మృతివచనానుసారము భద్రవాక్కుల నాసుమంత్రుఁడు పలికెను. భగవద్దర్శనమున సకలభద్రములు ననఁగా దశరథునకుఁ గొఱంతగానున్నది యాముష్మికసుఖమే. అయ్యది భగవద్దర్శనమున నపునరావృత్తికముక్తియే. అది కలుగునని వాక్యసారము.

"అంతకాలే తు మామేవ స్మరన్ ముక్త్వా కళేబరం,
యః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి నాస్త్యత్ర సంశయః. ౫
యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరం,
తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః. ౬
తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మర యుధ్య చ,
మయ్యర్పితమనోబుద్ధిర్మామేవైష్యస్యసంశయః." ౭ గీత. ౮ అధ్యా॰

అను నీభగవదుపదేశము ననుసరించి స్మరించిననే తత్పదము లభించును. ఇఁక సాక్షాత్కరించిన భగవంతునే చూచిన భద్రముగలుగుటకు సందియమేల?

"సుమంత్రానయ మే దారాన్ యే కేచిదిహ మామకాః,
దారైః పరివృతస్సర్వైర్ద్రష్టుమిచ్ఛామి ధార్మికమ్." ౧౦

అని మూలము. ఇది దశరథునివాక్యము. భార్య సహధర్మచారిణి. సత్కర్మము లామెతోడనే యాచరింపవలయును. అన్న నియమము ననుసరించి యాజన్మమున నిదియే సత్కర్మము కడసారి చేయునది గాన దగ్గరనున్న భార్యలనెల్లం బిలుచుకొని

రమ్మనెను. వారినెల్లరఁ గూడి రామభద్రుని జూడఁగోరెదను. వీరందఱింగూడి భగవంతుని గాంచి నీరసంసర్గము వదలుకొని పరమపదమునకుఁ బోవుదునని రాజాభావము. ఈభావము రాజునకుఁ గలదా యనరాదు. అప్రయత్నముగా నాతనినోట వెలువడిన యీయంతరసముదాయ మాయూహను వెలిపఱిచెను. ఈభాగమునుండి మనము నేర్చుకొనవలయును? ఎంతగొప్పవాఁ డగునంతవఱకు భార్యంగూడియే సత్కర్మము లాచరింపవలయును. తనకుఁగానిదియే కర్మము నాచరింపరాదు. అట్లు పత్నిని వీడిచేసినసత్కర్మము ఫలింపదు అనునీతి యిందుఁ గలదు.

"అపృచ్ఛే త్వాం మహారాజ సర్వేషామీశ్వరోఽసి నః,
ప్రస్థితం దండకారణ్యం పశ్య త్వం కుశలేన మాం. ౨౨
లక్ష్మణం చానుజానీహి సీతా చాన్వేతి మాం వనం,
కారణైర్బహుభిస్తథ్యైర్వార్యమాణా న చేచ్ఛతి." ౨౩

అని మూలము. ఇవి రామవాక్యములు.

"మహారాజ! త్వాం ఆపృచ్ఛే. నస్సర్వేషా మీశ్వరోఽసి త్వం దండకారణ్యం ప్రస్థితం మాం కుశలేన చక్షుషా పశ్య."

అని యన్వయము. దండకారణ్యమునుగూర్చి పోవుచున్న నన్ను సామ్రాజ్యలక్ష్మి యగుసీతను సాధుదృష్టి నవలోకింపుము. ఈనేత్రములతో మరల మమ్ముం జూడఁజాలవు. మమ్ము నెవ్విధిఁ జూడఁదగునో యట్లు అనఁగా మహాప్రకృతిని బరమేశ్వరునిగా నవలోకింపుమని భావము. లక్ష్మణుని రాకకు సమ్మతింపుము. "సీతా మామన్వేతి" సీత నన్ననుసరించి యడవులకు వచ్చును. సీత రాకకు సమ్మతింపుమని యర్థమునుండి సిద్ధమగును. ఏల

యనఁగా సీతవేఱుగా నుండ వలనుపడదు. అవినాభావసంబంధము వారికిం గలదు. ఈవిషయము సీత యింతకుముందే

"భర్తుర్భాగ్యం తు భార్యైకా ప్రాప్నోతి పురుషర్షభ,
అతశ్చైవాహమాదిష్టా వనే వస్తవ్యమిత్యపి." ౪ సర్గ. ౨౭

అనువాక్యమునఁ దేటపఱచినది. కావుననే రామభద్రుఁడు లక్ష్మణునిరాకకు సమ్మతింపుము. సీత నన్నుఁగూడి యడవులకు వచ్చుననియె. దీనిచే సీతారాములకుఁ జంద్రచంద్రికలకువలె నభేదము స్పష్టమయ్యెనని యెఱుంగందగు.

"నవ పంచ చ వర్షాణి వనవాసే విహృత్య తే,
పునః పాదౌ గ్రహీష్యామి ప్రతిజ్ఞాంతే నరాధిప." ౨౯

అని మూలము. ఇదియు శ్రీరామవాక్యమే. సామాన్యార్థము సులభము. తొమ్మిదిన్నైదువత్సరములు వనమున విహరింతు ననుటం జేసి తొమ్మిదేండ్లు ఒకవిధముగను అయిదేండ్లొకవిధముగా వనవాసమునఁ గడపుదునని భావము. అనఁగా మొదటఁ దొమ్మిదేండ్లు విహరింతును. ఈమానవదేహమునకు రాఁదగిన విశేషకష్టములు లేవని భావము. తక్కినయైదేండ్లలోనే కొన్ని కష్టములు వచ్చుననియు నందు విహరింతుననఁగాఁ గ్రూరరాక్షసులను విశేషించి హరింతుననఁగా సంహరింతుననియు సారము. ప్రతిజ్ఞాంతము ననఁగా నాయవతారమునకు ఫలమగుదుష్టరాక్షసవినాశనానంతరము పదునాలుగేండ్లు గడువఁగా మరల "పాదౌ గ్రహీష్యామి." పాదుకలను గ్రహింతుననఁగా నాపాదుకలయం దునుపఁబడినరాజ్యమును గ్రహింతునని భావము.

"శ్రేయసే వృద్ధయే తాత పునరాగమనాయ చ,

గచ్ఛస్వారిష్టమవ్యగ్రః పంథానమకుతోభయమ్. ౩౧
న హి సత్యాత్మనస్తాత ధర్మాభిమనసస్తవ,
వినివర్తయితుం బుద్ధిశ్శక్యతే రఘునందన." ౩౨

అని మూలము. ఇవి దశరథ వాక్యములు. "శ్రేయసే పరలోక హితాయ, వృద్ధయే లోకాభ్యుదయాయ చ" అని వ్యాఖ్య. స్వర్గలోకవాసులహితముకొఱకును మర్త్యలోకవాసుల యభివృద్ధికొఱకు నని భావము. పునరాగమనాయ చ = రాజ్యసంపాలనము కొఱకు వనవాసానంతరము మరల నయోధ్యకు రావలయునని భావము. అవ్యగ్రః అరిష్టమకుతోభయం పంథానం గచ్ఛస్వ = శుభము, ఎందును భయము లేనిది అయిన మార్గమును. అట్టి దేది? ధర్మమార్గము. అట్టిమార్గమునఁ బొమ్మని దశరథు నభిప్రాయము. సత్యాత్మనః ధర్మాభిమనసః తవ = సత్యస్వభావము గలవాఁడు. ధర్మమున కభిముఖమగుమనస్సుగలవాఁడు. అట్టివాఁడెవ్వఁడు? సర్వేశ్వరుఁడే. అట్టి పరమేశ్వరునకుఁ గలిగినబుద్ధిని మరలింప నెవ్వరికి శక్యమగును? ఎవ్వరికి శక్యము కానిదని భావము. ధర్మసంరక్షణార్థము నీవు పోవుమార్గ మెప్పుడును భయము లేనిది. అనుటచే "వృషో హి భగవాన్ ధర్మః" అనుమనుస్మృతి వచనభావమే రామాయణమునందుఁ గలదు. అనఁగా రామాయణము కేవలకావ్యము గాక సకలధర్మప్రతిపాదకమని భావము.

"దుష్కరం క్రియతే పుత్ర సర్వథా రాఘవ త్వయా,
మత్ప్రియార్థం ప్రియాంస్త్యక్త్వా యద్యాసి విజనం వనమ్." ౩౫

అని మూలము. రామా! ఇందుఁగలమిత్రమండలమును విడిచి నాకుఁ బరలోకమున మేలుగలుగవలయు నన్నవాంఛతో నడవులకు వెళ్లుచున్నావే. ఇదియే నీకుఁదప్ప మఱెవ్వరికి దుష్క-

రమగు కార్యము. అనఁగా నీవడవులకుఁ బోయినఁగాని నాకు
మరణము సిద్ధింపఁదనియు, నాకీశరీరతాపములు తీఱి శాశ్వతానం
దము కలుగఁజేయుటకే నీవీప్రయాణము సాగించుచున్నాఁడ
వనియు దశరథునాశయము. ఇట్టిపరిజ్ఞానము రాజునకుఁగలదా
యని యందురేమో. అప్రయత్నముగా భావికాలము పురికొ
లుపుచుండ మానవులు సంభాషింతురు. ఆమాటలు వారిప్రయ
త్నము లేకయే వెలువడుననుభావము మన మెఱుంగవలయును.

"న చ శక్యం మయా తాత స్థాతుం క్షణమపి ప్రభో,
న శోకం ధారయస్వైనం న హి మేఽస్తి విపర్యయః. ౪౯
అర్థితో హ్యస్మి కైకేయ్యా వనం గచ్ఛేతి రాఘవ,
మయా చోక్తం వ్రజామీతి తత్సత్యమనుపాలయే." ౫౦

అని మూలము. ఇది శ్రీరాముని దృఢాభిప్రాయము. రాజా!
ఇఁక క్షణమైనను నిలువరాదు. విరాధాదిదానవులకు శాప
విముక్తికాలము సమీపించుచున్నది. నాయవతారమునకు ఫల
మదియే. గుహుఁడు లోనగుసుహృదయులకు నాసఖ్యముఁగోరు
వారలకు నమ్మిక ప్రసాదింపవలయు. ఈశోకమును వదలుము.
నామనస్సు నమోఘము. తండ్రీ! కైక వనములకుఁ బొమ్మని
నన్నుఁ బ్రార్థించినది. ఈసమయమున స్త్రీమూలమున నాప్ర
వృత్తి సాగవలయునని భావము. తప్పక వెళ్లెదనంటిని. ఆసత్య
మును బాలింతును అనఁగాఁ గైక వనములకుఁ బొమ్మని నిర్బం
ధింపలేదు. ప్రార్థించెను. ఆమె వేఁడికోలు నంగీకరించితి. ఆమెకు
వరమిచ్చితి. భగవద్వాక్యము సత్యమే యగును. అట్టిసత్యమును
బాలింతును. అనఁగా వేఁడినవారిని ధన్యులఁ జేయుట నావని.
కైకకోరినది ధర్మరక్షణమహాకార్యము కాన నంగీకరించితినని
రాముఁడు పలికెనని సారము.

"పితా హి దైవతం తాత దేవతానామపి స్మృతం,
తస్మాద్దైవతమిత్యేవ కరిష్యామి పితుర్వచః. ౧౨
చతుర్దశసు వర్షేషు గతేషు నరసత్తమ,
పునర్ద్రక్ష్యసి మాం ప్రాప్తం సంతాపోఽయం విముచ్యతాం." ౧౩

అని మూలము. ఇదియు శ్రీరామానుగ్రహపరిపూరితవాక్యమే. దేవతలుకూడఁ దండ్రిని దైవముగా గౌరవింతురు. కాన దైవవాక్యమని తండ్రివాక్యమని తలంచి యారీతి మెలంగుదును. అనఁగా తండ్రిమాట మీఱరానిదని భావము. తండ్రిమాటనెపముగా దేవకార్యము సాధింతుననునర్థమిందు సూచింపఁబడెను. పదునాలుగేండ్లు కాఁగా మరల నన్నుఁ గాంచఁగలవు. కాన నీసంతాపమును వదలుము. అని రామమూర్తి తెలిపెను. ఇది యసత్యము కాదా యని కొందఱందురు. రావణవధానంతరము దశరథుఁడు యుద్ధరంగమున శ్రీరాముని గాంచెను. ఆభావమే యిట రామమూర్తి తండ్రికిం దెలిపెనని భావము. కానఁ బై దోషము పొసఁగదనుటయే సమాధానము.

"వనం ప్రవిశ్యైవ విచిత్రపాదపం సుఖీ భవిష్యామి తవాస్తు నిర్వృతిః."
అను నీవాక్యమున శ్రీరాముఁడు దశరథునకుం గలసంసారతాపములఁ దొలంగుగాతమని వరమొసంగుచున్నాఁడు. వనముల సుఖముండుదు. నీకు సుఖసిద్ధియగుఁగాక. అపునరావృత్తికమగు సుఖస్థానము లభించుఁగాక యని భావము. ఇట్లు ఈభాగము మనకు శ్రీరామమూర్తి మనోభావము తండ్రినుద్ధరింప నెట్లు పలికినదియుఁ దెలుపుచున్నది.

"అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః."
అనుభావమును సూచించుచున్నది. కనుక నట్టిపరమతత్త్వ

మును శ్రీరామనామమును గార్యార్థము ధరించిన భగవంతు నుపాసించి తదనుగ్రహామునకుఁ బాత్రులము కావలయును.

అధ్యాత్మ రామాయణమునఁ గలవిషయము నీకుఁ బరికింతము. తండ్రియింటికి సీతారామలక్ష్మణులు పోవుచుండఁగా జనులు దుఃఖపడిరనునది సాధారణము. అట్టిజనులం గాంచి వామదేవముని యిట్లు తెల్పెను.

"మా శోచత రామం వా సీతాం వా వచ్మి తత్త్వతః. ౧౦
ఏష రామః పరో విష్ణురాదినారాయణః స్మృతః,
ఏషా సా జానకీ లక్ష్మీర్యోగమాయేతి విశ్రుతా. ౧౧
అసౌ శేషస్తమన్వేతి లక్ష్మణాఖ్యశ్చ సాంప్రతం,
ఏష మాయాగుణైర్యుక్తస్తత్తదాకారవానివ. ౧౨
ఏష ఏవ రజోయుక్తో బ్రహ్మాభూద్విశ్వభావనః,
సత్త్వావిష్టస్తథా విష్ణుస్త్రిజగత్ప్రతిపాలకః. ౧౩
ఏష రుద్రస్తామసోఽన్తే జగత్ప్రళయకారణం,
ఏష మత్స్యః పురా భూత్వా భక్తం వైవస్వతం మనుం. ౧౪

... ...

స ఏవ విష్ణుః శ్రీరామో రావణాదివధాయ హి,
గంతాద్యైవ వనం రామో లక్ష్మణేన సహాయవాన్,
ఏషా సీతా హరేర్మాయా సృష్టిస్థిత్యంతకారిణీ,
రాజా వా కైకయీ వాపి నాత్ర కారణమణ్వపి.

... ...

రామరామేతి యే నిత్యం జపంతి మనుజా భువి,
తేషాం మృత్యుభయాదీని న భవంతి కదాచన.

... ...

భక్తానాం భజనార్థాయ రావణస్య వధాయ చ,

రాజ్ఞశ్చాభీష్టసిద్ధ్యర్థం మానుషం వపురాశ్రితః." అధ్యాత్మ ౧ సర్గము.

కథాభాగము విమర్శింప నక్కఱలేదు. ఇంకొక్కరహస్యము కలదు. దానిం దెలిసికొందము. భగవంతుఁడు సత్త్వరజస్తమో గుణముల నాశ్రయించి విష్ణుబ్రహ్మరుద్రనామములం బరఁగుచు వరుసగాఁ బాలనము సృష్టిని, లయమును జేయుచున్నాఁడు. మత్స్యకూర్మాద్యవతారముల నాశ్రయించును. ఆతఁడే రావణ వధార్థము దశరథునికోర్కెదీర్చుటకు రామనామమున నీయవ తారమెత్తెను. ఈసీత జగన్మాయ. సృష్టిస్థితిలయములకు హేతు భూతురాలు అని యున్నదికదా. దీనింబట్టి పరికింపఁగా శ్రీరాముఁడు సీతాదేవియు వైకుంఠమాత్రమున కధిపతి యగు లక్ష్మీసహితనారాయణుఁడు కాఁడనియుఁ, త్రిమూర్తులకు జనకుఁడనియుఁ దేలెడిని. యోగమాయయే సృష్టిపాలనసంహా రముల నొనరించునది. దశరథుఁడు కైకయు నపగమనమునకుఁ గారణమేమాత్రము కారు. అనునదియే యిటఁగలసారము. త్రిమూర్తులకు మూలమగుపరతత్త్వమే రామచంద్రుఁడని తాత్పర్యము.మధ్వవైష్ణవులసిద్ధాంతవిభాగమును బరికింపఁగా నెగిరిపోవును. సీతారాములనఁగాఁ బ్రకృతిపురుషులనియే తేట పడును. దీనిచేఁ ద్రిమూర్తులలో నొక్కఁడగు విష్ణువు రెండవ వాఁడు తద్భక్తులు నగుదురన్న భావము నీచమేయని తేలెనుగదా. సర్వమూర్తులు తానగువాఁడే భగవంతుఁడు కాని కొందఱు కాని వాఁడు పరమేశ్వరుఁడగునా? అట్టి రామపరమాత్మయందు నామహాత్మునిసంకల్పశక్తియగు సీతయందు భక్తిగలిగియుండు టయే తరణోపాయమని మన యీయధ్యాత్మ రామాయణము బోధించుచున్నది.ఇఁకఁ దరువాతికథాభాగమునకు మరలుదము.

సుమంత్రుఁడు కైకను నిందించుట.

* అట్లు రాజు మూర్ఛిల్ల రాణులందఱు హాహాకారములు చేయఁ గాంచి సుమంత్రుఁడు కోప మాపుకొనఁజాలక తల విదలించుకొనుచు నిట్టూర్పులు పుచ్చుచుఁ జేతులు పిసికికొనుచు దంతఘట్టనశబ్దము వినంబడఁ గోపమునఁ గన్నులెఱ్ఱగా నుండఁగాఁ దనువెల్ల రక్తవర్ణముగాఁ గనంబడ మఱియుఁ గోపమునఁ బెద్దమార్పులు గలుగగాఁ గైకయందు రాజుచిత్తము విరసంబైనదని యెఱింగి తీవ్రబాణములం బోలుపలుకులఁ గైకం గాంచి యిట్లు లాక్షేపించెను. దేవీ! దశరథుఁడు రాజు. జగమునకెల్లఁ బాలకుఁడు. ఇట్టిపతిని మన సారవదలితివిగా. దుష్టమతివిగాన నీకిఁకఁ జేయరాని దేకార్య ముండును? ఇంద్రపర్వతసాగరములంబోలి యప్రధృష్యుఁడగు రాజునుగూడ దుష్టకార్యమున దుఃఖింపఁజేసితివే. కావున నీవు వల్లభుం జంపుదానవు. ఆపనిచేఁ గులమంతయుఁ బాడు చేయుదానవని నాయాశయము. రాజు సర్వపోషకుఁడు. వాంఛితములనిచ్చువాఁడు. నీకు భర్త. అట్టివాని నవమానింపఁ బూనుట న్యాయ్యము కాదుసుమా! పుత్రునైన వదలి పతి ననువర్తించుట స్త్రీలకుఁ బ్రధానధర్మము. పుత్రకోటులకంటెఁ బతివాంఛ యుత్కృష్టము. రాజు మృతినొందఁగాఁ గ్రమము ననుసరించి జ్యేష్ఠపుత్రుఁడారాజ్యముం బడసి పాలించును. ఆన్యాయము ననుసరించి శ్రీరాముఁడు పుత్రజ్యేష్ఠుఁడుగాన రాజ్యపాలకుఁడగుటయే యుత్తమధర్మము. సూర్యవంశముక్తామణియగు రాజు బ్రదికియుండఁగనే కులక్రమాగతధర్మమును

* ఇది ముప్పదియైదవసర్గమునఁ గలదు.

నాశనము చేయంబూనితివి. నీసుతుఁడు రాజే యగుఁగాక. రాజ్యము నేలుఁగాక. ఎందు రాముఁ డుండఁబోవునో మేమెల్లర మచ్చటికే పోవుదుము. ఈ దేశమున నొక్కఁడు వృద్ధుఁడైనను నివసింపఁడని నమ్ముము. మర్యాద నతిక్రమించి యెల్లరు లేచిపోవు నంతటి దుష్కార్యము నాచరించుచున్న దానవు. మర్యాద తొలఁగినయట్టి యాచారము వృద్ధినందుటకిప్పుడే భూమి బ్రద్దలు కావలయును. అట్టియెడ నేలొకో పగులకున్నదే. ఇంతకంటె నచ్చెరువు కలదా? వసిష్ఠాదిబ్రహ్మర్షులు నీ యుపాయమర్యాదకుఁ గ్రోధమూని నీవు వాడై పోవుదువుగాక యని వాగ్దండనములు ప్రయోగించియుండలేదా. పాపమువారికి ఘోరములుగా నుండు నీవాగ్దండములుకూడ శ్రీరామచంద్రు సద్వృత్తులకుం బంపుచున్న నీవంటికఠినురాలిని బాధింపఁజాలకున్న వేలొకో!

తియ్యమామిడిచెట్టుల నెవ్వఁడైనఁ గుడారధార నతికి వేఁపచెట్టునకుఁ బాదులుకట్టి పెంచి దానిని బాలఁ దడుపుచుండునేని యది వానికి మధురఫలముల నొసంగునా? లేదు కాయలనే యిచ్చునుగదా. సత్కులమునఁ బుట్టినను నీతల్లి కెట్టిస్వభావ మలవడియెనో నీస్వభావ మట్టిదే యని నేనెఱుంగుదును. నింబవృక్షమునుండి తేనె యొసవదన్నపలుకు లోకప్రసిద్ధముకదా. దుర్మతికి సుపుత్త్రిక కలుగునా? మీతల్లి చేసినపాపకర్మములు మున్నే యందఱెఱుంగుదురు. మాకు నట్టే యిప్పు డెఱుకపడియెను. వరములనిచ్చు నొక్కయోగ్యుఁడు నీతండ్రి కొకయుత్తమవర మిచ్చెను. దానిచే నతనికి సకలప్రాణులపలుకులు చక్కఁగాఁ దెలియసాగెను. తిర్యగ్జంతువులగు పశుపక్ష్యాదులు చెప్పుకొనుమాటలుకూడఁ దెలియఁజొచ్చెను. ఒకానొక

తరుణమున మహాతేజశ్శాలియగు నీతండ్రి తనశయ్యాకడఁ గ్రిందిభాగమున జృంభమను నొకజాతిగల చీమ చెప్పినమాటలు విని దానిభాషయ మెఱింగి పెక్కుసారులు నవ్వెను. అది తన్నుఁ గూర్చి నవ్వెనని నీతల్లి తలంచి మృతినొందఁదగినంత కోపముం దెచ్చుకొని పతితో నిట్లు పలికెను. నాథా! శాంత స్వభావముగల నీవి ట్లకారణముగ నవ్వఁ గారణమేమి? తెలియఁ గోరెద ననఁగా నీతండ్రి భార్యతో దేవీ! దానికిం దగినకారణమును దెలిపినచో వెంటనే నాకు మృతి సంభవించును. నిస్సంశయము. కాన నద్దాని నడుగకుము. అని యెంత చెప్పినను వినక నీతల్లి నీవు బ్రదికినను మృతినొందినను సరే. కారణము చెప్పుము. పిదప నన్నునవమానింప నవ్వ లేదనుకొనియెదను. అంత నా రాజు భార్యవలనికష్టములను బరిశీలించి తనకు వర మొసంగినయతనికి జరగిన యట్లు తెల్పెను. సాధువర్యుఁడగు నావరదాత రాజుం గూర్చి భూపతీ! నీభార్య చచ్చినఁ జావనిమ్ము. పదవి పోయినను బోనిమ్ము. ఏమైనఁగాని నీ వెంతమాత్రము రహస్యమును దెలుపకమనియెను. నిర్మలాత్ముఁడగు నావరదాత చెప్పినమాట నాలించి రాజు భార్యను ద్రోసివైచి కుబేరుని భంగి సుఖముగా నుండెను. నీతల్లివలె నీవుకూడఁ బాపదృష్టి గలదానవు. కనుకనే దుర్జనపద్ధతి నాశ్రయించి నీతల్లివలె నీవు కూడ నజ్ఞానమున రాజును దుర్విషయములందుఁ బ్రవేశింపఁజేసి పాడుచేయుచున్నదానవు. లోకమునందుఁ దండ్రివలెఁ గొడుకులును దల్లివలెఁ గుమారికలును గుణములుగలిగి పుట్టుదురను ప్రవాదము నిజమని నాకిపుడు తోఁచుచున్నది. నీవట్టి దానవు కావలదు. పతికి లోఁబడి చెప్పినచొప్పున వర్తించు

చుండుము. నాథుండు పూనినట్లు రామాభిషేకమును నిష్ట పడుము. రాముని వనగమనమునకు నగరు ప్రజల సూటుట గల్గింపుము. పాపచిత్తులమాటలు విని యుగ్రమునివలెఁ బ్రకాశించు నీనాథు నధర్మమునకుఁ బాలుపడకుండఁ జేయుము. పెద్దవానిని వదలి చిన్నవానికిఁ బట్టముకట్టుటయే యధర్మము కదా!

దేవీ! ఈదశరథుండు పాపదూరుఁడు. తాను నీకుఁ జేసిన శపథము వ్యర్థముగఁ జేయఁడు. ఏవిధముగానైన రాజ్యమునకన్న మిక్కిలి వెలగలరత్నభూషణాదు లొసంగి నీవరముల యప్పు దీర్చును. జ్యేష్ఠకుమారుఁడు ఉదారస్వభావుఁడు. సదాచార నిరతుఁడు. క్షత్రియోచితధర్మము నడుపువాఁడు. మహాబలశాలి. పట్టాభిషిక్తుఁడు కాఁదగినవాఁడు రాముఁడు కనుక నాతని కాయుత్సవము సాగునట్లు చేయుము. స్త్రీ! ప్రభువగునింద్రుని వదలి రాముఁ డడవులకరుగు నేని దుర్భరమగు సంతాపము లోకమున నీకుఁ గలుగకపోదు. సర్వసుగుణాలయుఁడగు రామమూర్తి రాజ్యమును రక్షించుఁగాక. నీ పంథమును వదలుము. అడవికి రాముఁ డరుగ నిందనికి నీవగు యోగ్యుఁ డెవ్వఁడు లేఁడు. కనుక నీరాజ్యమున కతఁడే తగినవాఁడు. జ్యేష్ఠుఁడగు రాముఁడుండ ననుజుఁడగు భరతుఁడు రాజ్యపాలనమునకర్హుఁడు కాఁడు. యువరాజుగ రాముఁ డేర్పడఁగా గోవిందధనులలో మేటియగు దశరథుఁడు వంశాచారము ననుసరించి వనమున కేగును. ఇదియే కదా ధర్మము. అని సుమంత్రుఁడు పలికి యాసభ యందుఁ గైకేయిని సాంత్వనోక్తులను గఠినభాషణములను గలంచి వైచి యథాపూర్వముగా హస్తయుగము మోడ్చి నిలుచుం

డెను. కైకయు నమ్మాటల కించుకేని కలఁతనొందక యెంత వేఁడు కొన్నను జాలినొందక యత్యుగ్రవదనముతోనుండ నాముఖ వర్చస్సు రసాంతర్గతునఁ దేటపడక యథాపూర్వముగనే యుండెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమున గొన్ని విశేషములు కలవు. శ్రీరామునియందు నెల్లరు ప్రీతిగలిగియుండుటం జేసి యాపర మేశ్వరుని కరుణాపరత్వము స్పష్టమగును. మంత్రు లెల్లరు రాజ భక్తిపరిపూర్ణచిత్తులనియు ధర్మప్రియులనియుఁ దేటపడియెడిని. మఱియు మోమాటమి లేక రాజునకుఁ బ్రియపత్ని కైక యన్న భావము మాని ధర్మమందే నిష్ఠగలవారే యాకాలమున రాజు కడ మంత్రులున్న వారనియు విశదమగును. కావున నీభాగమున గలవిశేషవిషయములను బరిశీలింతము. మంత్రులు సభాసదులు రాజాస్థానమున నెట్టివారుండనగు నన్నవిషయము తొలుతఁ బరికించు టుత్తమము.

"మౌలాన్ శాస్త్రవిదశ్శూరాన్ లబ్ధలక్షాన్ కులోద్భవాన్,
సచివాన్ సప్త చాష్టౌ వా ప్రకుర్వీత పరీక్షితాన్. ౫౪
అపి యత్సుకరం కర్మ తదప్యేకేన దుష్కరం,
విశేషతోఽసహాయేన కింతు రాజ్యం మహోదయమ్. ౫౫
తైస్సార్థం చింతయేన్నిత్యం సామాన్యం సంధివిగ్రహం,
స్థానం సముదయం గుప్తిం లబ్ధప్రశమనాని చ." ౫౬
మను. 7 అధ్యా.

"స మంత్రిణః ప్రకుర్వీత ప్రాజ్ఞాన్ మౌలాన్ స్థిరాన్ శుచీన్,
తైస్సార్థం చింతయేద్రాజ్యం విప్రేణాథ తతస్స్వయం." 310
యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి, వ్యవహారాధ్యాయము.

ఇందు మౌలాన్ వంశపరంపరాప్రాప్తులని యర్థము. వంశాచా

రముగా మంత్రిపదవును నందఁగలవారని యేర్పడును. మంత్రి యగుటకుఁ దగిన యోగ్యత చిన్నతనమునుండియే కలుగవలయు ననియే దీనిభావము. పుట్టుకనుండి మర్యాద నేర్చుకొనవలయునే కాని నడుమ నది యలవడదని తాత్పర్యము. శాస్త్రజ్ఞానముగలిగి పరిశుద్ధచరిత్రవర్తనముకలవారలై యుండవలయుననియే స్మృతుల తాత్పర్యము. అట్టివారు నిశ్చయముగా రాజామాత్యులఁ గష్టసుఖములను తెలుపఁగలరు. అధికారము కారణాంతరమున నలవడినచోఁ దదనుకూలములగు మర్యాదలు లభించుట దుష్కరము కదా. మోమాటములేక మంచిమాటలను జెప్పువా రరుదుగనుందు రని భర్తృహరియే తెలిపెను. సుమంత్రునిచరిత్రమునుండి మన మీనీతిని తెలిసికొనవచ్చును.

"మావమంస్థా దశరథం భర్తారం వరదం పతిం,
భర్తుశ్ఛాయా హి నారీణాం పుత్రకోట్యా విశిష్యతే." ౧

అని మూలము. పుత్రకోటులకంటె భర్తయిచ్ఛయే యధికమని భావము. స్మృతులయాశయముకూడ నిదియే. ఈమంత్రి భావము కైక పతిని కష్టపెట్టుచున్నదనియే కాని దేవకార్యమునకుఁ దోడ్పడ నవతరించినదని తెలిసికొనఁజాలఁడు. ఇందు స్త్రీలధర్మములుమాత్రమే గ్రహింపఁదగు. భర్తకంటె దైవము లేఁడనియుఁ బుత్త్రునికొఱకు నట్టిసనాతనధర్మము వదలరాదనియు నిటఁగలసారము. ఇందుల కుదాహరణముగాఁ గైక తల్లిచరితమునే సుమంత్రుఁడు తెలిపెను.

"పితుస్తే వరదః కశ్చిద్దదౌ వరమనుత్తమం,
సర్వభూతరుతం తస్మాత్సంజజ్ఞే వసుధాధిపః,
తేన తిర్యగ్గతానాం చ భూతానాం విదితం వచః." ౧౭

తతో జృంభస్య శయనే విరుతాద్భూరివర్చసః,
పితుస్తే విదితో భావస్స తత్ర బహుధా హసత్." ౧౮

అని మూలము. ఇందు విశేషమేమి? పూర్వకాలమున మంత్రప్రభావమున సకలజంతుభాషల నెఱుంగఁజాలినశక్తి యలవడుచుండెను. దేవతారాధనప్రభావముననే కలిగెనని వారివిశ్వాసము. అది మూఢవిశ్వాసమని కొందఱనవచ్చును. ఈరీతి నను వారిదే మూఢవిశ్వాసమో లేక వారిదే మూఢవిశ్వాసమో దైవమెఱుంగును. పూర్వులకు మూఢవిశ్వాసమే కలదని యొప్పుకొందము. దానిచేత నహంకారము నశించి భగవంతునియందు భూతులగు దేవతలయందు భక్తి యలవడును. ఆక్షేపించువారలకు నయ్యది నశించి నాస్తికత్వము దురహంకారముఁ గలుగు మహాలాభములు. కైకతండ్రి కొకమహాత్ముఁ డొకవరమిచ్చెననఁగా సర్వభూతభాషణములయభిప్రాయము తెలిసికొనఁదగు శక్తి కలిగెను. ఒక్కనాఁడు శయనించియుండు నారాజు శయ్యకుఁ జెంత నొకచీమ యేమో భాషించెను. దానిభావమెఱింగి రాజు పలుసారులు నవ్వెను. అని కథాసారము. ఆరాజున కద్దానిభావము విచిత్రముగాఁదోఁచెను కనుక నింతస్వల్పజంతువున కింత మంచిభావము కలదా యనుసంతోషమున నవ్వెను. అది యెఱుంగక భార్య తన్నుఁ బరిహాసించెనని తలంచెను.

చీమలు లోనగునవి క్షుద్రజంతువులని మనము తలంచుచుందుము. కాని మనముకూడ క్షుద్రులమని తలంపము. ప్రతి జంతువునను జ్ఞానము కలదు. సుఖదుఃఖములు కలవు తన్నుఁ జక్కఁగా రక్షించుకొనఁదగుసుపాయ మయ్యది యెఱుంగఁజాలు. మనసుండి యేల కాపాడుకొనఁజాలదందురేమో మన

మూఁడఁ గాలము సమీపింపఁగాఁగాని యాపదలు మూఁడు నప్పుడుగాని మనలను రక్షింపుకొనఁగల్గుదుమా? కర్మము బల వత్తరము. దానిచేతను మాలు వేయు బ్రహ్మాదులకు శక్యము గాదు. తుదకు దానిపోకడ లిట్టివని యెఱుంగఁజాలము. “గహనా కర్మణో గతిః” అని భగవంతుఁడే తెలిపెనుగదా. ప్రతిజంతువు లోకమునఁ దా నన్నికెక్కువలయునని తలంచును. అది స్వభావము. దానింగూర్చి యాలోచించువారికంటె మూర్ఖు లుండఁబోరు. ప్రతిమానవుఁడు తనయాధిక్యమునే ప్రకటింపఁ జూచును. అది మానవస్వభావము. అట్టి సర్వప్రాణులని యోచింగినఁ జీవులకు భావకలనసమన్వయము కలుగును. అదియే యుత్తమోత్తమగుణము. “న తత్ర బహుధా వాసతే” అను విషయము విమర్శింపఁబడినది.

“న కుర్వీత వృథా చేష్టాం న వార్యంజలినా పిబేత్,
నోత్సంగే భక్షయేద్భక్ష్యాన్ న జాతు స్యాత్కుతూహలీ.” ౬౩
మను. ౪. అధ్యా.

అన్నమనుస్మృతివాక్యము ననుసరించి నిష్కారణముగాఁ గుతూహలముకలవాఁడు కారాదు. నిష్కారణముగా నవ్వరాదని తోఁచెడిని. భార్య చెంతనుండఁగాఁ బలుసారు లాఁ రాజు నవ్వెను. ఇతరులుండఁగానే కారణము లేనియ ట్లితరులకుఁ దోఁచు నట్లు నవ్వరాదు. అది యొకదురభ్యాసముగాఁ బరిగణింపఁబడి నదియే. దానిచే నెన్నియో యిడుములు వాటిల్లును. ఉదాహరణముం బరికింపుఁడు.

“లక్ష్మీస్సరస్వతీ గంగా తిస్రో భార్యా హరేరపి,
ప్రేక్షా సమాస్తాస్తిష్ఠంతి సతతం హరిసన్నిధౌ. ౧౭

చకార సైకదా గంగా విష్ణోర్ముఖనిరీక్షణం,
సస్మితా చ సకామా చ సకటాక్షం పునఃపునః. ౧౮
విభుర్జహాస తద్వక్త్రం నిరీక్ష్య చ క్షణం తదా,
క్షమాం చకార తద్దృష్ట్వా లక్ష్మీర్నైవ సరస్వతీ." ౧౯

స్కం. ౯ అధ్యా ౬.

అను దేవీభాగవతకథ తెలిసినదియేకదా. విష్ణుమూర్తి నవ్వినది నిష్కారణమే యైనను భార్యలెల్ల వేలువేలర్థములు చేసికొని పరస్పరము శపించునంతదుస్థితికిం జేరిరి ఈకథ వృథాకలహము వృథాహాసము పనికిరావనియు దాన నెన్నియోకష్టములు వాటిల్లుననియుం దెలుపుచున్నది. మనుస్మృతియు నీయర్థమునే బోధించెను. కావున నిష్కారణముగా నవ్వుట దురభ్యాసములలో నొక్కటని తేటపడియెడిని. మహాకవివాల్మీకి సుమంత్రునిమాటలవలన మన కీనీతిని బోధించెనని మనము గ్రహింపవలయును.

"మాతరం తే నిరస్యాశు విజహార కుబేరవత్." ౨౨

అని మూలము. కైకా! అంత నీతండ్రి నీతల్లిని వదలిపెట్టెను. అనికథాసారము. నవ్వుటకుంగలకారణ మడిగినంతన భార్యను వదలవచ్చునా యను ప్రశ్నము రావచ్చును. రాజు నీకావిషయమును దెలిపిన నాకు మరణము సంభవించునని తెలిపినను వదలక

"మ్రియతాం ధ్వంసతాం వేయం మాకృథాస్త్వం మహీపతే." ౨౩

అని పలికినకారణముననే యారాజు వదలెను. అట్టియంగనను వదలవచ్చునని స్మృతి తెలుపుచున్నది.

"వంధ్యాష్టమేఽధివేద్యాబ్దే దశమే తు మృతప్రజా,

ఏకాదశే స్త్రీజననీ సద్యస్త్వప్రియవాదినీ.” ౮౧

మను. ౯ అధ్యా.

అప్రియవాదిని యగుస్త్రీ సాధ్వి కానేరదు. కాన దానిని విడిచి వేయుటయే మంచిది. విడిచివేయుట యనఁగా నన్నపానముల నాదరించుటయే యని తాత్పర్యము.

“వివాదశీలాం స్వయమర్థచోరిణీం పరానుకూలాం పరిహాసభాషిణీం,
అగ్రాశినీమన్యగృహప్రవేశినీం త్యజంతి భార్యాం దశపుత్త్రమాతరం.”

అను నభియుక్తోక్తియుఁ గలదు.

“అర్థాగమో నిత్యమరోగితా చ ప్రియా చ భార్యా ప్రియవాదినీ చ,
వశ్యశ్చ పుత్త్రోఽర్థకరీ చ విద్యా షడ్జీవలోకేషు సుఖాని రాజన్.”

అను నీతిశాస్త్రము ప్రియవాదిని భార్యయగుటయే మంచిదని తెలుపుచున్నది. అప్రియవాదినివి కాఁగూడదని సుమంత్రుఁడు కైకను హెచ్చరించెననియే కథాసారమునుండి మనము తెలిసికొనఁదగు నీతి.

“సద్యశ్చాద్యప్రవాదోఽయం లౌకికః ప్రతిభాతి మా
పితౄన్ సమనుజాయంతే నరా మాతరమంగనాః. ౨౮
నైవం భవ గృహాణేదం యదాహ వసుధాధిపః,
భర్తురిచ్ఛాముపాస్వేహ జనస్యాస్య గతిర్భవ. ౨౯

అని మూలము. తండ్రినిబోలి కొడుకులు తల్లినిబోలి కొమరితలు పుట్టుదురని లోకప్రవాదము కలదని సుమంత్రుఁడు పలికెను. నీతల్లివంటిదానవు కారాదని తెలుపుటయే యతనిసంకల్పము. ఈమాటెత కర్మసిద్ధాంతవిరుద్ధ మనవలయును. కర్మముల నెల్ల రొక్కరీతిగా నాచరించువా రుండరు. అదృష్టము కర్మాధీనము గనే యుండును. వానివానికర్మఫలముల వాఁడువాఁ డను

భవించునుగాని యొక్కనిబోలి వేఱొక్కఁడు ఫలము ననుభవింపఁజాలఁడు. లోకులు పోలికలననుసరించి యూహింతురు. అనుభవము ననుసరించి యూహించినను లోకప్రవాదము సత్యము కాదనియే తేలెడిని. తండ్రివంటివారు కొడుకులు తల్లినిబోలిన కొమరితలు కల్గుదురనుట పొరపాటే యనుట న్యాయ్యము. తల్లి దౌష్ట్యము నుగ్గడించుట కైక మనోభావము మాఱునేమో యనుసద్భావముననే యని యెఱుంగవలయును. దీనింబట్టి శ్రీరామునిసౌజన్యము సర్వభూతాకర్షణదక్షమని తేలుచున్నది. కైక శ్రీరామునికార్యమునకు మిక్కిలి సహాయము చేయుచున్న దనువిషయము సుమంత్రుఁ డెఱుంగఁడు. లోకదృష్టిం బరికించియే యిట్లనుచున్నాఁడుగాని కైకయు మంథరయు భగవంతునిప్రోత్సాహముననే యిట్టి కార్యము నాచరించుచున్నవారని మాయాసమాచ్ఛాదితచేతస్కుఁడగు టెఱుంగఁజాలక సుమంత్రుఁడు వగచుచున్నాఁడనియే యిటఁగలసారము.

"జ్యేష్ఠో వదాన్యః కర్మణ్యస్స్వధర్మపరిరక్షితా,
రక్షితా జీవలోకస్య బలీ రామోఽభిషిచ్యతాం. ౩౦
పరివాదో హి తే దేవి మహాన్ లోకే చరిష్యతి,
యది రామో వనం యాతి విహాయ పితరం నృపం." ౩౧

అని మూలము. ఇందు రాజునకు నుండఁదగులక్షణములు చెప్పఁబడినవి. అందు దాతృత్వము సదాచారనిరతత్వము కులధర్మలక్షణత్వము చెప్పఁబడినవి

"స్వే స్వే కర్మణ్యభిరతస్సంసిద్ధిం లభతే నరః,
స్వకర్మనిరతస్సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు." ౪౫
యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతం,

స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః. ౪౬
శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్,
స్వభావనియతం కర్మ కుర్వన్ నాప్నోతి కిల్బిషమ్. ౪౭

గీత. ౧౮ అధ్యా.

శుచినా సత్యసంధేన యథాశాస్త్రానుసారిణా,
ప్రణేతుం శక్యతే దండస్సుసహాయేన ధీమతా. ౩౧
స్వే స్వే ధర్మే నివిష్టానాం సర్వేషామనుపూర్వశః,
వర్ణానామాశ్రమాణాం చ రాజా సృష్టోఽభిరక్షితా. ౩౫
ఇంద్రియాణాం జయే యోగం సమాతిష్ఠేద్దివానిశం,
జితేంద్రియో హి శక్నోతి వశే స్థాపయితుం ప్రజాః." ౪౪

మను. ౭ అధ్యా.

అను నీప్రమాణములం బరికించిన రాజు సదాచారనిరతుఁడు దాత కులాచారములఁ బ్రవర్తించువాఁడుగా నుండవలయు నని తేలుచున్నది. స్వధర్మపరిరక్షకుఁడుగాని రాజు చిరకాలము రాజ్యమును బాలింపఁజాలఁడనుట స్పష్టముగా నీభాగము తెల్పుచున్నది. కులాచారముల రక్షించువాఁడనుట చేతఁ గులాచారములన్నియు నొక్కరీతిగా నుండవని తోఁచెడు రామాయణకాలమునందును గులాచారములున్నవనిస్పష్టము. అనఁగాఁ గులాచారము లీనడుమవచ్చిన వనువాదము నిస్సారమనియు, నవి యెంతోకాలము నుండియున్నవనియు, నిద్దానిమూలమున స్పష్టమగుచున్నది. భగవద్గీతలయందుఁగూడ

"బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాణాం చ పరంతప,
కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావప్రభవైర్గుణైః." ౪౧

అని యున్నది. జాతిభేదములు తత్తదుచితకర్మములు నుండ

వలయుననియే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యనుగ్రహించెను. దానిని వలదనువారు భగవంతుని గౌరవింపనివారే యని తోఁచెడి. అట్టివానికిఁ బూనకుందురుగాక యని మనము వారిని బ్రార్థింప వలయును. "రక్షితా జీవలోకస్య" అనువిశేషణము శ్రీరాముని పరమేశ్వరత్వమును వ్యక్తీకరించుచున్నది. తెలిసియుండెఁ దెలియకయుండెనెల్లవారు శ్రీరాముని భగవంతుఁడనియే కొనియాడుచున్నారనువిషయము మన మందందుఁ బరికింపవలయును. సుమంత్రుఁడు లోకాపవాదము నీవిషయమున విశేషించి వ్యాపించునని పలికెను. దేనికి భయంపడకున్నను లోకాపవాదమునకు భయంపడవలయునని పెద్దలుపలుకుదురు. భగవద్గీతాశాస్త్రమునందును

"అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యంతి తేఽవ్యయాం,
సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే. ౩౪
భయాద్రణాదుపరతం మంస్యంతే త్వాం మహారథాః,
యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వా యాస్యసి లాఘవమ్. ౩౫
అవాచ్యవాదాంశ్చ బహూన్ వదిష్యంతి తవాహితాః,
నిందంతస్తవ సామర్థ్యం తతో దుఃఖతరన్ను కిం. ౩౬ అధ్యా. ౨

అని శ్రీకృష్ణమూర్తి తెలిపెను. అపకీర్తికంటె మరణమే మేలనియు లోకాపవాదమునకంటె దుఃఖము వేఱుగాలేదనియు నిందు సారము.

"వాంఛా సజ్జనసంగమే పరగుణే ప్రీతిర్గురౌ నమ్రతా
విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోషితి రతిర్లోకాపవాదాద్భయం,
భక్తిశ్శూలిని శక్తిరాత్మదమనే సంసర్గముక్తిః ఖలే
యేష్వేతే నివసంతి నిర్మలగుణాస్తేభ్యో నరేభ్యో నమః." ౬౨
నీతిశతకము.

అని భర్తృహరి యుపదేశించెను. ఈవిషయమునే మహర్షి వాల్మీకి సుమంత్రునినోటఁ జెప్పించెను. సీతాసారము రామాయణమని మన మెఱుంగవలయునుగదా.

"న రాజ్యం రాఘవః పాతు భవ త్వం విగతజ్వరా,
న హి తే రాఘవాదన్యః క్షమః పురవరే వసేత్." 3౭

అని మూలము. రాముఁడడవులకరిగిన నీపురమున నెవ్వరుండ రని సామాన్యార్థము. ఇందొకవిశేషము గలదు. సుమంత్రుఁడు సాధారణమంత్రి మాత్రుఁడు గాఁడు. మంత్రి సారథి యగునాచారము లోకమున నింత దనుక లేదు. ఇతఁడు సారథియునగు. అనఁగా రాజునకుఁ గలయాంతరంగికులలో నీతఁ డుత్తమోత్తముఁడని స్పష్టమగును. ఈసుమంత్రుఁడు పుత్త్రకామేష్టి దశరథుఁడు చేయుటకుముందె

"పుత్త్రాశ్చాస్య భవిష్యంతి చత్వారోఽమితవిక్రమాః,
వంశప్రతిష్ఠానకరాస్సర్వలోకేషు విశ్రుతాః.
ఏవం స దేవప్రవరః పూర్వం కథితవాన్ కథాం,
సనత్కుమారో భగవాన్ పురా దేవయుగే ప్రభుః. ౧౧

బాలకాండము. ౧౧ సర్గము.

సనత్కుమారుఁడు తనతోఁ జెప్పినట్లు రాజునకుం దెల్పెను. యోగబలమున నమితాయుర్దాయమునుగలవాఁడు సుమంత్రుఁడని యీభాగము మనకుం దెల్పెడిని. సనత్కుమారుఁడు దశరథునకు నలువురుకొడుకులు సర్వలోకవిశ్రుతులు కలుగఁగలరని చెప్పినపుడు భగవంతుఁడే యవతరించునని చెప్పియుండునని మన మూహించుట పొరపాటుగాదు. సర్వలోకవిశ్రుతులు నలువురు కలుగుదురని భవిష్యత్ఫలము నెఱింగినమహర్షి భగ

వంతుఁడు ధర్మసంరక్షణార్థ మవతరించునని యెఱుఁగకయుం డునా? అట్టిమహర్షి యితరులకుం దెలుపక సుమంత్రునకు మాత్రమే తెలుపనేల? అని యూహించిన సుమంత్రుఁడు భక్తుఁడని శ్రీరామునకు సారథ్యరూపమగు శుశ్రూష చేసి కృతార్థుఁడు కాఁగోరి దశరథునకుంగూడ సారథియయ్యెనని తెలిసిన. కనుక శ్రీరామమూర్తి తత్త్వము నెఱింగినవాఁడే యనక తప్పదు. కాఁబట్టి యీభాగమున విశేషార్థము లేకపోదు. కైక భగవన్మాయాస్వరూపమే యవతరించినదని యెఱింగియే యుండును. కాని యోగమాయాచ్ఛాదితమతి గావున నెఱుం గనియట్లు యోగ్యముగ నిందించెను. అయిన భక్తునినోట నేరూ పమున్నను మంచిమాటలే వెలువడును. కాఁబట్టియే.

"న హి తే రాఘవాదన్యః క్షమః పురవరే వసేత్."

అని పలికెను. దేవీ! నీపురమగు నీ యీయయోగ్యశరీరమునందు రాఘవాదన్యః శ్రీరామమూర్తికంటె వేఱొకఁడు, క్షమః = సమర్థుఁడు, న వసేత్ = నివసింపఁడుకదా. అని యర్థము. అనఁగా దేవీ! అసురులను రామునిం బొమ్మనుచున్న దానవు. నీశరీరమున నంతర్యామిగా నున్నవాఁ డెవ్వఁడనుకొనియెదవు? శ్రీరామ మూర్తియే సుమా".

"ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా."

అన్న భగవద్వాక్యము రామాయణమునఁ గలదు. కనుక దీని నుప నిషత్తనవలయును. నీ దేహాంతరమున నున్న యీశ్వరుఁడే యీరాముఁడని యెఱుంగుమా కైకా యని సుమంత్రుఁడు తెలిపెనని యెఱుఁగవలెను.

"పూషన్నేకర్షే యమ సూర్య ప్రాజాపత్య వ్యూహ రశ్మీన్ సమూహ తేజో యత్తే,
రూపం కల్యాణతమం తత్తే పశ్యామి
యోఽసావసౌ పురుషస్సోఽహమస్మి. ౧౬. ఈశావాస్యోపనిషత్తు.

పురి శయనాద్వా పురుషః అని నిర్వచనము. ఈయుపనిషత్తు ననుసరించి పురమనఁగా శరీరమని యర్థము స్పష్టము.

"ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః,
యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః. ౧౭
యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః,
అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః." ౧౮
గీత. ౧౫ అధ్యా.

"పురి శయనాత్పూర్ణత్వాద్వా పురుషః."

అని భాష్యము. ఈప్రమాణములన్నియుఁ బై యర్థమునే తెలుపుచున్నవి. ఇట్లు ఎన్నిభంగుల నాస్తికను లోకాచారము ననుసరించి బోధించినను మహామాయాప్రోత్సాహితుఁ డగుటచే నాస్తిక యించుకంతయుఁ జలింపకయుండెను. భగవత్సంకల్పమట్టిదేకదా. ఇట్లు ఈభాగము మనకుఁ గొన్ని నీతులను బోధించుచున్నది. ఇఁకఁ దరువాతికథను బరికింతము.

సిద్ధార్థుఁడు కైకను హితోపదేశము చేయుట.

* సుమంత్రుని వాక్యములఁ గైక సమ్మతింపకపోఁగా రాజు సత్యపాశబద్ధుఁడై ప్రతిజ్ఞాపీడితుఁడై యూర్పులు తీవ్రరూపములఁ వెడలఁగా సుమంత్రునితో నిట్లనెను. మంత్రీ! రాముని వెంటఁ జతురంగబలములు నమూల్యరత్నములు లోనగుపదార్థములు పంపవలయును. సిద్ధపఱుపుము. వేశ్యాజనములు రాము

* ఇయ్యది ముప్పదియాఱవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

ననుసరించిపోవుదురుగాక. వణిజులు ప్రతివిడిదిపట్టునందును సకల పదార్థములు నునిచియుండురుగాక. రాము నాశ్రయించి యయోధ్యాజనులు జీవింతురో, శ్రీరాముఁ డెవ్వారితోఁ గ్రీడించునో వారికిం గోరిక లీడేరుసు సకలవస్తువు లొసంగి వెంటనుండఁ బంపుము. ఆయుధధారులు శైలాదులఁ గొనిపోవుభటులు పౌరముఖ్యులు రామచంద్రునింగూడి పోదురుగాక. ఆటవికులు మార్గము సవరింపఁ బోవలయును. బలములంగూడి నాకుమారుఁడు వనములు దుష్టమృగములఁ ద్రుంచుచుఁ దేనియలఁ ద్రాగుచు ననేకతరంగిణులం బరికించుచు రాజ్యవిషయమునఁ జింత లేక హాయిగా నుండుఁగాక. రామభద్రునివెంట ధనధాన్యకోశములు పంపవలయును. పుణ్యక్షేత్రములయందు యాగములు చేయుచు విధివిహితముగా దక్షిణల నిచ్చుచు ఋషులతోఁ గూడి రాముఁ డడవిని సుఖముగా నుండఁగలఁడు. మహాభుజుఁడు భరతుఁ డప్పురమును బాలించుఁగాక. శ్రీరాముని కోర్కె ననుగుణముగా సకలవస్తువులం బంపుమని యాజ్ఞాపించెను. రా జిట్లు పలికినంతన కైక భీతిఁబొంది మోము కాంతి వాయ నిగ్గుపట్టి తోఁప దుఃఖము పైకొనఁగా రాజుం గాంచి యిట్లనియెను.

మహారాజా! నీవు సజ్జనుఁడవు. ఇట్లు చేయరాదు. మనుష్యులు లేక పాడుపడి పయింగలతేట త్రాగఁగా శేషించిన మద్యమురీతి యమూల్యవస్తువిరహితమయియుండు నీరాజ్యమును భరతుఁ డంగీకరించునా? అని యిట్లు కైక లజ్జయైనలేక పరుషభాషణములు వినిపింప రాజామె కిట్లనియె. పగదానవగు నోకైకా! దుర్భరభారము నాపై నిడితివి. మఱియు బాధించు

మున్న దానవే? ఏటికి? సైన్యములు లోనగువానిని రాముని వెంట నంప నాజ్ఞ చేయ వలదందువే? ఏల? వనమునకుఁ బోవునప్పుడే యేల వలదన్నావైతివి? కాన నిప్పుడు నీవు నంగీకరింప వలయునవుడు. అని క్రోధమున రాజు పలుకఁగా విని యామె మతి కోపదూంధి తము నేదో కారణమునఁ బాడు సేయఁ దలఁచెనని తప్పించిన యాగ్రహమున నతనితో నిట్లనియె. రాజా! ఈ వంశమునందే సగరుఁడను రాజు పెద్దకొడుకు నసమంజసుఁడను వానిని వనము నకుఁ బొమ్మని వెళ్ళఁగొట్టెను. వానితో సేనలం బంపెనా? వనము నకుఁ బొమ్మనఁగా నిర్ధనుఁడుగనియే యరిగెను. అట్లు రాముఁడు కూడఁ బోవలయును. అనఁగా రాజాగ్రహించి సీ! సీ! యని మఱేమియుఁ బలుకక యూరకుండెను. అందఱివా రామాట లను వినుచుండిరి. కైకమాత్ర మహాత్ములయాపదింపుల లెక్క పెట్టకయే యుండెను.

అప్పటికి నందే యున్న రాజమన్నింపఁబడు మంత్రిసిద్ధార్థుఁడను కడువృద్ధుఁడు పరిశుద్ధాంతరంగుఁడును గానఁ గైకతో నిట్లు పలికెను. దేవీ! నీవు తెలిపిన యసమంజసుఁడు దుష్టబుద్ధిగు త్రోవలఁ బొంచియుండి బాలురం బట్టుకొనిపోయి నదీజలములఁ బడవైచుచుండెను. వారు మునిఁగిసందులను గుటుకుగా బుగ్గలులేవఁగా నవ్వుచు నదియే వినోదముగా నుండెను. పౌరు లాతని క్రూరకృత్యముం గని కోపించి సగరచక్రవర్తితోఁ గొడుకునుంచుకొని మమ్మనఁ బంపుము. లేదేని వానిం బంపు మనిరి. రా జులికిపడి వారింగాంచి మీ కీభయముగలుగఁ గారణ మేమని ప్రశ్నించెను. వా రాతనిపనినంతయుఁ దెలిపిరి. రాజా పలుకు లాలించి వారికిఁ బ్రియముచేయువాఁడై జ్యేష్ఠపుత్త్రుని

బాలింపలేను. కొడుకు భార్యను బరిజనులను బిలుచుకొని వాహనముసెక్కి పోవలెనని యాజ్ఞాపించెను. యావజ్జీవము వనముల నుండవలయునని శాసించెను. వాడు పాపాత్ముని రీతిగా వనములలోఁ దిరుగుచుఁ గందమూలాదులం ద్రవ్వికొని బ్రదుకుచుండెను. మహాపరాధము చేసినకొడుకును బరమధార్మికుఁడగు రాజు సగరచక్రవర్తి వదలిపెట్టెను. అసమంజసునిరీతి నసత్పురుషుం బాఱఁద్రోలఁ దగినపాపమును శ్రీరామమూర్తి యేమైనఁ జేసినాఁడా? ఈశ్రీరామునియందు దుర్గుణలేశమైనను గానరాదు. మాలిన్యము చంద్రునియందు లేనట్లు రామునియందు దోషమణుమాత్రమును లేదు. తల్లీ! రామునందేదేని దోషముగనఁబడినచో నిపుడు దాఁపక తెల్పుము. రాము నడవికిం బంపవలెనని రాజు పంపును. దౌష్ట్యమనునదియే లేక సన్మార్గమునందే యెల్లప్పుడు ప్రీతిగలిగియున్నవానిని వదలుటధర్మము గాన, [illegible] నింద్రునంతవానికైనఁ దేజము దూష్యమగును. శ్రీరాముని గష్టపెట్టుటఁ జాలింపుము. అధర్మ్యమార్గ మత్యప్రశస్తము. లోకమునఁ గల్గు నపకీర్తినైన దలంచుకొని మానవలయుఁగాదా. అని సిద్ధార్థుఁడు పలుకఁగా విని రాజు వగపుచే మాటలు తడఁబడఁగాఁ గైకతో నిట్లు పలికెను. దుష్టవర్తనముగలకైకా! ఈమంత్రిమాటల నంగీకరింపవా? ఇప్పుడు నీవు నీమేలును నామేలునుగూడఁ దెలియఁజాలకయున్నదానవు. దుర్మార్గము నాశ్రయించి నీచకార్యముఁ జేయుచున్నావు. నీచర్య సన్మార్గమున కనుకూలము కాదుసుమీ. నేనిత్తఱి రాజ్యాదులవదలి నాకొడుకు వెంటఁబోవుదును. నీవు

ప్రభువగుకుమారునితో నిందు సుఖముగా రాజ్యము నేలుచుం
జిరకాలముందుము.

మహాశయులారా! ఈభాగమునఁగల విశేషములఁ బరిశీలింతము.

"రూపాజీవాశ్చ వాదిన్యో వణిజశ్చ మహాధనాః,
శోభయంతు కుమారస్య వాహినీం సుప్రసారితాః." 3

అని మూలము.

"వాదిన్యః పరచిత్తాకర్షణ చతురవచనాః రూపాజీవాః వేశ్యాః."
అని వ్యాఖ్య.

ఇది దశరథుఁడు చెప్పినవాక్యము. రామునకు చతురంగ బలములతోఁ బోవలయునని యాజ్ఞాపించి యందు సైనికులను సొంపగుమాటలచే మనస్సులఁ గరఁగించు వేశ్యలు పోవలయునని రాజు పల్కెను. ఈవాక్యమును బరికించినంతనే యాకాలమున నిట్టియనాచారములు పెక్కులున్నవని తోఁచును. కాని పరిశీలించినయెడలఁ నాయాచారము మంచిదిగనే తోఁచును. అరయుదము. వాదిన్యః రూపాజీవాః పరచిత్తముల నాకర్షింపఁజాలు చమత్కృతిగలమాటలం బల్కు వేశ్యలనికదా ఈవాక్యమున కర్థము. ప్రాయికముగా సంగీతాభినయములు రెండును దుఃఖమును దొలఁగించి యానందమును జేకూర్పఁజాలునవియే. ఇందు వేశ్యలఁ బంపుట శ్రీరామునకు సంతోషము నుత్పాదింపఁగాదు. సేనలకనియే మూలమున నున్నది. వీరభటుఁడనఁగాఁ బ్రాణముల నర్పించి వీరస్వర్గమును స్వాధీనము చేసికొనఁ గోరువాఁడనికదా తాత్పర్యము. అట్టివారలకు నుత్సాహము కలిగించుటకుగా వేశ్యలను రాజులే రక్షించుచుండు

వారు. వారు వాక్చాతుర్యమునను సంగీతాభినయముల చేతను బరుల మనస్సంతోషకులనుగాఁ జేయుచుందురు. అంతియగాని దుర్వృత్తి గలిగినవారు కారని తోఁచెడిని. దుర్వృత్తిగల వారిని ధర్మశాస్త్రానుసారముగా రాజు శిక్షించుచు సేనలతోఁ బంపిన యట్టి నిర్వాసపాత్రము కాదు. నాట్యశాస్త్రమున నిష్ణాత లగు స్త్రీలు నాట్యాభ్యాసబలమున భగవదారాధనతత్పర లగుదురే గాని వ్యభిచారానుష్ఠానముగలవారు కానేరరు. నాట్యకళోపాసనము భగవత్కైంకర్యమే యని యెఱుఁగవలయును. ఆజాతియందును గొంద ఱట్టి నీచవృత్తి యవలంబించుకొనువా రుండవచ్చును. వారు ప్రాయికముగా నాట్యశాస్త్రారాధనము చేయువారుగా నుండరని మన మూహింపవలయును.

"భరతశ్చ మహాబాహూ రాజ్యం పాలయిష్యతి,
సర్వకామైస్సహా శ్రీమాన్ రామస్సంసాధ్యతామితి." ౯

అని యున్నది. నర్మోక్తి యిది. సోపాలంభోక్తి యని వ్యాఖ్యాత వ్రాసెను. సిద్ధార్థునిభావ మూహించిన వాస్తవముగనే యనినట్లు తోఁచెడిని. కైకయందు రాజునకుఁ గోపము కలుగవచ్చును. కాని భరతునియందుఁ గోపముండుటకుఁ గారణము లేదు. కైక భరతునికొఱకు వరములడిగెనుగాన నతనిమూలమునఁగదా యీయనర్థము సంభవించెనన్న యాగ్రహ ముండఁగూడదా యనవచ్చును. కాని చిన్నటనాటనుండి భరతశత్రుఘ్నులయాశయ మెఱింగినవారా జంతటియవివేకముగా నూహించునా యని మన మూహింపవలసియున్నది. భరతుఁడు రాజ్యమును బాలించుఁగాక, శ్రీదేవీసహితుఁడగు రామచంద్రుఁడు సర్వకామములతోఁ బ్రయాణము సాగించుఁగాక. అను నీ

IV—20

వాగ్ధోరణినిబట్టి పరికింపఁగా భావిపాదుకాపట్టాభిషేకము సూచింపఁబడియున్నది. సర్వకాలములలో ననఁగాఁ నవవీర రాజ్యమును నిమిత్తమాత్రముగా భరతుఁడు పాలించు చుండఁగా శ్రీమహామానవహితుఁడై రాముఁడు నానా కారణ్యములకుం బోవుఁగాక యని దశరథునివాక్యమునుండి దైవికముగా వాక్కు వెడలెనని తోఁచుచున్నది. ఎల్లవారును రాఁగలఫలమును సూచించు ప్రవర్తనము కలవారలే యగుదు రనుట స్పష్టము. కావున నానియమప్రకారము దశరథుఁడు పలికెననుటలో వింత యేమియును లేదు.

"ఏవం బ్రువతి కాకుత్స్థే కైకేయ్యా భయమాగతం,
ముఖం చాప్యాగమచ్ఛోషం స్వరశ్చాపి వ్యరుధ్యత. ౧౦
సా విషణ్ణా చ సంత్రస్తా ముఖేన పరిశుష్యతా,
రాజాన మేవాభిముఖీ కైకేయీ వాక్యమబ్రవీత్." ౧౧

అని మూలము. ఆమాటలకుఁ గైక భయపడి రాజుతో నిట్లనెను. అని సామాన్యార్థము. "కాకుత్స్థే ఏవం బ్రువతి సతి కైకేయ్యా భయమాగతమ్" అనికదా యన్వయక్రమము. ఇట్లు దశరథుఁడు పలుకుచుండఁగాఁ గైకకు భయముకల్గెను. అనఁగా భగవంతుని యాశయము దండకారణ్యగమనము కాన దానికిఁ గారణ భూతురాలు కైకయే కావున నామె మృదుమానసముకలదైనఁ దనకార్యమునకు సాధనాంతరము కావలసివచ్చునని యాలో చించుపరమేశ్వరు నాశయమున నామెకు భయముతోఁచెనని యర్థము స్ఫురించెడు. భయమనఁగాఁ గార్యతత్పరత్వమని యర్థము. ఆభయమేకదా పట్టినపట్టు వదలక యుండఁ జేసినది. భయపడినవారు కార్యమును వదలుకొందురుగాని చేయఁ బూనుదురా? కావున భయమనఁగాఁ గార్యపరత్వమనియే

యర్థము. దేవకార్యమునకు విఘ్నము కలుగరాదనుభగవంతుని యూహ ఫలింపకమానదు. కానఁ బరవశయగు కైక యేమి చెప్పిన నది భగవత్సమ్మతమనియే మన మూహింపవలయును. కైక నిర్దోషురాలనుట యీభాగము మనకుఁ దెలుపుచున్నది.

"తవైవ వంశే: సగరో జ్యేష్ఠపుత్త్రముపారుధత్,
అసమంజ ఇతి ఖ్యాతం తథాయం గంతుమర్హతి." ౧౬

అని కైక పలికినది. దీనిసారమేమి? రాజా! ధర్మమాలోచింపుము. నీ వేవంశమునఁ బుట్టితివో యావంశముననే పుట్టినపూర్వకాలమున విఖ్యాతిగాంచిన సగరచక్రవర్తి ప్రజాక్షేమమును గోరి కుమారునిగూడ వదలుకొనెను. అనఁగాఁ దమపని ప్రజారక్షణము గోరునదియే కదా. ఇప్పుడు కేవల ప్రజాహితమే కాక ధర్మరక్షణము దేవతాకార్యమునను ననేక కార్యములు ఫలింపవలసియున్నవి. ఇన్నికార్యములు ఫలింపవలయునన్న కోరికతో శ్రీరాము నరణ్యములకుం బంపుమని కైక పలికెను. సగరచక్రవర్తికంటె నీవి కార్యమున మహోపకారము లోకమునకు నొనరించి కీర్తి గడింపుమా యనియే కైక యాశయము. ఇందుఁగలనీతి నెద్దానిని మనము గ్రహింపవలయును? "రాజా ప్రకృతిరంజనాత్" అన్న నానుడి ననుసరించి రాజు ప్రజల హితమునకై సర్వము వదలవలయుననియు నట్టివాఁడే రాజనం బడుననియు నీతి.

"సమీక్ష్య స ధృతస్సమ్యక్సర్వా రంజయతి ప్రజాః,
అసమీక్ష్య ప్రణీతస్తు వినాశయతి సర్వతః." ౧౯ మను ౭. అధ్యా.

అన్నస్మృతియుఁ బైవ్రాసినభావమునే తెలుపుచున్నది. ప్రజాహితమన ధర్మరక్షణమనియే తాత్పర్యము.

"అదుష్టస్య హి సంత్యాగస్సత్పథే నిరతస్య చ,
నిర్దహేదపి శక్రస్య ద్యుతిం ధర్మనిరోధనాత్.
తదలం దేవి రామస్య శ్రియా విహతయా త్వయా,
లోకతో౽పి హి తే రక్ష్యః పరివాదశ్శుభాననే." 30

అని సిద్ధార్థుఁడు మహామంత్రి కైకకుం దెల్పెను. ఇంతటితో నీయధ్యాయ మనఁగా. సర్గాంతమున నున్న దుష్టస్వభావము గలవానిని విడిచి నాయకుఁడెల్ల నిత్యసుఖమగ్నుఁడగుటకు సాధనమైన లోకమునందు వానమున కల్యాణముగాఁ దనమనసు నిల్పిన వాఁడగునటుల యును. ఇష్టసీతుల సిద్ధాంతము లేమనఁగా శ్రీరాముని కథాంశములను బఠింతము.

శ్రీరామాదులు నల్కలములఁ ధరించుట.

*శ్రీరాముఁడు ఱేని సిద్ధార్థుని పల్కినపల్కులు నాలకించి వినయజ్ఞుఁడు గావున నిట్లు పల్కెను. మహారాజా! నేను భోగములనెల్ల మాని వనమున ఫలమూలములను భక్షించి జీవించువాఁడను. కొందఱకు భోగము వదలినను సంగము వదలదు. నేనో సర్వసంగములను మానినవాఁడను. కావున నాకేమి లాభము? భద్రగజమునొసంగి దానియందలి మోహమును వదలినవానికి నడుమఁ గట్టుత్రాటియందు మనస్సుండునే? నేమి లాభము? సత్పురుషశ్రేష్ఠుఁడవు. కనుక నే వచించుచున్నవిషయము నాలకింపుము. వృజెప్పనయుదాహరణమురీతిగా రాజ్యాదుల వదలినవాఁడ నేన యెందులకు? నీవు నాకొసంగినవానినెల్ల భరతునకు నిచ్చుచున్నాను. ఏకార్య మెట్లు చేయవలయునో నే నెఱుంగుదును. నారచీరలు తెప్పింపుము. పదునాలుగుసంవ

* ఇది ముప్పదియేడవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

త్సరములు వనముల నుందును. మాకెల్లఁ గందమూలాదులు తెచ్చుకొనుటకై వలయుసాధనములు తెప్పింపుము.

అని రాముఁడు పలుకఁగాఁ గైక యంతఃపురమునందు సిగ్గు మాని తానే నారచీరలఁ దెచ్చి రామా! వీనిం దాల్పుమని పల్కెను. పురుషోత్తముఁ డామెయిచ్చినవస్త్రములను రెండింటిని గైకొని యమూల్యవస్త్రముల వదలి మునియోగ్యములగు వానిని ధరించెను. లక్ష్మణుఁడు రామునివలె వానిం గట్టుకొనియెను. పట్టుచీరఁ గట్టుకొన్న జానకి తనకై తెచ్చియున్న వల్కలమును గాంచి వలనుజూచిన హరిణమువలె భయంపడెను. సులక్షణములుగల యామహామాయ తనమనస్సు తత్తఱపడుచున్నను సాధ్వీ ధర్మము లెఱిఁగినవిదుషీమణియుఁ దనయనుష్ఠానబలమున లోకమునఁగల పురంధ్రీగణమునకుఁ బాతివ్రత్యధర్మము లెఱిఁగించునదియుఁ గావునఁ గైకయొసంగినవల్కలముల నత్యంతలజ్జాతరంగితాంతరంగ యగుచు గ్రహించి ధరించుచుఁ దామరలంబోలుకన్నులనుండి నీరు గ్రమ్మఁగా గంధర్వరాజువలె మెఱయు ప్రాణేశ్వరుం గాంచి యిట్లనియె. నాథా! అడవులఁ గాపురముండుమునులు నారచీరల నెట్లు తాల్తురు? చెప్పుమని యడుగుచు వానిని గట్టుకొనునుపాయము తెలియక యూరకయుండెను. మరల నాజానకి యావల్కలములలో నొక్కదాని మెడపై వైచుకొని వేఱొకదానిఁ జేఁబట్టుకొని కట్టుకొనుటకు వలనుపడమి సిగ్గుతో నిలుచుండెను.

ధర్మాత్ముఁడగు శ్రీరామమూర్తి యావిధ మెఱింగి సీత దగ్గరకు వచ్చి పట్టుపుట్టము ధరించియున్నదికాన దానిపై నావల్కలమును గట్టెను. పురుషోత్తముఁ డట్లు నారచీరఁ గట్టుట గన్నులారఁ గాంచి యతఃపురకాంతలు కన్నీటిధారలు వెల్వ

డఁగా వగచిరి. రామునింగని తండ్రీ! మతిమంతులగు జానకి వనముల కరుగవలయునన్న శాసనము లేదు కదా. ఆశాసనము నీకు నొక్కనికే కదా. నిర్జనంబగు నడవికి నీవు పోవఁగా మరల నీవు వచ్చుదనుక నిన్నుం గాంచునట్లు నిరీక్షం గాంచుచు మానేత్రముల కానందమును జేకూర్చుకొనుచుందుము. ఆ ఫలము మాకుఁ గలిగింపుము. కుమారా! లక్ష్మణుడు తోడుగా నుండ నడవికిం బొమ్ము. కల్యాణముల కాటపట్టగు నీజానకిని ఋషింబోలె వనముల నడిపింపరాదు. మే మొక్కటి వాంఛింతుము. ఆవాంఛితము నెఱవేర్పుము. నీభార్య యిందే యుండునట్లు చేయుటయే యావాంఛితము. నీవుగూడ నుండవలయుననియే కోరుదుము. ఐనను ధర్మైకవర్తనుఁడవగు నీవు నిలువ నంగీకరింపవని యెఱుంగుదుము. జానకి నైన నిట నునిచి పొమ్మని వేఁడిరి. ఎన్నివిధముల వారు వేఁడినను కైక యందుల కంగీకరింపనందున బదులు పలుకక నారచీర గట్టుచునుండెను.

అట్లు సీత వల్కలమును ధరింపఁగా రాజగురువగు వసిష్ఠముని లేచి యావస్త్రమును గట్టుకొనవలదని నివారించుచుఁ గైకదిక్కుచూచి యిట్లు పలికెను. కైకా! నీవు మేరమీఱి వర్తించుచున్నదానవు. దుర్మతిఁ బూనితివి. కులధర్మములను బాడుచేయుదానవు. రాజును వంచించుటయేగాక మఱియు మర్యాద వదలి క్రూరత్వమునకుఁ బాల్పడుచున్నదానవు. దుశ్శీలముకలకైకా! జానకి వనమునకుఁ బోవరాదు. రామచంద్రునకుగా సిద్ధపఱచిన సింహాసనము నీసీత యధిష్ఠించుఁగాక. రాజ్యముఁ బాలించుచుండుఁగాక. గృహస్థులకు భార్యయే యాత్మయని శాస్త్రము కలదుకదా. శ్రీరామునకు సీత యాత్మ కావున నాతఁడు పాలింపఁదగిన రాజ్యమును బాలించుచుండును.

అట్లుగాక సీత రామునింగూడి వనమున కరుగునేని మేముం బోయెదము. పౌరులందఱును బోవఁగలవారు. దండనాథులు పోదురు. రాజేంద్రుఁడు తత్పరివారము జనపదవాసులు వారు వీరననేల. యందఱు రామునివెంట నరుగుదురు. భరతశత్రుఘ్నులు వల్కలములందాల్చి వనముననున్న శ్రీరాము ననుసరించియుందురు. దురాచారమును బూని ప్రజల కహితమును గోరియున్న నీవు నిర్జనమయి పాడుపడిన యీరాజ్యము నీవొక్కతుకవే యేలుచుండుము. రాముఁ డేచోటఁ బ్రభువుగా నుండఁడో యది రాజ్య మనిపించుకొనదు. రాముఁడుండు చోటు రాజ్యమే కాఁగలదు.

భరతుఁడు దాశరథి యగునేని మనగపూర్వకముగాఁ దనకుఁ దండ్రి యీయని రాజ్యముఁ బాలింపఁదగదు. తండ్రి నిట్లు వంచించిన నీవిషయమున మాతృభక్తిని జూపుట యాతనికి న్యాయముకూడఁగాదు. నీవీభూమినుండి వ్యోమమున కెగసినను బితృవంశప్రవర్తనమును, జ్యేష్ఠుఁడర్హుఁడుండఁగా ననుజునకు రాజ్యమొసంగఁగూడ దన్నయాచారమును దెలిసినవాఁడుగా నున్న భరతుఁడు న్యాయమును వదలి నీవాంఛితము రీతిఁ బ్రవర్తింపఁడు. శ్రీరాము ననుసరింపనివాఁడు లోకమునందే కనఁబడఁడు. ఇఁక భరతునిమాట చెప్పనేల? పుత్రుని యందుఁగల నెయ్యమున రామున కిట్టిపాటులు కల్పించి రాజ్యమును నీవు గ్రహించినను రామునియందు భక్తిగలభరతునకిది యెంతమాత్రము సమ్మతముకాదు. విశేషించి యప్రియమే యగును. పశువులు లోనగునవియుంగూడి రాము ననుసరించిపోవుచుండఁగా నీవిపుడే చూడఁగలవు. వృక్షములుగూడ రామాభిముఖములై పోవఁ బూనినట్లుండుట నీకగపడఁగలదు.

దేవీ! ఇంకనైన నీకోడలు సీతకు వల్కలముల మాని యమూల్యాభరణములనిమ్ము. నారచీర బూనుట సీతకిప్పుడు విధి లేదు. ఇప్పుడదే యనర్థము. అని పలుకుచు సీతాదేవీ! వానిని ధరింపకుమా యని నివారించెను. మరల దశరథుండు రాముండొక్కడే యడవికుండవలెనని గదా నీవు కోరితివి? జానకియు నచ్చట నుండవలయునని కోరలేదుకదా. నిరంతర మంగళాకార్యయగు సీతాదేవి భూషణములం బెట్టుకొనియే రామునితోడ యడవికరుగుగాక. ఈ ప్రకారము వాహనములు పరిచారకులు వెంట రాగా నమూల్యవస్త్రములతో బంగారు పాత్రములు లోనగు వస్తువులతో వసించుగాక. నగరము వెడలునపుడే సీతకూడ రాముండడవులను బోవలయునని యనుకొనలేదు. అని పలుకుచుండ నిక్ష్వాకు కులగురువగు వసిష్ఠుని పలుకులు విన్నను సీత ప్రాణేశ్వరుని వేషమునే యనుసరింపదలచినది. మునివలెనే వనమున నుండ గోరినది కాన వల్కలధారణము నుజ్జగింప నొల్లకుండెను.

మహాత్ములారా! త్యాగమునకు బహువిధములుగలవు. జ్ఞాననిధి త్రికాలవేత్తయగు వసిష్ఠుని బోధనార్థము లత్యుత్తమములనుట కే శంకలుండవు. కావున బరికింతము.

"త్యక్తభోగస్య మే రాజన్ వనే వన్యేన జీవతః,
కిం కార్యమనుయాత్రేణ త్యక్తసంగస్య సర్వతః. ౨
యో హి దత్వా ద్విపశ్రేష్ఠం కక్ష్యాయాం కురుతే మనః,
రజ్జుస్నేహేన కిం తస్య త్యజతః కుంజరోత్తమం. ౩
తథా మమ సతాం శ్రేష్ఠ కిం ధ్వజిన్యా జగత్పతే,
సర్వాణ్యేవానుజానామి చీరాణ్యేవానయంతు మే." ౪

అని మూలము. ఇది రామోక్తము. సామాన్యార్థము సుగమము. విశేషార్థమేది? త్యక్తసంగస్య సర్వతః = సర్వవిధముల

సంగముఁ ద్యజించినవాఁడను. ఎవరితోడ్పాటు నాకు వలదని భావము. నిస్సంగుఁడనని సారము. అట్టి నాకు సైనికుల తోడ్పాటేల? సర్వశక్తులుగల నాకేల యొరులసహాయ మనియే శ్రీరాముని యాశయము. వనే వన్యేన జీవతః=వనమునఁగలపదార్థములనఁగాఁ గందమూలాదులఁ దిని కాలముఁ బుచ్చువాఁడను. ఇయ్యది దీక్షానియమముఁ దెల్పుచున్నది. మహాకార్యము సాధింపఁబూనువాఁడు వ్రతోపవాసము లొనరించి దైవశక్తిని సముపార్జించుకొని కార్యమును సాధింపవలయును. ఆహారనియమముఁ బాటింపవలయును. మనోబలమును పెంపొందించునవి కందమూలాదులని పెద్దలందురు. సర్వవస్తువుల నిచ్చితిని. నార చీరలే యిప్పుడు కావలయు. వానిం దెప్పింపుమా యని భావము. మహాకార్యమునకుఁ బూనువారు దీక్షఁ బూనుదురు. దానికి నూత్న వస్త్రములు కావలయును. ఇంతదనుకఁ గలయనుభవములిపుడు పనికిరావు. క్రొత్తవిధములగు వస్త్రములను ధరించి నూత్నసంకల్పమునకుం బూని మునివృత్తి నవలంబించి భగవదనుగ్రహమునకుం బాత్రులై కార్యము సాధింపవలయు నన్న భావ మిందు సూచింపఁబడినది. "చీరాణ్యానయంతు మే" అని రామమూర్తి పలికెను. ఏవకారముచేత శ్రీరాముని దృఢసంకల్పితము సూచింపఁబడినది. వేదవేదాంగపారగుఁడగు రావణుని మునివృత్తి నవలంబించియే వధింపవలయునన్న భావము కూడ నిం దిమిడియున్నదని కొందఱందురు. అదియు యుక్తియుక్తముగనే యున్నదని గ్రహింపఁదగియున్నయది.

"అథ చీరాణి కైకేయీ స్వయమాహృత్య రాఘవం,
ఉవాచ పరిధత్స్వేతి జనౌఘే నిరపత్రపా." ౮

అని మూలము. కైక తానే నారచీరలు తెచ్చి రాముని ధరింపుమని యిచ్చెను. జను లేమనుకొందురో యనులజ్జయించుక నామెకుం దోఁపలేదు. అని సామాన్యార్థము. ఇఁక నాలస్యము చేయరాదు. మాటలతోఁ బ్రొద్దుపోవుచున్నది. అని మహామాయ సంకల్పింపఁగా నయ్యది కైకను బురికొల్పినందున వెంటనే యామె యానారచీరలు తెచ్చియిచ్చుననియు గ్రహింపనగును. అపుడు నారచీర లెక్కడివి? అని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. చీరలనఁగాఁ గొందఱు నారతో సిద్ధము చేసినవస్త్రములని యర్థము చెప్పుదురు. చీరశబ్దము సంస్కృతము. చీరవల్కలశబ్దములు సమానార్థకములు.

"చీరాణి కిం పథి న సంతి దిశంతి భిక్షాం నైవాంఘ్రిపాః
పరభృతస్సరితోఽప్యశుష్యన్."

అని భాగవతము తెల్పుచున్నది.

"పూర్వజస్యానుయాత్రార్థం ద్రుమచీరైరలంకృతః."

అని రామాయణముననే కలదు. చీరశబ్దమునకు "వస్త్రభేదః" అని నిఘంటువులయం దర్థము వ్రాయఁబడినది. వృక్షముల పైభాగమునఁ గలపట్టను జిల్పి నేసినవస్త్రములని కొందఱందురు. ఆయర్థము పరిహాసపాత్రము. వీని నెల్లఁ బరికింపఁగా ధనవంతులు ధరింపయోగ్యములు గాక సిద్ధులు ధరింప ననువగువస్త్రములని యర్థము తేలెడిని. అవి రాజులు ధరించునెడలఁ గష్టముగనే తోఁచవచ్చును. తటాలున కైక తెచ్చియిచ్చుననఁగా నర్థమేమి? ఆ వస్త్రములు సులభలభ్యములనియే కాక మఱేమగును? శ్రీరాముఁడంతకుముందు ధరించువానిని వీనిని బరికించినఁ గ్రొత్తగాఁ దోఁపవచ్చును. కాని చెట్లపట్టలు కావు. మహర్షులుగూడ సులభ

లభ్యములగువానినే ధరింతు రనుకొనవచ్చును. నారికేళవృక్షములయందుఁ గనంబడుచు వస్త్రములవలెఁ దోఁచుచుండునవని కొందఱందురు. అవి ధార్యము లెట్టులగునో తోఁపకున్నది. ఎన్నిభంగుల నూహించినను పైవ్రాసినయర్థమే సుసంగతమని తోఁచెడు.

"అథాత్మపరిధానార్థం సీతా కౌశేయవాసినీ,
సమీక్ష్య చీరసంత్రస్తా పృషతీ వాగురామివ. ౯
సా వ్యపత్రపమాణేవ ప్రగృహ్య చ సుదుర్మనాః,
కైకేయ్యాః కుశచీరే తే జానకీ శుభలక్షణా. ౧౦
అశ్రుసంపూర్ణనేత్రా చ ధర్మజ్ఞా ధర్మదర్శినీ."

అని మూలము. కుశచీరే=ఇందుఁ గుశశబ్దమునకు దర్భ యర్థమా కాదా యని ప్రశ్నము. దర్భవలెఁ దాఁకిన మెత్తగానుండనివని యర్థమని కొందఱు పెద్దలభావము. దర్భతో నేసినవని కొందఱందురు. అవి ధార్యములు కావచ్చునా యనుసంశయ మంకురింపకమానదు. ముదుకవస్త్రములని యర్థము చెప్పుటయే సమంజసముగాఁ దోఁచెడిని. ధనవద్ధార్యములు కానివని యర్థము.

"తస్యాస్తత్క్షిప్రమాగమ్య రామో ధర్మభృతాం వరః,
చీరం బబంధ సీతాయాః కౌశేయస్యోపరి స్వయం." ౧౪

అనుమూలము పైనివ్రాసినయర్థమును దృఢపఱచుచున్నది. పట్టుపుట్టము మీఁదఁ గట్టెననఁగా నది యమూల్యము ఇది యత్యల్పమూల్యముగా నుండునదియగుటఁ, జూచువారల కేవగింపు గల్గింపఁజాలునది యని యర్థము. సారము ముదుకవస్త్రములనియే కాని వేఱు కాదు.

"చీరే గృహీతే తు తయా సమీక్ష్య నృపతేర్గురుః,
నివార్య సీతాం కైకేయీం వసిష్ఠో వాక్యమబ్రవీత్." ౨౧

అని మూలము. త్రికాలవేత్తయగు ముని యిట్లు యోచించెనని కొందఱందురు. భావికాలగతుల నరసియే యోచించెను. రత్నభూషణములఁదాల్చియే సీత పోవలయును. లేనిచోఁ గథా భాగమునకుఁ గొంత బాధ కల్గును. లంకాగమన కాలమున నీ భూషణములనుఁగనవలెనని లాభము లేకుండును. ఆవిధ మెఱింగియే ముని కైకనాక్షేపించెనని మన మెఱుంగవలయును. లేక భావికర్మము మునిఁ బురికొలిపెననియు దాని నాతఁడాగ్రహించి పలికెననియు గ్రహింపవలయును.

"న గంతవ్యం వనం దేవ్యా సీతయా శీలవర్జితే,
అనుష్ఠాస్యతి రామస్య సీతా ప్రకృతమాసనం. ౨౩
ఆత్మా హి దారాస్సర్వేషాం దారసంగ్రహవర్తినాం,
ఆత్మీయమితి రామస్య పాలయిష్యతి మేదినీం. ౨౪
అనుయాస్యతి వైదేహీ వనం రామేణ సంగతా,
వయమప్యనుయాస్యామః పురం చేదం గమిష్యతి." ౨౫

అని మూలము. ఇందును వసిష్ఠోక్తులే. సామాన్యార్థమును బరిశీలించిన ముని కైకకుం ముందుగనే సీత రాజ్యమును బాలించునని తెల్పెనని తోఁచును. దానికిం దగిన కారణముఁ గూడ మునియే తెల్పెను. గృహస్థులకు భార్యయే యాత్మ. రామున కాత్మయగు సీత భూమిని బాలింపవచ్చునని ముని యొసంగిన కారణము. దీని భావమేమి? పురుషుఁడు నిర్గుణస్థానీయుఁడు. పత్ని ప్రకృతిస్థానీయురాలు. సర్వకార్యము లొనరించునది ప్రకృతి. నిర్గుణుఁడు సాక్షిమాత్రుఁడై చూచుచుండు.

తదాశయ మెఱింగియే ప్రకృతి ప్రవర్తించును. ఆమె ప్రవృత్తిని నిర్దేశించువాఁడు పరమపురుషుఁడు. అనఁగా భగవంతుని సంకల్ప మెఱింగి సర్వకార్యములను బ్రకృతి స్వతంత్రురాలై యొనరించును. ప్రకృతింగూడక పురుషుఁ డేకార్యము చేయఁ జాలఁడు. శ్రీరాముఁడు రాజ్యము పాలింపఁడు. సీత ప్రకృతి గాన నామెయే పాలించును. అనఁగాఁ బ్రకృతికే యాయధికారము. సీత యంతఃపురమున నుండునదికదా యని యడుగుదురేమో. లోకదృష్టికి నట్లు తోఁచును. కాని వారిరువురకు విరహ మసంభవము. అను నీభాగమునుబట్టి దంపతికృత్యము స్పష్టము. సగుణమే యుపాస్యము. నిర్గుణము ధ్యానగమ్యము. అనువిశేష మిందుఁ దెలుపఁబడినది. అవయవిని ధ్యానించి పూజించిన నదియెల్ల సగుణమే యనఁబడు. తేజోరూపునిగా భగవంతుని ధ్యానింపవలయును. దీనికే శాక్తమని పేరు. సురామాంసభక్షకులు శాక్తులు గారు. అట్టివారు లేరా యన్న వైష్ణవులలోను గలరు. భ్రష్టు లన్నిమతములయందును గలరు. సురామాంసభక్షణము శాక్తధర్మము కాదు. ప్రకృతి నుపాసించిన సర్వదేవతలను త్రిమూర్తుల నుపాసించినట్లే యని యెఱుంగ వలయు.

"త్రయాణాం దేవానాం త్రిగుణజనితానాం తవ శివే
భవేత్పూజా పూజా తవ చరణయోర్యా విరచితా,
తథా హి త్వత్పాదోద్వహనమణిపీఠస్య నికటే
స్థితా హ్యేతే శశ్వన్ముకుళితకరోత్తంసమకుటాః." ౨౫

అని సౌందర్యలహరియందు శ్రీశంకరభగవత్పాదులుగారు నిర్వచించిరి. బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేశ్వరసదాశివులను ప్రేతపంచకముపై

నధివసించును. కావుననే "నగరప్రవాసినః" అనుపేరు మహాప్రకృతికిం గల్గెను. ఏమూర్తిని బూజించినను శక్తిని బూజించినట్లే యని యెఱుంగుటయే బుద్ధిమంతులలక్షణము. ప్రకృత్యతీతుండో కల్యాణగుణపూర్ణుండే. ఆతత్త్వము నిర్గుణము. అను నీవిషయము సిద్ధాంతమునుండి తెలిసికొనందగినది.

"భరతశ్చ సశత్రుఘ్నః చీరవాసా వనేచరః,
వనే చరంతం కాకుత్స్థమనువత్స్యతి పూర్వజం." ౨౯

అని మూలము. భరతుండు రాజ్యము పాలింపక శ్రీరాముని వంటివేషముతో నందిగ్రామమున నుండునను భావితార్థ మిట సూచింపంబడియె.

"న హ్యదత్తాం మహీం పిత్రా భరతశ్శాస్తుమర్హతి,
త్వయి వా పుత్రవచ్ఛాస్తుం యది లోకో మహీపతే." ౩౦

అని మూలము. "పితౄంత్సమనుజాయంతే నరా నార్యస్తు మాతర" స్మృతివాక్యమును ననుసరించి యీభావమును ముని తెల్పెను. ప్రాయికముగాం దండ్రిగుణములే తనయునకు రావలయునని ధర్మము. కాని యింతకంటెను గర్మసిద్ధాంతము బలీయము. ఇది సామాన్యశాస్త్రము. కర్మసిద్ధాంతము విశేషశాస్త్రము. అని యెఱుంగవలయును.

రాజు వల్కలములు సీతకు నీవలదని కైకను యాచించుట.

*సీతాదేవి లోకనాథునిభార్యయయ్యు వల్కలధారణము చేయుచుండఁగా నందుఁగల ప్రజలెల్లరు దశరథుని గాంచి యీ

* ఇది ముప్పదియెనిమిదవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

నీ బ్రదుకేమని గట్టిగా నాక్షేపించిరి. ఆధ్వని చెవుల సోఁకఁగా నతఁడు నగచి ప్రాణధర్మకీర్తులయందుఁ దనకుఁ గలసంబంధమును వదలుకొనువాఁడై నిట్టూర్పులు పుచ్చుచుఁ గైకం గాంచి యిట్లనియె కైకా! జానకి • వల్కలమును ధరించి పోవరాదు. కోమలాంగికదా సీత. బాలకదా. సుఖములకే తగినదిగాన నడవిలో నుండరాదని గురువు చెప్పినది సత్యము. ఇపుడు జానకి వల్కలధారిణియై యందఱియంతరమున నొకమునిపత్నివలె నిలుచున్నదే. పతివ్రతాశిరోమణియు రాజర్షివర్యుఁడగు జనక చక్రవర్తిపుత్త్రికయు నగు నీకన్య యిట్లుండుట కెవరి కేయపకారము చేసెను? వల్కలమును వేగముగా వదలుఁగాక. ఈవేషమున నడవికి సీత పోవలయునని మునుపు నీకు మాటయిచ్చి యుండలేదు. కావున నీమె వస్త్రాలంకారభూషితయై సద్వస్తువులం గయికొని వనమున కరుగుఁగాక. ఇంక నేబ్రదుకుట కర్హుఁడఁగాను. మృతి సమీపించినది. ఇట్లున్న నేను నీకతిక్రూరమగు శపథము చేసినాను. అవివేకురాలవుగాన నీవుకూడ రామారణ్యగమనము భరతాభిషేకము నిశ్చయించితివి. ఏమిచేయఁగలను? వెదురుపొదను దానిపుష్పమే కాల్చుచందమున నాశపథమే నన్నుఁ గాల్చుచున్నది. పాపాత్మురాలా! కైకా! నీకేదే నపరాధము రాముఁడు చేసియున్న నడవులకుఁ బంపుటకుఁ దగినంతయపకార మేమిచేసినాఁడు? సీత మృదుచిత్త. భీతహారిణాక్షి! అపరాధ మొనరింప నెఱుఁగనే యెఱుఁగదు. మహాసాధ్వి యిచ్చుట నీ కేయపకార మొనరించెను? రాము నడవికిఁ బంపుటొక్కటియే నీయాత్మ యుండునంతదనుక నరకమున దుఃఖములనుభవించునట్లు నిన్నుఁ జేయఁజాలునుగదా. ఇంకను బాపములు చేయుచున్నదానవే నీగతి యేమగును?

శ్రీరాముఁ డిచ్చోటికిఁ బట్టాభిషేకమునకై రాఁగా నతనితో వల్కలములం గట్టుకొని వనమునకుఁ బదునాలుగేండ్లుం డఁ బొమ్మంటివి. ఓ కైక! యిమ్మనినందున నీ కందుల కంగీకరించిన వాఁడనైతిని గాని సీత నడవికిఁ బంపుమనినట్లు నీవు నన్నడుగ లేదు. నేను సరి యనలేదు. సుకుమారి యగు జానకి యీ ముదుకవస్త్రములఁ గట్టుకొనుచుండఁగాఁ గాంచుచున్నావు కదా. ఎంతటిపాషాణహృదయవు? ఎంతటి పాపము కొడిగట్టు చున్నదానవు? అని పలుకుచు నా రాజు విలపించుచు నాతని మనస్సు మెత్తఁబడిపోయిన దుఃఖము సంతాపమును జోడించఁజాలక పోయెను. పుత్రశోకవేగమున భూమిపైఁ బడియెను. ఇట్లు శోకమును బ్రార్థించి పడియున్న తండ్రిం గాంచి శ్రీరామమూర్తి వనమునకుఁ బ్రయాణమై యిట్లు పలికెను.

తండ్రీ! నీవు పరమధార్మికుఁడవు. నా జనని యగు కౌసల్య కీర్తిమంతురాలు. పతివ్రతరాలు. సుశీల. సదాచారిణి. ఈమె కొ కును నే నడవికిఁ బంపుచున్నను నింతగా నెరుగకున్న వర దాతవగు నీవు నాకు వరమొసంగుము. నీవు నాకు గాక వింటువు. కాని నేనడవికిఁ బోయినచో నీవు దుఃఖార్ణవమునఁ బడి యుండును. ఇట్టియాపద నీకు కలుగఁగదు. కాన మునుపటికన్న మిన్నగ నీవామెను గౌరవింపవలెను. పుత్రదుఃఖమునఁ గుంది పోవకయుండ మన్నింతువేని యామె జీవించియుండఁగలదు. దేవేంద్రతుల్యుఁడవు. కాన నాయెడఁబాటువలన నామె వగచి కృశించి చచ్చి యమపురమునకుం బోవకయుండ నా ప్రార్థనమునఁ జేయవలయును. మన్నించుచున్న నామె జీవించియుండును.

మహనీయులారా! ఈభాగమునఁ ధర్మము లుపదేశింపఁ బడినవి. వాని నెఱుంగవలయును.

"పుత్రశోకం యథానర్ఛేత్త్వయా పూజ్యేన పూజితా,
మాం హి సంచింతయంతీ సా త్వయి జీవేత్తపస్వినీ." ౧౭

అని మూలము. పూజితా = అనఁగా సమ్మానింపఁబడినదని యర్థము. పూలచేఁ బూజింపఁబడినదని కాదు.

"పితృభిర్భ్రాతృభిశ్చైతాః పతిభిర్దేవరైస్తథా,
పూజ్యా భూషయితవ్యాశ్చ బహుకల్యాణమీప్సుభిః. ౫౫
యత్ర నార్యస్తు పూజ్యంతే రమంతే తత్ర దేవతాః,
యత్రైతాస్తు న పూజ్యంతే సర్వాస్తత్రాఫలాః క్రియాః. ౫౬
శోచంతి జామయో యత్ర వినశ్యత్యాశు తత్కులం,
న శోచంతి తు యత్రైతా వర్ధతే తద్ధి సర్వదా. ౫౭
జామయో యాని గేహాని శపంత్యప్రతిపూజితాః,
తాని కృత్యాహతానీవ వినశ్యంతి సమంతతః. ౫౮
తస్మాదేతాస్సదా పూజ్యా భూషణాచ్ఛాదనాశనైః,
భూతికామైర్నరైర్నిత్యం సత్కారేషూత్సవేషు చ." ౫౯

మను. 3 అధ్యా.

అని మనుస్మృతి తెలుపుచున్నది. భర్త భార్యను గౌరవింపఁదగిన పద్ధతి యిద్దానివలన స్పష్టమయ్యెడిని. మాంసంచింతయంతీ = నన్నే చింతించుచుఁ దపస్విని యగుకౌసల్య నీచెంత జీవించును అని శ్రీరామమూర్తి భార్యను భర్త యెట్లు గౌరవింపఁదగునో మనకు బోధించెను. మనుస్మృతి యట్లే తెలిపెను. సకలస్మృతి సారము రామాయణమని మన మూహింపవచ్చును.

"ఇమాం మహేంద్రోపమజాతగర్ధినీం
తథా విధాతుం జననీం మమార్హసి,
యథా వనస్థే మయి శోకకర్శితాం
న జీవితం న్యస్య యమక్షయం వ్రజేత్." ౧౮

అని మూలము. సామాన్యార్థము సుగమము. ఇందొక సూక్ష్మధర్మము కలదు. శోకముచే నశించి ప్రాణత్యాగము చేయువారు యమలోకమున కరుగుదురు. అనఁగా దుఃఖించుచునే ప్రాణములు వదలరాదు. ఏలనఁగా

"యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరం,
తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః."

అన్నగీతాప్రమాణము ననుసరించి దుఃఖముననే నశించుచుఁ బ్రాణముల విడిచినఁ దదనురూపఫలమే కలుగును. కావున దుఃఖముతోఁ బరితపించి చావకయుండుటకై జక్కఁగా నాదరింపుమని రామమూర్తి తెలిపెను. భర్త లాలించినచోఁ బతివ్రతలు పుత్రవియోగమునఁ గలవిచారమును మఱతురని యొక వ్యాఖ్యానము. ఈభాగమునందు శ్రీరామమూర్తి సంగ్రహముగా భార్యను సంతోషింపఁజేయుపతిధర్మములఁ దెలిపెను. పతియే దైవముగా భావించిననారీమణి భర్త తన్ను లాలింపఁగా నెంతటిచింతలనైన మఱచునని స్పష్టము. అక్కారణముననే భార్యకు భర్త సర్వాధికారము లొసంగి తాను సాక్షిమాత్రుఁడై యుండవలయును. మనుస్మృతితాత్పర్య మిదియే కదా. ఇవ్వానిని గ్రహించి తదనుసారముగా మెలంగినవారు శ్రీరామునానతిని శిరసా వహించువా రగుదురు. మన మిట్టిసూక్ష్మవిషయములఁ ద్రోసిపుచ్చక యోజించి తదనుసారముగా మెలంగవలయును.

వనగమనసన్నాహము. కౌసల్య సీతకు నీతిని దెలుపుట.

*శ్రీరామచంద్రుఁడు చెప్పినవాక్యముల నాలకించి దశరథుఁడు సీతారామలక్ష్మణులు మునివేషములఁ దాల్చియుండుటం గాంచి భార్యలతో నల్లె మూర్ఛిల్లెను. అట్టితండ్రిని రాముఁడు చూడనొల్లఁడయ్యెను. కొంతసేపూరకుండి చూచియు నేమియు మాటలాడకపోయెను. రాజు కొంతసే పల్లెయుండి కుమారునే తలంచుకొనుచు విలపించెను. మున్ను నేను పెక్కండ్ర శిశువులం బొలియించియుందును. కాదేని పెక్కుప్రాణుల హింసించియుందును. కనుకనే నాకీదుఃఖము తటస్థించినది. ప్రారబ్ధము పూర్తియైనఁగాని దేహము నశింపదు. అట్టిసమయము రానుండఁగా నెవ్వానికైనఁ బ్రాణము తనువునుండి వీడిపోవదు. అందుననే కైక నన్నిట్లు దుఃఖములపాలు చేయుచున్నది. ఐనను మరణ మింకను రాకున్నదే. ఏల? అగ్నితేజస్సు నడంపఁజాలు తేజస్సుగల నాకుమారుఁడు రాజవస్త్రముల వదలి మునులకుఁ దగిన వల్కలములఁ గట్టుకొని నా మ్రోలనుండఁ జూచుచున్న నాకు మృతిలేకున్నది. కపటమును పన్ని తన కార్యము ఫలింపఁజేసికొన యత్నించుకైక కొఱకే యిందఱుజనులు దుఃఖించుచున్నారుకదా. ప్రతీకార మేమి చేయవచ్చును? అని బోరున నేడ్చెను.

ఇట్లు విలపించుచు రాజు కన్నుల నీరు గ్రమ్మ రామభద్రా! యని పిలిచి మరలఁ బలుకఁజాలక యుండెను. మరల స్మృతి గలుగఁగా సుమంత్రుని గని నీవుపోయి విలాసార్థమగు స్యందనము మేటిరథ్యములంబూన్చి తెచ్చి రామభద్రు నెక్కిం

* ఇయ్యది ముప్పదితొమ్మిదవసర్గమునుండి కైకొనఁబడినది.

చుకొనిపోయి యీదేశమున కన్యల నివిచి పెట్టుదును. సాధు గుణుఁడగు కుమారుని తల్లిదండ్రులు చేరి యడవికిఁ బొందఁ దోలుచున్నారు. సత్పురుషత్వమున కిదియే ఫలము గాఁబోలు! ఇది దానికిఁ దగదు. లోకమున గుణవంతుల ప్రవర్తనమునకు ఫల మిదియే యని నాకిప్పుడు తోఁచుచున్నది. కనుక గుణము లుండకుండుటయే మేలు. అని రాజు పలుకఁగా సుమంత్రుఁ డాయాజ్ఞ శిరసావహించి వేవేగ రథమును సిద్ధము చేయించి తెచ్చెను. కనకమయమగురథము సిద్ధముగా నున్నదని సుమంత్రుఁడు తెలుపఁగనే రాజు కోశాధిపతిని పిలిపించెను. దేశకాల గతుల నెఱింగి బాహ్యాభ్యంతరములఁ బరిశుద్ధురాలయు వస్తు తత్త్వ మెఱింగియుండుప్రోడ. కావున రాజాతనిఁ బిలువఁగా నతనితో రాజిట్టులనియెను. వనమునఁ బదునాలుగేండ్లు సీత యుండ వలయును కావున నంతకాలమునకుఁ జాలునన్ని వస్త్రాభరణముల వేగ తెచ్చి సీతకొసంగుము అనఁ డాతఁడు వెంటనే కోశాగారమునకరిగి తగినవాని నన్నిటిని దెచ్చి సీతకొసంగెను. సుజాత యాసీత ప్రయాణార్హ మాభరణమ్ములఁ దాల్చెను. ఉదయ భానుఁ డాకసమును ప్రకాశింపఁ జేయుచందమున సీత యాభరణధారణమున గృహమునంతయు వెలిఁగింపఁగాఁ బ్రకాశింపఁ జేసెను.

అంతఁ గౌసల్య యాజానకిం బిగియారఁ గౌఁగిలించుకొని మహాకార్యములనే యాచరించు నామెశిరము మూర్కొని యిట్లు పలికెను. అమ్మా! ఈలోకమున దుష్ప్రవర్తనముగల స్త్రీలు కోరినవానినెల్ల నొసంగి పతులు గారవించుచున్నను దైవవశమునఁ గష్టములు గల్గి వారు శ్రమంపడుదు రని యత్తలే వారిని

బరిగణింపక మెలంగుదురు. ముదెంత సుఖ మనుభవించి పతికి హితముగా వర్తించియు నాకష్టకాలమున దుర్వృత్తి వారిని వదలుదురు. ఇది స్త్రీస్వభావము. అసత్యము పలుకుటయు క్షణ క్షణము మాఱుచుండుటయు వారి నైజము. వారిచిత్త మిట్లుండునని యెఱుంగుట కష్టము. పాపకార్యములనే వారు తలంతురు. వారిప్రేమయు స్థిరమని నమ్మరానిదే. ఒక్కక్షణమున నది తప్పిపోవును. సత్కులోపకారవిద్యలుగాని, అగ్నిసాక్షికముగా గ్రహించినదికాని, లోకమర్యాదగాని స్త్రీలచిత్తమునకుఁదోఁపవు. ధనమునే వారు కోరుచుందురు. వారిమనస్సులు మిగులఁ జంచలములు. కులము ప్రవర్తనము సత్యాదృతి గురూపదేశము చక్కఁగా నాశ్రయించి శాంతిగలిగి వర్తించు కాంతలకుఁ బరమపావనపదార్థము భర్తయే. భర్తకన్న నతిశయవస్తు వేదియు లేదు. కావున నాకుమారుని రామచంద్రుని దండ్రి చే నడవులపాలు చేయఁబడినవాఁడని యవమానింపకుము. దరిద్రుఁడైన ధనవంతుఁడైన నాతని దైవమనియే తలంపుము. అని యుపదేశింపఁగా నామాట ధర్మప్రయోజనమని యెఱింగి సీత యెదుటనున్న యత్తయగు కౌసల్యం గాంచి యంజలి బంధించి యిట్లు పలికెను.

పూజ్యురాలా! తమయానతి మెయి నొనరింతును. భర్తకడఁ బ్రవర్తింపఁదగువిధ మెఱుంగుదు. వినియున్నాను. దుర్వృత్తులతో నన్ను సాటిచేయవలదు. ప్రభ చంద్రుని వదలిపోవనట్లు ధర్మమునుండి యించుకంతయు నేను వదలిపోవఁజాలను. వీణె తంత్రులు లేక ధ్వనింపదు. చక్రము లేక రథము నడువదు. ఆరీతి నారి శతపుత్త్రవతియైనను భర్త లేనిచో సుఖము

నొందఁజాలదు. వనితకుఁ దండ్రి మితముగా (పసఁగా స్వల్పీకము మాత్రము) నొసంగును తల్లియు నంతియ యిచ్చును. భర్త యన్ననో యమితముగా నిచ్చును. ఐహికాముష్మికములనెల్ల నొసంగును. అట్టిభర్త నేస్త్రీ పూజింపకయుండును? అట్టి పాతివ్రత్యధర్మమునే యాశ్రయించి యున్నదానను. సాధ్వీమణుల వలన సామాన్యవిశేషధర్మములనెల్ల వినియున్నదానను. ఇట్టి నేను నాప్రాణేశు నవమానింతునా? స్త్రీలకుఁ బతియే పరమదైవతముకదా. అని సీత పలుకఁగా సత్త్వగుణప్రధానురాలగు కౌసల్య మనస్సు తృప్తినొందినట్లు కోడలు పలికినవిధ మాలించి రాముని వనగమనమునఁ గల్గినదుఃఖముచేతను సీతాపాతివ్రత్యశ్రవణ సంతోషముచేతను గన్నీరు విడిచెను. ధర్మాత్ముఁడు పూజ్యురాలగుతల్లికిఁ బ్రదక్షిణము గావించి దోసిలిబట్టి యిట్లనియె. జననీ! దుఃఖింపకుండుము. నాతండ్రిని జూచుకొనుము. వనవాసనియతి వేవే ముగియును. నీవు కన్నులుమూసికొని నిదురించుచుండఁగనే తొమ్మిది యైదు నగునేండ్లు గడచును. ఈయేండ్లు నీకొకరాతిరి నిద్దురవలె గడచును. అంత వచ్చి మిత్రమండలము పరివేష్టింప సంపూర్ణకాముఁడనై యుండు నన్నుఁ గనఁగలవు.

ఇట్లు శ్రీరామభద్రుఁడు విషయములనెల్లఁ జేర్చి యీపలుకులలో నిమిడించి స్పష్టముగాఁ దెలిపి తల్లులను మున్నూటయేఁబదుగుండ్రను వేఱువేఱుగాఁ బరికించెను. తల్లిభంగి వగచువారిని గని దోసిలిపట్టి ధర్మ్యముగా నమ్మలారా! ఒక్కచోఁగూడియుండిన చిరపరిచయముచే నొండె నజ్ఞానముచే నొండె నే నేదియే నపరాధ మొనరించియున్న క్షమింప నంగీక

రింపుఁడు. సెలవుతీసుకొనియెడ. అంగీకరింపుఁడు. అని రాముఁడు ధర్మయుతముగాఁ బలుకఁగా విని యారాజపత్నులు మనస్సులు దుఃఖపూర్ణములు కాఁగా నుండిరి. క్రౌంచగణముంబోలు కంఠరవముల వారెల్లరు విలపించిరి. సకలవాద్యధ్వనుల నిండి యున్న యారాజసౌధము వారెల్లరు చేయురోదనధ్వనులచే నిండియుండెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమున ననేకవిషయములు గలవు. శ్రీరామునిధర్మోపదేశ మిందుఁ గలదు. సావధానముగా విమర్శింతము.

"మన్యే ఖలు మయా పూర్వం వివత్సా బహవః కృతాః,
ప్రాణినో హింసితా వాపి తస్మాదిదముపస్థితం." ౪

అని మూలము. సంచితము ఫలోన్ముఖమై ప్రారబ్ధమను పేరఁ బరఁగును. ఫలానుభవమునందు మానవులు స్వస్వకర్మముల స్మరింతురు. అందుఁ బ్రధానముగా దుష్ఫలానుభవమునపుడు ప్రాక్కర్మముల స్మరింపక మానరు. సత్ఫలానుభవమునపు డహంకారము తమ్ముఁ బైకొనఁగా నూరకయుండుటయు, అక్కారణమునే మూఁడుజన్మములనఁగాఁ గడచినది అప్పటిది రానున్నది యనువానిఫలముల నెఱుంగుదురు. కాని కర్మవశులగుట మరల నట్టికర్మములనే యాచరింతురు.

"ఇంద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽనువిధీయతే,
తదస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయుర్నావమివాంభసి." ౬౭ అధ్యా. ౨.

అనుగీతావాక్యము కర్మము బలీయమనునర్థమును సూచించెడిని.

"ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః,
అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే." ౨౭ అధ్యా. 3.

అను నీ శ్రీకృష్ణవాక్యము మానవులవలన నిత్యకామకార భూయిష్ఠత్వములఁ జేటుపడుచున్నది. ప్రత్యక్షమున నీవాక్యముల సమన్వయింతము. పుత్త్రదుఃఖమున రాజా మున్ను తాఁ జేసిన పాపకర్మములను స్మరించుచున్నాఁడు. ప్రాణిహింసలు శిశుహత్యలు తాఁ జేసినట్లు తలంచుచున్నాఁడు. వానికి ఫలమే యీదుఃఖమని నిశ్చయించుచున్నాఁడు. నాస్తికుఁడు గూడ నన్నముదొరకక యీఁకలి బాధపడఁగాఁ దొలిజన్మమున నెవ్వరికి నన్నము పెట్టనివాఁడనని భావించును. అట్టి కాలమున నెల్లరు నాస్తికమహాపాతకములఁ దలంతురు. కాని దాన లాభమేమి? దుఃఖమే ఫలమగును. కావుననే

"కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన,
మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి. ౪౭
యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే. ౪౮
దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ,
బుద్ధౌ శరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః." ౪౯ గీత. ౨ అధ్యా.

అని గీతాచార్యులు తేటపఱచిరి. కర్మముల నాచరించుటకే మానవోత్తముల కధికారముగాని వానిఫలములఁ గోర నధికారములేదు. అనఁగాఁ గోరరాదనుట. ఫలహేతువులగు కర్మములు నీచములు. ఎవ్వారు ఫలాభిసంధిరహితములగు విధివిహితకర్మముల నాచరింతురో వారు స్తుత్యులగుచు భగవంతు ననుగ్రహమునకుఁ బాత్రులగుదురు. వారల కేనాఁడును గష్టములు రాకయుండ నాసర్వేశ్వరుఁడే యొనరించును. అట్టి వివేకములేక కర్మముల నాచరించి వానివలన నేవో ఫలముల

నాశించువారు దశరథునివలె నంత్యకాలమున దుఃఖఫలముల ననుభవింతురు. అను నీవిశేషవిషయ మీభాగము మనకుఁ దెలుపుచున్నది. సారమేమనఁగా నితరులశిశువులకు హానిగల్గించినవారు తమశిశువులమూలమున దుఃఖము కలుగఁ దపింతురు. ప్రాణిహింస మహాదరమునఁ గావించి తమ రేతుదకు దుఃఖముచే హింసింపఁబడుదురు. అనుసారమును మనము గ్రహింపవలయును. అహింసావ్రతమే యుత్తమవ్రతమనునదియే యిటఁ గలముఖ్యవిషయము. అద్రోహమే దైవీసంపత్తనఁబడును.

"అహింసా సత్యమక్రోధస్త్యాగశ్శాంతిరపైశునం,
దయా భూతేష్వలోలుప్త్వం మార్దవం హ్రీరచాపలం. ౨
తేజః క్షమా ధృతిశ్శౌచమద్రోహో నాతిమానితా,
భవంతి సంపదం దైవీమభిజాతస్య భారత. 3 గీత. ౧౬ అధ్యా.

అని శ్రీగీతాచార్యులు ప్రతిపాదించిరి కదా.

"సా సుజాతా సుజాతాని వైదేహీ ప్రస్థితా వనం,
భూషయామాస గాత్రాణి తైర్విచిత్రైర్విభూషణైః, ౧౭
వ్యరాజయత వైదేహీ వేశ్మ తత్సువిభూషణా,
ఉద్యతోఽంశుమతః కాలే ఖం ప్రభేవ వివస్వతః." ౧౮

అని మూలము. ఈభాగము మనకొక్కవిశేషమును దెల్పుచున్నది. సామాన్యదృష్టి నాలోచింపఁగా నున్నపట్టాభిషేకము చెడఁగా మీఁదు మిక్కిలి వనగమనము ప్రాప్తింపఁగా విశేషించి స్త్రీజాతికి దుఃఖముగలుగుట స్వభావము. జానకి యట్లుగాక మహానందమున నవరత్నభూషణములఁ దాల్చి యాహార్మ్యముఁ బ్రకాశింపఁజేసినది. దీనింబట్టి విమర్శింతము. సుజాతాఁచక్కని పుట్టుకగలది. అనఁగా నయోనిజగా నవతరించినది. అనఁగా

భగవతి మాయ యని యర్థము. వనగమనము చేయునపుడు సుజాతాంగిగా స్త్రీలక్షణశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడియున్న యవయవములను, విచిత్రదివ్యభూషణైర్భూషయామాస. విచిత్రములనఁగా నితరకాంతాగణాలభ్యములగు నాభరణములచే నలంకరించెను. అనఁగా నాయవయవములకు నితరభూషణములు లక్కఱలేకున్నను గాంభీర్యము ధరించెనని భావము. రావణునివెంట నిన ప్రతికృతి యరుగునపుడు సుగ్రీవాదులకుం దీభూషణములఁ బారవైచినఁగాని శ్రీరాముని కార్యమునకు ననుకూలము కాదని యూహించియే ధరించెననియే మన మెఱుంగవలయును. దశరథుఁడు తన్ను నంతమర్యాదతోఁ జూచినందున నాయలంకారమున నాగృహమును బ్రకాశింపఁజేసెను. ఖం ప్రభేవ వివస్వతః సూర్యప్రభ ఆకసమునువలె. ఇచ్చట దశరథునిసౌధము కాశముగను, సీతావిభూషణకాంతులు సూర్యప్రభగను సీత సూర్యబింబముగను జెప్పఁబడినది. దశరథునిల్లు శూన్యమగు ననుభావమిందు సూచింపఁబడినది. అనఁగా నిఁక దశరథుఁ డాయింట నుండఁడనియే తాత్పర్యము. మృతి కాసన్నుఁడుగ నున్నవాఁడనుట సారము. సూర్యబింబమనఁగాఁ దేజోరాశి యని యర్థము.

"తేజసాం గోళకస్సూర్యో గ్రహర్క్షాణ్యంబుగోళకాః"

అని సిద్ధాంతమునఁ గలదు. తేజోరాశికి సూర్యుఁడని పేరు. మనకుఁ గనఁబడునది తేజోరాశిగాని సూర్యుఁడనుపురుషుఁడు కాఁడు. ఆతేజోగోళాధిష్ఠానదేవతకు సూర్యుఁడని పేరు. ప్రకృపము సీతారూపము తేజోబృందమని యెఱుంగవలెను. భగవంతుఁడు తేజోరూపుఁడు. భగవతియుఁ దేజోరూపిణి.

"సాధ్వీనాం హి స్థితానాం తు శీలే సత్యే శ్రుతే శమే,
స్త్రీణాం పవిత్రం పరమం పతిరేకో విశిష్యతే. ౨౮
స త్వయా నావమంతవ్యః పుత్రః ప్రవ్రాజితో మమ,
తవ దైవతమస్త్వేష నిర్ధనస్సధనోఽపి వా." ౨౯

అని మూలము. శీలము సత్యము గురుజనోపదేశము ఓర్పు అనువానియందు నాసక్తిగలిగి వర్తించుస్త్రీలకుఁ బరమదైవము పతియే. ఇంకొకఁడు కాఁడు. అనఁగాఁ బతికంటె నెక్కుడు ప్రేమింపఁదగువస్తువు లేదని భావము. అట్టి ప్రేమాస్పదుఁడగు భర్తను శ్రీరామచంద్రుని వనములకరుగువాని నవమానింపకుము. అనఁగాఁ బరిహాసోక్తుల నాడకుమని భావము. పతి నిర్ధనుఁడుగాని ధనవంతుఁడుగాని నీకు దైవముకదా. అని పతివ్రతాధర్మములను గౌసల్య తెలిపెను. సీతాస్వభావము పండ్రెండువత్సరములు కౌసల్య పరికించెను. మరల నెందుల కీయుపదేశము? అయోనిసంభూతురాలనియు సీత నెఱుంగును గదా. అన్న స్త్రీస్వభావము నియతము కాదని యనుమానించి బోధించెననియు నీమూలమున లోకమునఁ గలస్త్రీలకెల్ల నీయుపదేశము పనికివచ్చుననియు సమాధానము చెప్పవచ్చును. లోకమునకు ధర్మములనెల్ల నుపదేశించునుగదా రామాయణము. కావుననే యాయాయితావుల నాయాధర్మములను దెలిపెనని యెఱుంగందగు.

కపటనాటకసూత్రధారులగుకొందఱు మధ్యవైష్ణవులు కుతూంభరులై ధనార్జనమునకు సులభోపాయమని శిష్యులం గూర్చుకొని మంత్రోపదేశముచేయుచు యోగులమని చెప్పకొనుచు భర్తుఁడు పతివ్రతవంటివాఁడనియుఁ బతివ్రతయొక్క భర్తనే నమ్ముకొనియుండులాగున నతఁడుకూడ నొక్కవిష్ణువునే

నమ్మకొనియుండవలయునని యను బోధించును. గురూచ్ఛిష్టమే శిష్యులకుఁ బ్రసాదమని వారివారికి. భగవంతుఁడు కర్మపాశములలోఁ దగిలించుననియు గురువు దయచేఁగా ముక్తికిఁ గొనుచుఁబోవుననియుఁ బామరులగు శిష్యులకు బోధించును. వారికంటె ద్రోహులు లేరనవలయును. పతియే పరదైవమని యీ రామాయణము బోధించునుగదా. పతివ్రతకు భర్తయే దైవమనఁగా నర్థమేమి? దైవమునవలె భావించి పాదాబ్జములఁ దలఁ దాల్పవలయునని భావమా? లేక దైవము భర్తయని భావమున నారాధింపవలయునని భావమా? భక్తున కిష్టదైవము తండ్రి. తండ్రి కొడుకును రక్షించునట్లు భగవంతుఁడు భక్తులను రక్షించును. పతియే దైవమనఁగా తండ్రి యనియా భావము. ప్రేమయే గురుజనకదైవవిషయమునను భక్తి యనంబడును. భర్తయెడఁ బ్రేమమనఁబడును. పతివ్రత పతిని తండ్రిగా భావింపరాదు. దైవముకంటెఁ శ్రేష్ఠుఁడని భావించునట్లు తల్లిదండ్రులు లోనగు బంధువులలో శ్రేష్ఠుఁడనియు నతనియానతిని దక్కినవారిమాటకంటె శ్రేష్ఠమని భావింపవలయుననియుఁ దాత్పర్యముగాని పైవారు చెప్పినట్టి యర్థము కాదు. అట్టివారి మాటలఁ జెవియొగ్గి వినరాదు. ఇట్టియుపమానము లితరుల మాటలకు లోఁబడకయుండఁ దమమాటలనే నమ్మవలయును నను దుర్బుద్ధిచేఁ దెలుపు కుయుక్తులు కాని వేఱు కావు. పతిశుశ్రూష కంటె నుత్తమమైన కార్యము లేదనియే యిందలిసారము.

“కరిష్యే సర్వమేవాహ మార్యా యదనుశాస్తి మాం,
అభిజ్ఞాస్మి యథా భర్తుర్వర్తితవ్యం శ్రుతం చ మే. ౨౭
న మామసజ్జనేనార్యా సమానయితుమర్హతి,
ధర్మాద్విచలితుం సాహమలం చంద్రాదివ ప్రభా.” ౨౮

వలెఁ బతి నవమానింతునని యేల పొరపడియెదవు? అది నీవంటి ముదుసలికిఁ దగదు. భర్తయిష్టానుసారముగఁ బ్రవర్తింపనే యవతరించితినని సీత గూఢముగా స్వాభిప్రాయ మెఱిఁగించె నని యెఱుంగవలయును.

"మితం దదాతి హి పితా మితం మాతా మితం సుతః,
అమితస్య హి దాతారం భర్తారం కా న పూజయేత్. ౩౦
సాఽహ మేవంగతా శ్రేష్ఠా శ్రుతధర్మపరావరా,
ఆర్యే కిమవమన్యేఽహం స్త్రీణాం భర్తా హి దైవతం." ౩౧

అని మూలము. తనయుపన్యాసము ముగించుచు సీత మఱియు నుక్తార్థమునే తెలుపుచున్నది. మధ్వవైష్ణవ దుర్వాదనిర్వాపణ మిందుఁ గావించినవిధ మెఱుంగఁదగు. ఐహికాముష్మికసుఖ ముల నొసంగుభర్త నేస్త్రీ పూజింపకయుండును? తల్లిదండ్రుల కంటెఁ దనయులకంటె భర్త మిక్కిలి సమ్మానార్హుఁడన్నవిష యమే యిట ముఖ్యము. ధర్మములను విని యెఱింగియున్న నేనేల పతి నవమానింతును ? స్త్రీలకు భర్త దైవతముకదా. అనఁగా దేవత నారాధించినట్లు శుశ్రూషలచేఁ దనుపవలయు నని భావము. భగవంతుని దండ్రిగా భావింపవలయును. అట్లె భర్తను భావింపరాదు. తాను సేవింపఁదగినవారిలో నెల్ల నుత్త మోత్తమునిగా భావింపవలయునని భావము. అంతియకాని సర్వేశ్వరుఁడే లేఁడు. పతియే భగవంతుఁడు తల్లియుఁ దండ్రియు నని కాదు.

"సుప్తాయాస్తే గమిష్యంతి నవ వర్షాణి పంచ చ,
సా సమగ్రమిహ ప్రాప్తం మాం ద్రక్ష్యసి సుహృద్వృతం." ౩౫

రామవాక్య మిది. ఒక్క రాత్రి నీవు నిదురించుచుండఁగాఁ దొమ్మిదియైదునగు సంవత్సరములు గడచును. పిత్రువాక్యము తొలఁగింపకయుండఁ జెల్లించి వచ్చి సజ్జనులఁ గాపాడుచుండు నన్నుఁ జూడఁగలవు. అనునది ప్రతీతికార్థము. ఇందు రామచంద్రుని భావమేమి? క్షణకాలమువలె నీపదునాలు గేండ్లు గడచుననియే యని కొందఱందురు. అది కాదు.

"యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ,
యస్యాం జాగ్రతి భూతానాం సా నిశా పశ్యతో మునేః." ౬౯

"నిశా రాత్రిః సర్వపదార్థానామవివేకకరీ తమస్స్వభావత్వాత్ సర్వభూతానాం సర్వేషాం భూతానామ్." అని భాష్యము.

అనుగీతావాక్యము ననుసరించి తల్లీ! తమోగుణప్రధానవై యిట్లు పతిస్మృతికి సుతవియోగమునకు దుఃఖించుచుండునంతలో నా వ్రతము పదునాలుగేండ్లు గడచును. నాయునభారఫల మగు దుష్టనిగ్రహపూర్వకశిష్టధర్మపరిపాలన మొనరించి నాకు సాయపడ నవతరించిన బ్రహ్మాదులయంశమునఁ బుట్టినజాంబవదాదులం గూడివచ్చిన నన్ను నాయపరస్వరూపమనఁబడుజానకిని జూడఁ గలవు. నారాకవఱకు నీవు దుఃఖములనే యనుభవించుచుందు వనియు నారాకతో నీదుఃఖము లంతమొందుననియుఁ దాత్పర్యము. ఇదియే యీభాగమునుండి గ్రహింపఁదగినసారము. మానవులజ్ఞానకల్పితకార్యములచేఁ గాలమును వ్యర్థముగాఁ బుత్తురు. అదియే తమోగుణకార్యము. ఎప్పుడు జ్ఞానభానూదయము మనోవ్యోమమున నగునో దుఃఖాంతకాల మదియే యనియు నయ్యది గాకయున్న నాజన్మమంతయు నిద్రావస్థలో నున్నయట్లే భావింపవచ్చుననియు మన మెఱుంగఁదగునీతి. భగవ

దారాధనకుతూహల ప్రాదుర్భావమే జ్ఞానభానూదయమని తాత్పర్యము. ఈవిషయమునే శ్రీరామమూర్తి యుపదేశించె నని మన మెఱుంగుట మంచిది.

"సంవాసాత్పరుషం కించిదజ్ఞానాద్వాపి యత్కృతం,
తన్మే సమనుజానీత సర్వాశ్చామంత్రయామి వః." 3ం

లోకమున లౌకసదాచారమును శ్రీరాముఁడు తెల్పుచున్నాఁడు. ఎంతటివారుకాని స్థలాంతరమున కరుగునపుడు తమవారి ప్రార్థించునెపమున గృహదేవతలను వృక్షముల నాశ్రయించియుండు దేవతలను మఱియు నెల్లతావుల వ్యాపించి యాయాపాపఫలముల కనురూపమగుబాధలఁ గల్పించుదేవతలను బ్రార్థింపవలయును.

"యే వృక్షేషు సస్పింజరా నీలగ్రీవా విలోహితాః,
యే భూతానామధిపతయో విశిఖాసః కపర్దినః
యే అన్నేషు వివిధ్యంతి పాత్రేషు పిబతో జనాన్,
యే పథాంపథి రక్షయ ఐలబృదా యవ్యుధః
యే తీర్థాని ప్రచరంతి సృకావంతో నిషంగిణః
య ఏతావంతశ్చ భూయాంసశ్చ దిశో రుద్రా వితస్థిరే."

అనుశ్రుతిప్రమాణము ననుసరించి యాభూతములను వేఁడుకొని పోవలయును. "మిమ్మెల్లఁ బ్రార్థించుచున్నాను. నాయపరాధము లేమూలమునఁ గల్గినను వానిని క్షమింపుఁడు." అని ప్రార్థించి పిదపఁ బ్రయాణము సాగింపవలయు నన్న న్యాయమును శ్రీరామమూర్తి తాను దల్లులఁ బ్రార్థించునెపమునఁ దెలిపెనని తెలియందగు. శ్రీరామునిధర్మోపదేశములు స్వానుష్ఠానరూపములేకదా. సదాచారములఁ దానాచరించి యా

మూలముననే బోధింప నవతరించినవాఁడని మనము నమ్మవల యును. ఈనీతిని దెల్పెనని మనమేల యూహింపవలయునని ప్రశ్నింతు రేమో.

—"వచనం రాఘవస్యైతద్ధర్మయుక్తం సమాహితం,
శుశ్రువుస్తాస్స్త్రియస్సర్వాశ్శోకోపహత చేతసః." 3౯

అను నీమూలము పై వ్రాసినయర్థము సత్యమని తెలుపుచున్నది. "సమాహితం సమీచీనార్థయుక్తం." అని గోవిందరాజులు మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి. ధర్మయుక్తము సమాహితము ననఁగా నర్థమేమి? కేవల మువచారార్థమే గాదు నీవి ధేయము నర్థము లనియే చెప్పవలసియుండును గదా. ఇట్టు లీభాగము మనకు శ్రీ సీతారాములయాశయములఁ దెల్పుచున్నది. వాని నెఱింగి యాయిరువురదివ్యపాదారవిందముల ధ్యానించుచు నవాను సారముగా మెలంగవలయునని దృఢసంకల్పము చేయవలయును. ఈభాగమున నధ్యాత్మరామాయణమునందు విశేషము కాన రాదు. తరువాతికథను మరలుదము.

శ్రీరామావతారఫలమగు వనప్రయాణము.

*తరువాత సీతారాములు లక్ష్మణుఁడును దాసీలులొగ్గి దశరథుపదములఁ దాఁకి మ్రొక్కి పెద్దలసేవించునవకాశము లేక పోయి నన్నదైన్యము పొడమ వలగొనిరి. సకలధర్మవేత్తయగు శ్రీరాముఁడు తండ్రియనుమతినొందక సీతాసౌమిత్రులం బిలు చుకొనిపోవరాదని యెఱింగి తండ్రిచే ననుమతి వారలకిప్పించి కౌసల్యను వదలిపోవలసివచ్చెఁగదా యనువగపు సుంతభ్రాంతిని గల్పింపఁగా నామెకు నమస్కరించెను. లక్ష్మణుఁడును నమస్కరిం

* ఇది సలకకోయనసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

చెను. పిదపసుమిత్రపాదములం దాఁకి వందనమాచరించెను. సుమిత్రయు నమస్కరించిన లక్ష్మణునిం గాంచి దేహధర్మము ననుసరించి విలపించుచు మహాబాహుండగు నతని శిరంబు మూర్కొని యతనికి మిక్కిలి హితముఁగోరి యిట్లు పలికెను. పుత్త్రకా! కౌసల్యయేరీతి లోకమును రక్షించు కార్యముకొఱకు శ్రీరాముని గనెనో యారీతిగా నేనును సుహృజ్జనుఁడగు శ్రీరాముని యందు నత్యంతానురక్తుఁడవగు నిన్ను, నన్నంగూడి వనములకరిగి సేవచేయుపొంటెఁ గంటిని. ఇమ్మహా కార్యముకొఱకే దైవము నిన్ను నాయందు సృష్టించెను. అట్టులగుట శ్రీరాముఁడు వనమున ననేకవిచిత్రములు చూచుచుఁ బరవశుఁడై యరుగుచుండఁగా నీవు ప్రమాదంపడక యాతనిం గాపాడుచుండవలయుఁజుమీ. శ్రీరామునితోడ నేలపోవలయుననని ప్రశ్నింతువేమో వినుము. అనఘా! లక్ష్మణా! శ్రీరాముఁడు రాజ్యములోనగునని లేక విపన్నుఁడయి చూపట్టినను రాజ్యము లోనగునవి కలిగి సంపన్నుఁడై యున్నను శ్రీరాముఁడే నీకు దిక్కు. ఏటికందువేమో చిన్నవాఁడు జ్యేష్ఠునకు లోఁబడియుండుట యీలోకమున సజ్జనులనుష్ఠించు ధర్మము. మఱియు ఇట్టి సద్వర్తనము, దానము, యజ్ఞదీక్షఁబూనుట, సంగ్రామములందు దేహము నర్పించుట యనునివియన్నియు మీకులమున కర్హములు. అంతియకాక చిరకాలమునుండి వచ్చుధర్మములు. కాఁబట్టి దేహము విడిచిపెట్టవలసివచ్చినను శ్రీరాముని రక్షింపవలయును. అని పలికి రామునందే ప్రీతికలిగి యతనితోఁ బయనముచేయ సిద్ధముగ నుండుకుమారుని జూచి వత్సా! పొమ్ము! పొమ్మని పలుసారులు పలికి మరలఁ గుమారునకు గర్తవ్యమెఱిఁగింపఁ దలంచి యిట్లు వాక్రుచ్చెను. నాయనా! శ్రీరాముని దశరథు

నిగా నెఱుంగుము. సీతాదేవిని నన్నుగా నెఱుంగుము. అటవి నయోధ్యనుగా నెఱుంగుము. సుఖముగాఁ బోయిరమ్ము. అని సముచితగతిఁ జెప్పెను.

అంతట సుమంత్రుఁడు వినయవేత్తయగుట నింద్రునికడ మాతలివలె రామునికడ నంజలింబట్టి యిట్లు విన్నవించెను. మహాయశోవిభూషణా! అరదమునుంగొనివచ్చితిని. ఆరోహింపుము. నీకు భద్రమగుఁగాక. ఎచ్చోటికిఁ బోవలయునందువో యందుఁ గొనిత్తును. పదునాలుగువర్షములుకదా మీ వనవాసము! అలాగే కైక మీకాజ్ఞ చేసెను. కనుక నింక నాలస్యమేల? అపరిమితయం దొక్కదినము గతించిన నెంతయో మేలుకదా. త్వరితముగ దాని గడువ మొదలుపెట్టుటయే మంచిదని యూరకుండెను. జానకియు త్తగారొసంగిన వస్త్రాభరణముల నలంకరించుకొని మనోమోదము పైకొనఁగా భాస్కరుంబోలి మెఱయుస్యందనము నెక్కెను. కనకరథము హుతవహునివలె మెఱయుచుండు దాని నాయన్నదమ్ములు నధిష్ఠించిరి. దశరథుఁడు కోడలు నతను వనము నుండుకాలమును లెక్కించి యంతకాలమునకుఁ దగినవస్త్రాభరణముల నొసంగెను. కొడుకులకు నిరువురకు నాయుధములు కవచముల నిచ్చెను. సీతారామలక్ష్మణులకు రాజిచ్చిన యావస్తువులను బుటికయు గుద్దలియుఁ బదిలముగా రథమునందుఁ జేర్చి వారు మూవురురథమెక్కుటం గాంచి వాయుగమనము గలగుఱ్ఱముల నదలించి తోలెను.

రామమూర్తి వనమునఁ జాలకాలము వసింపఁబోవుచుండఁగా నాపురమెల్ల మూర్ఛమునిఁగెను. గజాశ్వములుకూడ ప్రకృతితప్పిపడియెను. జానపదు లుత్సవార్థ మరుదెంచియున్న

వారు గాన వారునట్లే మూర్ఛిల్లిరి. పౌరు లంత మనస్సులు కలఁత నొందఁగాఁ గింకర్తవ్యతామూఢులై రామునివెంటఁబోవ నుంకించుచుండిరి. వగపెల్లిదమున మదగజములు కుపితములై ఘీంకారము లొనరించెను. పరితపించుచు గుఱ్ఱములు పరుగిడుటం జేసి వానియాభరణములు మ్రోఁగుచుండెను. పురమెల్ల ధ్వనిగలదయ్యెను. అంత బాలురు వృద్ధులు మొదలగువారు శ్రీరాము నెడఁబాసి వగలఁబొగులుచు దప్పిగొన్నవారు జలములకుంబోవు చందమున రామునికడకుం బోయిరి. పరుగువాఱి రామరథ పార్శ్వములందుఁ గొందఱు వెనుకభాగమునఁ గొందఱు నుండి వానిం బట్టుకొని వ్రేలాడుచు రామునిమోమును జూచుచుఁ గన్నీటిధారలు పాఱుచుండఁగా గట్టిగా నోసూతా! పగ్గముల బిగించి పట్టుకొమ్ము. మెలమెల్లన నడుపుము. రామమూర్తి దివ్య ముఖమును గాంతుము. ఇదియే సమయము. మరల నెన్నటికో యదియబ్బును. దేవకుమారునింబురుడించు రామమూర్తి వనమున కరుగుచుండఁ దల్లి మన స్సెంతగట్టిదో శకలములుగాకయున్నదే. అది యయోమయముకాఁబోలును. సీతయు ఛాయవలెఁ బతి వెంటఁ బోవుచున్నది. కనుక నామె కృతార్థురాలయ్యెను. సాధ్వీ ధర్మముల నెఱింగినసీత సూర్యరశ్మి మేరుపర్వతము విడువనిరీతి నాధర్మమునే చేపట్టినది. లక్ష్మణా! ప్రియవాదియగు శ్రీరామునకు నిరంతరము శుశ్రూష చేయుచునే యుందువు. ఎంతటికృతార్థజన్ముఁడవయ్యా! రాము ననుసరించిపోవుటయే నీకుఁ దపస్సిద్ధి. స్వర్గప్రాప్తికి నీకిదియే మార్గము. ఇక్ష్వాకువంశమునకు యశస్సుగూర్చుచు నెల్లరకు హితముగావర్తించుచు నున్న రామమూర్తి నాపౌరజానపదులెల్ల నిట్లు మాటలాడుచుఁ బోవుచు నెడఁబాయఁజాలక కన్నీరు వెడలఁ బోవుచుండిరి.

దశరథుఁ డంత నంతఃగుండుపడఁ దనవారి నంతఃగుండు కాంతలంగూడి నాప్రియపుత్త్రు నొకసారి చూపించవచ్చునని పలుకుచు నిల్లువెడలెను. అత్తఱి గజరాజు బంధింపఁబడఁగా స్త్రీగజములు నగపున గొప్పగా ఘీంకరించుచుండగమున రాము మూర్తి పయనము చేయుచుండ స్త్రీలెల్ల నేడ్చుచుండ నాధ్వని ముందు వినంబడెను. ఆదుఃఖమునను రాజు రాహుగ్రస్తచంద్ర బింబమువగిది వివర్ణుఁడయ్యె. రాముఁడు కదుంగడు ధీరుఁడగుట జనులు వెంబడించుటయును నగచుటయును జూచియు మది నించుకేఁ గలంగక సుమంత్రుని వేగ రథముఁ దోలుమని శాసించెను. తోలుట రాముఁడు రథము పోనిచ్చునఁగా జనులు నిలువవయ్యా యని వేఁడఁగా నటఁ డారంగుని జేసుకజాలక యుండెను. రాముఁడు పయనము సాగింపఁగనే రథవేగజనిత పరాగము పౌరులకన్నిటం బడిసి యడంగెను. పౌరు లేడ్చుచుం గన్నీటఁ గార్చుచు పరిపాకారముల వెదలించుచు మూర్ఛిల్లిరి. మత్స్యములు చలింపఁగా నిటునటుకనలు తామరలనుండి మకరందము స్రవించునట్లు వనితా నేత్రములనుండి దుఃఖాశ్రువులు పాఱసాగెను. రాజు పురమెల్ల రామగమనమునను దుఃఖించుచుండఁ గాంచి మఱింత వంత గలుగ మూలచ్ఛేదనముసేఁబడు మహావృక్షమురీతిఁ దటాలున నేలఁబడియెను. రాముని వెనుక నరుగుజనులందఱు దుఃఖించు రాజును గని యయ్యో యని మఱింత దుఃఖించిరి. కొందఱు అక్కటా! శ్రీరామా యనిరి. కొందఱు అయ్యో రామునిగన్నతల్లి యనిరి. రోదనము చేసిరి. అంతఃపుర కాంతలు నల్లే యేడ్చిరి. రామమూర్తి యాదుఃఖధ్వని నాలకించి వెనుకఁదిరిగి వారింగాంచుచుఁ దన్నుఁ జూడవచ్చు తల్లిదండ్రులం గనియు. త్రాటఁగట్టి వేయఁబడిన గుఱ్ఱపుఁబిల్ల

తనతల్లిని దైన్యమునఁ గనునట్టులు ధర్మపాశబద్ధుఁడు తానగుట నట్లు వగచు జననీజనకులఁ గాంచఁజాలక క్రీఁగంటం జూచుచుండెను. తల్లిదండ్రులు కాలినడకల వచ్చుచు దుఃఖించుచుండం గాంచి సుమంత్రా! ఇఁక రథము వేగపోనిమ్మని యాజ్ఞాపించెను. వారిం గాంచుట రామునకు దుఃఖకరముగనే యుండెను. తోత్త్రముచే (బరిగోలచే) బొడువఁబడినగజమా దెబ్బకు నోర్వఁజాలనియట్లు తావారలంగని యాదుఃఖమున కోర్వఁజాలఁడయ్యెను. ధేనువు దూడపైఁగలప్రీతిచే దానిం గట్టివేసినచోటికిఁ బరువునవచ్చునట్లు కౌసల్యయు రాముఁడున్న యెడకుఁ బరుగునవచ్చెను. హా రామా! హాసీతా! హాసౌమిత్రీ! యనుచుఁ బేరెలుంగునంబిల్చుచు వారికింగల్గిన దుఃఖమునకుఁ గన్నీరు విడుచుచు నిటునటు తిరుగుచున్న తల్లిని బలుసారులు రాముఁడు చూచెను. నిలునిలువుమని రాజుపలుకఁ బోనిమ్ము పోనిమ్మని రాముఁడుపలుక సూతుఁ డేమియుఁదోఁపక యుండెను. సుమంత్రా! నిన్నొకవేళ రాజు నామాట వినకపోయితివేల యనియడుగునేని ఆమహాధ్వనిలో స్పష్టముగా వినఁబడదయ్యెనని నీవు బదులు చెప్పవచ్చును. ఈయబద్ధమైనఁ బలుకవచ్చుంగాని దురంతదుఃఖము వారనుభవింపఁజూచి యోర్వ శక్యము కాదని రాముఁడు పలికెను. సూతుఁడు రామవాక్యనాలకించి యట్లే చేయఁబూని కూడవచ్చు నంతఃపురజనమున కతనిచే ననుమతి నిప్పించి యాజానేయములగుటఁ వానిందోలెను. జనులు రామునకుఁ బ్రదక్షిణమొనరించి వెనుకకు మరలిరి. అందుఁగలవారలకునెల్ల వారి దేహములు మరలినవేకాని మనస్సులు నేత్రోదకములు మాత్రము మరలఁజాలవయ్యెను. మంత్రులు రాజుంగాంచి ఏశ్రీరాముని వేగముగా రావలెనని

కోరుదుమో అతనిని దూరముగా వెంబడించి పోవరావని పల్కిరి. సకలవిధములఁ బోగులు చున్న రాజు మంత్రివాక్కును విని ఆమాట తగియున్నదిగాన రాముని వెంబడింపక తాను భార్యలతోడ బ్రియకుమారునిం గాంచుచుండెను.

మహామతులారా! ఈభాగమున నొకకొన్ని రసవిషయములు విశేషించి విచారింపఁదగియున్నవి. విశేషార్థములు గల భాగములును గలవు. కాన వినుగుసొంపక వినుతింపుడు. లక్ష్మణుఁడు కౌసల్యకుఁ దొలుత నమస్కరించి పిదప సుమిత్రకు నమస్కరించెను. ఆమె తనయునితో నిట్లు చెప్పెను.

"సృష్టస్త్వం వనవాసాయ స్వనురక్తస్సుహృజ్జనే,
రామే ప్రమాదం మాకార్షీః పుత్ర భ్రాతరి గచ్ఛతి." ౫

అనిమూలము. సామాన్యార్థము సుగమము. సుమిత్ర తనయు నాచోట నేమియునన లేక మంచిమాటలుగనే తనదుఃఖమును వెల్లడించెనని కొందఱందురు. కాని యది యుంతమంచిది కాదు. సుమిత్ర మతివైభవముకల సాధ్వీమణి. కావుననే కుమారునకు బుద్ధిచెప్పుచున్నది. వత్సా! సుహృజ్జనే = సర్వభూతానయాహితుఁ డగు జనునియం దనఁగా శ్రీరామునియందు. అనురక్తః = అనురాగముగలనీవు, వనవాసాయ సృష్టః = వనములవసించుటకొఱకే పుట్టింపఁబడితివి. నీపుట్టుకకుఫలము వనవాసమే యని భావము. భ్రాతరి రామే గచ్ఛతి ప్రమాదంమాకార్షీః = శ్రీరాముఁ డడవుల నడుచుచుండఁ బ్రమాదంపడకుము. అనఁగా నీవు సేవించు కర్మమునందు నశ్రద్ధ గలవాఁడవు కాఁగూడదు. అని హితముపదేశించెను. వనములయందు శ్రీసీతారాములకు శుశ్రూష చేయ భగవంతుఁడు నిన్నుఁ బుట్టించెను. ఆకార్యమునందు

శ్రద్ధగలిగియుండుము. అనికదా తాత్పర్యము. ఇది మనకుఁ దెలుపుమార్గ మేది?

మానవు లేకార్యముగాని చేయఁ బూనిరేని శ్రద్ధగలిగియే చేయవలయును. అశ్రద్ధగలిగిచేసినది చేయనియట్లే యగును. ఫలములేదని భావము.

"అశ్రద్దధానాః పురుషా ధర్మస్యాస్య పరంతప,
అప్రాప్య మాం నివర్తంతే మృత్యుసంసారవర్త్మని. 3" గీత. ౯ అధ్యా.
"అశ్రద్ధయా హుతం దత్తం తపస్తప్తం కృతం చ యత్,
అసదిత్యుచ్యతే పార్థ న చ తత్ప్రేత్య నో ఇహ." ౨౮
గీత. ౧౭ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములు పైనవ్రాసినయభిప్రాయమునే తెలుపుచున్నవి. శ్రద్ధయనునవి యొకదేవతయని దాని నారాధింపవలయునని వేదము తెల్పుచున్నది. అనఁగా శ్రద్ధయనుగుణము భగవత్స్వరూపముగా భావించి దాని నారాధింపవలయునను దానిసారమేమనఁగాఁ దానుజేయఁబూనుకొన్న కార్యమును లోకులు మెచ్చుకొనవలయునని కాక భగవంతు నారాధించునట్లు చేయవలయుననియే. కావుననే సద్గుణములయందు శ్రద్ధయనునది ప్రధానమయ్యెను.

"శ్రద్ధయాగ్నిస్సమిధ్యతే శ్రద్ధయా విందతే హవిః,
శ్రద్ధాం భగస్య మూర్ధని వచసా వేదయామసి,
ప్రియగ్గ్ం శ్రద్ధే దదతః ప్రియగ్గ్ం శ్రద్ధే దిదా సతః,
ప్రియం భోజేషు యజ్వసు ఇదం మ ఉదితం కృధి,
యథా దేవా అసురేషు శ్రద్ధాముగ్రేషు చక్రిరే, ఏవం
భోజేషు యజ్వసు అస్మాకముదితం కృధి, శ్రద్ధాం దేవా

యజమానాః, వాయుగోపా ఉపాసతే, శ్రద్ధాగ్ం హృ
దయ్యయాకూత్యా శ్రద్ధయా విందతే వసుః, శ్ర
ద్ధాం ప్రాతర్హవామహే శ్రద్ధాం మధ్యందినం పరి శ్రద్ధాగ్ం
సూర్యస్య నిమ్రుచి శ్రద్ధే శ్రద్ధాపయేహమా, శ్రద్ధాదే
వానధి వస్తే శ్రద్ధాం విశ్వమిదం జగత్ శ్రద్ధాం కామస్య మా
తరం హవిషా వర్ధయామసి."

అని శ్రద్ధా దేవిని నిటుల పూజింపవలయును. ప్రజావ శ్రద్ధా మేధలు మూఁడును నిటువునను బూజ్యములగును. ఈవిషయము శ్రీమహాభారతమునందు నెట్టివానియన్నము భోజ్యమను ప్రశ్నమునకు సమాధానము శ్రద్ధగలవానియన్నమే భోజ్యమనియు నదిగలవాఁడే గౌరవ జ్యేష్ఠుఁడనియుఁ జెప్పఁబడినది. ఈధర్మమునే సుమిత్ర కుమారున కుపదేశించెను. భగవంతుని సేవార్థము లక్ష్మణుఁ డవతరించెననుట చేత నవనికిం గల భరతశత్రుఘ్నులు తక్కువయని కాదు. భగవత్కార్యమున కనేకరీతుల సహాయపడువారు సృజింపఁబడిరని యెఱుంగవలయు. అందఱు భగవంతునిదృష్టికి సమానులేయని తాత్పర్యము.

"వ్యసనీ వా సమృద్ధో వా గతిరేష తవానఘ,
ఏష లోకే సతాం ధర్మో యజ్జ్యేష్ఠవశగో భవేత్. ౧
ఇదం హి వృత్తముచితం కులస్యాస్య సనాతనం,
దానం దీక్షా చ యజ్ఞేషు తనుత్యాగో మృధేషు చ. ౨
లక్ష్మణం త్వేవముక్త్వా సా సంసిద్ధం ప్రియరాఘవం,
సుమిత్రా గచ్ఛ గచ్ఛేతి పునః పునరువాచ తం." ౩

అని మూలము. సామాన్యార్థము సుగమము. విశేషార్థమేమి? ఇందు శ్రీరాముఁడు పరబ్రహ్మమని తల్లి కుమారునకుఁ దెల్పు

చున్నది. అనఘ! అని కొడుకును సంబోధించెను. మహర్షి యీ భావమును మనకుఁ దెలుపుటకె సుమిత్రనోట "అనఘ!" అని పలికించెను. అకృతపాపుఁడవగు నీకు "ఏషగతిః" ఈపరమపురుషుఁడే. దిక్కు. రక్షకుఁడని భావము. ఇపుడు వ్యసనమునొందినవానివలె నుండనిమ్ము. సకలరాజ్యభోగములు గలవాఁడుగానుండనిమ్ము నీకీశ్రీరాముఁడే రక్షకుఁడు. తాత్కాలికస్థితిని బరికింపరాదనియు వస్తుతత్త్వమునే పరికింపవలయుననియు సారము. ఇదియే సజ్జనులధర్మము. సజ్జను లీతనినే నమ్ముదురని భావము. ఎవ్వాఁడు జ్యేష్ఠుఁడో యతనికి లోఁబడుట యనునదియే ధర్మము. సకలలోకములయందు జ్యేష్ఠుఁడెవ్వాఁడు? భగవంతుఁడే. సర్వజ్యేష్ఠుఁ డతఁడేకదా. అట్టిభగవంతునకు లోఁబడివర్తించుట యనఁగాఁ దదారాధనము చేయుచుఁ దదుక్తప్రకారము ప్రవర్తించుటయనునదియే సజ్జనులామోదించు ధర్మమని భావము. భగవదుక్తి యేమి?

"యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః,
న స సిద్ధిమవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిం. ౨౩
తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ,
జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి." ౨౪ గీత. ౧౬ అ.

అనునదియే భగవదుక్తము. అనఁగా నెవ్వారు విధివిహితములగు కర్మములను భగవత్ప్రీతికొఱకే యాచరించుచు వానిఫలముల నాశింపకయుండుటయే ధర్మమని యిందుఁ గలవిశేషము. ఇది యీరఘువంశమునఁ గలసనాతనాచారము. ఈవాక్యములఁ బట్టి మనము వితర్కింపఁగా సుమిత్ర కొడుకు వనమునకరుగుటకు మనసార సమ్మతించెననియే స్పష్టము. శ్రీరామతత్త్వ

మామె యెఱుంగుననియు సిద్ధాంతము. "గచ్ఛ గచ్ఛ" అనుటచే నిఁక నాలసింపరాదనుసూచనా భగవంతునభిప్రాయమున నామెయుఁ గ్రహించెనని మన మెఱుంగవలయును.

"రామం దశరథం విద్ధి మాం విద్ధి జనకాత్మజాం,
అయోధ్యామటవీం విద్ధి గచ్ఛ తాత యథా సుఖం." ౯

అని మూలము. ఈశ్లోకము ననేకభంగుల నన్వయించి విశేషార్థములు వ్యాఖ్యాతలే చెప్పిరి. ఇన్ని యర్థములు మనస్సుననుంచుకొని సుమిత్ర కొడుకునకుఁ దెల్పెనా యని కొంద ఱందురు. కాని సుమిత్రనోట మహాకవి వాల్మీకిమునివరుఁడే మాటలం బలికించెను. వెనుకనామె కొడుకునకుఁ దెల్పినభావము నాఁడేగా భగవంతుఁడు రాముఁడని యామె యెఱుంగునని తెలిసెను. కావున నామెగంభీరభావము పాఠకుల కనేకార్థములుగలదిగఁ దోఁచెననుట యబ్బురము కాదు. విమర్శింతము. ఇందు సుమిత్ర కొడుకును "తాత" అని సంబోధించెను. "తనోతి కులమితి తాతః" అని వ్యుత్పత్తి చెప్పఁబడినది. ఇది వంశోద్ధారకుఁడను నర్థము తోఁపఁజేయుచున్నది. వంశోద్ధారకుఁడనఁగా యశస్సు నార్జించినవాఁడు. ఎవనియశఃకాయము లోకమున శాశ్వతముగనుండునో వాఁడు వంశోద్ధారకుఁడని భావము. సామాన్యమానవులకార్యములకుఁ దోడ్పడిననే సజ్జనుఁ డనంబడుచుండఁగా నిఁకఁ బరమేశ్వరు కార్యమునకుఁ దోడ్పడువాఁడు సజ్జనశ్రేష్ఠుఁడు కాకయుండునా? అట్టివానిజన్మమే యత్యుత్తమమని సారము. సామాన్యార్థము స్పష్టముకదా. "పితృసమో జ్యేష్ఠః" అనున్యాయము ననుసరించి యన్నను సేవింపఁబోవుట నుత్సాహము చూపుటచే నీవు వంశోద్ధారకుఁడవే యగుదువు. కాన

వత్సా! లక్ష్మణా! ఇంక నీవు రాముని దశరథునిగా భావింపుము. తండ్రియతఁడే యని భావము. సీతను నన్నుగా నెఱుంగుము. నావలె నిన్నా సీతాదేవి భావించునుగానఁ దల్లి యామెయే యని భావింపుము. అడవి నయోధ్యనుగాఁ దలంపుము. అనఁగాఁ గొఱంతనొందక యుండుమని భావము. యథాసుఖముగాఁ బొమ్ము. ఇదియే సామాన్యార్థము. ఇది కుమారునకుఁ దల్లి చెప్పఁ దగినహితమే యనవలయును. ఇది సుమిత్ర సాధుచరిత్రము నే తెల్పుచున్నది. జ్యేష్ఠుఁడు పితృసముఁడని శాస్త్రము విధించు నపుడు తత్పత్ని తల్లియే యగును. అరణ్యగమనము తప్పనిసరి కాఁగా నది యయోధ్యయే యని తలంపుమనుట యుక్తి యుక్తమే. అనఁగా వత్సా! యీపదునాలుగేఁడులు నిర్విచార ముగాఁ గాలముపుచ్చిరమ్మని తల్లి కుమారునకు నుపదేశించుట న్యాయమే.

సుమిత్ర సంస్కృతభాషతో మాటలాడియున్న విశేషార్థ ములు చెప్పవచ్చును. "రామం దశరథం విద్ధి" అను మొదలగు వాక్యముల నట్లే యామె యుచ్చరించెనా యన్న నౌననుట యెట్లు? ఆ కాలమున సంస్కృతమే దేశభాషగా నున్నదన్నవా దము సారవంతము కాదనుకొనువాఁడను. విశేషించి సంస్కృత భాష వ్యాపించియున్నదనుట నిస్సంశయము. మహాకవివాల్మీకి యాయాపాత్రముల కుచితములగు భావములంబొదిగి యీ మహాకావ్యమును వ్రాసెను. కావున నీశ్లోకమునకు విశేషార్థ ములు చెప్పవచ్చును. ఈయర్థములలో సుమిత్రకు నేది సమ్మత మన్నయెడల సామాన్యార్థమే యనవలయును. ఇందిదియే యామెకు సమ్మతమగునర్థమని సిద్ధాంతము చేయ వలనుపడదు. కావున నన్నియర్థములు సుసంగతములే యనుకొనవలయు.

ఎవ్వారి కేదియిష్టమో వా రదియే సుఖప్రభావమని నమ్మ వచ్చును.

రామం దశరథం విద్ధి. "దశః పక్షి విహంగమః" అను నిఘంటువుననుసరించి దశరథుఁడు పక్షివాహనుఁడని యర్థము. నాయనా! రాముని విష్ణువుగా నెఱుంగుమనుట. సీతాం మాం విద్ధి=సీతను లక్ష్మీదేవిగా నెఱుంగుము అటవి నయోధ్యనుగా ననఁగా నపరాజితాఖ్యవైకుంఠముగా నెఱుంగుము. సుఖముగాఁ బొమ్ము. ఈయర్థము సర్వాసంగతముగాఁ దోఁచవచ్చును. కాని చక్కఁగనాలోచించిన యుక్తముగనే తోఁచును. ఇది భావనయని తాత్పర్యము. "భావనామాత్ర సంతుష్టహృదయః పరమేశ్వరః" అన్నసూక్తి ననుసరించి భక్తు లేరూపమునఁ దన్ను భావింతురో యారూపమునఁ బొడకట్టుటయం దిష్టముకలవాఁడని భావము. రాముని మహావిష్ణువుగా భావింపుము. సీతను మహాలక్ష్మిగా నెఱుంగుము. అటవి నయోధ్యగాఁ దలంపుము. ఈభావము గలిగిన నీకు సుఖముగల్గునని యామె తెలిపెను. మనస్తృప్తియేకదా సుఖహేతువు. "యాదృశీ భావనా యత్ర సిద్ధిర్భవతి తాదృశీ" అన్నసూక్తి ప్రసిద్ధమే కదా. మఱొకవిచిత్రార్థము గలదు. ఆలకింపుఁడు.

రామం దశరథం చ విద్ధి. ఈశ్లోకమున నెందును "చకారము" లేదు. లేకున్నను వక్తృప్రతిపత్తిచేఁ జెప్పఁబడవలయును. అనఁగా దీనితరువాతిశ్లోకము "పనయజ్ఞశ్చ" అనుపదమునుండి చకార మప్పుగాఁ గైకొందము. నాయనా! రాముని జూడుము. దశరథుని జూడుము. ఇరువురకుఁ గల తారతమ్యము నెఱుంగుము. రాముఁడు జ్ఞాతి. దశరథుఁడు తండ్రి. ఎవరికడ నెట్లు మెలఁగవలయునో యోచింపుము. అనఁగాఁ

తండ్రికడ మెలఁగినట్లు రామునికడ మెలఁగరాదని భావము. 'మాం జనకాత్మజాం చ విద్ధి" పైన వ్రాసినచకారమునే యిచ్చటికి జరపుకొనుఁడు. నన్నును జానకిని జూడుము. నాదగ్గర వర్తించినట్టులు జనకరాజపుత్రికకడ వర్తింపరాదు సుమీ. క్రొత్తసంబంధము కాన జాగ్రత్తగా మెలంగుము. గుణముంబట్టి యాలోచించిన నాకంటె సీత నీమేలు కోరునది యని భావమని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. ఇదెంత బాగుండునో పాఠకులే యూహింపఁదగు. అయోధ్యా మటవీం చ విద్ధి. మరల నాచకారమునే తెచ్చి పెట్టుకొనుఁడు. అయోధ్యను అటవిని జూడుము. అయోధ్యకంటె నడవియే కైంకర్యమున కేకాంత స్థానమని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. అయోధ్యలోనున్నయట్టు లడవిలో నుండరాదుసుమీ జాగరూకుఁడవై మెలంగుమని బోధించెనని ప్రకృతమున కనుకూలమగునర్థము. వీనింబట్టి సుమిత్ర యర్థాంగీకారమున నిట్లు పలికెనని తేలెడిని. వ్యాఖ్యానమున వ్రాసినప్రకారము సీతారాములకు శుశ్రూష లొనరించుచుం బొమ్మని సాగనంపిన ట్లర్థమగును. ఇంకొక్కయద్భుతమగునర్థము.

"దశరథం రామం విద్ధి" మీతండ్రి నుపరతునిగా నెఱుంగుము. లేనట్లే యెఱుంగుము. "మాం జనకాత్మజాం విద్ధి" పతి చావఁగాఁ గైక బాధించుచుండఁగా నిందుండఁజాలక తండ్రి యింటనుండుదానినిగా నెఱుంగుము. "అయోధ్యా మటవీం విద్ధి" అయోధ్యనుండి యందఱు వెడలిపోవఁగా నరణ్యము నిర్మానుష్యమగును. కాన నిర్విచారముగాఁ బొమ్ము. దీనియందొక్కసంశయము కలదు. భరతుఁడు కైక వారిపరిచరులైన

నుండఁడని సుమిత్ర కిట్లు తెలిసినదని యడిగిన నాఁగకయుండ వలసినదే. పక్కింద్రపు లేనిపోవంగా వాఁడు నుండఁజాలక పోవునుందురా యనునదియే సమాధానమా. సుమిత్రను జ్యోతిశ్శాస్త్రము నమ్మువనిగ్రహమునఁ జెప్పవలయును. పతి మృతి నొందుననియుఁ దాను సంత్రి యిట్లు చేయుదుననియు నగరము వనమగుననియు నామె యూహించినన్నచో నట్లుగని యట్టు కొని సీతం దీసుకొని పోవలయునని యడుగదా యనికొందఱందురు.

ఇంక వాక్యార్థము. "రామం విద్ధి దశరథం విద్ధి" వత్సా! నీకుఁ దండ్రియు నన్నయు గురువులే. ఒక్కఁడు పరిచారకులం గూడియున్నవాఁడు. ఒక్కఁడు పరిచారకులు లేనివాఁడు. ఈయిద్దఱితో నెవ్వరనుసరింపఁదగినవారని యూహించుకొనుము. "మాం విద్ధి జనకాత్మజాం విద్ధి." నే నూఁగనున్నదానను, సీత యడవిలోనుండునది. ఎవ్వరికిఁ దోడ్పడిన మంచిదో యూహింపుము "అయోధ్యాం విద్ధి అటవీం విద్ధి" ఇందొకటి గృహిక సుఖానుభవస్థానము. వేఱొకటి ఆముష్మికసుఖదమగునది. ఇం దేదిశాశ్వతమో యాలోచించుకొమ్ము. జ్యేష్ఠానువర్తనము యుక్తమనియే దీనిసారము.

ఇట్లు శ్లోకము తడిపినగోధుమపిండివలె నెట్లు పెట్టిన నట్లు సాగుచుండును. ఏయర్థము వలసిన నాయర్థము నంగీకరింప వచ్చును. మొత్తముమీఁద సుమిత్ర కుమారుఁడు శ్రీరామునిం గూడిపోవుట కంగీకరించెనని మన మంగీకరింపవలయును. దుఃఖము దేహధర్మము ననుసరించి యుంచుకగాఁ గలిగినఁ గలుగుఁగాక. ఆమె విశ్వాసమేమో శ్రీరామసేవాధురంధరుఁడు లక్ష్మణుఁడన్నభావము నందేకలదని యూహింప నవకాశము

కలదు. ఒకప్పు డట్టిభావ మామెకు నైజము గాకపోయినను ప్రకృతిపురుషులయుద్దేశము ననుసరించి కలుగవచ్చును. ప్రపంచములన్నింటి నొక్కసారి మార్పఁగలవారలకు సుమిత్రాశయము మాఱునట్లు చేయుట యొకయద్భుతము కాదు. లక్ష్మణునకు నడవికిఁబోవ ననుమతినొసంగెనుటయే యిందు గల కథాభాగము.

ఇందుగలవిశేషమేమి? మానవుఁడు సద్భావముకలిగి యుండు టుత్తమమనునదియే యిటఁగలవిశేషము. ఉపాసకుఁడు పూజాద్రవ్యములకొఱ కెందఱకడకో పోయి యాచించి తెచ్చి యాయారాధనమునఁ దృప్తినొందు టధమము. అట్లుకాక

"పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి,
తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయతాత్మనః. ౨౬
యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్,
యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణం. ౨౭
శుభాశుభఫలైరేవం మోక్ష్యసే కర్మబంధనైః,
సన్న్యాసయోగయుక్తాత్మా విముక్తో మాముపైష్యసి. ౨౮
సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహం." ౨౯
గీత. ౯ అధ్యా.

అను నీశ్రీకృష్ణోపదేశప్రకారము భక్తిభావమున మనోవీథి నభిమతదేవతాబింబమును నెలకొలిపి భావనారూపభక్త్యుపహృత సకల సత్పదార్థముల నారాధింపవలయును. "అంతరర్చన సుప్రీతా బహిరర్చనలోలుపా" అన్న ప్రమాణము కలదు. "బహిరంతశ్చ కథముద్వాస్యతే విభుః" అన్న సూక్తి కలదు.

"ధ్యానేనాత్మని పశ్యంతి కేచిదాత్మానమాత్మనా,
అన్యే సాంఖ్యేన యోగేన కర్మయోగేన చాపరే. ౨౪
అన్యే త్వేవమజానంతః శ్రుత్వాన్యేభ్య ఉపాసతే,
తేఽపి చాతితరంత్యేవ మృత్యుం శ్రుతిపరాయణాః. ౨౫
యావత్సంజాయతే కించిత్సత్త్వం స్థావరజంగమం,
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగాత్తద్విద్ధి భరతర్షభ. ౨౬
సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వరం,
వినశ్యత్స్వవినశ్యంతం యః పశ్యతి స పశ్యతి. ౨౭
సమం పశ్యన్ హి సర్వత్ర సమవస్థితమీశ్వరం,
న హినస్త్యాత్మనాత్మానం తతో యాతి పరాం గతిం." ౨౮

గీత. ౧౩ అధ్యా.

అను నీగీతోపదేశము పైన వ్రాసిన యర్థమునే సిద్ధాంతము చేయుచున్నది. బాహ్యపూజకంటె మానసపూజ మహాఫలద మని తెలిసికొనవలయును. ఈవిషయమునే ముఖ్యముగ మనసునంది మనము గ్రహింపవలయును.

"రథమారోహ భద్రం తే రాజపుత్ర మహాయశః,
క్షిప్రం త్వాం ప్రాపయిష్యామి యత్ర మాం రామ వక్ష్యసి." ౧౧

అని మూలము. అరదమెక్కుము. శుభము కలుగును.

"రాజపుత్ర ఇతి మహత్ యశః యస్య సః తస్య సంబుద్ధిః."

రాజపుత్రమహాశయః = రాజపుత్రుఁడన్న విఖ్యాతిగలయోపరమేశ్వరా! రథమెక్కుటయే యాలస్యము. నీకు శుభములు గలుగును. విజయము కలుగునని భావము. క్షిప్రం త్వాం ప్రాపయిష్యామి = త్వరితముగా నిన్నుఁ జేర్తును. అనఁగా నీవాచరింపఁదగు శాస్త్రములకుఁ గాలము చెంతకు వచ్చుచున్నది. కాన

శీఘ్రమే రథ మారోహింపుము. అని సుమంత్రుఁడు పలికెను. మహాప్రకృతి సుమంత్రునినోటినుండి యిట్లుపలికించెనని తేలెడిని. ఈయర్థ మెట్లూహింపఁదగును? రాముఁడే పలికించెనని యేల యనరాదు? అని యందురేని

"తం రథం సూర్యసంకాశం సీతా హృష్టేన చేతసా,
ఆరురోహ వరారోహా కృత్వాలంకారమాత్మనః." ౧౩

అని మూలము. ఈశ్లోకమే మన కీయర్థమును దెలిపెడిని. సీత సంహృష్టమగుమనస్సుచేత సర్వాలంకారశోభితాంగియై సూర్య ప్రకాశముగలరథము నెక్కెను. ఈసంతోషమునకు హేతు వేమి? సొమ్ములు చీరలు మామగారిప్పించిరనియే యగునా? ఈసంతోషము కాకున్న పట్టాభిషేక మూడిపోయినందునఁ గలుగుదుఃఖమును మించఁగలదా? లోకదృష్టిచే నూహింపుఁడు. సామాన్యదృష్టి పనికిరాదందురేని సంతోషమునకు వేఱుకారణ ముండకతప్పదు. అదేది? సర్వకార్యకారణభూతురాలు మహా ప్రకృతియేకదా. తా నవతరించినపని భూభారహరణరూపధర్మ సంస్థాపనమే కాన దాని కనురూపముగాఁ గైక వరమడుగుట ప్రయాణముచేయ ననువుపడుట యనుకారణములే యాజగ జ్జనని హర్షమునకుఁ గారణములు. శ్రీరాముఁడు నిర్గుణ బ్రహ్మము. సగుణబ్రహ్మ మయ్యెను. అనఁగాఁ దనమాయం గూడెను. కనుకనే ప్రకృతిచేయుకార్యములం గాంచుచుఁ దాను సాక్షిమాత్రుఁడై యుండెను. ఆపరమేశ్వరుని గార్యో న్ముఖునిగ నొనరించునది ప్రకృతియేకదా.

"పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుంక్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్,
కారణం గుణసంగోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు." ౨౧ గీత. ౧౩ అధ్యా.

అనుగీత మనశ్శోకహింత ముపదేశించును. అదియే యిది యని తలంపుడు.

“జగత్సూతే ధాతా హరిరవతి రుద్రః క్షపయతే
తిరస్కుర్వన్నేతత్ స్వమపి వపురీశ స్తిరయతి,
సదా పూర్వస్సర్వం తదిదమనుగృహ్ణాతి చ శివ
స్తవాజ్ఞామాలంబ్య క్షణచలితయో ర్భ్రూలతికయోః.” ౨౪

అను నీ శ్రీశంకరభగవత్పాదోక్తి ప్రకృతిశక్తిని స్పష్టపఱచు చున్నది. కనుక మహామాయ యగుసీత తొలుత రథ మెక్కెను. అగ్రారోహణమే యామె కార్యతత్పరత్వమును దెలుపుచున్నది.

“అథో జ్వలనసంకాశం చామీకరవిభూషితం,
తమారురుహతుస్తూర్ణం భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ.” ౧౪

అని మూలము. సామాన్యార్థము సులభమే. ఇందొకవిశేషము కలదు. తొలుత సీత రాజపుత్రిక యని తలంపక భగవంతు నెడఁబాయని సంకల్పశక్తి యని భావింపవలయును. ఆభావము కుదిరినఁగాని సీతాచరిత్రము విశ్వాసపాత్రము కానేరదు. రామాయణము లన్నియు నొకరీతిగా నర్థములగుట కాభావమే ప్రధానము. “జ్వలనసంకాశమ్” అని మూలమునఁ గలదు. విశేషార్థ మిదియని యాలోకింపుడు.

భగవతికి జ్వాలామాలిని యంగదేవత. యుద్ధకాలముల యందా జ్వాలామాలిని ముందుచుండ దత్సైన్యము చుట్టుకోట వలె నుండును. దాని నార్పఁ దరముకాదు. సూర్యకాంతిని శీతలోదకముల నార్పఁగలవారుండిన వారు దాని నార్పఁగలరు.

"జ్వాలామాలినికాక్షిప్త వహ్నిప్రాకారమధ్యగా."
అని సహస్రనామస్తోత్రమునఁ గలదు.

"తత్ర గత్వా జ్వలజ్జ్వాలావహ్నిప్రాకారమండలం,
శతయోజనవిస్తారమాలోకయత దుర్మతిః." ౩౨

లలితోపాఖ్యానము. ౩౨ అధ్యా.

రావణాసురునకుఁబురుషుల చేతఁ జావకయుండ వరము లేదు కాన మహామాయ యాయరదమునఁదనజ్వాలామాలినిని దేజోరూప మున నావహింపఁజేసెను. అపు డారథము జ్వలనసకాశముగాఁ జూపట్టెను. తొలుదొలుత సీతాదేవి తానే యారథమును మనస్సంతోష ముప్పొంగ నెక్కెను. తరువాత ముందుచున్న యగ్నివలె నొప్పురథమును సోదరులు రామలక్ష్మణు లెక్కిరి. సర్వకార్యములు ప్రకృతివిశిష్టుఁడయియే పరమేశ్వరుఁడు చేయు ననియుఁ, బ్రకృతి నెడఁబాసినపు డనఁగా బ్రపంచేచ్ఛలేనితఱిఁ దా నూరకయుండుననియు దీనిసారము. అట్టి దుఃఖాకరమైన ప్రయాణమున హర్షము సీతాదేవికిఁ బొడమఁగారణ మేమనఁగా దానవతరించినఫలమును జూపుట కదను దొరకినదనియేగాక మఱేమగును? ఈభాగమునుండి యీవిషయమును జక్కఁగా గ్రహించి సీతాదేవిని మహామాయగా భావించి యారాధింప వలయును. ప్రకృత్యతీతుఁడై ప్రకృతివిశిష్టుఁడై యొకప్పుడును భక్తరక్షణము చేయుచు ధర్మమును రక్షించుచునుండు భగవంతుఁడు శ్రీరాముఁడై యవతరించెనని తలంచి యారాధింపవల యును.

"కృతకృత్యా హి వైదేహీ ఛాయేవానుగతా పతిం,
న జహాతి రతా ధర్మే మేరుమర్కప్రభా యథా." ౨౪

అని మూలము. ఇందొక్కని వేషము కలదు. జనులందఱు సీతం గాంచి యిట్లు పల్కిరి. నీడవలెఁ బతి ననుసరించుచున్నది. కాన సీత ధన్యురాలు. ధర్మమునఁగల యాసక్తిని వదలదని వారు పొగడిరి. "కృతకృత్యో హి" అన్న వాక్యముసార మేమి? కార్యముల నొనరించునది సీతయే యనియు, శ్రీరాముఁడు సాక్షిమాత్రుఁ డనియుఁ గదా. మేరుపర్వతమును సూర్యప్రభ వీడనియట్లు అని యనుమానము చెప్పఁబడినది మేరుపర్వతమును సూర్యప్రభ వీడకయుండుట సంభవము. అట్టి యీసందేహ మసంగతమా యని కొందఱడుగుదురు. ఖగోళశాస్త్రము ననుసరించి పురాణములకథలు లేవు. సామాన్యులకు సూర్యుఁడు లోకబాంధవుఁ డని తెలుపుటయే పురాణముల ప్రయోజనము. గ్రహగతితత్త్వ మెఱుఁగవలయునన్న ఖగోళశాస్త్రము చదువుకొనవచ్చును.

"యద్యదుద్దేశేన ప్రవృత్తస్తత్తదంశ ఏవ ప్రమాణమ్."

అన్న న్యాయము ననుసరించి యేగ్రంథ మేవిషయమును దెలుపు నభిప్రాయమున నారంభింపఁబడినదో యావిషయముననే యది ప్రమాణము. నడుమనడుమ నచ్చువిషయములతత్త్వముఁ బ్రమాణముగా నద్దానినుండి గ్రహింపరాదు. పురాణములు కథారూపముల లోకులకు నీతులను సదాచారములను బోధింప నేర్పడినవి. అంతియగాని ఖగోళశాస్త్రతత్త్వ మిదియని వచింప వ్రాయఁబడినవి కావు. కావున మేరుపర్వత మున్నయట్లు దాని చుట్టు గ్రహములు తిరుగనట్లు చెప్పఁబడియె. దానినుండి గ్రహింపఁదగుసారమేమనఁగా భూగోళమునకుఁ బరమోపకార మొనరించు గ్రహగోళములు కావున నాగ్రహములు పూజ్యములు. అందు సూర్యుఁడు గ్రహరాట్టు. త్రిమూర్త్యాత్మకుఁడు.

కావున నారోగ్యమును గోరువారెల్ల సూర్యు నారాధింపవలయు
ననువిషయమే. "సర్వేషాం మేరురుత్తరః" అన్న ప్రమాణము నను
సరించి భూగోళమున సర్వోన్నతస్థానమునకు మేరువని పేరు.
అను నీభావము గ్రహించిన నేబాధలుండవు.

సీతయే ప్రధానమని చెప్పుటచేత శాక్తమిందు సిద్ధాం
తము చేయఁబూని యీపుస్తక మారంభింపఁబడినదా యని
కొందఱనుమానింపవచ్చును. కాని నాభావ మదికాదు. సగుణుఁ
డయినఁగాని భగవంతుఁ డేకార్యము చేయఁదలంపఁడు. త్రిగు
ణాత్మికయే మహామాయ, ప్రకృతియు ననఁబడు.

"దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా."

అని శ్రీభగవద్గీతోక్తి ననుసరించి యూహించినఁ బైమాట
సార్థకమే యగునుగదా. భగవంతుఁడు ధర్మరక్షణార్థము శ్రీ
రామరూపమున నవతరించినపుడు తన్మాయయు సీతారూపమున
నవతరించెను. ఇంతవనుక నెల్లరు నాభావము నంగీకరింతురు
గదా. సీతకు ముందు రాఁగలకష్టములన్నియు నామె పూతచా
రిత్రమునకుఁ గళంకముంగల్గించునవిగనే యుండును కావునఁ
దత్త్వమేమియని విచారింపవలసివచ్చినది. భగవన్మాయ సీత
కావందు రని యయోనిజాత యన్నమాట యెగిరిపోవును.
భూమిలో నొక్కపెట్టియలోఁ గన్యక దొరకెనన్న నెల్లరు నవ్వ
వలసినదే. దానిని నమ్మించుట కుపాయమేమి? ఆమె భగవ
చ్ఛక్తి కాన నేరూపమున నేచోటనుండిన నుండఁగలదని చెప్పుట
తప్ప మార్గాంతరములేదు ఈవిషయము నధ్యాత్మరామాయ
ణమే తెల్పెను. ఇందు నాకల్పించిన దేదియులేదు. పూర్వుల
భావమును దెలుపుటయే కాని క్రొత్తసిద్ధాంతము కాదు.

ఈవిషయమును విమర్శింపకపోయిన శ్రీరామాయణ ముత్తమగ్రంథమని యెట్లు తెల్పఁజాలుదురు? మహాలక్ష్మియని యెట్లు సిద్ధాంతముచేయఁగల్గుదురు? కావున సీతాచరిత్రము పరమపావనమని శ్రీరామాయణము ననుసరించియే తెల్పుట నాయాశయము. కావున నిందు సంశయింపఁదగిన దేదియు లేదు. పరమతద్వేషమే ప్రధానముగాఁగల పాషండులగు కొందఱు మధ్వవైష్ణవులకు సరిపడకయున్నమాత్రమున నియ్యది తత్త్వము కాకపోదు. శిష్యులవంచించి ధనమునార్జించు కుమతులయభిప్రాయము మనము తిరస్కరించుటయే న్యాయము.

"అహో లక్ష్మణ సిద్ధార్థస్సతతం ప్రియవాదినం,
భ్రాతరం దేవసంకాశం యస్త్వం పరిచరిష్యసి. ౨౫
మహత్యేషా హి తే సిద్ధిరేష చాభ్యుదయో మహాన్,
ఏష స్వర్గస్య మార్గశ్చ యదేనమనుగచ్ఛసి." ౨౬

అని మూలము. 'సతతం ప్రియవాదినం' అనువిశేషణము శ్రీరాముఁడు పరమేశ్వరుఁడని తెల్పుచున్నది. సతతము ప్రియముగా మాటలాడువాఁ డెవ్వఁడు? పరిపూర్ణుఁడు. భగవంతుఁ డొక్కఁడే పరిపూర్ణుఁడు. ఇతరులు కారు.

"సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహం." ౨౯

గీత. ౯ అధ్యా.

అన్నగీతావాక్యము ననుసరించి యెవ్వానికి మిత్రామిత్రులు లేరో సర్వము సమానముగాఁ దోఁచునో యతఁడే పరిపూర్ణుఁడు. అట్టి పరమేశ్వరుని సేవించుచున్న యోలక్ష్మణా! నీవే సిద్ధార్థుఁడవు. అనఁగా సకలమనోరథుఁడవు. నీకంటె లోకమునఁ గృత

కృత్యు లెవ్వారు కలరు? భగవత్సేవకన్నఁ బరమపురుషార్థ మొసఁగుమార్గ మేదికలదు? అంతకంటెఁ దపస్సిద్ధియేది? దానికంటె నభ్యుదయమేది? భగవంతు ననుసరించి పోవుటకంటె స్వర్గమార్గమును జూపునదేది? అన్నింటికంటె భగవత్సేవ యుత్తమమనువిషయ మిద్దానినుండి మనము గ్రహింపవలయును.

"వృద్ధాంశ్చ నిత్యం సేవేత విప్రాన్ వేదవిదశ్శుచీన్,
వృద్ధసేవీ హి సతతం రక్షోభిరపి పూజ్యతే." ౩౮ మను. ౭ అధ్యా.
అభివాదనశీలస్య నిత్యం వృద్ధోపసేవినః,
చత్వారి తస్య వర్ధంతే ఆయుర్విద్యాయశోబలం." ౧-౨౧

మను. ౨ అధ్యా.

అని నీమనుస్మృతియుఁ బైభావమునే తెలుపుచున్నది.

"చతుర్విధా భజంతే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున,
ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ. ౧౬
తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే,
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః. ౧౭
ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం,
ఆస్థితస్స హి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిం." ౧౮

గీత. ౭ అధ్యా.

అను నీశ్రీకృష్ణోపదేశము భగవదనుగమనమాహాత్మ్యమును దేటపఱచుచున్నది. దీనిసారమేమి? భగవత్సేవయే ప్రధానముగాని యితరమేదియుఁ గాదని నమ్మి యెవ్వరు భగవంతు ననుగమింతురో వారే ధన్యులగుదురు. స్వర్గమార్గము వారలకే కనఁబడును. భగవత్సేవ యనఁగాఁ బాషాణావిగ్రహములపూజ కాదని యెఱుంగవలయును.

"ప్రశాంతాత్మా విగతభీర్బ్రహ్మచారివ్రతే స్థితః,
మనస్సంయమ్య మచ్చిత్తో యుక్త ఆసీత మత్పరః. ౧౪
యుంజన్నేవం సదాఽఽత్మానం యోగీ నియతమానసః,
శాంతిం నిర్వాణపరమాం మత్సంస్థామధిగచ్ఛతి." ౧౫ గీత. ౬ అధ్యా.

అన్న శ్రీకృష్ణోపదేశము ననుసరించి యోగీశ్వరు లుపాసించువాఁడనియే యర్థము. పాషాణపూజ యత్యల్పఫలమనియే సారము. పాషాణపూజయే ప్రధానమని బోధించుట పామరులవంచించి ధనమార్జించుటకే యని యెఱుంగవలయును.

"నాశ్రౌషమితి రాజానముపాలబ్ధోఽపి వక్ష్యసి,
చిరం దుఃఖస్య పాపిష్ఠమితి రామస్తమబ్రవీత్." ౪౭

అని మూలము. ఇది రామచంద్రవచనము. సుమంత్రా! రథము నిలుపుమను తండ్రిమాటరీతి నిలుపక రథముఁ దోలుము. మరల నీవు రాఁగా నాతండ్రి యేల నామాటప్రకారము రథము నిలుపక రథముతోలితివని యాక్షేపించినయెడల జనుల కలకలమున వినఁబడలేదని బదులు చెప్పుము. ఏలయనఁగా నా తండ్రి యనుభవించు నీదుఃఖమును జాలసేపు చూడఁజాలకున్నాఁడను. అని రాముఁడు సారథికిం జెప్పెనని మూలార్థము. "అనృతం నోక్తపూర్వమ్మే" అన్న రామమూర్తి యసత్యముం బలుకుమని మంత్రిని ప్రోత్సహించెఁగదా. ఇది భగవంతునకుఁ దగినమార్గమేనా? అని ప్రశ్నము రావచ్చును. దుఃఖము చూడఁజాలననునదియే సమాధానమందుమేని శ్రీరాముఁడు అస్మాదృశుఁడే యగును. విశేషమేమి? అని యాక్షేపింపవచ్చును. సమాధానమేమనఁగా వినుఁడు.

దశరథునకు మృతికాల మెంతదగ్గరనున్నదో శ్రీరాముఁ డెఱుంగును. ఎంతకాలము తన్నుంజూడక దుఃఖించిదుఃఖించి శాపఫల మనుభవించి చావవలయునో యెఱుంగును. కర్మసిద్ధాంతము మార్పరాదన్నశాసనము తనదే. తానొక్కనిమేషమైన నిఁక నిలువఁదరముగాదని భావించెను. పుత్త్రుని జూడవలయు నన్న వాంఛ నిర్భరము కాఁగా నిలుపుమా రథమునుసూతా యని రాజాక్రోశించెను. ఆమాట యిరువురకు వినఁబడియె. నిలుపుమన్నఁ బోనిమ్మని రామాజ్ఞ. దాని నొనరింపక యుండవలనుపడదు. సూతుఁ డేమిచేయుటకుఁ దోఁచక యూరకుండఁగా రాముఁ డిపలుకు చెప్పెను. సామాన్యదృష్టి నాలోచించిన నిది యసత్యమునకుఁ బురికొల్పెననియే తోఁచును. కాని సూక్ష్మదృష్టింబరికించిన నిది సత్యేతరము కాదనియే తోఁచును. అన్నింటికంటెఁ గర్మమార్గము బలిష్ఠమైనది.

"సత్యం బ్రూయాత్ప్రియం బ్రూయాన్న బ్రూయాత్సత్యమప్రియం,
ప్రియం చ నానృతం బ్రూయాదేష ధర్మస్సనాతనః." ౧౩౮
మను. ౪ అధ్యా.

అని మనుస్మృతి తాత్పర్యము.

"సత్యమ్. అనర్థానను బంధి యథాభూతార్థవచనమ్. ప్రియహిత ప్రమాణదృష్టశ్రుతార్థ భాషణం వా. అని. విధిముఖప్రతీతివిషయ ఇతి వేదాంతమతమ్. యథార్థజ్ఞానవిషయ ఇతి నైయాయికాః."

సర్వతంత్రసిద్ధాంతపదార్థలక్షణసంగ్రహము.

అనర్థమునకు సంబంధింపక జరగినది మార్పక తెల్పువాక్యము సత్యమనంబడును.

"యథార్థకథనం యచ్చ సర్వలోకసుఖప్రదం,

తత్సత్యమితి విజ్ఞేయమసత్యం తద్విపర్యయః."

పాద్మము. క్రియాయోగసారము. ౧౬ అధ్యా.

"సత్యం చ సమతా చైవ దమశ్చైవ న సంశయః,
అమాత్సర్యం క్షమా చైవ హ్రీస్తితిక్షానసూయతా,
త్యాగో ధ్యానమథార్యత్వం ధృతిశ్చ సతతం దయా,
అహింసా చైవ రాజేంద్ర సత్యాకారాస్త్రయోదశ."

మహాభారతము. రాజధర్మప్రకరణము.

అని శబ్దకల్పద్రుమము. ఇతరులకు బాధింపని యథార్థము సత్య మని తెలిసినది. దీనిసారమే మనుస్మృతి తెల్పెను. ఈ ప్రమాణ ముల ననుసరించి యూహింపఁగా తెలిసినదానినిగాని చూచినదానిని గాని వినినదానింగాని దాఁపక యున్నదానినున్నట్లు సాత్త్విక యుండఁ దెలుపునది సత్యశబ్దార్థము. ఇపుడు రామమూర్తి సుమంత్రునకుఁ జెప్పిన దసత్యముగదా యుండదా? జనుల మాటలసందడిలో రథము నిలుపుమన్నమాట వినఁబడలేదన్నం దున దశరథున కపకారము కలుగదు. ఆమాటవలన సూతు నకు లాభము లేదు. కాన నిది యసత్యస్వరూపము కానన వలయు. దశరథుఁ డీప్రశ్నము చేయఁడనియుఁ దన్నే స్మరించుచు దుఃఖించుననియు శ్రీరాముఁ డెఱుంగును. కావున సుమంత్రుఁ డబద్ధమాడవలసినంత యవసరమే లేదని శ్రీరాముఁ డాలో చించి సర్వజ్ఞుఁడు కానఁ దనకు సద్భావనపకీర్తి రాదని యూహిం చియే పురికొల్పెనని మన మూహింపవలయును. చక్కఁగా నాలోచించిన దశరథుఁడే యాప్రశ్న మడిగి సుమంత్రుఁడే యాసమాధానము చెప్పియుండినచో నిది యసత్యమే యన వలయును. ఆప్రసక్తి లేనందున నిందు నాదోషము పొసంగ లేదని.

మనము తలంపవలయును. దశరథుఁడు మృతినొందును. సుమంత్రుఁడు రాఁగా నీమాట ప్రశ్నింపఁడు. కావున నసత్య మాడవలయునని పురికొల్పినదోషము నాకు రాదు. అని శ్రీరాముఁ డెఱుంగును. కర్మమార్గము భగవంతునకుఁ దెలియదన రాదు కదా. ఇది యొకమార్గముగా సమాధానము. మఱొక్కరీతిగా నాలోచింతము. దశరథునకు దుఃఖము హెచ్చుచున్నది. రథము నిలిపి మరల నతని నాశ్వాసించి ప్రయాణము చేయు నంతయవకాశము లేదు. దుఃఖభారము నాపుటకు వేఱు మార్గము కానరాదు. తండ్రితో మాటలాడుట కతనికర్మము ననుసరించి రామున కవకాశము లేదు. కావున రాజాజ్ఞ మీఱఁ జాలక వగచుచూతున కిట్లు రాముఁడు తెలిపెననుకొన్నను బాధ లేదు. సర్వజ్ఞుఁడు శ్రీరాముఁడు కాఁ డనుకొనుచో నిది యసత్యమే యనక తప్పదు. ఆస్తికు లెవ్వ రట్టిమాట శ్రీరాముని విషయమై పలుకరుగాన నిదియు సమాధానమే యనవలయును. తనమాటకుఁ దగినకారణమును రామమూర్తియే తెల్పెను గదా.

"యమిచ్ఛేత్పునరాయాంతం నైనం దూరమనువ్రజేత్, ౫౦
ఇత్యమాత్యా మహారాజమూచుర్దశరథం వచః."

అని మూలము. సాగనంపుపద్ధతి యిందుఁ గలదు. ఎవ్వరు వేగముగ రాఁదలంచి ప్రయాణము సాగింతురో వారిని దూరముగాఁ బోయి సాగనంపరాదు. అనఁగా వారితో మాటలాడుచుఁ జాలదూరము పోరాదని భావము. వారిప్రయాణమున కభ్యంతరము గల్గింపరాదని సారము. ఉదకముండు తావుదనుక సాగనంపవలయునని స్మృతి శాసించుచున్నది. ఆ ధర్మమునే రామాయణము మనకుఁ దెలుపుచున్నది.

"ఓదకాంతాత్ స్నిగ్ధో జనోఽనుగంతవ్యః."

అని యభిజ్ఞానశాకుంతలమునఁ గాళిదాసు వచించెను. ఇట్టి శ్రీరామాయణభాగము మఱి యనేకరహస్యవిశేషములఁ దెలుపుచున్నది.

"తిష్ఠ తిష్ఠ సుమంత్రేతి రాజా దశరథోఽబ్రవీత్,
గచ్ఛగచ్ఛేతి రామేణ చోదితోఽచోదయద్రథమ్."

అని యధ్యాత్మరామాయణమునఁ గలదు. అసత్యశంకకు నవకాశమే యిందుఁ గానరాదు. ఇది యధ్యాత్మరామాయణము కదా. ఇంతకంటె విశేష మీభాగమున నిందుఁ గనఁబడదు. ఇంకఁ దరువాతికథను బరికింతము.

అపశకునములు పొడమఁగాఁ బ్రజలు దుఃఖించుట.

* శ్రీరాముఁడు జననీజనకులకు నమస్కరించి యడవికిఁ బ్రయాణము చేయఁగనే రాజాంగణమందున్న యంతఃపురకాంతలందఱొక్కపెట్టున రోదనధ్వనులు కావించిరి. ఎక్కుడులేని కరుణకుఁ బాత్రులై యుండు నిజజనుల కెవ్వఁడు సహకరుఁడుగ నుండెనో యట్టిరక్షకుఁ డిప్పు డెచ్చోటికి కరుగుచున్నాఁడో? లేనినిందలఁ దనపై నారోపించినను గోపమూనక, ప్రజలకుఁ గోపము గలుగుపనుల నేనిని జేయక, తనపైఁ గోపమూనువారల మనోవృత్తిని మార్చును. అట్టిమహాత్ముఁడు రాముఁ డెచ్చోటికో పోవుచున్నాఁడు. మనలఁ దల్లివలె భావించి ప్రవర్తించును. అట్టిసత్పుత్రుఁ డెచ్చటికో పోవుచున్నాఁడు. కైక నిర్బంధమున రాజు వనములకుఁ బొమ్మనఁగా నెల్లరకు రక్షకుఁడగు శ్రీరామ

* ఈయది నలువదొకటవ సర్గమునఁ గలదు.

మూర్తి యాయాజ్ఞను దలఁదాల్చి యెచ్చటికేగుచున్నాఁడో; అక్కటా! రాజునకు బుద్ధి తగ్గినది. సకలజనప్రియుండగు శ్రీరాము నడవికిఁ బంపుచున్నాఁడుగదా. అని పలుకుచు దూడ నెడఁబాసిన ధేనువువలె విలపించిరి. ఆరోదనధ్వని విని పుత్త్రశోకాతురుఁడగు రాజు మఱింత దుఃఖించెను.

రాముఁ డడవికిఁ బోయెనే యన్న చింతచే యజ్వాలు హోమము చేయమానిరి. త్రేతాగ్ను లంతర్హితములయ్యెను. గృహస్థులు తమయిండ్ల శయనింపరైరి. ఏపనియు మాని ప్రజలు చింతించుచుండిరి. ముందుగనే సూర్యుఁ డస్తమించెను. గజములుకూడ నాహారమును దినకుండెను. ధేనువులు దూడలకుఁ బాలీయకుండెను. తల్లులు తమ ప్రథమకుమారుఁడు వచ్చినను సంతసముం జూపకయుండిరి. ఇక్ష్వాకువంశకూటస్థుఁడైనక్షత్రాకారమున నున్న త్రిశంకువు కుజగురుబుధులు తక్కిన క్రూరగ్రహములు కొన్ని సంగమము చేతను, కొన్ని దృష్టిచేతను, కొన్ని వక్రగతిచేతను జంద్రునిగూడియుండెను. నక్షత్రకాంతి క్షీణించెను. గ్రహతేజస్సులు తగ్గెను. కోసలదేశనక్షత్రమగు విశాఖ ధూమముచే నావరింపఁబడినచందమున మలినముగఁ గనఁబడెను. మేఘములఁగూడిన మహావాయువు వేగమున సముద్రముప్పొంగునట్లు రామమూర్తి వనమునకుఁ బోవఁగనే యయోధ్య తీరుతప్పినది. దెసలెల్ల ధూమావృతములయ్యెను. రాముఁ డడవికిం బోవఁగనే యితరకారణములు లేకున్నను జనులు వగచిరి. వారి కాహారవిహారములందు నిష్టము లేకుండెను. రాజుం దలంచుకొనుచు నెల్లరుఁ జింతించుచుండిరి. అంతియగాక వారిండ్లకుఁ బోవక రాజమార్గములయందే యుండిరి. సంతోష మెవ్వారికిని గలుగకుండెను. వాయువు శీతలత్వమును

బాసెను. చంద్రుఁడు చక్కఁగాఁ గనఁబడకయుండెను. సూర్యకాంతి మాసెను. శిశువులు పాలు త్రాగ మానిరి. భార్యలు పతులయందుఁ బ్రీతిమానిరి. పోషణప్రీతి యుడుగనయ్యెను. ఎల్లరు రామునినే తలంచుచుండిరి. రాముని మిత్రులు దుఃఖముచేతం గనేమియుం దోఁపక భూమింబడి లేవకయుండిరి త్రిలోకాధిపతియగు నింద్రుఁడు లేకయుండినచో భూమండలము తోడ్పాటులేక కలతఁగొందుచందమున రాముఁడు విడచిపోఁగా నగరము శోకాక్రాంతమై యాక్రందనధ్వనుల నిండియుండెను.

మహాశిష్యులారా! ఈభాగమునఁ గొన్ని విశేషములు గలవు. పరికింతము.

"విశాఖస్థు సధూమశ్చ నభసి ప్రచకాశిరే." ౧౨

అనిమూలము. కూటస్థుఁడగు నిక్ష్వాకు రాజు విశాఖయందుఁబుట్టినందున నయ్యది కులనక్షత్రముగఁ బరిగణింపఁబడినది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన వికారములన్నియు శ్రీరాముని వియోగమునఁ గలుగుటంబట్టి వానిం బరికింపఁగా సర్వభూతాంతర్యామియగు రామునకు వికారము కలిగినపుడు కలిగినవనియు నితర కారణమేదియు లేదనియుఁ దెలియవచ్చెడిని. ఇది శ్రీరాముని భగవత్త్వమునే తెలుపుచున్నది.

"యచ్చాపి సర్వభూతానాం బీజం తదహమర్జున,
న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం. ౩౯
యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా,
తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవమ్. ౪౦
అథవా బహునైతేన కిం జ్ఞాతేన తవార్జున,

విష్టభ్యాహమహం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్." ౪౨
గీత. ౧౦ అధ్యా.

అను నీశ్రీకృష్ణోపదేశము పై విషయమును మనకుఁ దోఁపఁ జేయుచున్నది. మనస్సు నొచ్చిన శరీరమంతయు నొచ్చునట్లు భగవంతునకుఁ గష్టముగలిగినట్లుండఁగా సకలభూతములకుఁ గష్టమే కలిగెనని మన మూహించుట పొరపాటుగాదు. ఎంత మంచివారైనను సర్వభూతరంజకులుగ నుండఁజాలరనుటయే సత్యముకదా. తిర్యగ్జంతువులు కూడ దుఃఖించెననుటయే శ్రీరామునిసర్వాంతర్యామిత్వమును దేటపఱచుచున్నది.

దశరథుఁడు శోకించుట.

* శ్రీరామచంద్రుఁడు నగరమునుండి పోవుచుండఁగనే రథధూళి యెంతదనుకఁ గనంబడుచుండెనో యంతదాఁక రాజు రాముని దెసనే కనుచుండెను. ఆధూళి చాలసేపు రాజునకుఁ బ్రియము నుంతయైన జేయఁగోరి రేఁగినట్లే యుండెను. తుద కది యడంగఁగా రాజు శరీరము కలఁతనొంద వగ వెల్లునఁ గ్రిందఁబడెను. కౌసల్య యతని లేవనెత్తఁబూని దక్షిణహస్తమును బట్టుకొనియెను. కైక భరతునియందే ప్రీతిగలదిగాన రాజు నెడమపార్శ్వమున నిలువఁబడి యూరకయుండెనుగాని లేవనెత్తఁ బ్రయత్నింపదయ్యెను. ధర్మనిరతుఁడగు రాజు కైకం గాంచి కైకా! దుష్ప్రవర్తనము కలదానవు. నన్నుం దాఁకవలదు. నిన్నిఁకఁ జూడనొల్లను. భార్యవు కావు. నీకు నాకును బంధుత్వమే లేదు. నీతోడిసంబంధమే కాక నీకడనుండి బ్రదుకువానికింగూడ నేను రాజునుగాను వారు నాకు భృత్యులుకారు.

* ఇది నలుబదిరెండవ సర్గమునఁ గలదు.

కేవలార్థపరురాలవు. ధర్మమునందు నీకుఁ బ్రీతియే లేదు. కావున నిన్నుఁ ద్యజించుచున్నాను. అని సాధ్యమగునంతవఱకు వేసారి, వివాహసంబంధమునఁ గలిగెడి సుఖసౌఖ్యములు నన్నింటిని గూడఁ ద్యజించుచున్నాఁడను. భరతుఁడు దుర్మతియై రాజ్యమును బడసి యానందించువాఁడగు నేని యతఁడు నాకొసంగు తర్పణాదులు నాకుం జెందక నశించుఁగాక యని యనుచు నుండెను.

అంతటఁ గౌసల్య దుఃఖించుచుండిన ప్రాణనాథుని లేవనెత్తి దుఃఖించుచు నాతనిం బిలుచుకొని మరలెను. కొడుకు మునివేషముతో నడవికిం బోవుట తలంచుకొని యాధార్మికోత్తముఁడు బుద్ధిపూర్వకముగ బ్రాహ్మణుని వధించిన వానివలెనుండెను, నగ్నిని గరమున స్పృశించినవానివలె మిగుల ననుతాపము నొందుచుండెను. రాముఁడు వెడలిన త్రోవను అడుగు పెట్టినప్పుడెల్ల మరిగిమరిగి దుఃఖించుచు సూర్య బింబము రాహుగ్రస్తము కాఁగా నున్నయట్లు కౌసల్యయును రాజును దేహము వాలియుండిరి. రాముఁడు అయోధ్యను దాఁటిపోయెనని యెఱింగి దశరథుఁడు దుఃఖావేశమున నాకుమారుని దీసికొనిపోయిన యుత్తమాశ్వములయడుగులు త్రోవవెంటఁ గనంబడుచున్నవి. కాని యా రామమూర్తిమాత్ర మగపడలేదు. దివ్యచందనము నలందిన యుత్తమాంగనలు వింజామరలు వీచుచుండఁగా మృదులములగు తలగడలయం దుండఁ దగిన నా ప్రియకుమారుఁడు ఘోరారణ్యముల వృక్షము క్రింద దారువో పాషాణమో తలగడగా నిడికొని శయనింపఁ గలఁడు. తప్పని దీమాట. నా జ్యేష్ఠకుమారుఁడు దీనుఁడై ధూళి తనువునిండ నలముకొనఁగా నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు

నేలనుండి లేచును సర్వలోకనాథుఁ డా రాముఁడు నేలఁబరుండి లేచిపోవుచుండఁగా వనచరులు నిజముగాఁ గాంచఁగలరు. జనకుని ప్రియపుత్త్రిక సీతాదేవి నిరంతరసుఖానుభవమునకే తగినది. అట్టియామె ముండ్లపై నడుగిడి యవి గ్రుచ్చుకొనఁగా బాధలం గుడుచుచుఁ బోవఁగలదు. అడవుల నెన్నఁడే నెఱుంగనియాసీత మహాక్రూరజంతువులభీషణధ్వనుల విని భయమునొందఁగలదు.

కైకా! నీవాంఛితములు ఫలించెనా? ఇఁక విధవవై రాజ్యమేలుము. నేనుమాత్ర మాపురుషోత్తముని నెడఁబాసి యెంత మాత్రము బ్రదుకనొల్లను.అని యిట్లు రాజు విలపించుచుండఁగా జనులు గుంపులుగాఁ జుట్టుకొనిరి. బంధువు చావఁగా స్నానము చేసివచ్చువానివలె నమంగళముగా నున్న యానగరమును బ్రవేశించెను. గృహములు మార్గములు శూన్యములై యుండెను. బలాఢ్యులు రాముని వెంటఁ బోవఁగా మిగిలినదుర్బలులు కనఁబడుచుండిరి. అట్టి యాశూన్యనగరమును గాంచి రాముని స్మరించుచు నేడ్చుచు రాజు మేఘమండలమును సూర్యుఁడు ప్రవేశించునట్లు తనగేహమును జొచ్చెను. మహాసర్పముండుట నెవ్వారికిం గలంపరాకయుండినమడువును సర్పమును గరుత్మంతుఁ డెత్తుకొనిపోవఁగా సులువుగా నెల్లరు ప్రవేశించునట్లు సీతా రామలక్ష్మణులచేఁ బూజ్యమైయుండి వారడవికింబోవఁగా శత్త్రువులకుం గూడ సులభగమ్యమై యాగేహముండెను. రాజంత విలపించుచు మాటలు తడఁబడుచుండఁగా నర్థబాహ్యము లేనిచప్పిడిమాటల మహాదైన్యమున రా జిట్లు పలికెను.

నన్ను వేగముగ రామునితల్లి యగుకౌసల్యయింటికిం గొనిపోవుదురుగాక. వేఱొకచో నామనస్సు శాంతి గాంచదని పలికెను. ఆమాట శిరసావహించి మార్గముచూపువార లా

కౌసల్యయింటికిం దీసికొనిపోయిరి. అందా రాజు శాంతునిచందమున నుండెను. అంతట నా రాజు శయ్యపైఁ బరుండియు శాంతిగానక కలఁతనొందుచుండెను. తనయు లిద్దరు కోడలు లేకయుండుట నా గేహము చంద్రుఁడు గాని గ్రహములు నక్షత్రములు లేని యాకాశమువలె నుండెను. ఆ రాజప్పుడు కౌసల్యను గాంచి గట్టిగా నక్కటా! శ్రీరామా! నన్ను వదలిపోవుచున్నావే యని యాక్రోశించి రామచంద్రుఁడు మరల రాఁగా నాలింగనము చేసికొని నేత్రపర్వముగాఁ జూచు భాగ్యము గల పురుషులు సుఖమున నాతఁడు వచ్చునంతదనుక జీవించియుండఁ గలరు. వారు సుఖమున నాలింగనము చేసికొని వనమునుండి వచ్చిన శ్రీరాముని జక్కఁగాఁ జూడగలరు. నాకు నట్టిభాగ్యము గలుగదని శోకించెను. మఱియుఁ దనకు విలయకాలరాత్రివలె భయముగొలుపునట్లు తోఁచుచున్న రాత్రి రాఁగా రాజు నడిరేయిఁ గౌసల్యం గని యిట్లు పలికెను. అతని కంఠస్వరము నిర్భరపరితాపము నొందియున్నచందముగ నుండెను. కౌసల్యా! నాదృష్టి రామునననుసరించియే పోయియున్నది. ఇంకను మరలి రాలేదు. కనుక నిన్నుఁ జూడఁజాలకయే యున్నాఁడను. నీవు నాపైఁ గోపమూనక కరుణగలిగి యుండవలయు. నీహస్తము చేత నన్ను స్పృశింపుము. అద్దానిచే నాసంతాపము కొంత తగ్గును. అనఁగా నా దేవి శయ్యపైఁ బొరలుచు శ్రీరామునే తలంచుచు వగచుచున్న యాదశరథునిం గాంచి చింతఁ గూరుచుండి చింతించుచు వేఁడియూర్పులు పుచ్చుచు నతికష్టము తోఁచినందున మిక్కిలి శోకించెను.

మహామతులారా! ఈభాగము విశేషార్థభూయిష్ఠ మన వలయును. కాన వానిం దెలిసికొనఁ బ్రయత్నింతము.

"యావత్తు నిర్యత స్తస్య రజోరూపమదృశ్యత,
నైవేక్ష్వాకువరస్తావత్సంజహారాత్మచక్షుషీ." ౧

అని మూలము. అయోధ్యానగరము దాఁటఁబూనఁగనే శుద్ధసత్వగుణము మఱుఁగుపఱచి రజోగుణప్రధానుఁడుగ భగవంతుఁడు చూపెట్టెను. ఆరూపమే దశరథునికన్నులకుఁ గనంబడియెను. దానిం గాంచుచునే యుండెను. దృష్టిని మరలించుకొనఁజాలఁడయ్యెను. అనఁగా రథము కనంబడలేదు. రథము నావరించి పరమేశ్వరుతేజస్సు వెలయుచుండఁగా దానిని రాజు కనుంగొనియె. మరణము సమీపించుచుండువారలకు మున్నున్న సత్వగుణము తొలఁగి రజోగుణము పొడకట్టును. అత్తఱి సంసారమునఁ బ్రీతి మెండగును. అహంకారము హెచ్చును. మఱింతదాపునకు మృతికాలము రాఁగాఁ దమోగుణము హెచ్చును. ఇది నైజము. అట్టిదుష్టకాలమునఁ బూర్వపుణ్యవశమున నెవ్వానికి భగవంతునిపై నిష్టము కలుగునో వారే తరింతురు.

"అంతకాలే చ మామేవ స్మరన్ ముక్త్వా కళేబరం,
యః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి నాస్త్యత్ర సంశయః." ౫
గీత. ౮ అధ్యా.

అని శ్రీకృష్ణమూర్తి బోధించెనుగదా. దశరథునకుంగూడఁ దమోగుణము వ్యాపించునా యందురేని మునిశాపమున నాకష్ట మనుభవించియేకాని మృతినొంద నతఁడు శక్తుఁడు కాఁడు. కాని యాతాపము ననుభవించి భగవంతుని గన్న తండ్రిగావున నా శ్రీరామమూర్తినే తలంచుచుఁ బ్రాణముల వదలఁగలఁడని మన మెఱుంగవలయును. అనఁగా శ్రీరామమూర్తి యప్పటితేజస్సు రాజునకుఁ గనంబడుచుండఁగా నవ

శుద్ధ మానసముండెననియు నెంతకాల మారూపమును దర్శించుభాగ్యముకలదో యంతవరకు దానిం గాంచుచుండె ననియు నిందలిచెను.

"కైకేయి మా మమాంగాని స్ప్రాక్షీః త్వం దుష్టచారిణీ,
న హి త్వాం ద్రష్టుమిచ్ఛామి న భార్యా న చ బాంధవీ. ౬
యే చ త్వామనుజీవంతి నాహం తేషాం న తే మమ,
కేవలార్థపరాం హి త్వాం త్యక్తధర్మాం త్యజామ్యహం." ౭

అని మూలము. దశరథుని వాక్యము లివి. దైవకార్యము నెఱవేఱ్ప నవతరించినకైకను తత్త్వమెఱుంగఁజాలక ముమూర్షదశ మున విభ్రాంతుఁడై రా జామెను దూఱుచున్నాఁడు. కాని విధివశమునఁ గొన్నిమాటలు సత్యములుగనే వెడలినవి. మరణకాలమున భావము మాఱ్పవలయునుగదా. కైకా! నన్ను స్పృశింపకుము నీవు. దుష్టచారిణివి. దుష్ప్రవృత్తిగలదానవని సామాన్యార్థము. "చరగతిభక్షణయోః" అను ధాతువునుండి "చారిణీ" అనుపద మేర్పడినది. దుర్జనులనడంచుదానవని యర్థము. భగవత్కార్యనిర్వహణమున నరిషడ్వర్గముల జయించినదానవని భావము. అట్టి నీవు నన్నుఁ దాఁకవలదనునా యందురేమో. కేవల శాపఫలము ననుభవించుస్థితి యందున్నవాఁడు కానఁ దానేమనుచున్నాఁడో యెఱుంగఁడని మన మూహింపవలయు "న భార్యా త్వం." నీవు భార్యవు కావు. అనఁగా నేను నిన్ను భరించుకాలముపోయినది. మన యీ సంబంధము తెగిపోవుచున్నది. కాన "త్వం న బాంధవీ" అని రాజు పలికెను. అనఁగా నిన్నింకఁ జూడఁగోరను. మృతకాలము దాపుననున్నది. శ్రీరామునే తలంచుకొనుచుందును. నీవిపుడు

నా దేహమును స్పృశించిన నేమేని వికారములు గలుగు నేమో. కనుక మనకునున్న సంబంధమునే వదలుచున్నాఁడని భావము. ఈభావ మాతనిదే యనవచ్చునా యందు రేమో. మునివర్యుఁడు మహాకవివాల్మీకి యాభావము నిందిమిడించెనని యెంచవలయును. లేకున్న నామెను దుర్వృత్తి గలదానవని రాజునోటఁ బలికించునా? కైక సాధ్వి కాదనవచ్చునా? కాదన్నచో శ్రీరాముఁడామెను సంభావించుట యసంగతము కాదా. అట్లు కాఁగూడదుకదా. కాఁబట్టి యేమాత్రమున్నను మంచియర్థమును గ్రహింపవలయునని నాయాశయము.

"ద్రక్ష్యంతి నూనం పురుషా దీర్ఘబాహుం వనేచరాః,
రామముత్థాయ గచ్ఛంతం లోకనాథ మనాథవత్." ౧౮

అని మూలము

"లోకనాథం మహాబాహుం రామం నూనం,
ద్రక్ష్యంతి వనేచరాః పురుషాః."

అని "అనాథవదుత్థాయ గచ్ఛంతమ్." అనియు వరుస. సకలలోకనాథుఁడయ్యు నతఁడు కానియట్లు పోవుచున్న రామమూర్తి నాయరణ్యవాసులు చూడఁగలరు. "అనాథవత్" ఇందు సామాన్యార్థము గ్రహింపరాదు. "న విద్యతే నాథోయస్మాత్సః అనాథః. అనాథ ఇవ అనాథవత్" అని గ్రహింపందగు. ఎవ్వనికంటె నింకొకఁడు రక్షకుఁడు లేఁడో యతఁ డనాథుఁ డనఁబడు. అట్టివానివలెనని భావము. సర్వరక్షకునిగా వనచరులెల్ల రామమూర్తిని గాంచఁగలరనియే యిందుఁగలని శేషార్థము. వనములవసించువారనుటచే లోకవ్యవహారసంబంధము లేనివారని యర్థమగును. సర్వకాలము భగవంతునే ధ్యానించువారని తెలియందగును.

పౌరులకంటె జానపదులకంటె వనవాసు లుత్కృష్టులని భావము. ఏల? మానవవ్యవహారసంబంధము లేకుండుటయే యుత్కృష్టత్వమునకుఁ గారణము. సర్వసంగపరిత్యాగ మొనరించినవారే భగవద్ధ్యానమున నిలుకడ గలవారలు కాఁగలుదురు. అట్టివారనఁగా మునులని యర్థము. మునులు శ్రీరామమూర్తి లోకరక్షక రక్షకుఁడని భావించి నేత్రఫలముగఁ గనుఁగొందురనియే యిందలిసారము. మన మేమి నేర్చుకొనఁదగు?

భగవంతుని ధ్యానించునప్పుడు జనసంసర్గము పనికిరాదు. ఏకాంతస్థలము కావలయును. అందుఁ గూరుచుండి యోగాభ్యాసమున బుద్ధి నిలుకడం గాంచఁగా హృదయకమలాంతరమున నా దివ్యమూర్తి నావేశింపఁ జేసికొని యానిరుపమతేజోమూర్తిని ధ్యానింపవలయును. జనసంసర్గము ధ్యానయోగమునకు భంగకరమని తెలియందగు.

"యోగీ యుంజీత సతతమాత్మానం రహసి స్థితః,
ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా నిరాశీరపరిగ్రహః. ౧౦
తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేంద్రియక్రియః,
ఉపవిశ్యాసనే యుంజ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయే." ౧౨ గీత. ౬ అధ్యా.

అని భగవద్గీతలు బోధించెడిని. 'రహసిస్థితః' అనఁగా నేకాంతస్థలముననుండి యని యర్థముకదా. అట్లుగాక కొందఱు వేషధారులై గడ్డముం బెంచి యోగులమని దాసులమని భక్తులమని చెప్పుకొనుచుఁ దమకంటెఁ బామరులు తమ్ము వెంబడింపఁగా వారిమూలమున ధనములాగుచు యోగము నభినయించుచు నెన్నియో పేరులం జెప్పి ధనము సేకరించి రహస్యవర్తనమునఁ దమవారి కొసంగుచుఁ బైకి నిస్పృహపాతులని తోఁచునట్లు

నటించుచుఁ దిరుగుచుందురు. అట్టి పాషండులు చూచునది దేవళములలోనిపాషాణమునే యని యెఱింగి వారిసంగతికిం బోక మెలంగవలయును. అట్టిపాషండులయుపదేశము నాలకింపఁ జెవులకుం బని కల్పింపరాదు.

"సుఖితా బత తం కాలం జీవిష్యంతి నరోత్తమాః,
పరిష్వజంతో యే రామం ద్రక్ష్యంతి పునరాగతమ్. 32
అథ రాత్ర్యాం ప్రపన్నాయాం కాళరాత్ర్యామివాత్మనః,
అర్ధరాత్రే దశరథః కౌసల్యామిదమబ్రవీత్." 33

అని మూలము. దశరథునకు మృత్యువాసన్నమయ్యెనని యెఱింగెను. నిమిత్తములనఁగా మనోవ్యాపారాదులు దానినే తెలుపుచుండెను. శ్రీరాముఁడు మరలవచ్చినంతదనుక జీవించియుండువారే సుఖితులు. వారే ధన్యులు. ఏలయనఁగా శ్రీరామమూర్తిని దర్శింపఁగలరని తనమరణమును దాఁదెల్పుచున్నవాఁడని యెఱుంగనగు.

"ఆత్మనః కాళరాత్ర్యామివ రాత్ర్యాం ప్రపన్నాయాం సత్యామ్."

కాళరాత్రి యనఁగా సంహారరూపిణి శక్తి యని యర్థము. తమోగుణమయి యని భావము. సత్త్వగుణప్రధానమగు విష్ణునాకృతిం గొని రక్షించుచు రజోగుణప్రధానమగు బ్రహ్మాయాకృతిం గొని సృజించుచుఁ దమోగుణప్రధానమగు రుద్రునాకృతిం గొని సంహరించుచు మూలప్రకృతియే యొప్పునని భావము.

"సృష్టికర్త్రీ బ్రహ్మరూపా గోప్త్రీ గోవిందరూపిణీ,
సంహారిణీ రుద్రరూపా తిరోధానకరీశ్వరీ."

అను ప్రమాణము వలన దానిని ద్యోతకము చేయుచున్నది. కల్పాంతమునందే సంహారింతురా యని కొందఱు ప్రశ్నింతురు.

"కాలః పచతి భూతాని కాలస్సంహరతే ప్రజాః."

అను సూక్తము,

"కాలోఽస్మి లోకక్షయకృత్ప్రవృద్ధో,
లోకాన్ సమాహర్తుమిహ ప్రవృత్తః."

అని గీతయును దెలుపుచున్నవి కదా! భగవంతుఁడు కాలరూపుఁడని సృష్టిస్థితిలయములు చేయువాఁడని యేకముగ నున్న నేతిముఖ్యమైన యీ రూపము నుపదేశించుచున్నదని తాత్పర్యము కదా. కావునఁ గాఢరాత్రి యందుఁబడఁగునట్టి పరిపాలించునట్టి కాలము కలసి కారణన్నమైన దేహము నిరాధారమని యెంచుకొనవలయును. నడిరేయి కాఁగా రాజు కౌసల్యతోఁ దనవృత్తాంతము నిట్లు తెలిపెను. అనఁగా మృత్యువాసన్నముగ నున్నదని యాతఁ డెఱింగెననియే యిట ముఖ్యము.

"రామం మేఽనుగతా దృష్టిరద్యాపి న నివర్తతే,
న త్వాం పశ్యామి కౌసల్యే సాధు మాం పాణినా స్పృశ."

అని మూలము. అనేకార్థములను బోధించుచున్నదని దీనికి వ్యాఖ్యాతలు పెక్కురీతుల భావములను దెలిపిరి వానిం జర్చించుటవలన లాభములేదు. వానిసారము గ్రహింతము మృతికాలమున నొక్కొక్కయింద్రియము తనతనవ్యాపారము మానుకొనును. అది యెఱింగి మెలఁగువాఁడై మానవుఁడు తరణోపాయమును వెదకికొనవలయును. అనఁగా భగవంతుని మనఃపీఠమున నెలకొలిపి కొలువవలయును. ధ్యానించుచుండవలయునని సారము.

"ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా. ౬౧
తమేవ శరణం గచ్ఛ సర్వభావేన భారత,
తత్ప్రసాదాత్పరాం శాంతిం స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతం." ౬౨
గీత. ౧౮ అధ్యా.

అని భగవంతుఁ డుపదేశించినచందమున దేవాలయమునఁ గల పాషాణవిగ్రహమునుగాక సర్వాంతర్యామియైన పరాత్పరుని ధ్యానింపవలయును.

"యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరం,
తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః. ౬
అభ్యాసయోగయుక్తేన చేతసా నన్యగామినా,
పరమం పురుషం దివ్యం యాతి పార్థానుచింతయన్. ౮
కవిం పురాణమనుశాసితారమణోరణీయాంసమనుస్మరేద్యః,
సర్వస్య ధాతారమచింత్యరూపమాదిత్యవర్ణం తమసఃపరస్తాత్." ౯
గీత. ౮ అధ్యా.

అని శ్రీకృష్ణమూర్తి చెప్పినప్రకారము భగవంతుని దేజోరూపునిగా ధ్యానించుచుఁ బ్రాణముల వదలిన నా తేజస్సే తమోగుణమును నాశముచేసి పరమపదమును బ్రాపింపఁజేయునని యేర్పడు చున్నది.

దశరథునకుఁ జతురింద్రియము తనపని మానుకొనుచున్నది. కౌసల్యా నీవు నాకగపడుట లేదని పలికెఁగదా. అనఁగా నాయింద్రియము స్వవ్యాపారవిరతిం బొందుచున్నదని రామమూర్తి ననుసరించిపోయిన నాదృష్టి యింతదనుక మరల లేదనఁగా భావమేమి? నాచిత్తము శ్రీరామునియందే

యాసక్తమయ్యున్నదనియే. మరల లేవనంగా విషయాంతరమునం బ్రసక్తిగాంచ లేదని యర్థము. ఇకం ద్వగింద్రియము (చర్మము) కూడం దనవ్యాపారము మానుకొనుచున్న దేమో పరీక్షించు కొందును. నీవు కరమునం దాకుదును. సుఖస్పర్శముగ నుండు నదికదా నీహస్తము. నిర్మలచిత్తముగలవారిహస్తము పనులకు స్పర్శసుఖమునే కల్గించునని పెద్దలందురు. క్రూరులచిత్తము పరదుఃఖకరముకదా. మరణచిహ్నములలోం ద్వక్చక్షురింద్రియములు స్వప్రవృత్తిని మానుకొనుటయే ప్రధానచిహ్నములు. వాని నెఱింగినవారు తరణోపాయము నాలోచించుకొందురు. దీనిసారమేమి?

ఏయింద్రియము గాని యేకార్యమున నియోగింపంబడునో యాకార్యమునే చేయుచుండవలయును. ఇతర కార్యము నెఱుంగకయుండవలయును. అప్పుడే యది యాకార్యమున శ్రద్ధకలదిగ నున్నదని మనము గ్రహింపవచ్చును. యోగి యుపాస్యదేవత యందు మనస్సునిలిపి దానినే గాంచుచుండును. ఇతరులు పిలుతురు. ఆశబ్దము శ్రోత్రేంద్రియగోచరము కాదు. అనంగా మనస్సు శ్రోత్రేంద్రియమునం బ్రవర్తింపకున్నదని భావము. మనస్సు చేరకయున్న దాని కేశక్తియు లేదు. ఒక్కపని చేయుచు రెండవకార్యమునుగూడ నాయింద్రియ మెఱుంగునేని యది కార్యమున శ్రద్ధగలదిగాదని యెఱుంగవలయును. యోగమునకుం బరీక్షయిదియే. దశరథుండు స్వకీయాయుష్యంతమును బరికించుచున్నాండనుకథ మన కీపరీక్షను దెలుపుచున్నది. పరాకాష్ఠ యన నదియే. ప్రతికార్యమునందు నేకాగ్రత యుండవలయును. ఇట్టిపరీక్షలమూలమున దానివాస్తవ మెఱింగి

యందుఁగలకోఱంతను దీర్చుకొనవలయును. ఇదియే యీభాగ ముసుండి నేర్చుకొనఁదగినవిషయము.

కౌసల్య దుఃఖించుట.

* తరువాతఁ బుత్త్రదుఃఖమునఁ గుందు కౌసల్య తల్ప మునఁబడి పొరలాడుచుండుపతిం గాంచి యిట్లుపలికెను. మహా రాజా! కైకేయి శ్రీరామచంద్రునకు స్వకీయకుటిలప్రవృత్తిరూప విషముఁబెట్టెను. ఇఁక నెమ్మదిగాఁ గుబుసమువదలిన నాగుఁబాము వలె నుండఁగలదు. దృష్టికి శృంగారముగ నామె యుండును. శ్రీరాము నడవిపాలుచేసి వాంఛ ఫలింప సుఖమునొందినది. ఇంకమీఁద నామె గృహగతభుజంగమువలె నెక్కుడు బాధలు గలుగఁజేయఁగలదు. భరతునకు రాజ్యమీయక తప్పకపోయిన యపుడు రాము నడవులకుఁ బాఱఁదోలుటకంటె నన్నము పెట్టక భరతునకు దాసునిగానుండుమని యాజ్ఞాపించినను బాగుండును. ఆస్థితియందు నాకొడుకు భిక్షమెత్తుకొని జీవించుచు నాకుఁ గనఁబడుచునైన నుండునుగదా. అట్లుచేయక యడవిపాలు చేయనేల? రాజా! యజ్ఞము చేసినవిప్రుఁడు దేవతల కీఁదగినహవిర్భాగమును నజ్ఞానమున రక్కసులకు నిచ్చునట్లు మర్యాదమీఱి నీవు రాముని బాఱఁదోలి యతని రాజ్యమును గైక కిచ్చితివికదా. రాజలక్షణములుగల రాముఁడు సీతాలక్ష్మణులంగూడి ధనుర్ధారియై యడవిని బ్రవేశించుచున్నాఁడు. కైకమాటను బాటించి వనమునఁగాఁ నెట్టిదో యెఱుంగనిసీతను రామలక్ష్మణులను వనమునఁ గాపురము చేయునట్లు విడిచితివి వారిగతి యేమగును? సుఖింపఁదగువారెల్ల నడ

* ఇది నలువదిమూఁడవసర్గమునఁ గలదు.

వుల నెట్లు జీవింపఁగలను? నాకుమారుఁడు సీతాసౌమిత్రుల తోడ నాదుఃఖములు తొలఁగునట్లు రాఁగాఁ జూచునంత యదృష్ట మిప్పుడే కలుగునా? ఒక్కరాత్రి యుండిపో నిద్రపోయి వచ్చినవారివలె వారు మరలివచ్చి సకలశ్లాఘనీయములగులుగ నీ నగరమును ప్రవేశింపనుండ నీపేరు లేచూర్యానుకాల మెప్పుడు వచ్చును? ఎప్పు డీపేరు రానందనమున మునిఁగి లేచెదను? అంబోతు ధేనువుంగూడి వచ్చినట్లు సీతను బుజచ్చుకొని రథముపైఁ గూరుచుండి యీరామచంద్రుఁ డెప్పు డీనగరమును ప్రవేశించును? పరపీరులం జెందు నాకుమారులు రాఁగా జను లెల్లరు రాజమార్గములందుఁ బుష్పములఁ జల్లుదురు? సర్వాలంకారశోభితులై వారు నగరము జొచ్చుచుండఁ గన్నులార నే నెప్పుడు చూడఁగలను? కన్యకలును స్త్రీలును పుష్పఫలముల నొసంగుచు నాకుమారుని కెప్పుడు నగరమునకుఁ ప్రదక్షిణము చేయుదురు? జ్ఞానవృద్ధుఁడు దేవతలవలె నిర్మలాత్ము డెండ్లయాడుగలవానివలె సుందరుఁడు నగు నారామమూర్తి మాఁదేడులబాలునివలె ముద్దులు మూటఁగట్టుచు రాఁగా నే నెప్పుడు చూతును? నేనుతొలిజన్మమునఁ గ్రామములొసఁగి శిశువులు పాలు త్రాగఁబోనియుండఁ దల్లులపాలిండ్లుగోసివైచియుందును. సంశయము కలుగదు. కనుక నే యీదుఃఖము నాకుఁ గలిగినది. సింహము దూడను బోలియుంచి దానితల్లిని దూడలేనిదానినిగా నొనరించినచందమున బిడ్డలపైఁ బ్రీతిగలనన్నుఁ గైక బిడ్డలులేనిదానినిగాఁ జేసినది. లేకలేక యొక్కకుమారుఁడు గలిగెను. వాఁడు సకలకల్యాణగుణములకుఁ బుట్టినయిల్లు. సకల విద్యావంతుఁడు. అట్టి నాకొడుకు వదలి జీవింపనొల్లను. నా చిన్నారికుమారుని జూడఁజాలనేని బ్రదుకుటకు నాకు దైవము

కానియ్యఁడు. గ్రీష్మకాలమున సూర్యుఁడు భూమిని తపింపఁ జేయులాగునఁ బుత్రవియోగజనితశోకాగ్ని మండి నన్ను మఱింత తపింపఁజేయుచున్నది.

సుమిత్ర కౌసల్య నోదార్చుట.

* ఈరీతి విలపించుచున్న సాధ్విని కౌసల్యం గని ధార్మికురాలగు సుమిత్ర ధర్మ్యముగా నిట్లు పలికెను. పూజ్యురాలా! రాముఁడు సకలసద్గుణవంతుఁడు. పురుషోత్తముఁడు. అతనిఁగుఱించి నీవు దుఃఖింప న్యాయముకాదు. దాన లాభమేమి? దైన్యమునఁ గలుగుఫల మేది? మహాబలుఁడగు నీ కొడుకు పెద్దలు పట్టుదలతో నాచరించునదియు మహాఫలవంతము నగుధర్మమును బూని తండ్రి కసత్యదోషము కలుగకయుండు నట్లు సత్యప్రతిజ్ఞునిగాఁ జేయువాఁడై రాజ్యమును మాని వనమునకుఁ బోయెను. అందుచేఁగాని యింకేమియుఁ గాదు. ఉత్తమ సత్పురుషకార్యము నాచరింపఁబోయినవాఁడగుటచే నాతని గుఱించి వగవరాదు. అనఘుఁడు ప్రాణిదయాపరుఁడును నగులక్ష్మణుఁ డతనికి సేవలు చేయఁబోయెను. ఇది లక్ష్మణునకు మహాలాభము. కాన వానిఁగూర్చియు వగవరాదు. సుఖార్హురాలగు సీతయు వనవాసకష్టములు తెలిసియుఁ బతివ్రత గావున స్త్రీలకుఁ బతియే దైవమని తలఁచి పతికష్టములఁ బోఁగొట్టఁబూని యడవికిఁ బోవుచున్నది. కాన ధర్మము నాశ్రయించిన సీతనుగుఱించియుఁ జింతింపరాదు. ధ్వజమును ద్రిప్పునట్లు నిఖ్యాతిని బ్రపంచమునం దెల్లకడల వ్యాపింపఁజేయుప్రభువు శ్రీరాముఁడుకాన నతనిఖ్యాతి సకలభూతములకుఁ దెలియును. ఇంద్రియముల

* ఇది నలుపదినాల్గవసర్గమునఁ గలది.

జయించి యాశ్రితజనప్రసాధనము కలిగియుండు శ్రీరామునకన్ని మేలులు కలుగును. సకలశ్రేయస్సులు గలుగునట్టి రాముని గుఱించి చింతింపవలెను.

శ్రీరాముని ప్రకరణశుద్ధిని, నసమానమహత్త్వమును, దెలిసి భాస్కరుఁడు దానినిశితకిరణములను తన యూష్మకిరణముల నింక కంతయు తపింపఁజేయఁడు పవమానుఁడు సర్వదా తగినయట్లు చల్లనైనను వేడిమిని గల్గించుచు హితముగా వీచుచు నన కుసుమపరిమళముల వెదఁజల్లుచుండును. పాపములను దూరముగనుండు శ్రీరాముని చంద్రుఁడు రాత్రులయందుఁ దుహిన కిరణముల నింపుగలుగ సేవించుచుండు. సీసుమారుఁడు శంబరాసురునిసుమారుని జనకఁగాఁ గాంచి సంతుష్టుఁడై చతుర్ముఖుఁడు దివ్యాస్త్రము లొసంగెనుగదా. అస్త్రహీనుఁడగు రాము నొకరు రక్షింపవలసిన యవసరమే లేదు. బాహుబలమే యాతనిం గాపాడును. కావున నతఁడు డదివినివసించిన నింటనున్నయట్లు హాయిగా నుండును.

పదునాలుగేండ్లు భరతుఁడు రాజ్యము చేసి ప్రజల లోఁబలిమకొనఁగా నవ్వల రాజ్యము రామున కిచ్చునని యనుమానింతువేమో. రామునిబాణములను లక్ష్యమైన నెట్టిశత్రువులైనను బ్రదుకరు. అట్టి వీరాగ్రేసరునను భూమి యెట్లు లోఁబడకయుండును? సకలరాజలక్షణసంపన్నుఁడగు రామమూర్తి దేహప్రకాశముఁ జూడఁగా నరణ్యవాసముం దీర్చి వేవేగ రాజ్యమును బాలించునని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. దేవీ! శ్రీరాముఁడు సూర్యునకు సూర్యుఁడు, అగ్నికి నగ్ని, ప్రభువులకుఁ బ్రభువు, సంపత్తికి సంపత్తి, కాంతికిఁ గాంతి, కీర్తికిఁ గీర్తి,

కోర్పిన కోర్కి, దేవతలకు దేవత, భూతముల కాదిభూతము. అట్టి రాముని కెందుఁగాని ప్రతిబంధకము లేవేని కలుగఁగలవా? నగరమును విడిచి రాముఁ డడవికిం బోవుచుండఁగా నెల్లరు దుఃఖించిరో యా రాముఁడే సీతాలక్ష్మణులతో రాజ్యలక్ష్మితోఁ గూడివచ్చి పట్టాభిషిక్తుఁడు కాఁగలండు. అపజయమే యెఱుంగని శ్రీరాముఁడు మునివేషమూని నారచీరలుగట్టి వనమున కరుగుచుండఁగా సీతవలె రాజ్యలక్ష్మియు వెంబడించియే పోయెను. ఆ రామునకు దుర్లభ మేది యుండును? విలుకాండ్రలో మేటియగు లక్ష్మణుఁడు బాణఖడ్గాద్యాయుధములు దాల్చి రామునకు ముందుఁ దానే పోవుచున్నాఁడు. అట్టి శ్రీరామునకు లభింపరాని దేదియుండును? ఆర్యా! రాముఁడు వనవాసము యథావిధిగా నెఱవేర్చి రాఁగా నీవు చూడఁగల్గు దువు. ఇట్టి యజ్ఞానము దుఃఖము వలదు. సత్యమునే చెప్పుచున్నానుగాని వేఱుగా దని నమ్ముము. నిష్కళంకయశస్సుగల దానవు. మరలివచ్చిన శ్రీరాముఁడు నీపాదములకుఁ దలసోఁక వందనమాచరించునపుడు చంద్రునివలె మనస్సు చల్లఁజేయఁగా నీవు కన్నులారఁ గాంచఁగలవు. పట్టాభిషిక్తుఁడగు రామునిం జూచి యానందబాష్పముల వదలఁగలవు. తల్లి! రామున కించుకయే నశుభము కలుగునని నాకుం దోఁపలేదుసుమీ. కావున నిట్లు నీవు వగవవలదు. శీఘ్రకాలముననే నీవు సీతారాములను లక్ష్మణుని జూడఁగలవు. నిర్దోషురాలవగు నీవు నిన్నేగాక తక్కినవారిం గూడ నాశ్వాసింపవలసినదానవు. అట్టికాలమే యిది. ఈసమయమున నీవే యీలాగున మనమునఁ గుందుచున్నదానవే. ఏల? శ్రీరాముని గుమారునిగాఁ గాంచిన నీవంటిదానికి దుఃఖము తగునా? సన్మార్గవర్తనము గలవారిలో

రాముని మించువాఁడెందేని కలఁడా? మిత్రబృందము గూడివచ్చి రామమూర్తి నీకు నమస్కరించుచుండఁగా సుజనులు సన్నుతించు నట్లు నీవానందబాష్పములు శీఘ్రమె వదలంగలవు. పాంథి కార్థముల నొసఁగూర్చు నీకుమారుఁడు కానఁగరాని కంటకముల నీపాదముల నొత్తఁగలఁడు. త్రొక్కిననుమానుని నానాబాష్ప ముల నీవే తడుపంగలవు. అని యనేకభంగుల మాటలచే నుప చారము చేయుచున్నగల సుమిత్రాదేవి కౌసల్య నూఱడించి యూరకుండెను. కౌసల్యయును నామె యాశ్వాసింపఁబడుచుండ దుఃఖ మును వదలియుండెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమున విమర్శింపఁదగు భాగము లనేకములు గలవు. ఈసర్గమందంతయు సుమిత్ర కౌస ల్యకుఁ జేయుహితోపదేశము గలదు. దీనింబట్టి సుమిత్ర "రామం దశరథం విద్ధి" అను శ్లోకమునఁ గుమారునకుఁ జెప్పిన విషయ మనేకార్థములు గలదని కల్గుట వారియాశయములు సఫలములే యని తోఁచును.

"ఇదం ధర్మే స్థితా ధర్మ్యం సుమిత్రా వాక్యమబ్రవీత్." ౧

అని మూలము.

"జన్మాంతరసుకృతవశేన తారామందోదర్యోరివ సుమిత్రాయాః పరతత్త్వజ్ఞాన మస్తీతి సంప్రదాయః."

అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. తారామందోదరులకుఁ బరతత్త్వజ్ఞానము కలదనుట కెట్టి ప్రమాణములు కనఁబడవో యీయామె యందుఁ గలదనుటకుంగూడ నట్టి సంప్రదాయార్థములని లేని పోనియర్థములు కొన్ని పలుకుట మతాచారప్రవర్తకులకు సహజము. కాని యవ్యానివలన లోకమున కపకారమేమియు లేదు

గాన వాని నాక్షేపింపరాదు. ఏది యెట్లున్నను గొందఱు పురంధ్రీమణులకుఁ దత్త్వజ్ఞానము కలదన్నందున మనకు గౌరవమేకదా. కొన్నితావుల నిట్టిసంప్రదాయార్థములు పరమతాచారదూషణపరములుగా నుండును. ఆరూపముగా నాలుగు డబ్బు లార్జించుకొనువారు కొందఱు వేషధారులు గలరు. వారికి నిముక్తియేగాని దాతలకుఁ బుణ్యము కలుగకపోదు. ప్రకృత మనుసరింతము. 'ధర్మే స్థితా' అనఁగా ధర్మనిష్ఠగలదని యర్థము. కౌసల్య దుఃఖించునట్లు దుఃఖింపక తదుపశమనార్థము ప్రయత్నించుటంజేసి పెద్దలవలన ధర్మమార్గము లెఱింగిన సాధ్వి యని తెలియవచ్చెడిని.

"తవార్యే సద్గుణైర్యుక్తః పుత్రస్స పురుషోత్తమః,
కిం తే విలపితేనైవం కృపణం రుదితేన వా." ౨

అని మూలము.

"ఐశ్వర్యస్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య వాక్సంయమో
జ్ఞానస్యోపశమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రే వ్యయః,
అక్రోధస్తపసః క్షమా ప్రభవితుర్ధర్మస్య నిర్వ్యాజతా
సర్వేషామపి సర్వకారణమిదం శీలం పరం భూషణం." ౩

అని భర్తృహరి చెప్పినట్లు సుమిత్ర కౌసల్యకు రాముని యందుఁ గల సుగుణసంపత్తిని దెలిపి సద్గుణున కెందును బాధలొదవవని తెల్పుచున్నది. పురుషోత్తమః = ఉత్తమపురుషుఁడు. విశేషణోత్తరపదకర్మధారయ సమాసము. పురుషులలో నుత్తముఁడని యర్థము చెప్పరాదు. అట్టిమహాత్మునిగూర్చి విచారింప నేల? అనఁగా నెవ్వఁడు సుగుణవంతుఁడో యతని కెందు నేబాధలు కలుగవని భావము. సత్వరజస్తమోగుణములతోఁ

గూడి యవతరించిన భగవంతుఁడుకదా. అట్టివానింగూర్చి దుఃఖింపఁ బనిలేదని రహస్యార్థము. తెలిసి సుమిత్ర చెప్పినదా యన్నఁ బరమేశ్వరానుగ్రహమున నాసమయమున నట్టిమాటలే తమయంతన దొరలుచుండుననని మన మెఱుంగవలయును.

"అరణ్యవాసే యద్దుఃఖం జానతీ వై సుఖోచితా,
అనుగచ్ఛతి వైదేహీ ధర్మాత్మానం తవాత్మజమ్."

ఈవఱకు సీత యడవుల నివసించినది కాదని సుమిత్ర యెఱుంగును. అడవిఁ గలుగుదుఃఖముల నెఱింగియు విదేహరాజ కన్యక సుఖానుభవమునకుఁ దగినదయ్యును ధర్మాత్ముని నీకుమారు ననుసరించిపోయెను. అని సామాన్యార్థముకదా. ఇందు జానకి యనక "వైదేహీ" అని మహర్షి ప్రయోగించెను. అపదమే జ్ఞానశక్తి యను నర్థ మిచ్చును. అరణ్యవాసమం దే దుఃఖముగలదో యది తెలిసి యనఁగా నడవులఁ దాఁ వసించి నపుడు రాక్షసులచేఁ గలుగఁబోవుదుఃఖముల నెఱింగినదని భావము. సుఖోచితా=సుఖము చేకూర్పఁదగినది. మునులకు దేవతలకు సుఖముఁ జేకూర్పఁదగినది. అనఁగా దుష్టరాక్షస సంహారమున శిష్టులకు సుఖముఁ గల్పింపఁదగినదని భావము. సర్వబ్రహ్మాండనాయికయని సారము. అట్టి జ్ఞానశక్తి ధర్మమే యాత్మగాఁగల, అనఁగా "వృషో హి భగవాన్ ధర్మః" అను మనుస్మృతివాక్యము ననుసరించి ధర్మమే యాత్మగలవాఁడు. అనఁగా రూపహీనుఁడగుపరమేశ్వరుఁడని యర్థము. "తవాత్మజమ్" నీకుమారుఁడుగా నున్నవాఁడని యర్థము. నీకుమారుఁడుగాఁ గనంబడురాము ననుసరించిపోయెను. కనుక నామెయే యాతనికి నతఁడే యామెకు సహాయము. ఇతరు లక్కఱలేదని

భావము. సీత సహాయురాలై యుండఁగా నీవేల రామమూర్తిం గూర్చి విచారించెదవని తెలిపెనని మన మెఱుంగవలయు. దీనిచేఁ బ్రకృతిపురుషులు సీతారాములని మనము గ్రహింపవలయును.

"వ్యక్తం రామస్య విజ్ఞాయ శౌచం మాహాత్మ్యముత్తమం,
న గాత్రమంశుభిస్సూర్యస్సంతాపయితుమర్హతి." ౧౫

అని మూలము. శ్రీరామూర్తిదగు నగ్నిసంబంధమగు తేజస్సును, అనుపమాన సర్వనియంతృత్వాదిలక్షణమగు మహత్త్వము నెఱింగి సూర్యుఁడు తనయాతపముచేఁ దపింపఁజేయఁజాలఁడు. అనఁగా

"ఆదిత్యానామహం విష్ణుర్జ్యోతిషాం రవిరంశుమాన్,
పవనః పవతామస్మి రామశ్శస్త్రభృతామహమ్."

అనియు,

"దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా,
యది భాస్సదృశీ సా స్యాద్భాసస్తస్య మహాత్మనః."

అనియుఁ గల భగవద్గీతావాక్యములను బరికించినఁ దెలియఁజాలు భగవద్రూపమును సూర్యుఁడు తపింపఁజేయునని యేల భ్రాంతిపడియెదవని సుమిత్రయాశయమని మన మూహింపవచ్చును. ఈరెండు తేజస్సు లొక్కనిదే కావునఁ దన్నుఁ దానెట్లు బాధించును? అనునదియే యిటఁగలపరమార్థము.

"ధ్యాయేత్సదా సవితృమండలమధ్యవర్తీ నారాయణస్సరసిజాసనసన్నివిష్టః" అనిసూక్తియుఁ బ్రసిద్ధమేకదా. ఇందు నారాయణశబ్దమునకు మధ్వవైష్ణవులు చెప్పెడు త్రిమూర్తులలో నొకఁడగు విష్ణువు కాదనియుఁ ద్రిమూర్తులను బుట్టించు మహాప్రకృతి యెవని

సంకల్పమో యట్టి భగవంతుడని యీసత్యమును గ్రహింప వలయును. ఇట్టే సూర్యచంద్రులవిషయమునను గ్రహింపనగు. రవిచంద్రులిరువురు మహాప్రకృతి తాటంకములని యెఱుంగ వలయును.

"తాటంకయుగళీభూతతపనోడుపమండలా."

అని ప్రమాణము.

"దదౌ చాస్త్రాణి దివ్యాని యస్య బ్రహ్మా మహాత్మనే,
దానవేంద్రం హతం దృష్ట్వా తిమిధ్వజసుతం రణే." ౧౧

అని మూలము. ఇదిమాఁడఁగనే యసంగతముగాఁ దోఁచును.

"తదాదిత్రామో దండకారణ్యం గత్వా వైజయంతం పురం నిరుధ్య దశరథ విరోధీభూత శంబరసుతం హతవాన్. తేన తుష్టో బ్రహ్మా రామాయ దివ్యాస్త్రాణి దదౌ ఇత్యవగమ్యతే."

అని గోవిందరాజులు మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి. దీనివలన ననేకసంశయములు ఉదయించును. సుమిత్రయామాట చెప్పుటకుముందే యీయుద్ధము సాగియుండవలయునుగదా. విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరాముని బంపుమా యని దశరథు నడిగినప్పటివా రిరువురసంభాషణముం బట్టి చూడఁగా సంతతముం దీనివిషయమునకుఁ బ్రసక్తియే లేదని తెలిసిన సీతాకల్యాణానంతరము రాముఁడయోధ్యనున్న సంవత్సరములలో నెపుడో సాగియుండవలయు. ఇంత గొప్పయుద్ధము సాగియుండినయెడల నద్దాని వాల్మీకి వ్రాయకయుండునా యని కొందఱందురు. ఆప్రశ్న మసంగతమనరాదు. దండకారణ్యమునకు శ్రీరామమూర్తి యరిగినట్లు పై గాథ తెలుపుచున్నది. ఆమార్గము రామలక్ష్మణులకుఁ గ్రొత్తయైయున్నదని ముందు రామాయణముననే చదువ

వచ్చును. దశరథునకుఁ దెలియకయుండ నీయుద్ధము సాగి యుండదుకదా. చతురంగబలములతోఁ బంపక యన్నదమ్ము లను రాజు పంపదుకదా. అపుడు దండకారణ్యము రామలక్ష్మ ణులకుం బ్రాంతదియే యగుంగాని క్రొత్తది కాదు. ఇవన్నియు నొకదాని కింకొక్కటి విరుద్ధముగానున్నవి. "స్థితస్య గతిశ్చింత నీయా" యన్న న్యాయము ననుసరించి యెట్లో సమాధానము చెప్పవలెనని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిరని యూహింప నవకాశ మేర్పడుచున్నది.

"యదా వ్రజతి సంగ్రామం గ్రామార్థే నగరస్య వా"

అన్న వాక్యమును దీనికి బలిగా నీయఁబూనినను మహాభూతము వంటి యీ ప్రశ్నమునకుఁ జాలదనియే తోఁచెడిని. వ్యాఖ్యా తలు వ్రాసినపుడు మూల మిది ప్రక్షిప్తమనుటకు నోరాడ కున్నది. నాయాశయ మీశ్లోకము ప్రక్షిప్తమనుటయే మంచిదని. ముందే మేనాధారము దొరకిన వ్రాయుదును. ఇపు డిది సరిపఱచుయోగ్యత లేదనియే యంగీకరింతును. వ్యాఖ్యా తలు మహాత్ములు కాన వారిబుద్ధుల కిది సరియనియే తోఁచి యుండును. నావంటియల్పమతుల కిది తగినసమాధానముగాఁ దోఁపకయున్నది. సమయమొదవిన వ్రాయుదును. ఇప్పటికి మన్నింపుఁడు.

"సూర్యస్యాపి భవేత్సూర్యో హ్యగ్నేరగ్నిః ప్రభోః ప్రభుః,
శ్రియశ్శ్రీశ్చ భవేదగ్ర్యా కీర్తిః కీర్త్యా క్షమా క్షమా.
దైవతం దేవతానాం చ భూతానాం భూతసత్తమః,
తస్య కే హ్యగుణా దేవి రాష్ట్రే వాప్యథవా పురే. ౧౬

పృథివ్యా సహ వైదేహ్యా శ్రియా చ పురుషర్షభః,
క్షిప్రం త్రిసృభిరేతాభిస్సహ రామోఽభిషేక్ష్యతి." ౧౭

అనుమూలము

"పశ్య మే పార్థ రూపాణి శతశోఽథ సహస్రశః,
నానావిధాని దివ్యాని నానావర్ణాకృతీని చ. ౫
పశ్యాదిత్యాన్ వసూన్ రుద్రానశ్వినౌ మరుతస్తథా,
బహూన్యదృష్టపూర్వాణి పశ్యాశ్చర్యాణి భారత. ౬
ఇహైకస్థం జగత్కృత్స్నం పశ్యాద్య సచరాచరం,
మమ దేహే గుడాకేశ యచ్చాన్యద్ద్రష్టుమిచ్ఛసి." ౭ గీ. ౧౧ అధ్యా.

అనుసీగీతాశాస్త్రవిషయమునే తెలుపుచున్నది. భగవంతుఁడను నది యిదియే తెల్పుచున్నదికదా. పృథివి సీత లక్ష్మి యను మూవురతో శ్రీరాముఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడు కాఁగలఁడు. అనఁగా భావమేమి? ఇచ్ఛాశక్తి జ్ఞానశక్తి క్రియాశక్తులను మూవురంగూడి యయోధ్యానగరమున నభిషిక్తుఁడగుననియే. అనఁగా మహామాయంగూడి యని సారము. ప్రకృతి సర్వకార్యము లొనరింపఁ దాసాక్షిమాత్రుఁడై సర్వదా మహానందరూపుఁడై యుండుననియే యిందలివిషయము. ఇఁకఁ దరువాతికథ నాలకింపుఁడు.

రాముఁడు పౌరుల నాశ్వాసించుట.

* అంతఁ బరాక్రమశాలి జనరంజనము చేయ నలంతియు నగు శ్రీరాముఁడు వనమున కరుగుచుండఁ బౌరులు వెంబడించి పోయిరి. శ్రీరామునిమిత్రబృందము నంతఃపురకాంతాజనము

* ఇయ్యది నలువదియైదవసర్గమునఁ గలదు.

ప్రయాసమున మరల్పఁబడిరి. పౌరులుమాత్రము మరలక వెంట నంటియే పోవుచుండిరి. శ్రీరాముఁ డవ్వారలకు నాహ్లాదమును గల్గించువాఁడు. కాన వారు పోవలవదని యెంత యభ్యర్థించినను సత్యసంధుఁడు కాన మరలక పోవుచునే యుండెను. వెంటవచ్చు వారలం గాంచి నెయ్యముపొలయఁగా నయోధ్యావాసులకు నాయందేప్రీతిగలదో గౌరవబుద్ధిగలదో దానినంతయు నా ప్రీతిని బురస్కరించుకొని విశేషముగా భరతునియందునుపం దగును. కైకకానందముగూర్చు నాభరతుఁడు సత్ప్రవర్తనము కలవాఁడు. కావున మీకెల్లఁ బ్రియహితముల నుచితరీతి నొనర్పఁగలఁడు. చిన్నవయస్సుగలవాఁడైనను జ్ఞానమున వృద్ధుఁడే. మృదుస్వభావుఁడు. పరాక్రమశాలి. కాన మీకు భయము పొదలకయుండఁ గాపాడఁగలఁడు. రాజగుణాలంకృతుఁడు. మహారాజాతని యువరాజుగా నియమించెను. మనమెల్ల రాజాజ్ఞశిరసావహింపవలయుఁ గాన భరతుని రాజుగా నంగీకరింపవలయును. నేను వనమువనుందునుగాన మీరెల్ల మహారాజు సంతాపములపాలుగాక యుండఁ జూచుచుండందగును.

ఇట్లు రాముఁ డెంత చెప్పినను వారు మరలక రామా! దశరథుఁడు తొలుత నిన్నే యువరాజుగా నొనరించెను. కనుక నామాటను నీవు మేముకూడ సార్థకముగాఁ జేయవలయును. అని పలుకుచుఁ దమభావముల వెల్లడించిరి. కన్నీరుధారగాఁ గాఱుచుండఁగా వెంటవచ్చుచుండుట గాంచువారల కాసోదరులిరువురన్నేహపాశముల వారల బంధించి యీడ్చుకొనిపోవుచున్న ట్లగపడియెను. జ్ఞానవయోబ్రహ్మవర్చస్సుల వృద్ధులగు బ్రాహ్మణులు తలలు వణఁకుచుండఁగా దూరమునుండియే యోయాజానేయములారా! ఇటు మరలవలయు. పోవలదు.

ప్రభువగు శ్రీరామునకు హితము చేయువలయును. జంగమస్థావర సత్త్వములకుఁ జెప్పుట మిగులఁ జెడ్డది. నాగరికులఁ జెలిసితివి. మా యీ ప్రార్థనము మీరు వినవచ్చును. ఇక నవ్వలంబోవక మరలుట న్యాయ్యము. సకలస్నిగ్ధరాముఁడ వగు రాముఁడు పురమునకుం గొనిపోఁదగినవాఁడే కాని మునిపుంగవులకుఁ నీసికొని పోవఁదగఁడు. అని నగరమునుఁ బలుకు మునుల నాలకించి యా వృద్ధ బ్రాహ్మణుల రాక కోర్వఁజాలక శ్రీరాముఁడు రథమునుండి తటాలున దిగెను. వృద్ధబ్రాహ్మణవాక్యములవినియు రథమునఁ బోవుట న్యాయము కాదని తలంచి వారి నాశ్వాసింపఁబూని మరలిన ప్రతిభంగమగునన్న యూహ సీతాలక్ష్మణులతోఁ గాలి నడకలఁ బోవుచుండెను. రథమునుండి వారి నాశ్వాసింప నంగీకరింపక నడచిపోవుచుండఁగాఁ గాంచి వారు దుఃఖమునఁ బొగులుచు నిట్లనిరి.

రామచంద్రా! బ్రాహ్మణసేన నీకత్యంతప్రీతికరముకదా. మేము నీవెంటవచ్చుచున్నాము. అగ్నిహోత్రముల మోచికొని వచ్చుచున్నారము. శరత్కాలమేఘములవలె తెల్లగానుండు మా యీ ఛత్రములు వాజపేయయాగమునఁ గల్గినవి. నీవెనుక నివియు వచ్చుచున్నవి. నీకు ఛత్రము లేదు. ఎండవేఁడి నిన్ను బాధింపకయుండ మీ మా వాజపేయయాగలబ్ధములగు వీనిం బట్టి నీడఁ గల్గింతుము. ఇంతవనుక నేచింతలులేక వేదము పఠించుచుండిన మాబుద్ధు లిపుడు వనవాసము చేయ వ్యాపించుచున్నవి. మహాధనము మాకు వేదములే. అవి మాహృదయములలో నిమిడియున్నవి. కళత్రములను బాతివ్రత్యమే కాపాడును. మేము కాపాడనక్కఱలేదు. కాన భార్యలిండ్లయందే యుందురు. నిన్ను మరలించి పిలుచుకొనిపోవ దృఢనిశ్చయముగలిగి

యున్నాము. వనమునకేపోదునని యిఁకఁ బట్టుపట్టకుము. పితృవాక్యపాలనమే ధర్మమని యెంచి యడవికింబోయిన మాకిందు ధర్మరక్షణనిమిత్త మేమియుండును? బ్రాహ్మణప్రార్థనము నంగీకరించుట ధర్మము. దాని నీవే యొప్పుకొనవేని యింతకంటె మిక్కిలి కోరఁదగిన దేమియుండును? నిశ్చలధర్మానుష్ఠానతత్పరుఁడవు. శ్వేతశిరోజములుగల మేము తలలు మేదిని సోఁక మ్రొక్కుచుఁ బ్రార్థింతుము. ఇంకనైన మరలిరమ్మా. నీవెంటవచ్చు మాలోఁ గొందఱు యజ్ఞములు చేయఁగోరి వలయుసంభారముల సేకరించినవారుగలరు. నీవు రాకున్న నవి సాగవు. రాకయున్న వానికి విఘ్నముగావించినట్లే యగును. శ్రీరామా! మేమే కాదు. చరములగుతిర్యగ్జంతువులు స్థావరములగువృక్షములు లోనగు నవి నీయందు భక్తికలిగియున్నవి. కాన నిన్ను వేఁడుచు రమ్మనుచున్నవి. అట్టివానియెడ స్నేహముంజూపి వానివేఁడికోలు సఫలముగావింపుము. వృక్షములు నీవెంటరాఁబూనినవి. వాని పాదము లనఁబడుమూలములు కదలనందున వాయువేగమునఁ బొడవుగాలేచిన కొమ్మలతో ధ్వనిచేయుచున్నవి. దానింజూడఁగా నెత్తుగాహస్తములెత్తి నీతోడరాఁజాలకపోయితిమే యని యాక్రోశించుచున్నయూహ పొడమెడిని. పక్షులుకూడఁ దమచర్యల మాని యాహారముమాని యొక్కచోటనుండి సకలభూతదయాపరుఁడవగునిన్ను మరలుమని వేఁడుచున్నవి. అని యిట్లు పలుకుచున్నవారలంగాంచి తమసానది తానుగూడ రామమూర్తి నడ్డగించు దానివలెఁ గనంబడియె. సుమంత్రుఁ డంత నలసిన యుత్తమాశ్వములను విప్పి యలసటలువాయ భూమిపైఁ బొరలించి నీరుత్రాగించి నీటిచే వానిని గడిగి మేయుటకై త్రిప్పెను.

మహాజనులారా! ఇందుఁగలవిశేషములఁ బరికింతము.

"ఏవమార్తప్రలాపాంస్తాన్ వృద్ధాన్ ప్రలపతో ద్విజాన్,
అవేక్ష్య సహసా రామో రథాదవతతార హ." ౧౭

అని మూలము. తన గమనమునకుఁ నడ్డముగు వృద్ధబ్రాహ్మణుల యాలాపములు విని రాముఁడు రథమునుండి దిగెను.

"వృద్ధాంశ్చ నిత్యం సేవేత విప్రాన్ వేదవిదశ్శుచీన్,
వృద్ధసేవీ హి సతతం రక్షోభిరపి పూజ్యతే. ౩౮." ౭ అధ్యా.
"ఊర్ధ్వం ప్రాణా హ్యుత్క్రామంతి యూనస్స్థవిర ఆయతి,
ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ ప్రతిపద్యతే. ౧౨౦
అభివాదనశీలస్య నిత్యం వృద్ధోపసేవినః,
చత్వారి తస్య వర్ధంతే ఆయుర్విద్యాయశోబలమ్." ౧౨౧
మను. ౨ అధ్యా.

అను నీస్మృత్యాచారమునే శ్రీరామునియాచారము తెల్పుచున్నది. వృద్ధబ్రాహ్మణులు నడచి వచ్చుచుండఁగా దాను రథ మెక్కిపోరాదనియు నయ్యది క్షేమమును గూర్పదనియు శ్రీరామునియాశయము. మనకు సదాచారమును నేర్పెను.

"యాహి నస్సతతం బుద్ధిర్వేదమంత్రానుసారిణీ,
త్వత్కృతే సా కృతా వత్స వనవాసానుచారిణీ." ౨౪

అని మూలము.

వేదములఁ బఠింప నుపయోగించు మా బుద్ధి యిప్పటి వనవాసోన్ముఖముగునట్లు చేయఁబడినది. అనఁగా వేదాభ్యాసమునకు ఫలము పరమాత్మ వగు నిన్నేకాంతవాసమున నారాధింపఁ గల్గుటయే యని తాత్పర్యము. వేదపఠనమున సత్కర్మాచరణ పరాయణత్వ మలవడును. దాన భగవత్సేవ చేయఁదగుపద్ధతి తెలియఁగలదు. దాని నాశ్రయించి యేకాంతమున ధ్యానిం

చినఁ దదనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడు కావచ్చును. అనువిషయ మిందు సూచింపఁబడును. భగవత్సేవచేయుభాగ్యము ఫలాభిసంధిరహితసత్కర్మాచరణమునఁ గల్గుననిభావము. అన్నిశ్రేయస్సులకు విధివిహితకర్మాచరణమే ప్రధానమని మన మెఱుంగ వలయును.

"హృదయేష్వేవ తిష్ఠంతి వేదా యే నః పరం ధనం,
వత్స్యంత్యపి గృహేష్వేవ దారాశ్చారిత్రరక్షితాః." ౨౯

అని మూలము. దీనిభావమేమి? వేదములే నిరుపమానధనము. అవి హృదయముననే యున్నవి. అనఁగా వేదార్థము హృదయగతము కావలెను. భగవంతుని వేదవేద్యుని హృదయపీఠమున నిలుపుకొనవలయుననియేకదా. మాభార్య లిండ్లయందే యుందురు. ప్రవృత్తియే వారిని రక్షించును. అగ్నిహోత్రములతోఁబోవు బ్రాహ్మణులమాట లివి. భార్యలు గృహముల నయోధ్యయందుండ నగ్నిహోత్రము లడవిలో నెట్లుసాగును? శాస్త్రవిరుద్ధముకదా యని ప్రశ్నింపరాదు. భగవద్ధ్యానమున నాసక్తి కుదురఁగా నీస్మృతులయాచారములు తొలఁగును. వైరాగ్యసంపత్తి కుదురును. సామాన్యధర్మములే యాగము లొనరించుట లోనగునవి.

"యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేత్"

అని ప్రమాణము కలదుకదా. వైరాగ్యముదయింపఁగనే సంసారమును త్యజింపవలయునని దీనిసారము. "దారాశ్చారిత్రరక్షితాః." అనునది విమర్శింపఁదగినది. పాతివ్రత్యము రక్షింపఁగా వారు గృహములనుందురనికదా దీనియర్థము. స్త్రీలను

పురుషులు రక్షించుటకు శక్యము కానిదనియు వారి ప్రవర్తనమే వారిని కాపాడవలయుననియు దీనిభావము.

"న కశ్చిద్యోషితశ్శక్తః ప్రసహ్య పరిరక్షితుం,
ఏతైరుపాయయోగైస్తు శక్యాస్తాః పరిరక్షితుం. ౧౦
అర్థస్య సంగ్రహే చైనాం వ్యయే చైవ నియోజయేత్,
శౌచే ధర్మేఽన్నపక్త్యాం చ పారిణాహ్యస్య వేక్షణే. ౧౧
అరక్షితా గృహే రుద్ధాః పురుషైరాప్తకారిభిః,
ఆత్మానమాత్మనా యాస్తు రక్షేయుస్తాస్సురక్షితాః. ౧౨

"యాస్తు ధర్మశీలతయా ఆత్మానమాత్మనా రక్షంతి, తా ఏవ రక్షితా భవంతి. అతో ధర్మాధర్మఫలస్వర్గనరకప్రాప్త్యాద్యుపదేశేనాసాం నియమః కార్యః ఇతి ముఖ్యరక్షోపాయకథనపరమిదమ్."

అని వాక్య. స్త్రీలను బలవంతముగా రక్షించ నెవ్వరికిని సాధ్యము కాదనియు విద్య చెప్పి ధర్మస్వరూపము నెఱింగించి యధర్మాచరణమునకు నరకప్రాప్తిఫలమని బోధించి ఆత్మజ్ఞానము కలిగించుటయే వారిని రక్షించుమార్గమని దీనిభావము. ఈభాగము మనకేమి తెల్పుచున్నది? సద్విద్య స్త్రీలకు నేర్పవలయునని ఆత్మజ్ఞానము కలిగింపవలయుననియు ధర్మకార్యములెల్ల నామెమూలమున జరుపుచుండవలయుననియు దానిమూలమున వారిబుద్ధి సన్మార్గముననే ప్రవర్తించుననియు నదియే వారిని రక్షించుననియు సంశయము కాని భయమున వారికి దుష్ప్రవర్తన మలవడకయుండఁ జేయు సాధ్యము కాదనియు దీనిసారము. ఆర్యులారా! స్త్రీధర్మము లెంతచక్కఁగా మనకు రామాయణము తెలుపుచున్నదో చూడుఁడు. లోకానుభవమున నివి యెంతచక్కఁగా నున్నయట్లుతోఁచునో యోజింపుఁడు. మన

పూర్వులయాచారము లెంత మంచివిగ నున్నవో తలంపుఁడు. వాని నభ్యసించిన లోకయాత్ర యెంత చక్కఁగా సాగునో పరికింపుఁడు. శ్రీరామునిచరిత్రము మనకు సకలసదాచారములను బోధించుచున్నది. మానవజీవితమునకు ముఖ్యములగు ధర్మములన్నియు సంగ్రహముగ నిందుఁ గలవని మనము నమ్మవలయును.

"యాచితో నో నివర్తస్వ హంసశుక్లశిరోరుహైః,
శిరోభిర్నిభృతాచారమహీపతనపాంసులైః." ౨౭

అని మూలము. ఇవి విప్రప్రవరులమాటలు. వెండ్రుకలు హంసల వర్ణము గలవయ్యెను. అట్టి మేము తలలు భూమిసోఁక మ్రొక్కి నమస్కరించి ప్రార్థింతుము. మాయభ్యర్థనము నంగీకరించి ప్రయాణము చాలింపుము. అని ప్రార్థించిరి. వేదవేదాంగ పారంగతులగు బ్రాహ్మణులు కూడ నమస్కరింతుమనిరి. ఇట్లనఁ దగునా. అని ప్రశ్నము. వేదాంతవేత్తలు కనుక క్షత్రియ కుమారుఁ డనుభావమున నమస్కరింపలేదు. పరతత్త్వమన్న జ్ఞానముననే నమస్కరించుచున్నారు. ఇదియే సమాధానము. ఇందు నమస్కారపద్ధతి తెలుపఁబడినది. భూమిధూళి తనువు సోఁకనట్లు నమస్కరింపవలయుననఁగా సాష్టాంగనమస్కారమని యర్థము. పరతత్త్వమనునర్థ మెక్కడఁ గలదందురేని "నిభృతాచార" నిశ్చలధర్మానుష్ఠానము చేయువాఁడాయని యర్థము. ధర్మస్వరూపా యని సారము. భగవంతుఁడా యని ఫలితార్థము జ్ఞానదృష్టికి జాతి గోచరింపదు. అందుఁగల పరమాత్మకళయే గోచరించును.

"ప్రణమేద్దండవద్భూమావాశ్వచండాలగోఖరమ్,"

అని శ్రీభాగవతము ౧౧ స్కం.

"విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని,
శుని చైవ శ్వపాకే చ పండితాస్సమదర్శినః."

అను గీతావాక్యము,

"సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని,
ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః."

అనుగీతావాక్యము లిందులకుఁ బ్రమాణములు. జ్ఞానులు సర్వాంతర్యామి యగుభగవంతునినే గాంతురు. బాహ్యరూపమును బరికింపరు. వారే జ్ఞానులు.

కొందఱు యోగివేషధారులు సమయమతచిహ్నములఁ దాల్చి సేవించినఁగాని భగవంతుఁడు ప్రీతుఁడు కాఁడంచుఁ బామరులగుశిష్యులకు బోధించి ధనము లాగుదురు. "భగవత్సేవకుఁ జిహ్నము లవసరములే. అవి లేకున్న నది పూజగాదు" అనుటకంటె నవివేకప్రసంగము లేదు. బాహ్యచిహ్నము లక్కఱలేదు. నిర్మలమనస్సొకటియే కావలయును. త్రిపుండ్రము గాని యూర్ధ్వపుండ్రము గాని మఱియే యితరచిహ్నములు గాని రవంతయైన నక్కఱలేదు.

"నాహం వేదైర్న తపసా నదానేన న చేజ్యయా,
శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి యన్మమ. ౫౩
భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున,
జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతప. ౫౪
మత్కర్మకృన్మత్పరమో మద్భక్తస్సంగవర్జితః,
నిర్వైరస్సర్వభూతేషు యస్సమామేతి పాండవ." ౫౫ గీత. ౧౧ అధ్యా.

అను శ్రీకృష్ణవాక్యములు భగవదారాధనక్రమముఁ దెలుపుచున్నవి. ఇందించుకంతయైన బాహ్యచిహ్నములవిషయము

చెప్పఁబడినదా? పామరులకుఁ దొలుత భగవంతునియందుఁ బ్రీతిగల్గింపఁ గొన్ని చిహ్నములు మనవా రేర్పఱచిరి. ఆమార్గమునఁ బ్రవర్తింపఁబూనినవారల కవియేల?

"పత్త్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి,
తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయతాత్మనః."

అన్న శ్రీకృష్ణవాక్యమునందు బాహ్యచిహ్నములమాటయే లేదు. స్థిరబుద్ధిగలవారు భక్తిమెయి ధ్యానించినఁ బరమానందమందుదురనియేకదా భగవంతుఁడనియెను. క్షుద్రతమములగు చిహ్నములు భక్తున కేటికి? ద్రవ్యార్జనపరులకే యవి యుపయోగించును. కపటయోగుల కవి ప్రాణాధారములు. పాషాణార్చకుల కవ్వి మూలధనములు. భక్తుల కవియేల?

"ధర్మధ్వజీ సదా లుబ్ధశ్ఛాద్మికో లోకదంభకః,
బైడాలవ్రతికో జ్ఞేయో హింస్రస్సర్వాభిసంధకః. ౧౯౫
అధోదృష్టిర్నైష్కృతికస్స్వార్థసాధనతత్పరః,
శఠో మిథ్యావినీతశ్చ బకవ్రతచరో ద్విజః. ౧౯౬ మను. ౪ అధ్యా.

బైడాలవ్రతికుఁడు బకవ్రతుఁడు ననునిరువురుమహాత్ములు లోకమునఁగలరని మనువు చెప్పెను. ఈయిరువురిలక్షణములుగలవారొక్కరుగనే యిపుడుండువారు పెక్కండ్రు గలరు. భగవంతుని పేరుచెప్పుకొని యాతనినామముల నమ్ముచు ధనము ప్రోగుచేసి ధర్మకార్యము లొనరింతుమని ధర్మమును నిలువఁ జేయుచు శిష్యులఁ జేరఁదీయుచు ధర్మము లుపదేశించునట్లు నటించుచు బంధువులకు లోలోన ధనమొసంగుచు సర్వస్వము భగవంతున కర్పింతుమని ప్రల్లదములు పలుకుచు నామాటలనే గాలములవైచి నిష్కపటమత్స్యములంబట్టి వశపఱచుకొనుచు

శిష్యులందఱు తమ్ము పూజించునట్లు పురికొల్పుచు ధ్యానపటములయందు యోగులవలెఁ గనఁబడుచుండుమహాత్ములు కొందఱు బకవ్రతులు బైడాలవ్రతులు కలరు. భక్తులగువారు వారిమాయావాగురులకుఁ జిక్కరాదు.

"భక్తిమంతి హి భూతాని జంగమాజంగమాని చ,
యాచమానేషు రామ త్వం భక్తిం భక్తేషు దర్శయ." ౨౯

అని మూలము.

"ఇహైకస్థం జగత్కృత్స్నం పశ్యాద్య సచరాచరం,
మమ దేహే గుడాకేశ యచ్చాన్యద్ద్రష్టుమిచ్ఛసి." గీ. అధ్యా. ౧౧

అన్న యీభగవద్గీత యీభాగము మనకుఁ దెలుపుచున్నది. మానవులవలెఁ బ్రవర్తింపఁజాలనివృక్షాదులుకూడ శ్రీరామునియందుఁ బ్రీతిగలవనుటచే నవికూడ శ్రీరాముని వనగమనమునకు వగచుచున్నవని భావము. వానికోరికఁ దీర్పుమా. అనఁగా మృగములు పక్షులు వృక్షాదులు భగవంతు నారాధింపఁజాలవని కొందఱందురు. అది మిగులఁ బొరపాటు. మానవు లారాధించుపద్ధతులు వేఱు. పశువులు లోనగునవి యారాధించుమార్గములు వేఱు. ప్రతిప్రాణియు భగవదారాధనము చేయు నవకాశము లుండక తప్పవు. లేకున్న నందున్న భగవత్కళకు ఫలమేమి? పూర్వపుణ్యము పరిపక్వముకాఁగా నవి యాస్థితియందే భగవంతు నారాధించును. దాన నవియుఁ గడతేఱును. అట్లుగానిచో భగవంతుని సర్వసమత్వ మూడిపోవును. వరుసగా మానవజన్మమెత్తి యందు విప్రత్వమునొంది జ్ఞానియై ముక్తినొందవలయు నన్నవాక్యముల కర్థమేమని ప్రశ్నింపవచ్చును. అదియు నొకమార్గము. సాలెపురుగు, సర్ప

ము, ఏనుఁగు ననునవి భగవంతునియం దైక్యమైనట్లు స్కాంద పురాణమునఁ గలదు. అట్టికథ లెన్నియో పురాణములయందుఁ గలవు. అవియన్నియు నపసిద్ధాంతములుగావు. వానినెల్లఁ బరిశీలింపఁగా నేయేకర్మము లొనరించి యేజన్మములనెత్తినను సత్కర్మవశమున నాజన్మముల కుచితమైన సేవావిశేషముల న్నియు భగవదనుగ్రహమునకుఁ బాత్రములు కావలసినవే యని సిద్ధాంతము.

"అనుగంతుమశక్తాస్త్వాం మూలైరుద్ధతవేగినః,
ఉన్నతా వాయువేగేన విక్రోశంతీవ పాదపాః. 30
నిశ్చేష్టాహారసంచారా వృక్షైకస్థానవిష్ఠితాః,
పక్షిణోఽపి ప్రయాచంతే సర్వభూతానుకంపినం." 31

అని మూలము. వృక్షములకుఁ గొమ్మలు చేతులు. వాయువేగమున గొమ్మలు పైకిలేవఁగా శ్రీరామా! వనమునకుఁ బోవలదని వృక్షములు ప్రార్థించుచున్నవని తాత్పర్యము. "అశ్వత్థ స్సర్వవృక్షాణామ్." అన్నగీతావాక్యము ననుసరించి వృక్షములన్నింటిలో నుండుభగవదంశమునకంటె నశ్వత్థమునందు నదిమిక్కిలిగనున్నదనికదా భావము భగవంతునకించుక విచారము కలుగఁగా నెల్లజంతువులకుం గల్గెనన్న విచిత్రమేమి? పక్షులు కూడ నాహారము మానియున్నవన్నను విచిత్రమేమి? ఒక్క మనస్సునకు దుఃఖము కలుగఁగా సకలేంద్రియము లాకులము లగునట్లు భగవంతుఁడించుకవిచారము నభినయింపఁగా నన్నియు దానినే గాంచునని మన మెఱుంగవలయును. అట్టిజ్ఞానముననే మానవుఁడు సముద్ధరనుఁడగు. అదియే భగవంతునను గ్రహమునకుఁ బాత్రునిగాఁ జేయును.

శ్రీరాముఁడు పౌరులను దెలియకుండఁ బ్రయాణము సాగించుట.

*అంత శ్రీరాముఁడు తమసానదీతీరమును జేరి సీతం గాంచుచు సౌమిత్రితో నిట్లు పలికెను. సోదరా! మనము చేయఁ దగువనవాసకాలమున నిదియే తొలి రేయి. వనభాగమున మనకు రానున్నది. నీవు సౌధాదులం దలంచుకొనియైన సీత బడలికలం దలంచుకొనియైన కలవిలపాటొందరాదు. వనము లివిగో చూడుము. రాత్రి రానుండఁగా మృగపక్షులు నన్ని భాగములనుండి తమనివాసముల కరుదెంచి యందు శయనింపఁ బూనుచున్నవి. దాన వనములు శూన్యములై తేజస్సుదూలి మృగపక్షులు చేయుశబ్దములచే విలపించుచున్నట్లున్నది. ఇఁక నయోధ్యయందుఁ గలవారెల్ల మన రాకకై వగచుచుందురు. సంశయమేల? ప్రజలెల్ల గుణవిశేషములంబట్టి రాజునందును మనయందును భరతశత్రుఘ్నులయందును విశేషానురాగము కలవారలుగ నున్నారుగదా. తండ్రిని యశోధురంధరులగు తల్లిని దలంచుకొనఁగా నాకు దుఃఖము కలుగుచున్నది. నాకొఱకు వారు విలపించి విలపించి వరుసగా గ్రుడ్డివారై యగుదురేమో. అనిన నొకవిధముగ విచారము తొలంగుచున్నది. ధర్మాత్ముఁడు భరతుఁడౌట ధర్మార్థకామయుక్తములగు మాటలుచెప్పి నాతల్లిదండ్రులవిచారమును భరతుఁడు తగ్గింపఁ గలఁడు. అతఁడు క్రూరుఁడు కాఁడని తలంచుకొన్నపుడెల్ల నాకు వారింగుఱించినచింత తొలంగుచున్నది. లక్ష్మణా! నీవు నావెంట వచ్చుటచే మంచిపని చేసినవాఁడవైతివి. నీవు రాకయున్న

* ఇది నలువదియాఱవ సర్గమునఁ గలదు.

సీతారక్షణార్థము వేఱు సహాయము వెదుకవలసియుండును గదా. ఆశ్రమ మిపుడు తప్పినది.

ప్రియసోదరా! నేఁడు వనవాసప్రారంభదినము పరమపావనమగు తమసానదీతీరమే యిది. కాన నుపవాసము చేయఁదగు. ఈ రేయి జలపానమే చేసియుందును. అనేకవన్యాహారములున్నవి. కాని నన్ననుసరించివచ్చువారి విచారము తలంపునకు రాఁగా నవి రుచ్యములు నాకుఁ గానోపవు. జలమే నాకిపుడిష్టము. శ్రీరాముఁ డిట్లు సౌమిత్రికిం జెప్పి సుమంత్రునితో నోసౌమ్యా! పరాకులేక గుఱ్ఱములఁ గాపాడుము. అనఁగా నతఁడు రవి క్రుంకఁగానే అశ్వముల బంధించి ఆహారమొసఁగి వానిదాపున నుండె. మఱియు నతఁడు మంగళకరమగుసాయంకాలము సంధ్యనుపాసించి రాత్రియగుటం గని సౌమిత్రింగూడియున్న రామునకు శయ్యా నాయత్తముచేసెను. తమసాతీరమునఁ బర్ణరచితశయ్యం గాంచి లక్ష్మణసీతాసహితుండై యందు శయనించెను. అన్నయు జానకియు నిద్రపోవుటం దిలకించి సౌమిత్రి సుమంత్రునితో రామగుణములు వర్ణించిచెప్పెను. అట్లు చెప్పుచు నా రేయి యంతయు మేల్కొనియేయుండెను. సూర్యుఁ డుదయించెను. రాముఁడు తనవెంటవచ్చినవారితో ధేనుసముదాయములు నిండియుండు నానదీతీరమున నారాత్రియంతయు నుండెను. అంత శయ్యనుండి లేచి ప్రజలనందఱం గాంచి లక్ష్మణా! మనయందలి ప్రీతిచే గృహాదులయందు నపేక్షమాని చెట్లక్రింద నిందుఁ బరుండిన యీ ప్రజలం జూడుము. వీరి శ్రద్ధనుజూడఁగాఁ బ్రాణములఁగూడ వదలుదురుగాని పూనికను వదలరు. వీరు లేవకముందే మనము చప్పుడుగాకయుండ నరద మెక్కి నిర్భయమార్గమునఁ బోవుదము. అట్లుగాన వీరెల్ల

నన్నుంగూర్చి చెట్టుక్రిందున్నను శయనింపకయుందురు. రాకొమరులు తమమూలమున మనుజులకు దుఃఖము కలుగగా వానిని దమరు పోగొట్టవలెనుగాని తమదుఃఖములను వారలకు గల్గింపరాదుగదా.

అనగా సౌమిత్రి ధర్మస్వరూపుడగు రామునిం జూచి మహాప్రాజ్ఞుడవగు నీపలుకు నాకు సమ్మతము. వేగను రథము నెక్కుము. అంతట శ్రీమంతుడగు రాముడు సారథిం గాంచి నీవు సమర్థుడవు. రథమాయత్తము సేయుము దానినెక్కి యడవికిం బోయెద. శీఘ్రముగం బొమ్ము అని తెలుపగా నాసారథి యతి త్వరితముగా నుత్తమాశ్వములం బూన్చినరథముం దెచ్చి దోసిలొగ్గి రథికవర్యా! ఇదిగో రథము తెచ్చితిని. నీవు సీతాలక్ష్మణులం గూడి యెక్కుము. నీకు శుభంబగుంగాక. అనగా నా రాముడు శరచాపములు పూని కవచాదులం గొని రథమెక్కి వేగముగం బ్రవహించుచు సుడులుగలిగిన యానది నుత్తరించెను. అవ్వలి గట్టునదిగి శివమ్ము యకంటకమగు దారినిబోయెను. తనవెంటవచ్చు ప్రజల నేమఱించుటకై సారథింగని సుమంత్రా! నీవొక్కండవే రథమెక్కి యుత్తరపుదిక్కున కేగుము. అపుడు పురజనులు నేనయోధ్యకేపోయితి ననుకొందురు. ఒక్కగడియసేపుపోయి రథమును మరలించి మఱియొకత్రోవనరమ్ము. నేను వనమునకుం బోవుట పురజనుల కెఱుకపడకయుండులాగున నుపాయము గావింపవలయును. అని రామమూర్తి తెలుప సారథి తదుక్తప్రకారమే యొనరించి మఱొకమార్గమున నరదము మరలించి తెచ్చి నిలుపగా రాఘవులిరువురు జానకియు దాని నెక్కిరి. తపోవనమున కరుగుత్రోవను బట్టి రథముం దోలెను. ఆసారథి యాకాలమున శుభనిమిత్తములం గాంచనెంచి దాని నుత్తరదిక్కునకుం

గొంత పోవనిచ్చెను. దానినెక్కి వా రడవులం గాంచుచుం గొంతదూర మరిగిరి.

మహాత్ములారా! ఈభాగము శ్రీరామమూర్తికరుణా పరత్వమును దెలుపును. స్థాలీపులాకన్యాయము ననుసరించి యించుక విమర్శింతము. ప్రజల వంచించి రాముఁ డరణ్యమున కుంబోయె ననుచో నిది శ్రీరామునకుఁ దగునా యనునాక్షే పము వచ్చును.

"అతో భూయోఽపి నేదానీమిక్ష్వాకుపురవాసినః,
స్వాపేయురనురక్తా మాం వృక్షమూలాని సంశ్రితాః. ౨౨
ఆత్మకృతాద్దుఃఖాద్విప్రమోక్ష్యా నృపాత్మజైః,
న తే ఖల్వాత్మనా యోజ్యా దుఃఖేన పురవాసినః." ౨౩

అనునివి శ్రీరామవాక్యములు. ఇవి శ్రీరాముని కర్మసిద్ధాంత పరత్వము నుపపాదించుచున్నవి. అప్పటిపౌరులెల్ల శ్రీరాముని విరహము నోర్వఁజాలనివారనుట స్పష్టముకదా. వారిమన స్సులు శ్రీరాముని సర్వవ్యాపకత్వము నెఱుంగఁజాలకున్నవి. భగవంతునింగూడి వనములఁ జరించి తత్సంగతి మెలంగుచుఁ దన్మహత్త్వము నెఱుంగఁజాలినసత్కర్మములు వారాచరించిన వారు కారు. హృదయకమలకర్ణికారమున నామహాత్ముని తేజో రూపమును నెలకొలిపి ధ్యానించునంతటిపుణ్యము చేసినవారు కారు కావున వారు తనతో నుండవలసినవారు కారు. తన్నే తలంచుచు విచారమునఁ గుందవలసినకర్మములు చేసినవారు. కావున నాకర్మఫలముల వారనుభవించునట్లు చేయుట భగ వంతునిపని గావున నట్లే యొనరించెనని యే సమాధానము. మఱియొక్కనీతి యిందుఁగలదు. ఇతరులు దుఃఖపడుచుండఁ

దాను దానిఁ దీర్పవలయుననియు నయ్యవి విశేషించి క్షత్రియ కుమారునకుఁ గృత్యమని యాశయము. తనదుఃఖము నితరులకుఁ గల్గించుట యవివేకము. ఇది రాజధర్మముగనే తోఁచును. కాని యితరులకుంగూడ సుపలక్షణవిధిచే నిది నీతని బోధించును. తనవలన నితరులు కష్టపడరానుటయే యిట ముఖ్యము. ఇతరులకు శ్రమము కలిగింపని కార్యములనే చేయవలయును. అనఁగా నితరులను బాధించు కార్యము లేవియుఁ జేయరాదనియే యిందుఁగలసారము. అహింసావ్రతసిద్ధాంత మిదియే.

"అహింసా సత్యమక్రోధస్త్యాగశ్శాంతిరపైశునం,
దయా భూతేష్వలోలుప్త్వం మార్దవం హ్రీరచాపలం. 2
తేజః క్షమా ధృతిశ్శౌచమద్రోహో నాతిమానితా,
భవంతి సంపదం దైవీమభిజాతస్య భారత." 3

అను నీగీతాశాస్త్రమునాశయమీ యిందుఁగలదు. దైవీసంపద్వ్యాపారమున నహింస తొలుతఁ జేర్పఁబడినది. అహింసాధర్మమున నన్నిధర్మములు నిమిడియున్నవని భావము. ఇతరులకు దుఃఖమును గల్గింపరాదనఁగాఁ దన కార్యమూలమున నితరులు శ్రమంపడరాదనికదా తాత్పర్యము. ఇట్లు రామాయణము విమర్శించుకొలఁదిని ధర్మములు విశేషించి తెలిసికొనవచ్చును. శ్రీరామచంద్రునభిప్రాయము పరులను బాధించు కార్యములు చేయరాదని తేలెడిని.

పౌరులు రాముని గానక యయోధ్య కరుగుట.

* బల్లున తెల్లవారెను. పౌరులు శ్రీరాముని గానక శోకించి నిశ్చేష్టులైరి. కన్నీరు స్రవించుచుండ నలుదిక్కులం

* ఇది నలువదేడవసర్గమునఁ గలదు.

గాంచుచు రథధూళినైనం గాంచఁజాలక మిగుల విలపించిరి: మిక్కిలి ప్రియుండగు రాముండు తమ్మేమఱెంచిపోవుటం జేసి దీనులై యుండౌరులతో నిట్లు చెప్పుకొనిరి. ఈపాడునిద్ర యేటికివచ్చెను? రామునిం జూడకుండఁ జేసిన దీనిద్రయే కదా: అమాన్యుఁ డాశ్రితుల నిష్ఫలమనోరథులఁ జేయువాఁడు కాఁడు. అట్టికరుణానిధి యీభక్తుల వదలి వనమున కెట్లు పోయెను? కన్నకొడుకులం దండ్రి కాపాడుచందమున మనల నిరంతరము కాపాడురామమూర్తి మనల దిగనాడి యెట్లు పోయినాఁడు? ప్రాయోపవేశముపూని ప్రాణముల నిందే వదలుదము. మరణదీక్షఁబూని యుత్తరదిక్కుంగుఱించి పోవుదము. అంతియకాని రామునివదలి బ్రదుకఁజాలము. వలసినన్ని శుష్క దారువులున్నవి. చితింజేర్చుకొని యగ్ని రగిలించి మన మందుఁ బడిచచ్చుట యుత్తమము. అయోధ్యకుంబోయిన నడిగినవారికి బదు లేమని చెప్పుదుము? మహాభుజుని రాముని బిలుచుకొని పోయి యడవిలో వదలివచ్చితిమనికదా చెప్పవలయు. అది తగునా? మనము రాముఁడు లేక పురికింబోయిన నందుఁగల వారెల్ల దుఃఖమునఁ దపించుటమాత్రము సత్యము. రాముఁడు మనోనిగ్రహముకలవాఁడు. అట్టివానితోడ నగరమునుండి బయలువెడలితిమి. ఇపు డాతని దిగనాడి మనమే యెట్లు పురముఁ బ్రవేశింతుము?

అని యిట్లు పలుకుచు దూడనువదలిన గోవ్రాతమురీతిఁ బలవించిరి. తరువాత వారు రథమార్గమునుబట్టి కొంతదూరము పోయి పిమ్మట నది కనంబడక పోవఁగా విషాదనిమగ్నులై యింకేమిచేయనచ్చును? దైవముకూడ మనయెడ ద్వేషించెను. అని యేడ్చుచు మరలిరి. వచ్చినదారింబట్టి దుఃఖించుచునే పోయి

యయోధ్యం జేరిరి. అందుఁగలపుణ్యపురుషు లెల్ల వగలఁబొగులు చుండిరి. పురమున సమ్మార్జనాదులు లేకయుండుట మఱింత వగచిరి. హ్రదమునుండు భుజంగమును గరుత్మంతుఁడు తన్నుకొని పోయిన నది యెట్లుండునో యట్లు శ్రీరామచంద్రుఁడు లేని కతన నగరము చులకనగానున్నదే యని యూహించుచున్న యాపౌరులకు నాపురము చంద్రుఁడు లేని రాత్రివలె జలములు లేనిసముద్రముకరణిఁ గనుపట్టెను. అనుగభావమున వారు తమయెదుటనుండువారు తమవారో యితరులో కనుఁగొనఁ జాలకయుండిరి.

మహాజనులారా! ఈభాగమున విమర్శించి తెలిసికొనఁ దగిన దేదియుఁ గానరాదు. సర్వజనుల రంజించువాఁడు రామ చంద్రుఁ డన్నభావమునే యీభాగము వ్యక్తపఱచుచున్నది. కావునఁ దరువాతిభాగమును బఠింతము.

మహాజనులు రామునిఁగూర్చి వగచుట.

* పౌరులందఱు రాముని వదలిన వగల సంపున నిద్ర- దోఁపక కృశించుచు నష్టమూర్ఛిల్లిరి. గృహములు గలిగి యాలు బిడ్డలం గాంచి మఱింత వారింగూడి వగచిరి. మిత్రసందర్శనము దుఃఖము నడంపఁజాలదయ్యెను. ఎట్టి యపూర్వవస్తువులు దొర నను సంతసింపకయుండిరి. వ్యాపారము నిలిచిపోయి పురము పాడుపడినట్లుండెను. అన్ని కార్యములు సాగకుండెను. గృహస్థులు శయనింపక రామునే తలంచుచుండిరి. రత్నములు దొర నను మోదమందకుండిరి. ప్రథమకుమారుఁడు వచ్చినను సంతస మొదవకుండెను. అంతటఁ బురంధ్రీమణులు విలపించుచు నిండ్ల

* ఇది నలువదెనిమిదవసర్గమునఁ గలదు.

కరు దెంచినభర్తలం గాంచి యంకుశములచే నేనుఁగులం బొడుచుచందమున మనస్సు నొవ్వఁజేయుమాటలచేఁ దూల నాడిరి. ప్రాణేశులారా! శ్రీరామమూర్తిని నేత్రఫలముగాఁ జూడలేనివారలకు గృహములేటికి? పత్ని లేల? వారికి ధనపుత్రులచేఁ బ్రయోజనమేమి? సుఖము లెందులకు? సీతాదేవింగూడి యడవికింబోయినయన్నకుఁ బరిచర్యచేయ నరిగినలక్ష్మణుఁ డొక్కండే యీలోకమున సత్పురుషుఁడు. రామమూర్తి యెందెందు స్నానముచేయునో యవియెల్లఁ బుణ్యవంతములు. నదులు వనములు వృక్షరాజము లామహాత్మునకు సంతోషమును జేకూర్పఁజాలును. ఆరాముఁ డడవికేని కొండలకేని పోయిన నవి సంతోషమునఁ బ్రియాతిథిం బూజించుసజ్జనుల లాగునఁ బూజింపకయుండవు. వనస్పతులు భూషణములవలెఁ బూవుగుత్తులుగలిగి భృంగఝంకారములు చెలంగ రామున కానందమును గూర్పఁగలవు. పర్వతములన్నియు శ్రీరామునిం గన్నప్రీతిచే నాకాలముననుండు దివ్యప్రసూనముల నింపుఁ గూర్పంగల్గును. అవియు మఱియు సెలయేళ్లం గనఁబఱచుచు నిర్మలజలముల నీఁగలవు. మహాభుజుఁడగు రాముఁ డెందుండునో యందు భయమే యుండదు. కాన మనమెల్ల నిపుడే పోయి శ్రీరామునిం గాంతము. మహాప్రభువగు నతనిసేవయే సౌఖ్యమొసంగును. నాథుఁ డతఁడే. గతి యన నతఁడే. మేమెల్ల జానకీదేవికి సేవలుచేయుదుము. మీరు శ్రీరామునకు శుశ్రూష లొనరింపుఁడు.

అని యీరీతి నాపౌరపురంధ్రీమణులు దుఃఖాతురలై పలుకుచు మరల నిట్లు పలికిరి. మనయోగక్షేమముల నరయు నారాముఁడులేని యీపురము వాసయోగ్యము కాదు. అప్రశ

స్తము. కాన నిందు వసింపనేల? మనఁ బ్రతి యేమి కల్గును? అధర్మమున మనికిపట్టగు కైకేయి యునికి యగును. మాకుఁ బ్రాణములే యుంపుగావు. కొడుకులేల? భాగ్యములతో లెఱుఁ ధనిమానిని వదలినకైకయే దేనినైన వదలఁజాలదా. ఆమె బ్రతికియుండఁగా నీ రాజ్యమునఁ బ్రాణము లుగ్గునుసనుక నేవనులవలె వసింపవలెను. పుత్త్రులనాటికగా నిది సత్యము. శ్రీరామునే యడవికిఁ బంపిన దుర్వృత్తురాలగు కైకకడ నెవ్వరు సుఖముగా నుండఁగలరు? ఈ రాజ్యము దిక్కు లేక ధర్మము లేక పాడుపడియున్నది. ఒక్క కైక కారణమున నిది నశించు సిద్ధముగా నున్నది. రాజు బ్రదుకఁ జాలఁడు. అతఁడు చావఁగా నంతయు నశించు ననుటయు చెప్పవలెనా? మాకుఁ బుణ్యము క్షీణించినది. మీరు నాఁడు గేహలగరి బ్రదుకే. ఈ విషయము నాలోచించి విషమునైన ద్రావుఁడు. లేకున్న రామునను సరింపుఁడు. వలనుపడదేని పోనుపొండి వెలియునత్త దూరదేశమునకైన నుండుఁడు. రాజు కపటమూని సీతారాముల నడవికిఁ బంపినాఁడు. పశువులను గట్టి వానికి వశము చేయునట్లు మనలనందఱ భరతుని వశమున నుండఁ జేసినాఁడు. ఇది యకార్యము కాకపోవునా? కాదని యెవ్వరైన ననఁగలరా? మోహనాకారుఁడగు రాముఁ డెందున్న నాభాగము మిగులఁ బ్రకాశించును.

ఇట్లు పౌరకాంతామతల్లులు పలవించుచుండిరి. అంత సూర్యుఁ డస్తమించెను. రాత్రి యరుదెంచెను. అగ్నిపూజా కార్యము సాగదయ్యెను. వేదాధ్యయనాది కార్యములు నిలిచి పోయెను. అంధకారము పూసినట్లు క్రమ్ముకొనియెను. వర్తకులు తమకృత్యములమానిరి. సంతోషము లేదయ్యె. నక్షత్రములు లేని యాకసమువలె నయోధ్య యుండెను. పుత్త్రులను దోఁబుట్టువుల

నడవులకుంబంపిన వగచునట్లు స్త్రీలు రాముని దలంచి దుఃఖిం చిరి. పుత్త్రభ్రాతలకన్న వారికి రాముఁడే యెక్కుడుకదా. పుర మున నెందును సంతోషమును గల్గించుకార్యమే సాగకుండెను. శుష్కసాగరముభంగి నానగరము చూపట్టెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమునఁ గూడ విశేషములులేవు. ఇందుఁగులకాంతలు పెనిమిటుల దూఱుజాడలు గోచరించును. అవి శ్రీరామునిపైఁ గలమహాభక్తిని సూచించునేకాని యసా ధ్వీత్వమును దెలుపవు. శ్రీరామవియోగము దుస్సహమనియే యీభాగము మనకు బోధించునేకాని యితరవిషయమును గాదని మనము గ్రహింపవలయును. ఇప్పట్టు శ్రీరాముని సర్వాంతర్యామియగు నీశ్వరుఁడని దృఢము చేయుచున్నది. కావున మనముకూడ వారివలె నాభగవంతుని హృదయారవింద మునుండి కదలనీయక నిలుపుకొనఁ బ్రయత్నింపవలయు. అది యే దృఢభక్తి యనుపించుకొనును. అద్దాని నలవరించుకొనుట మనకు విధి.

శ్రీరాముఁ డడవికింబోవుచు సుమంత్రునితో భాషించుట.

*అట శ్రీరామచంద్రుఁడు పితృనానతిఁ దలంచుచు నా రాత్రిశేషమును బయనమున ముగించి తెల్లవాఱునప్పటికిఁ జాలదూరముపోయెను. అంతఁ బ్రాతస్సంధ్యనుపాసించి యుత్తర కోసలదేశసీమాంతభాగముం జేరెను. భూములు సస్యములు విత్తుటకై చక్కఁజేయఁబడియుండెను. వృక్షములు పుష్పించి యుండెను. వానిం గాంచుచు మహాగ్రామములందును బల్లియల

---

* ఇది నలువదితొమ్మిదవసర్గమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

యందును గోపురములందును జనులాడుకొనుచుండు లాలించుచు గుఱ్ఱములు నడివడింపఁబోవుచున్నను వానిగమనసౌష్ఠవచిత్ర సంచలి విశేషములం దిలకించుచు మందగమనమునఁ జనినయట్లు చాల దూరముపోయెను. జనపదవాసు లారామమూర్తిం గాంచి యయ్యో! దశరథమహారాజు యెట్టివాఁడు? కామమునకు లోఁబడియెను. క్రూరురాలు కైక యెంతపాపాత్మురాలు. నిరంతరము పాపములే చేయుచుండును. సకలసద్గుణములు గల రాముని వనములకుఁ బంపినదే. కులాంగనలు మర్యాద నతిక్రమించను క్రూరకార్యమున నాసక్తిగలది. కాబట్టియే మహాభాగ్యవంతురాలగు జానకిని కష్టములపాలు చేయఁబూనినది. రాజునకుఁ బ్రీతిలేదు. కనుకఁ బ్రజారంజకుఁడై నిర్దోషుఁడై యుండు నాత్మజుని శ్రీరాముని నడవుల నిష్టపడియెఁగదా. అని మాటలాడుకొనిరి. రాముఁడు వారిమాటలాలకించుచుఁ గోసలదేశమును దాఁటిపోయెను.

అంతట రాముఁడు సారోదకములుగల వేదశ్రుతి యనునది నుత్తరించి దక్షిణదిక్కునకు నభిముఖుఁడై కొంతదూరముపోయి గోమతీనదిని దాఁటెను. అందుఁగలజలము పానార్హము. దానిసమీపభాగమున సహస్రసంఖ్యలు గోవులుండును. ఆనది గంగానదీమూలమున సముద్రగామిని యయ్యెను. నెమిళ్లు హంసలు ధ్వనిచేయుచుండుటంజేసి, యింపుగానుండు స్యందికానది నుత్తరించి మున్ను మను విక్ష్వాకువున కొసంగినది విశాలము నవాంతరజనపదములుగలదియు నగు కోసలదేశమును రామమూర్తి సీతకుం గనఁబఱచెను. హంసధ్వనివంటిధ్వనితో సూతా యని పిలిచి యింక నెపుడు మరలివచ్చి జననీజనకులం గూడి పుష్పితమగు సరయూనదీతీరవనమున వేటలాడుచు

విహరింపఁగలను? పెద్దలు వేఁట నంగీకరింపరందువేమో. వన మున వేఁట పరలోకసుఖదము కానిదైనను రాజుల కీలోకమున నింపుఁగల్గింప నేర్పడియున్నది. సదాచారనిరతు లగుమానవులు శ్రాద్ధాదికాలములయందు మాంసార్థము వేఁటను గోరుచుం దురు. ధానుష్కులు లక్ష్యశుద్ధికొఱకు దీనిని గోరుచుందురు. అయినను నేను మృగయావిహారమును విశేషించి కోరను. సర యూనదీతీరమున రవంత వేఁటచేయఁగోరెదను. సర్వదా దీని నొనరించిన దోషము కల్గు. కొంచెము చేసిన దోషము రాదు. అట్టివేఁట యుక్తకాలమునందుఁ జేయుట రాజర్షిసమ్మతమే. దీని వంటి వినోదకేళి వారి కింక నొకటిలేదు. అని యీరీతి మధు రోక్తుల నాయావిషయములఁ దెల్పుచు మార్గము గడచిపోవు చుండెను.

మహాత్ములారా! ఇందు విశేషములు కొన్ని గలవు. వానిం దెలిసికొందము.

"కదాహం పునరాగమ్య సరయ్వాః పుష్పితే వనే,
మృగయాం పర్యటిష్యామి మాత్రా పిత్రా చ సంగతః". ౧౫

అని మూలము. తల్లితోఁ దండ్రితోఁ గూడి సరయూనదీ తీరమునఁ గల కాననములు పుష్పించియుండ నెపుడు వేఁట లాడఁగలను? అని సుమంత్రునకు రామచంద్రుఁడు తెలిపెను. దీనిచే రామునిభావమేమి? ఇఁక నీయవతారమున జననీజన కులంగూడి మృగయావిహార మిందు సాగింప వలనుపడదని భావము. దీనిచేఁ బితృమరణము సూచింపఁబడినది. సర్వజ్ఞత్వ మున కిది యుదాహరణము.

"రాజర్షీణాం హి లోకేఽస్మిన్ రత్యర్థం మృగయా వనే,
కాలే వృతాం తాం మనుజైర్ధన్వినామభికాంక్షితాం. ౧౬

సాక్ష్యర్థమభికాంక్షామి మృగయాం సరయూవనే,
రతిర్హ్యేషాతులా లోకే రాజర్షిగణసమ్మతా" ౧౭

అని మూలము.

"దశ కామసముత్థాని తథాష్టౌ క్రోధజాని చ,
వ్యసనాని దురంతాని ప్రయత్నేన వివర్జయేత్. ౪౫
కామజేషు ప్రసక్తో హి వ్యసనేషు మహీపతిః,
వియుజ్యతేఽర్థధర్మాభ్యాం క్రోధజేష్వాత్మనైవ తు. ౪౬
మృగయాక్షో దివాస్వప్నః పరివాదః స్త్రియో మదః,
తౌర్యత్రికం వృథాట్యా చ కామజో దశకో గణః. ౪౭
పైశున్యం సాహసం ద్రోహ ఈర్ష్యాసూయార్థదూషణం,
వాగ్దండజం చ పారుష్యం క్రోధజోఽపి గణోఽష్టకః. ౪౮
ద్వయోరప్యేతయోర్మూలం యం సర్వే కవయో విదుః,
తం యత్నేన జయేల్లోభం తజ్జావేతావుభౌ గణౌ." ౪౯

మనుస్మృతి ౭ అధ్యా॥

అను మనుస్మృతిప్రమాణముల ననుసరించి వేట కామము వలనఁ గలుగుదుర్వృత్తమనియు దాని కాధారము లోభమనియు దానిని బ్రయత్నపూర్వముగా వదలవలయుననియు నేర్పడుచున్నది. రామాయణమునందు శ్రీరామమూర్తియే వేట రాజర్షిసమ్మతమని చెప్పెను. ఇందేది సత్యము? అని ప్రశ్నించువారుందురు. ఇందు శ్రీరామునాశయ మేమనఁగా శ్రాద్ధాదికార్యార్థము వేటసల్పుట పాపహేతువు కాదనియు సదాచారనిరతులగు మానవు లద్దాని నాకాంక్షింతురనియు రాజర్షులుకూడ విహారార్థము వేటనభిలషింతురనియు నట్టి సనాతనశిష్టాచారము ననుసరించి తానుగూడ వేటాడఁగోరుదు

ననియు నైయున్నది. అయ్యది విశేషించి చేయక ప్రాద్ధపాకకుఁ జేయుట దురాచారము కాదనియు శ్రీరామునాశయము. దీని సారమేమి?

"నాత్మార్థం పాచయేదన్నం నాత్మార్థం పాచయేత్పశూన్,
దేవార్థే బ్రాహ్మణార్థే వా హన్యాన్మేధ్యపశూన్ ద్విజః"

అను ప్రమాణము ననుసరించి అతిథి దేవతాపూజకొఱకుఁ జేయు విధివిహితహింస యహింసయే యని తేలెడిని. పూర్వకాలము శ్రాద్ధాదికార్యములకు మేధ్యపశుమాంసము విధివిహిత మైయున్నది. అయ్యది ప్రయత్నసాధ్యము కాని యప్రయత్నలభ్యము కానేరదు. వేఁట హింసాకర్మమే. అయ్యది బ్రాహ్మణునకు విహితము కానేరదు. మనుష్యులను బాలించురాజు మానవులసుఖముపొందెడు జేయుకార్యములు పాపమును గల్గింపఁజాలవు. క్రూరమృగబాధ లేకుండఁజేయుటకై హరిశ్చంద్రాదిచక్రవర్తులు వేఁటసల్పిరని పురాణములు తెల్పుచున్నవి. అదియుఁ గొలఁదిగఁ జేయవలయుననియు సర్వకాల మాకార్యముననే ప్రయత్నించి మానవపాలనాదికార్యములు వదలరాదనియు శ్రీరాముఁడు తెలిపెను. కావున మనుస్మృతిభావమునకు శ్రీరామునాశయము భిన్నము కాదనియే తేలెడిని. ధర్మవిరుద్ధమగుమాట శ్రీరాముఁడు తెల్పెననుటయే మహాపాపమని గ్రహింపందగు.

శ్రీరామమూర్తి గంగాతీరము చేరుట

* అంత శ్రీరామచంద్రుఁడు మహాబుద్ధివైభవముకలవాఁడు కావున నట్లు మాటలాడుచుఁ గోసలదేశము సరిహద్దు

---

* ఇది యేఁబదియవసర్గమునఁ గలదు.

చేరంబోయి యయోధ్యాభిముఖుఁడై దోసిలొగ్గి యిట్లు పలికెను. కాకుత్థ్సవంశభూపాలురచేఁ బాలింపఁబడుచుండు నో నగరవర్యమా! నిన్ను వీడుచున్నాను. నీయందెవ్వారు నివసించియున్నారో, నిన్నెవ్వారేలుచున్నారో యాదేవతలను గూడ వీడ్కొనుచున్నాఁడను. వనవాసనియమమునఁ గడపఁ దగుపదునాలుగేండ్లు జరపి నాప్రభువగుతండ్రిఋణము చెల్లించి తల్లిదండ్రులంగూడి మరల నిన్ను దర్శింతునని ప్రార్థించెను. రాముఁ డంతట నేత్రములు రక్తవర్ణమునఁ జూపట్టఁగాఁ దన్నుఁ గనవచ్చినజానపదులు రథవేగమున దూరమునకుంబోవఁగా వారిని బిలుచుటకై కుడిచేయి యెత్తి వారు కన్నీటిధారల వదలుచుండుటెఱింగి దాన మఱింత తనమోమున నాకన్నీటిధారలు ప్రవహింపఁగా వారల కిట్లనియెను. జానపదులారా! మీరు నాయెడలఁ దగినట్లుగా స్వామి నన్నుభావమున నాదరమును దయను గనఁబఱచితిరి. నన్నుం గాంచుచుండుటం జేసి మీకంతకంతకు దుఃఖము చెలరేఁగుచున్నది. చాలసేపు దుఃఖించుటయు మంచిది కాదుకదా. కావున గృహకృత్యములఁ దీర్చుకొనం బొండు. మేమును కార్యసిద్ధిఁ గొఱకు సెలవుతీసికొందుము. అని శ్రీరాముఁడు పలుకఁగా విని వారు శ్రీరామునకుఁ బ్రదక్షిణముచేసి నమస్కరించి గట్టిగా విలపించుచుఁ జూపులు తృప్తింగాంచమి మఱిమఱి కాంచుచు నేడ్చుచుండఁగా రేయి సమీపించినందున సూర్యుఁడు మఱుఁగుపడునట్లు శ్రీరాముఁడు చాలదూరముపోయెను.

కోసలరాష్ట్రగ్రామములు ధనధాన్యసంపత్ప్రవృద్ధములు. వానికిందగినట్లే మానవులు మహాదాతలు. కావున నిర్భయముగా వారుందురు. ఆగ్రామములందు దేవాలయములు యూపస్తంభ

ములు నెల్లతావులం గనంబడుచుండును. అందు నుద్యానవన ములు మామిడితోఁటలు మిక్కిలియుఁ గలవు. సరోవరములు లోనగుజలాశయములయందు నీరు సమృద్ధిగానుండును. జనులు తృప్తిగలిగి ధనవంతులై పుష్టిగలిగియుందురు. ధేనువ్రాతములు విశేషించి యందుండును. పల్లెలు నగరములవలె సొంపుగా రాజులకునుజూడందగియుండును.మఱియు నందెందుఁజూచినను వేదనాదములే వినఁబడుచుండును. అట్టిగ్రామములం గాంచుచు శ్రీరాముఁడు వానిం గడచిపోయెను. ఉద్యానము లిరుదెసల నిండియుండఁగా జూడఁదగిన యామధ్యేమార్గము ననుసరించి విశేషరమ్యస్థలములు గనంబడినను ధీరుఁడుగాన లోభమున వానిని చూడకయే పోయెను. ఆదేశదక్షిణభాగమున నిర్మలో దకముగలిగి పరమపావనమై ఋషులకు సేవ్యమై త్రిలోక ములం బ్రవహించునదియై ప్రకాశించుగంగానదిని దర్శించెను. దానితీరముల నాశ్రమము లనేకములుండెను. క్రీడాకాలముల యందు దేవకన్యలు వచ్చి యానదియందుఁ గలమడుఁగుల యందు జలక్రీడలాడుచుందురు. దేవదానవగంధర్వకిన్నరు లందుఁ జరించుచు సంతసించుచుందురు. గంధర్వులభార్యలు సర్వర్తువులందు నందు జలకము లాడుదురు. ఆజలము పరిశుద్ధ ముగనే యుండును. దేవవిహారయోగ్యములగు క్రీడాపర్వత ములు వందలకొలంది గలవు. దేవతలకుఁ బనికివచ్చునుద్యాన ములు లెక్కకు మించియుండును. దేవతలఁ బూజింపఁదగు పద్మము లందుఁ గనుపట్టును. కొన్ని తావుల జలము పాషాణ ములపైఁ బడి ప్రవహించునపుడు కలుగుశబ్దమే దానినవ్వు వలెఁ గనంబడుచుండును. నురుగులు నది తేటగా నవ్విన జాడలఁ దెలుపుచుండును. కొన్ని తావులయందు నున్నతభాగ

ములనుండి తగ్గుభాగములకుం బరుగిడు ప్రవాహము దానిజడలవలెఁ గనుపట్టుచుండు. సుడులు మిక్కిలిగ నుండు. కదలక గంభీరముగఁ గొన్నియెడలఁ గన్పడును. అతివేగముగా జలమొక్కచో బాఱుచుండు. ఒకొక్కకాఁపున మృదంగనాదముంబోలి ధ్వని గల్గుచుండును. కొన్నికాఁపులఁ బిడుగులచప్పుడులాయున్నట్లు ధ్వని వినంబడు. దేవత లందు స్నానము చేయుదురు. కువలయములు కన్నులపండువు చేయుచుండు. కొన్నిచోట్ల నిసుకతిన్నెలు కనుపట్టు. తెల్లనియిసుక తళతళలాడుచుండును. జలవిహంగములు కోకోలమని [illegible]చుండును. చక్రవాకాదు లొక్కయెడ విహరించుచుండు. ఎన్నియోపక్షులు సంతోషమున నందందు విహరించుచుండు. వృక్షవాటికలొకొక్కకాఁపునఁ బుష్పహారములు వేసికొన్న దానిచందము కనంబడం జేయుచుండును. అనేకజలప్రసూనములు వికసించి చూపరులకు నేత్రపర్వము గల్గించుచుండు. ఆనదియొడ్డునంగల వనాంతరములయందు మత్తిల్లి గజములు ఘీంకారములు చేయుచుండును. పూలగుత్తులు ఫలములు చిగురుటాకులు తన్నావరింప నన్నదియుండుటంజేసి వలయునని భూషణముల నలంకరించుకొన్న యొకసొగసులాఁడివలెఁ గనంబడును. విష్ణుపాదమునుండి జాఱినదాది దివ్యస్వరూపముకలదియు పాపదూరమై యానది తన్నాశ్రయించినవారలపాపములను దూలఁగొట్టుచు భగీరథుని తపోమహత్త్వమున శంకరజటాజూటమునుండి దిగి పటునాదములువెలయ భూభాగమునం బ్రవహించి సాగరపత్నియై యలరారుచుండును.

శ్రీరాముఁడు శృంగిబేరపురమునకుఁ బోవుచుండి దాని చెంతనున్న యాగంగాతరంగిణిం జేరెను. ఆమహాత్ముఁడు

తరంగములుగల మహాహ్రదములవెలయు మందాకినిం జూచి సుమంత్రున కిట్లనియె. మనమిందే నివసింతము. దీనిచెంతనే పెద్దగారచెట్టు చిగిరించి పుష్పించియున్నది. కనుక నిందే వసింతము. ఎల్లప్రాణులకు దీనియుదకము సమ్మానింపందగినది. మన మిద్దానిం గనుఁగొందము. సుమంత్రుఁడు లక్ష్మణుఁడు నా మాటల కంగీకరించి గారచెట్టుకడకుం బోయిరి. ఇక్ష్వాకు ఫులకుం బ్రమోదముంగూర్చు శ్రీరాముఁడు రథము రమ్య వృక్షము కడకుంబోవఁగనే రథము దిగెను. సీతాలక్ష్మణులు దిగిరి. సారథి రథముదిగి యశ్వముల విప్పి రామునికడ నంజలి బంధించియుండెను.

గుహుఁడు రాముని దర్శించుట.

ఆ దేశమును గుహుఁడు పాలించుచుండెను. నిషాదులకుఁ బ్రభువు. బలశాలి. రామునకుఁ బ్రియమిత్రుఁడు. ఆతఁడు శ్రీరామమూర్తి తనదేశమునకు వేంచేయుట నాలకించి కుల వృద్ధులు మంత్రులు లోనగువారు రాఁగా శ్రీరాము దర్శింప వచ్చెను. దూరమున నాతనిం గని శ్రీరాముఁడు సోదరునిం గూడి యెదుర్కొనిపోయెను. గుహుఁడు నారచీరలుకట్టియున్న యా రామభద్రునిం గాంచి వగపెల్లున నాలింగనముచేసికొని శ్రీరామా! అయోధ్యవంటిదే నీకు నాపట్టణమగును. ఏమిపని నేఁజేయవలయును? అనతిమ్ము. ప్రియాతిథి యెవ్వనికి దొరకును? నీయాగమనము నాపూర్వపుణ్యఫలమే. అని పలికి రుచ్య ములగునన్నాదులు కొనివచ్చి యర్ఘ్యమును దెప్పించి యో మహాప్రభూ! నీకు స్వాగతము. ఈనావనరాజ్యమంతయు నీది.

మేము నీకింకరులము. నీవే మాకుఁ బ్రభుఁడవు. ఇఁక నీ రాజ్యము నీయిష్టానుసారము పాలింపుము. భక్ష్యములులోనగు పదార్థము లివిగో ఆరగింప నవధరింపుము. ఉత్తమశయనము లివియే యున్నవి. గుఱ్ఱములకు నాహారము గలదు. అని గుహుఁడు విన్నవింపఁగా రామమూర్తి యతని కిట్లనియె.

గుహా! కాలినడక నడదెంచి రాజ్యముం గైకొను మని మాయెడఁగలుస్నేహమును గనఁబఱచితివి. నీమాత్రము ననే సకలార్చనములు మాకుఁ జేసినట్లు యగుచున్నను. ప్రమోదము గల్గెను. అని యాతని నాలింగనము చేసికొని యదృష్టవశమున నీవు బంధువులంగూడ నీరోగుఁడవై సుఖముగా నుండుటం గాంచఁగల్గితిని. నీ రాజ్యము నుపద్రవరహితమ్మై యున్నదియా? మిత్రులకుం గుశలమా? ధనాగారము కొఱంతంగాంచక దినదినాభివృద్ధి నొందుచున్నదికదా? ప్రీతి నీ విది నా నిమిత్తము సమకట్టితివో దానివల్ల నాకుఁ జేసినట్లయ్యెని యంగీకరించి నీకే మరలనిచ్చెద. ఏలయందువో యిపుడు ప్రతిగ్రహము మాని వర్తించుచున్నాఁడను. కారణమేమనఁగా పితృవాక్యమును పాలించుధర్మమునందే మదినిలిపియున్నాను. కానఁ దండ్రియానతిచొప్పున దర్భలు నారచీరలు ధరించి ఫలములఁ దినుచు నడవులఁ జరించుచుఁ దపమొనర్పుచుండఁదగినవాఁడను. అశ్వములకు వలయునాహారము నొక్కదానినే యిపుడు కోరుచున్నవాఁడను. ఇంకొక్కటి నాకు వలదు. ఇది యొనర్చిన నన్నెల్లభంగులఁ బూజించినవాఁడవగుదువు. ఈఘోటకములు నాతండ్రికి మిక్కిలి సంతసము నొదవించునవి. వీనిం బోషించితివేని నన్నుఁ బూజించినట్లగును. దాన వేయిభంగుల నన్నుఁ రక్షించినట్లగును.

ఆగుహుఁ డప్పుడే తనసేవకులం బిలిపించి గుఱ్ఱములకుఁ బాలు నీరు త్రాగించి గడ్డి వేసితెండని పంచెను. శ్రీరాముఁడు నారచీరనే యుత్తరీయముగా నమర్చుకొని సాయంసంధ్య నారాధించి లక్ష్మణుఁడు పోయి తెచ్చినగంగాపావనజలమునే యాహారముగా భావించి త్రాగెను. పాదములంగడిగికొని యాచమనము చేసి జానకింగూడి భూతలమున శయనించెను. సౌమిత్రి గుహుఁడున్న కడకుంబోయి యాగారచెట్టుదగ్గరకు వచ్చెను. గుహుఁడు సుమంత్రునింగూడియుండి శ్రీరామచంద్రుని సద్గుణములం గొనియాడి లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా నాలకించుచుఁ గార్ముకమును ధరించి ప్రమాదంపడక శ్రీరామునిం గాపాడు పొంట నారేయియెల్ల మేలుకొనియుండెను. తరువాత శ్రీ రామమూర్తి సుఖార్హుఁడే యగుట నట్లు పుడమిపై శయనించి యుండుటంజేసి చక్కఁగా నిద్దురపట్టనందున నారాత్రి పెద్ద దిగాఁ దోఁచఁగా నెట్లో గడపెను.

మహాశయులారా! ఈభాగము విమర్శనార్హవిషయములు గలదియే. ఆయాయితావుల విమర్శించి యందలివిశేషముల నెఱుంగుదము.

"అయోధ్యాభిముఖో ధీమాన్ ప్రాంజలిర్వాక్యమబ్రవీత్. 1
ఆపృచ్ఛే త్వాం పురిశ్రేష్ఠే కాకుత్స్థకులపాలితే,
దైవతాని చ యాని త్వాం పాలయంత్యావసంతి చ. 2
నివృత్తవనవాసస్త్వామనృణో జగతీపతేః,
పునర్ద్రక్ష్యామి మాత్రా చ పిత్రా చ సహ సంగతః. 3

అని మూలము. ఇందలివిశేషము లెవ్వి? నగరములు ధనధాన్యసంపన్నములుగను నిరుపద్రవములుగా నుండుటకుం గారణము

దైవతము లవ్వానిని పాలించుటయే. నగరనిర్మాణమున దిక్సాధనముచేసి యెనిమిది దెసల నెనమండ్రు దేవతల నావహింపఁజేసి యాపురరక్షణము చేయఁ బ్రార్థింపవలయును. వాని నానగరవాసు లారాధించుచుండవలయును. ఆదేవత లాభక్తుల కోర్కులు ఫలింప నందుండి పాలింతురు. ఎంతవఱకు నట్టిక్రమము సాగునో యంతవఱకు నానగరము క్షీణింపదు. నిరోగమై యుండును. ఆదేవత లానగరమును గాపాడుచు నందే యుందురు. ఈనియమము భరతఖండమునందే యేర్పఱుపఁబడెనా, ఎల్లతావులకుంగూడ నియమింపఁబడినదా? అను ప్రశ్నము కలదు. సమాధానము నాలకింపుఁడు. గ్రామదేవతలనుట యెందఱెఱింగినయదియే కాని క్రొత్తమాట కాదుకదా. నేఁటికింగూడ వాని నారాధించునాచారము కలదు. మహానగరములు కాశ్యాదులు నిర్మించినపుడు దిగ్దేవతలను స్థాపించి దానికే జిహ్వాములుగా నాలయములు కల్పించియున్నారు. వానికే అష్టశక్తులని పేరు. ఆదేవతల నారాధించుపద్ధతు లనేకరీతులం గనుపట్టెడిని. అట్లు పూజాదులు సాగుచుండునంతవఱకు నే యానగర మభివృద్ధిని గాంచుచుండును. అవి క్షీణించుకొలఁది నిదియు క్షీణించును. దేవతలు కాపాడుచుందురన్న విశ్వసింపనివారల కీభావము నచ్చదు. అంతమాత్రమున నీసిద్ధాంతము తప్పనరాదు. ఈ సిద్ధాంతమునే శ్రీరాముఁడు తెలిపెను. ఇట్టియాచారము ద్వీపాంతరములయందుఁగలదా ? అందలినగరములు వృద్ధిగాంచుట లేదా? అను ప్రశ్నమునకు సమాధానము వినుఁడు.

ద్వీపాంతరములయందును మార్గాంతరమున దేవతాపూజలు చేయఁబడును. క్రొత్తభవనమునఁగాని క్రొత్తనగరమునఁగాని ప్రవేశించునపుడు వారికి నెవ్వరియందు నెక్కుడు విశ్వా

సము కలదో వారిం బిలిపించి దేవతాప్రార్థనపూర్వకముగా నా ప్రవేశోత్సవము జరపుదురు. అదియే పూజాపద్ధతి యాదేశము నందని మనము విశ్వసింపవలయును. దేవతలే లేరన్న యూహాలు వారికింగల్గినఁ దొలుత నాప్రార్థనము నేల జరపుదురు? అట్టివే మార్గాంతరము లనఁబడునవి. విగ్రహములఁ బూజించునాచారములు కొన్నితావులనుండును. స్తోత్రమునే పూజగా భావించునాచారము కొన్నిస్థలముల నుండును. ఇందేదియుత్తమ మను వాద మిపు డనవసరము. వారివారియోగ్యత ననుసరించి యది యుండునని మన మూహింపవలయును. మొత్తముమీఁద దేవతాద్వేష మెవ్వారికి లేదనియు వారి నారాధించుపద్ధతులు వేఱనియు మనము విశ్వసింపవలయును.

పురమునకు శ్రీరాముఁడు నమస్కరించెనుగదా. ఏల? అనఁగా స్థలముగాని వృక్షాదులుగాని మఱేదికాని యెవ్వరి కుపకారము చేయునో యదియెల్లఁ బూజ్యము. దానిని భగవత్స్వరూపముగా భావించి పూజింపవలయును. కృతజ్ఞత యనునదియు నొకవిధమగుపూజయే. కృతజ్ఞతలేనిపూజ నిష్ఫలమగుటయేగాక దుష్ఫలముకూడ నొసంగును. తమపూర్వులకుఁ దనకును దరువాతివారికింగూడ నాధారభూతమగు నయోధ్యను దేవతగా భావించి శ్రీరామమూర్తి ప్రీతిపూర్వకముగా సెలవడిగెను. అనఁగా నీసదాచారమును మనకు నేర్పెనని మన మూహింపవలయును. మనముకూడఁ గొంతకాలమైన నేగృహమునసుండుమో దానిని వదలిపోవునపుడు దేవతాబుద్ధిచే సెలవడిగి పోవవలయును. అదియే వర్ధిష్ణువులమార్గము. ఈభాగమునుండి మన మీసద్విషయమును నేర్చుకొనవలయును.

వనవాసవ్రతము పూర్తి కాఁగా దశరథునియప్పుఁదీర్చి తల్లిదండ్రులంగూడి మరల నిన్నుఁ జూచెదను. అని శ్రీరామమూర్తి పలికెను. దశరథునిమరణమును రాముఁ డెఱుఁగఁడని యీవలనే సూచింపఁబడియెను. ఈమాట యెట్లు సంగతమగును? అనుచో సంగతమే యనవలయును. ఇపుడు శ్రీరామమూర్తి గ్రామనివాసులందఱుఁ దన్నుఁ జూచుచుండఁగా వారితో మాటలాడక ముందే దేశప్రధానమగునగరమును బ్రార్థించుచున్నాఁడు. తండ్రిమృతివార్త లక్ష్మణసుమంత్రులకు సీతకుఁ జెంతనుండుజానపదులకుఁ దనమూలముననే తెలియుననియే శ్రీరామునిభావము. కనుకనే "మాత్రా పిత్రా చ సంగతః" అనియెను. తల్లినిగూడి తండ్రినింగూడఁ గూడి యనునర్థము చెప్పఁబడ 'పిత్రా చ' అనియెను. తండ్రిమాట సంశయమే యని యిందలి చకారము తెలుపును. కావున శ్రీరామమూర్తికి దశరథుని మృతికాలము తెలియకపోలేదని తేలెడిని.

"అనుక్రోశో దయా చైవ యథార్హం మయి వః కృతః,
చిరం దుఃఖస్య పాపీయో గమ్యతామర్థసిద్ధయే." ౫

అని కన్నీరుస్రవించుచుండఁ బల్లెలనుండువారలతో రాముఁడు పలుకుచున్నాఁడు. అనుక్రోశదయాశబ్దము లేకార్థమునే సామాన్యముగాఁ దెలుపును. కాని యిందు ననుక్రోశమనఁగా నాదరమని గ్రహింపవలయును. నాయందుఁ గలయాదరము దయ యనువానికనురూపముగా మీరు నన్ను గౌరవించితిరి. నన్నుం జూచుచుఁ జాలసేపు మీరిటనుండుట దుఃఖహేతువే యగును. మేము సెలవుతీసికొని ప్రయాణము సాగింతుము. అని సామాన్యార్థము. నన్నాదరించి దయచే గౌరవించితిరి.

కాని మీరు నన్నుం జూచుకొలఁది నాకేమో యీకార్యము కష్టదాయకమని భావించుచు దుఃఖించుచున్నారు. కావున మీరిఁక వెళ్లుఁడు. మేమును బ్రయాణము సాగింతుము. అనఁగా మావూనినకార్యగౌరవ మెఱుఁగక నాతత్త్వము తెలిసికొనఁజాలక దుఃఖించుచు మీరిందుండుట తగదు. పోవుట మంచిది. ఆనందస్వరూపుఁడ నగునన్నుం గాంచి తదానంద సుఖము ననుభవించుటకు మాఱుగా దుఃఖించుచున్నారు. నామానవత్వాభినయనము మీకుఁ దెలియలేదు. కావున నన్నుం గాంచి దుఃఖపడువారలంజూడ నాకిష్టములేదు. వేగమ పొండు. మీ చెంత నుండక మేమును వెడలుదుము. అని యిందు విశేషార్థము. ఈయర్థమున కేమైన నాధారముకలదా యనువా రుండకపోరు.

"తథా విలపతాం తేషామతృప్తానాం చ రాఘవః,
అచక్షుర్విషయం ప్రాయాద్యథార్కః క్షణదాముఖే." ౭

అను నీమూలమే పైవిషయమును దేటపఱచుచున్నది. ఇట్టు లేడ్చుచుఁ దృప్తి నొందకయుండు వారలకన్నులకు దూరముగా శ్రీరాముఁడు పోయెను. అనఁగా స్వవిశేషమును దెలిసికొనఁజాలక కేవల పామరులగువారలకు భగవద్రూపము చాలసేపు కనఁదగదని శ్రీరామునాశయము.

"విష్ణుపాదచ్యుతాం దివ్యామపాపాం పాపనాశినీం,
సముద్రమహిషీం గంగాం సారసక్రౌంచనాదితాం.
ఆససాద మహాబాహు శ్శృంగిబేరపురం ప్రతి." ౨౯

అని మూలము. విష్ణుపాదమనఁగా నాకాశము. అనఁగా హిమాలయమున నత్యున్నతప్రదేశమునుండి పడుచున్నదని

భావము. విష్ణుమూర్తిపాదమునుండి గలిగినదని కొందఱు వాదింతురు. భగవంతునిపాదమే సకలప్రపంచమునని భావించిన బాధయేమి? మధ్వవైష్ణవులు కొందఱు విష్ణుపాదప్రక్షాళనోదకమే గంగయనియు, దానిని శంకరుఁడు తలపై ధరించెననియుఁ బల్కుచు శివునికంటె విష్ణు వెక్కుడందురు. అంతకంటె నీచమగునభిప్రాయము వేఱొండు లేదు. వారికిఁ జక్కని సమాధానము బదరీనారాయణక్షేత్రమే. అందే నారాయణుఁడు శంకరునిగుఱించి తపస్సు చేసెను. శివునిదయకుఁ బాత్రుఁడై వరములఁ బొందెను. అట్టియల్పవాదములకు సమాధానమే యక్కఱలేదు. ఎవ్వరి కేదేవతయందు భక్తి యెక్కువగనుండునో వారి కాదేవతయే భగవంతుఁడగును. అనఁగా సర్వదేవతామయుఁ డొక్కపరమాత్మయే యని భావము. ఈసిద్ధాంతమున దురభిమానమునకు స్థలమే లేదు. కావుననే మహాత్ము లెక్కడు దుర్వాదమునందును బ్రవేశింపరు.

"అవిదూరాదయం నద్యా బహుపుష్పప్రవాళవాన్,
సుమహానింగుదీవృక్షో వసామోఽత్రైవ సారథే." ౬౭

అని మూలము. నదీతీరమున నించుక చెంత పూవులు చిగురుటాకులుగల తాపసవృక్షము కనంబడుచున్నది. అందు నివసింతము. మునులకు నుపయోగించునది కాన నాయది తాపసతరు వనంబడియెను. పరోపకారము నొనరించు ప్రతివస్తువునందును భగవత్కళ యధికముగా నుండుననియు దాననయ్యది మహాత్ములకు వాసార్హమయ్యెననియు భావము. ఇందే యుందమనఁగా నాతేజస్సీవృక్షమునందు విశేషించియున్నది. కాన నిదియే నాకు సంతోషము గల్గించుచోటు. "అత్రైవ"

అనుటచే నీచెంత దీనినిమించినస్థానములేదని భావము. మంచి శిల్పముచే నేదియుఁ బావనముకాదు. పావనమనఁగాఁ బరోపకారాది సద్గుణములుగలదియే యగును. వేషలోకకారణమునఁగానేరదు. వేషభాషలచేతఁగాని గడ్డముపెంచుట లోనగు బాహ్యచిహ్నములచేతఁగాని మానవుఁడు పవిత్రుఁడు కాఁడు. నిర్మలమనస్సుచేతనే పావనుఁడగు. భగవంతుఁడు బాహ్యచిహ్నములంగన నూహింపుఁడు. పరిశుద్ధమనస్సునే పరికించును. అది గల్గినయెడల నందే నివసించియుండును.

"తత్ర రాజా గుహో నామ రామస్యాత్మసమస్సఖా,
నిషాదజాత్యో బలవాన్ స్థపతిశ్చేతి విశ్రుతః"

అని మూలము.

"బ్రాహ్మణాద్వైశ్యకన్యాయామంబష్ఠో నామ జాయతే,
నిషాదః శూద్రకన్యాయాం యః పారశవ ఉచ్యతే." ౮

మను. ౧౦. అధ్యా.

మనుస్మృతిప్రకారము నిషాదజాతి నీచవాచకమని తేటపడును. పూర్వము చక్రవర్తులు కొండయందు నడవులయందు నుండు మానవులకు నాటవికులనే ప్రభువులనుగా నియమించి వారి వలనఁ దక్కిన దేశములకుఁగాని బాటసారులకుఁగాని బాధలు లేకుండఁ జేయుచుండిరి. వారు కప్పముగా నందుదొరకుతేనె లోనగువస్తువులఁ దమప్రభువులకుఁ బంపుచుండిరి. అటవీరాజ్యములు పశుధనాకీర్ణములు. క్షామబాధ యెఱుంగనివి. అందుండువారలకు దైవభక్తి మెండు. హింసాకర్మమున వారికి విసుగు తోఁపదు. ఈవిషయము పురాణాదులవలనఁ దెలియవచ్చెడిని.

గుహుఁడు హీనజాతిప్రభవుఁడు. శ్రీరామున కాత్మసముఁడు. అనఁగా మిత్త్రుఁడని భావము.

"శూద్రప్రేష్యం హీనసఖ్యం హీనయోనినిషేవణం,
తథైవాశ్రమే వాసః పరాన్నపరిపుష్టతా. ౨౪౧

అను యాజ్ఞవల్క్యస్మృతిప్రకారము హీనజాతిసఖ్యము పనికిరాదనియు, నది యుపపాతక మనఁబడుననియుఁ దేటపడుచున్నది. మహాకులప్రభవుఁడగు శ్రీరామున కిది తగునా యని యాక్షేపించువారు కలరు. సమాధానము వినుఁడు. రాజవర్యులే యాటవికులకుఁ బ్రభువుగా నందు బలవంతుని రాజుగా నియమింతురు. వానితో విరోధించిన లాభము లేదు. కావున నీపాతకములు రాజాగనివారికని చెప్పవలయును. ఇది సామాన్యమగు సమాధానము.

"సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహం. ౨౯
అపి చేత్సుదురాచారో భజతే మామనన్యభాక్,
సాధురేవ స మంతవ్యస్సమ్యగ్వ్యవసితో హి సః. ౩౦
మాం హి పార్థ వ్యపాశ్రిత్య యేఽపి స్యుః పాపయోనయః,
స్త్రియో వైశ్యాస్తథా శూద్రాస్తేఽపి యాంతి పరాం గతిం." ౩౨

భగవద్గీత. ౯. అధ్యా

అను నీశ్రీకృష్ణోపదేశము ననుసరించి భగవంతునిదృష్టికి జాతిభేదములు గానరావు. నిర్మలచిత్తుఁడే యాదృష్టికిం బాత్రుఁడగును. ఎవ్వారు భగవంతుని భక్తిభావమున సేవింతురో వారు సదాచారవంతులుగాక కుత్సితాచారవంతులే యైనను వారు సాధువులే యగుదురు. పాపజాతిసంభవులైనను దన్నే నమ్మిన

వారైనచో ముక్తులగుదురని తేలెడిని. గుహుఁడు పరమపావన హృదయుఁడు. కావున నతనితో సఖ్యము చేయుట నీచకార్యము కాదు. శూద్రప్రేష్యము హీనసఖ్యము లోనగునవి మానవ మాత్రులకు నుపపాతకములగునుగాని భగవంతుఁడగు శ్రీరామమూర్తికింగావని యెఱుంగునది. వేషభాషల ప్రాధాన్య మల్పదృష్టులకుంగాని సర్వసాక్షియగు భగవంతునకుఁ గాదు.

"స్వాగతం తే మహాబాహో తవేయమఖిలా మహీ,
వయం ప్రేష్యా భవాన్ భర్తా సాధు రాజ్యం ప్రశాధి నః." 30

అని మూలము. ఇది గుహుని మనోభావమును దెలుపుచున్నది. సామాన్యార్థము సుగమము.

"మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు,
మామేవైష్యసి యుక్త్వైవ మాత్మానం మత్పరాయణః." 34

గీత. ౯ అధ్యా.

అను శ్రీకృష్ణోపదేశమునకు నుదాహరణభూతుఁడగువాఁడు గుహునిరీతినే యుండవలయును.

"అఖిలా ఇయం మహీ తవ వయం ప్రేష్యాః భర్తా భవాన్ నః రాజ్యం సాధు ప్రశాధి."

అనువాక్యములభావ మేమనఁగా ఈపృథ్వియంతయు నీది. నీ యష్టమూర్తులలో నొక్కటికదా. మేమెల్ల నీకింకరులము. మమ్ము భరించువాఁడవు నీవు. కనుక మమ్ములను రాజ్యమును జక్కఁగాఁ బాలింపుము. మాయొక్క రాజ్యమని యర్థముకాదు. అది గర్వమును దెలుపును. అట్టిమాట గుహుఁ డనఁడుకదా. సాధు ప్రశాధి. అనఁగా ననేకబ్రహ్మాండము లేలు నాకీస్వల్ప రాజ్యమా యనరాదు.

"పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి,
తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయతాత్మనః."

అన్న తమవాక్యమునే యనుసరించి మీరొసంగినదానిని మీకే యర్పించితిని. దాని నాదరమునఁ గైకొని చక్కఁగాఁ బాలింపుము. మమ్ముఁ బాలింపుమనఁగా నన్ను నన్నాశ్రయించినకళత్రాదులను గృతార్థులనుగాఁ జేయుము. రాజ్యం ప్రశాధి. ఈ రాజ్యము మహారణ్యమునడుమ నున్నది. దీనిని దివ్యపాదారవిందస్పర్శమున సుగమమునుగాఁ జేయుమా యని భావము. మహాత్ము లేచోటఁ గాలూనుదురో యదియే పుణ్యక్షేత్ర మనియే యుండఁగల తాత్పర్యసారము. అనఁగా మహాదేవ పరమేశ్వరా శ్రీరామచంద్రా! ఈభూమియంతయును నీది. నీయాజ్ఞావశి మయి నిందున్నవాఁడను. సేవకుఁడను. సర్వమును భరింపువాఁడవు నీవు. నాపుణ్యోదయమున నేఁటి కనుదెంచితివి. మమ్ముఁ గింకరులనుగాఁ జేకొని పాలింపుమని గుహుఁడు భగవత్కైంకర్యము నెఱింగినవాఁడుగానఁ దదుచితముగాఁ బ్రార్థించెను. ఫలాభిసంధరహితసత్కర్మమనఁగా నిట్టిదే. ప్రభుసుమాం! ఈనాఁటికి వచ్చితివి. నాకుఁ గావలసినవి యివి. వాని నొసంగుమని కోరువారు పామరులు. భక్తు లట్లు గోరరు. నన్నుఁ బాలింపుమనఁగా

"అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే,
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహం"

అన్న భగవదుక్తి ననుసరించి తన్నే నమ్మినవా రడుగకపోయినను వారికిఁ గర్మానుసారములగుఫలముల నొసంగువాఁడు భగవంతుఁడు కాన నతఁడే యొసంగును. వేఱే ప్రార్థనములేల? సర్వజ్ఞునకుఁ దెలియనివిషయము లుండవు. కావున భక్తులు సత్కర్మముల

నాచరించి తత్ఫలము భగవంతున కర్పింపవలయుననియు నా మహాత్ముఁడే యతనికి ననుభవార్హములగుఫలముల నొసంగు ననియు మన మెఱుంగవలయును.

"తస్మాదసక్తస్సతతం కార్యం కర్మ సమాచర,
అసక్తో హ్యాచరన్ కర్మ పరమాప్నోతి పూరుషః. ౧౯
యే మే మతమిదం నిత్యమనుతిష్ఠంతి మానవాః,
శ్రద్ధావంతోఽనసూయంతో ముచ్యంతే తేఽపి కర్మభిః. ౩౧
గీత. 3 అధ్యా.

అన్న గీతావాక్యములే పైనివ్రాసినయాశయమును దృఢపఱచు చున్నవి.

"గుహమేవం బ్రువాణం తం రాఘవః ప్రత్యువాచ హ,
అర్చితాశ్చైవ హృష్టాశ్చ భవతా సర్వథా వయం. ౪౦
పద్భ్యామభిగమాచ్చైవ స్నేహసందర్శనేన చ."

అని మూలము. ఇందొక్కవిశేషార్థ మిమిడియున్నది. విమర్శింతము. కాలినడకతో నీవు వచ్చుటచేతను స్నేహభావము కనఁబఱచుటచేతను మేము పూజింపఁబడితిమి. మిక్కిలి హృష్టుల మైతిమి. నీవు మమ్ము సర్వథా పూజించినట్లే యయ్యెను. అనఁగా నీరామవాక్యసార మేమి? అహంకారవిరహితుఁడై భగవంతుని దివ్యకళ విశేషించియుండుచోటికి భక్తిభారమున శ్రమమునే యెఱుఁగక పోవుట. స్నేహభావమున భగవత్పదమును దర్శించుట యనునివి రెండును భక్తునిమనోభావమును దేటపఱచును. సామాన్యముగ మానవులు దేవతాదర్శనమునకుం బోవునపుడు వస్త్రాభరణాదుల నెవరిదగ్గరనైనఁ దెచ్చుకొనియైన ధరించి పోవుదురు. వారు భగవంతునికడఁ గూడ దమయైశ్వర్యగర్వమును

జూపఁగడఁగువారగుట బాగుగ గాంచి భగవంతుఁడు ప్రమో
దమందఁడు. కపటభక్తులనియే భావించును. అచ్చోటనే యహం
కారమును జూపువారికెందు సద్గతిం బోవుదు? కావున భాగ్య
స్వరూపుఁడగు పరమేశ్వరుఁడు స్వభావమున నహంకారము
వదలి దర్శింపఁదగినవాఁడు. వారికే యాత్రాఫలము సిద్ధించును.
వేడుకఁగా యాత్ర చేయువారలకు ఫలము నిష్ఫలమే.

“నిర్మమో నిరహంకారస్సమదుఃఖసుఖః క్షమీ.” ౧౩ అధ్యా. ౧౨

అన్న భగవద్వాక్యమే యిందులకుఁ బ్రమాణము. అహంకార
ప్రదర్శనము భక్తి నశించుట యనునివి ధనాశాలంపటుల
యుపాయములని తెలంపవలయును. ఈకాలమున భక్తులమని
పొగడుకొనుచు భూషణాంబరములం దాల్చి భగవత్కైంక
ర్యము చేయుటకని డబ్బులాగువారెందరో కలరనుట సార్వ
జనీనముకదా. ఇప్పట్టున నొకవిషయము స్మృతికిం దగులు
చున్నది.

“ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా.”

అన్న శ్రీభగవద్వాక్యమును బఠించుచు నుపన్యసించుచు నేదో
యొక భగవత్కైంకర్యము చేయుదుమని పలుకుచుఁ దమ
గుట్టు పరులెఱుంగఁజాలరని యానందించుచు నెల్లరచే మ్రొ
క్కించుకొనుచు భగవంతుఁడు కనఁబడి తమకేదో విషయమును
దెల్పుచునే యుండునని చెప్పుచు ధనము బంధువులకొఱ
కార్జించి వారలం బోషించువారు కలరుగదా. వారల కాశ్లోకము
భగవదుక్తమనువిశ్వాసము కలదని మనము నమ్మవచ్చునా? అట్టి
వారికపటజ్ఞానోపదేశములకు లోఁబడవచ్చునా? లోఁబడువారు

కేవల మూఢులు కారా? వారికిని వీరికిని ఫలము తుదకు దుష్ఫలమే కాక మతేమగును? భగవంతుఁడు కనంబడి నాకీపదార్థములు కావలెనని యడుగునా? అది నమ్మఁదగినదే యగునా? "పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం" అన్నది భగవంతుఁడేకదా. లేక గడ్డము పెంచుకొన్న దాసరియా? సర్వేశ్వరుఁడు తనకలిగినపదార్థమును భక్తిమై నర్పించువానినే ప్రేమించునుగాని తనను గూడ వంచింపఁ దలఁచువానిని బ్రేమింపఁడు. ఇది నిశ్చితము. నిర్మలభక్తిగలగుహుఁడు ఈరాజ్యము నీది. మేము నీ దాసుల మనియెను. మనము కూడ లోకవంచకులవలెఁ బ్రవర్తింపఁబూనక భక్తిభారమున నాసర్వేశ్వరుని శ్రీరాముని గుహునివలె నారాధించి కృతార్థులము గావలయును. పైని వ్రాసినవిషయము నెట్లు శ్రీరామమూర్తియే తెల్పెనో యీ క్రిందివాక్యము చిత్తగించినఁ దేటపడును.

"యత్త్విదం భవతా కించిత్ప్రీత్యా సమభికల్పితం,
సర్వం తదనుజానామి న హి వర్తే ప్రతిగ్రహే. 43
కుశచీరాజినధరం ఫలమూలాశినం చ మాం,
విద్ధి ప్రణిహితం ధర్మే తాపసం వనగోచరం." 44

అని మూలము. తొలియర్ధశ్లోకమునందే పైభావము స్పష్టము. తరువాత శ్రీరాముఁడు భక్తలక్షణములు తెల్పుచున్నాఁడు. శ్రీరామావతారమునఁ దానొనరించి వానినే యితరులకుం దెల్పుటయేకదా మార్గము. దీనిభావ మేమనఁగా ప్రతిగ్రహము మాని యనఁగా నేదియుఁ దనకుఁ గావలయునన్నకోర్కి నుండి తొలఁగి దొరకినవస్త్రమును దృప్తిమాత్ర ధరించి యితరులకు బాధకల్పింపనిపదార్థముల భుజించి ధర్మమార్గమును వదలక జన

సంగతికి దూరమై తపోవృత్తిచే ననఁగా భగవద్ధ్యానముచేఁ గాలము గడుపవలయును. అట్టివాఁడే భక్తుఁడు. అనునదియే యిటఁగలవిశేషము.

"న మాం దుష్కృతినో మూఢాః ప్రపద్యంతే నరాధమాః,
మాయయాపహృతజ్ఞానా ఆసురం భావమాశ్రితాః. ౧౫
చతుర్విధా భజంతే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున,
ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ. ౧౬
తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే,
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః." ౧౭

గీత. ౭ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యములే శ్రీరామునియాశయమును వెల్లడించు చున్నవి. అప్రతిగ్రహిత్వమే భక్తునిలక్షణము. ప్రతిగ్రహణము ధనాశను వృద్ధిచేయును. అది జ్ఞానమునకుఁ బ్రతిబంధకము. కాన నద్దాని మానుటయే ముక్తిమార్గము. ధనము కొంచెమిచ్చినం దిట్టు గురువుగా నొసంగిన భుజించువారు జ్ఞానులా? లోకవంచకులా? రెండవవారే యగుదురుగదా. ధన సంబంధమునుమాని యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టుఁడై సర్వదా భగవంతుని శ్రీరాముని సేవింపవలయును. అదియే ముక్తిమార్గము. ఈఘట్టమున నధ్యాత్మరామాయణమున నేమి చెప్పఁబడినదో తెలిసికొందము.

"సఖాయం స్వామినం ద్రష్టుం హర్షాత్తూర్ణం సమాగతః,
ఫలాని మధుపుష్పాది గృహీత్వా భక్తిసంయుతః,
రామస్యాగ్రే వినిక్షిప్య దండవత్ప్రాపతద్భువి.
... ...
ధన్యోఽహమద్య మే జన్మ నైషాదం లోకపావన,

బభూవ పరమానందస్సు దృష్ట్వా తేంగం రఘూత్తమ.
నైషాదరాజ్యమేతత్తే కింకరస్య రఘూత్తమ,
త్వదధీనం వసన్నత్ర పాలయాస్మాన్రఘూద్వహ.
ఆగచ్ఛ యామో నగరం పావనం కురు మే గృహమ్.
గృహాణ ఫలమూలాని త్వదర్థం సంచితాని మే
అనుగృహ్ణీష్వ భగవన్ దాసస్తేఽహం సురోత్తమ.''

అధ్యాత్మరా. ౫ సర్గము.

''భక్ష్యం భోజ్యం చ పేయం చ లేహ్యం చేదముపస్థితం,
శయనాని చ ముఖ్యాని వాజినాం ఖాదనం చ తే.'' ౩౯

శ్రీమద్రామాయణము ౫౦ సర్గము.

చతుర్విధాహారపదార్థములఁ దెచ్చితిని. శయ్యాదులు గలవు. గ్రహింపుమాయని రామాయణమునందును, పండ్లు తేనె పుష్పములు లోనగువస్తువులు నీకొఱకు సంపాదించి తెచ్చితిని. పరిగ్రహింపుమని యధ్యాత్మ రామాయణమునందును గలదు. నిషాదునియింట క్షత్రియులు భుజింతురా యనుశంక కవకాశము రామాయణమునఁగలదు. అధ్యాత్మ రామాయణమున నద్దానికిఁ జోటులేదు. మొదటిది చరిత్రప్రధానము. రెండవది తత్త్వప్రధానము. కావునఁ దమపని నారెండును చక్కఁగా నెఱవేర్చినవి. లోకపావన అనువిశేషణము మిక్కిలి చక్కఁగా నున్నది. లోకపావనుఁడవు కనుకనే నా యీనిషాదజాతిసంభూతిని ధన్యముగా నొనరింపుమా యని ప్రార్థించెను. ఫలమూలము లారణ్యకము లారోగ్యాయుఃప్రదములు. అవి యర్పించుట యటవీరాజ్యపాలకునకుఁ దగినదియే.

''రామస్తమాహ సుగ్రీవో వచనం శృణు మే సఖే,
న వేక్ష్యామి గృహం గ్రామం నవ వర్షాణి పంచ చ,

దత్తమన్యేన నో భుంక్తే ఫలమూలాని కిం పున,
రాజ్యం మత్ప్రీతయే సర్వం త్వం తథా పరిపాలయ."

అయోధ్యకాం. ౫౧ సర్గము.

ఇది గుహునకు శ్రీరామమూర్తి చెప్పినసమాధానము నాశ్చర్యముగనున్నది. చాలదా యని గుహుని వీడిచెను. సెబాసు. పరమేశ్వరాశయ మెంత బాగున్నది! భగవంతునకు భక్తునికంటెఁ బ్రియుఁ డొకఁడు లేఁడనుట సిద్ధాంతము.

"అనపేక్షశ్శుచిర్దక్ష ఉదాసీనో గతవ్యథః,
సర్వారంభపరిత్యాగీ యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః. ౧౬
యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి,
శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్ యస్స మే ప్రియః. ౧౭
సమశ్శత్రౌ చ మిత్రే చ తథా మానాపమానయోః,
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు సమస్సంగవివర్జితః. ౧౮
తుల్యనిందాస్తుతిర్మౌనీ సంతుష్టో యేన కేనచిత్,
అనికేతస్స్థిరమతిర్భక్తిమాన్ మే ప్రియో నరః. ౧౯
యే తు ధర్మ్యామృతమిదం యథోక్తం పర్యుపాసతే,
శ్రద్ధధానా మత్పరమా భక్తాస్తేఽతీవ మే ప్రియాః." ౨౦

గీత. ౧౨ అధ్యా.

అన్నగీతావాక్యములు భక్తునకుఁ బరమేశ్వరునకును గలసంబంధము తేటపఱచుచున్నవి. భక్తునకంటెఁ బరమేశ్వరునకు సఖుఁడు లేఁడు. భగవంతునకంటె భక్తునకు శరణము వేఱు లేదు. కావుననే పరస్పరసఖ్యము ముఖ్యము. ఇఁక నవ్వలిచరిత్రమును బఠింతము.

గుహుఁడు సౌమిత్రితో భాషించుట.

*సౌమిత్రి భ్రాతృరక్షణమున నాసక్తిగలిగి మనఃపూర్వకముగా మేల్కొనియుండఁగాఁ గాంచి గుహుఁడు విచారమునఁ గుందుచు నతని కిట్లనియె. ఆర్యా! రాజకుమారుఁడ వగు నీవేల మేలుకొనియున్నాఁడవు? అది మంచిదిగాదు. ఈ శయ్యపై సుఖనిద్ర చేయుము. బడలికలు వాపుకొనుము. ఆటవికులము గానఁ గష్టపడుట మాకువిధి. నీవనఁగా సుకుమారుఁడవు. శ్రీరామునికొఱకు మేమెల్ల మేల్కొనియుందుము. నాకు శ్రీరామునికంటెఁ బ్రియముఁ గూర్చువాఁ డొక్కఁడు నీలోకమున లేఁడు. ఇది సత్యము. రామచంద్రానుగ్రహము ననే విశాలకీర్తిని ధర్మము నర్థము నార్జింపఁగోరుచున్నాఁడను. రామప్రసాదమునే కోరువాఁడనుగాన నాబంధువులంగూడి నిదురనుండి లేచుచనుక మేలుకొనియుండుదు. రక్షించుభారము నాది. ఈయడవిలో నాయెఱుంగనితావులు లేవు. విరోధి యెవఁడువచ్చినను నాకుఁ దెలియకయుండదు. రహస్యభాగము లెల్ల మేమెఱింగినవే కానఁ జతురంగబలయుతుఁడై పగవాఁడు వచ్చినను మే మాపఁగలము.

ఆమాటలు విని లక్ష్మణుం డిట్లనియె. అనఘా! ధర్మైకనిరతుఁడవు. ఇట్టి నీవు రక్షించుచుండఁగా మా కేభయము గలుగును? మహారాజకుమారుఁడు శ్రీరాముఁడు భూతనయం గూడి నేలఁ బరుండియుండఁగా నిద్దుర నాకువచ్చు నెట్లు? ఊఱట యెట్లు గల్గును? సురాసురు లొక్కటియైవచ్చిన నెవ్వని నోర్వఁజాలరో యట్టిశౌర్యనిధి సీతంగూడి శాద్వలముల హాయిగా

* ఇయ్యది యేఁబదియొకఁడవసర్గమున నున్నది.

శయనించియున్నవాఁడు. నాఁడును. దశరథుఁడు ఎన్నియో తపములుసలిపి యజ్ఞములొనర్చి యెన్నియోకష్టములనోర్చి యేసత్పుత్రునిఁగాంచెనో సకలశుభలక్షణములుగల యా శ్రీ రాముఁడు వనమునకుఁ బోవఁగా రాజిఁక నెంతకాలము బ్రదుకఁ గలఁడు? ఈభూమియుఁ న్యాయముగ విధవ కాఁగలదు. సత్యము అంతఃపురకాంతలు రోదనములు చేసి యలసి సొలసియుం దురు. నాగృహము నిశ్శబ్దముగా నుండునని తలంచెదను. కౌసల్యయు దశరథుఁడు నాతల్లియు జీవించియుందు రను నూహ నాకు లేదు. బ్రతికిన నీయొక్క రాత్రియే యుందును. ఇఁక బ్రదుకను. నాతల్లికి నింకొక్కఁడు శత్రుఘ్నుఁడు కుమారుఁడు గలఁడు. కాని వానిమీఁదఁ గలస్నేహమునఁ బలుసారులు నామనస్సున జీవింపవచ్చును. ఈవిషయ మును నాకు విశేషించి చింత లేదు. కాని కౌసల్య శ్రీరాముని వంటికొడుకు విడిచి బ్రదుకఁజాలదు. అదియే నాకు దుస్సహ దుఃఖము. రాజునందు ననురాగము గల ప్రజ లయోధ్యయం దున్నవారు. ఎంతో శృంగారముగ నుండు నయోధ్య రాజు మర ణింపఁగా విపత్తుపొంది చెడఁగలదు. రాజు మహాత్ముఁడగుకుమా రునిం గాంచకయున్నఁ బ్రాణములతో నుండునెట్లు? రాజు మృతినొందఁ గౌసల్యయు మృతినొందు. పిదప నాతల్లియుఁ జచ్చు. అక్కటా! నాతండ్రి రాజ్యమున శ్రీరాము నభిషేకించి తనవాంఛితము తీర్చుకొనకయే నశింపఁగలఁడు. కనుక సకల ప్రయోజనములు మించిపోయినవి. ఇపుడు వానిం దలంచిన లాభమేమి? నాతండ్రి కుమారునివిషయమున నేముద్దుముచ్చ టలు తీర్చుకొనకయే నశింపఁగలఁడు. తండ్రి చావఁగా నతనికిఁ జేయవలసిన ప్రేతకార్యములు సాగింపఁదగునపుడు కృతార్థులగు

రాజకుమారులకే తండ్రికి సంస్కారములు చేయుభాగ్యము కల్గును. మేమట్టిధన్యులము గాము.

అయోధ్యానగరము సకలవిధముల సొంపుగులుకుచుండును. జనులెల్ల సుఖవంతులుగా నుందురు. కాని రాజు బ్రదికి యుండునా? అతఁడు జీవించియుండఁగా మేము వనవాస వ్రతము ముగించి మరలివచ్చి సువ్రతుఁడగు నామహారాజును జూతుమా? మాయన్న వనవాసము గడపివచ్చి తండ్రి క్షేమముగనుండఁగా నతనింగూడి యయోధ్యం బ్రవేశింప నేను బ్రవేశింతునా? అని యిట్లా రాకొమరుఁడు దుఃఖార్తుఁడు రోదనము చేయుచుండ రాత్రి గడచెను. లక్ష్మణుఁడు చూపిన నెయ్యమునకు మెచ్చుకొని గుహుఁడు శ్రీరామునకుఁ గల్గిన విపత్తునకు భీతుఁడై వగచి మనస్సు దిటవుతప్పఁ గన్నీరువిడిచెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమున విమర్శించి గ్రహింపఁ దగినవిశేషము లేవియు లేవు. సౌమిత్రికి శ్రీరామునియెడఁగల ప్రేమాతిశయము వెల్లడియగును. అతని మాటలపొందికం గాంచిన శ్రీరామవియోగము తల్లిదండ్రులకు దుర్భరమనియు దాననే వారు మృతినొందఁగలరనియుఁ దోఁచెడిని. సౌభ్రాత్రత్వమన నిట్టిదేకదా. "పితృసమో జ్యేష్ఠః" అన్నసూక్తి లక్ష్మణుఁడు చక్కఁగా నెఱుంగును. లోకమున రామలక్ష్మణులవంటి యన్నదమ్ములుండిన నెంతశాంతముగను సుఖముగను గాలము సాగునోకదా. ధనాశ యనుపిశాచ మావేశింప సోదరసంబంధము తుదముట్టి నశించుచున్నదికదా. ఇంతకంటె దుఃఖింపఁ దగినవిషయ మేమి కలదు? ఆచంద్రతారార్కముగా యశస్సు నిలుపఁదగినది ప్రేమమే కాక మఱేమికలదు? అద్దాని నెవ్వారారా

ధింతురో వారే మహాత్ములు. ఆకాలమే మంచికాలము. ఆదేశమే వాసార్హము. అట్టికాలము మనభరతఖండమునకు మరల వచ్చుఁగాక.

శ్రీరాముఁడు జడలు దాల్చుట, గంగాసంతరణము.

* తెల్లవారెను. శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునింజూచి వత్సా! భాస్కరుఁ డుదయించుసమయ మిది. భగవతి రాత్రి గడచినది. భరద్వాజపక్షులును కోకిలము కూయుచున్నవి. అడవినుండి మయూరధ్వనులు వినఁబడుచున్నవి. ఈగంగ సాగరగామిని గాన మిగుల జవమునఁ బారుచున్నది. దానిం దాఁటుదము. అనఁగా నాలక్ష్మణుఁడు మహాత్మా యీనది సూఁకి దాఁటు సాధ్యముకాదు. సాధనమే దేని గావలయును. అనఁగా విని రాముఁడు గుహునింబిలిచి ఈయాశయము తెలిసినదా. అని పిలిచి యడిగెను. గుహుఁడు శ్రీరాము నానతిని తలదాల్చి మంత్రులం బిలువనంపి సులువుగా నది దాఁటింపఁదగునొక్క నావను బరికరములతోఁ దెచ్చి కర్ణధారునితోఁ రేవునకుం జేర్పుఁడని యుత్తరువు చేసెను. వారట్లె యప్పుడే యొనరించిరి. అంజలి బంధించి గుహుఁడు శ్రీరాముని ముందల నిలువంబడి మహాత్మా! తమయానతిమెయి నౌక సంసిద్ధముగనున్నది. ఇంకేమి చేయందగునో యానతిండు. శ్రీరామా! సాగరగామిని గంగను దరింప నాయత్తమైయుండు నీయోడ నెక్కుమని విన్నవించెను.

శ్రీరామమూర్తి గుహుం గని నాకోర్కి ఫలింపఁజేసితివి. వనవాససాధనములను సీత యాభరణాదుల నందుఁ

---

* ఇది యేఁబదిరెండవసర్గమునఁ గలదు.

జేర్పుము. అనిపలికి తమ్మునిం గూడి కవచమును దాల్చి తూణీర ఖడ్గశరాసనములం జక్క నమరించి జానకిం గలిసి నదికిఁ బోవు త్రోవ నాశ్రయించి పోయెను. భృత్యధర్మములను శ్రీరాముఁ డెఱుంగును గాన సుమంత్రుఁ డతనికడకుం బోయి యడంకువ నంజలింబట్టి నే నేమి చేయవలయును? అని వేఁడెను. శ్రీరాముఁడు తనదక్షిణహస్తమున సుమంత్రుని దాఁకుచు మంత్రీ! నీవు కడు వేగము రాజుకడ కరుగుము. ఆతని నేమఱక కాపాడుచుండుము. ఇంతదూరము రథము నెక్కించి నన్నుఁ గొనివచ్చితివి. ఇఁకఁ బాదచారినై వనమునకుం బోయెద. నీవు మరలి యయోధ్యకుం బొమ్ము. అనఁగా నతఁడు తనకు సెలవిచ్చెనని యెఱింగి పిలుచు కొనిపోనొల్లఁడయ్యెఁగదా యన్నదుఃఖమున నిట్లనియెను. నీవంటిమహాపురుషుఁడు తమ్మునితో భార్యతో క్షుద్రజనుఁడువలె వనముల వాసము చేయుట లోకమం దెవ్వానికైన సమ్మతము కాదు. నావంటివాని కది సమ్మతమగునా యని చెప్పనేల? దైవ కృతమగు నీవిపత్తును మార్ప నెవ్వరికి సాధ్యము కాదు. బ్రహ్మ చర్య మవలంబించి వేదములఁ బఠించి దయగలిగి యార్జవమున నెలయు నీవంటిమహాపురుషున కిట్టివ్యసనము వచ్చునేని బ్రహ్మ చర్య వేదపాఠదయాళుత్వ నిష్కాపట్యములవలన ఫలముగల్గు నని నే నించుకయు నూహింపను. మహావీరా! నీవు సోదరునిం గూడి సీతాసహితుఁడవై పితృవాక్యమును బాలించుపొంటె వనముల నివసించి త్రిలోకములమించిన శ్రీమహావిష్ణువవలెఁ బృఘుకీర్తి నొందఁగలవు. త్రిలోకజయమున సద్గతి కేగఁగలవు. నీపట్టాభిషేకమునకు విఘాత మొనరించి కైకయు, నిద్రపోవు చుండఁగా జెప్పకయే వచ్చి నీవును పౌరుల వంచించితిరి. ఇఁక నగలపాలై పాపాచారముగల కైకకు లోఁబడి వర్తింపఁగల

వారము కాపున వాతులమై యుంటిమి. అని సుమంత్రుఁడు పలికె. శ్రీరాముఁ డడవి నుండవలసివచ్చి నన్న దుఃఖమునకు శోకమును చేసెను. పిదప నశ్రుపాతమునకుఁ బోవునదిగా నాచమనము చేసి పరిశుద్ధుఁడై యుండు సాక్షిగాఁ గాంచి శ్రీరాముఁడు మధు రోక్తులఁ బెన్కాసాగ యుంచుచు నిట్లు పలికెను.

ఇక్ష్వాకువంశమున జన్మించినవారలకు సేవకుఁడు నమ్మక డగుమిత్రుని నవ్వని నేఁ జూడలేను. నీవు నాతండ్రి నన్నుఁ దలంచుకొని దుఃఖపడకుండునట్లు చేయుచుండుము. అతఁడు శోకించుచున్నవాఁడు. ముదుసలి. నిరాయాసముపడకుండు. కను కనే నేనిట్లు చెప్పుచున్నాఁడను. రాజు కైకకుఁ బ్రసన్నుఁడగుఁ గోరి యేమేమి యాజ్ఞలిచ్చినను వానినెల్ల నిండుగను ననుమానింపక చేయవలయును. ప్రభువులు కామక్రోధముల చేయు కార్యముల యందు మనస్సు ప్రవర్తించిన నది ఫలించునట్లు కేకదా రాజ్య మును బాలింతురు. మంత్రివర్యా! ఎట్టి లేకార్యము చేసిన రాజు ప్రసన్నుఁడై దుఃఖముకలుగు నవకాశము లేకుండునో దానినట్లు చేయుచుండుము. ఇంతకును నాతండ్రి దుఃఖ మెట్టిదో యెఱుఁగఁడు. ముదుసలి పూజ్యుఁడు. స్వార్థనేంద్రి యుఁడు. అట్టిరాజిపుడు దుఃఖములపాలైనాఁడు. కనుక నీవు నాకు మాఱుగా మ్రొక్కి యిట్లు పలుకుము. "అయోధ్యనుండి విడిపోయుంటిమి. వనమున నుండవలయునన్న దుఃఖము నాకు లేదు. సీతకును సౌమిత్రికిని గూడ లేదు. పదునాలుగేండ్లు గడువఁగా నాలసింపక మీయెల్ల వచ్చి మిమ్ము దర్శింతుము." అని. సారథీ! ఇట్లు తండ్రికిఁ దల్లులకుం గైకకుం జెప్పి తరువాత సీతయు నేనును లక్ష్మణుఁడును జెప్పినట్లుగాఁ గౌసల్యకు మాయా రోగ్యము నమస్కారములు తెల్పుము. నాతండ్రితో భరతుని

వేగ పిలిపించి రాజ్యమున నునిచి కౌఁగిలించుకొమ్ము. ఆసుఖమున మాసంతాపము తొలఁగఁగలదు. అని మామాటలుగాఁ బల్కుము. తరువాత భరతునితో వత్సా! నీవు రాజువిషయమున నెట్లు ప్రవర్తింతువో యట్లే తల్లులవిషయమున నించుకంతయు భేదములేక వర్తింపుము. కైకయు శత్రుఘ్నునందలి ప్రీతిచే సుమిత్రయుఁ గన్నతల్లులవలె నెట్లు విశేషించి ప్రీతితోఁ జూడఁదగియున్నారో యట్లే నాతల్లియగుటం జేసి కౌసల్యయు నీకు మిక్కిలి మన్నింపఁదగినది. తండ్రికిఁ బ్రీతిగల్గింపఁగోరి యౌవరాజ్యము నంగీకరింతువుగాన నిహపరసుఖములను బ్రజలకు రాజునకుం గూర్పఁజాలుదువు. అని నేను జెప్పితినని తెల్పుము.

అని పలికి శ్రీరాముఁడు తన్నుఁ బురమునకుఁ బోవునట్లు చేయుఁగా నాసుమంత్రుఁడు శోకించుచు వాని నాలకించి యిట్లు పలికెను. మహాత్మా! అనుమానమువాని నేమి చెప్పితినో యది స్నేహభావముననేయని గ్రహింపవలయు. సేవాధర్మము నతిక్రమించి నీపైఁగల కూర్మిపెంపున నా చెప్పినమాటలన్నియు భక్తుఁడనని తలంచి నన్ను మన్నింపందగు. నిన్నిటవదలి నేనెట్లు పురమునకుంబోవుదును. ఒకప్పుడందులకు నేను సాహసించినను గొడుకు నెడఁబాసిన స్త్రీవలె నిన్ను నెడఁబాపుకొను నాయయోధ్యకు నొంటరిగా నేనెట్లుపోవఁగలను? అందుఁగలప్రాణికోటులు నిన్నుఁ గూడిన యీస్యందనము నిప్పుడు నీవులేకుండఁ జూడఁగనే దుఃఖము పెల్లున హతములగునే. పౌరులు నన్నుమాత్రము చూచి మిక్కిలి దుఃఖింతురుగదా. అందలివారెల్ల దూరమున నున్ననిన్నే తలంచుచుఁ దమముందున్నరీతి భావించుకొనుచు నాహారమును వదలియుందురనుట యథార్థము. పౌరులదుఃఖ

మును నీవే చూచియున్నవాఁడవుగదా. నేను నీవు లేనిగత మును దోలుకొనిపోవఁగా వేయి[illegible]గా [illegible] విలపిం తురుగదా. మాతల్లి కౌసల్యతో నేమని పల్కుదును? నీకుమా[illegible]ని తల్లి మాతులగృహమున నుండివచ్చితివనని నా? అబద్ధము నెట్లు పల్కుదును? వనములో విడిచివచ్చితినని నిజము చెప్పుదునా? అది యప్రియముగదా. సత్యమైన యప్రియము నెట్లు పల్కుదును? నామాట విన్నంతనే యామె దేని యసువులఁబాయునే! మిమ్ము మున్నాఁగను సహించివచ్చిన [illegible] మీరు లేమి నేనుఁబోలిన నెట్లు [illegible]గలవు? కాఁబట్టి నేను నిన్ను వదలి యయోధ్యకు నరుగనోపను. నీవెంటనుండి నా[illegible]. నాప్రార్థనము నంగీకరించివేసి గహనమునకు నన్నుఁ గొనిపొమ్ము. శ్రీరామా! నీతపమునకు విఘ్నము గాకుండ [illegible] బోలియుందును. మహాత్మా! పురుషోత్తమా! నీవు రాజ్యహీనుఁడవై భూమిఁ బాలించుచుండఁగా [illegible] సాన్నిధ్య [illegible] గలుగుసుఖము దౌర్భాగ్యుఁడనగు నాకు లభింపనోపదు. అది లేకున్నమాని. నీతో వనవాసము చేయుచు నీకు సాంధ్య పరిచర్యాసుఖమునైన నొందఁగలనని యాశించుచున్నాఁడను. వనముల నీవెంట నుండఁగోరెద. ఇప్పటి ననుమతింపుమా. నా చెంతనుండుమను నీ ప్రియవాక్యము చెవులపండువుగా విన వాంఛింతును. ఈగుట్టము లడవిలో నిన్ను సేవించు నేని ముక్తి నొందుదును. నేను నీకు శుశ్రూషలు చేయఁగోరుదును. అయోధ్యమాటయేల? నీవు లేక దేవలోకము లభించినను నాకు వలదు. నీసేవయే నాకుఁగావలయును. దుష్కర్మము లొనర్చిన వాఁడు దేవలోకమునకుఁ బోవ నర్హుఁడు కానిచందమున నిన్నుఁ బాసి నే నయోధ్యాపురమునకుఁ బోఁజాలను. వనవాసనియ

మను ముగియఁగా నిన్నీరథముననే యెక్కించుకొని యయో ధ్యకుం దీసికొనిపోవలయునని నాకుఁ గోర్కి కలదు. వనమున నిన్నుంగూడియుందునేని నా కీపదునాలుగేండ్లు నిమేషకాల తుల్యములుగా గడచును. నిన్ను వదలియుండినవవియే నూఱేం డ్లుగా నాకుం దోఁచును. భృత్యవాత్సల్యముగల నీవు భక్తుఁ డను భృత్యుఁడను నగునన్ను రానంగీకరించిన మర్యాదమీ ఱక ప్రభునుమాదుని నిన్ను ననుసరించియుందును. ఇందేయప రాధము లేదు. నన్ను వదలుట నీకుఁ దగదు.

అని యిట్లు దీనుఁడై వేఁడుచున్న యాసుమంత్రునిం గాంచి శ్రీరాముఁ డిట్లు పలికెను. సుమంత్రా! నీవు ప్రభువిశ్వా సముగలవాఁడవు. నాయందు నీకు విశ్వాసముకలదని యెఱుంగు దును. కాని నిన్నిపుడు రావలదని మరల నయోధ్యకుం బంపుటకుం గలకారణము నాలకింపుము. నీ వయోధ్యకుం బోవఁగా నాపిన్నతల్లి రాముఁ డడవుల కరిగెననునమ్మకము గల దగును. ధర్మాత్ముఁడగు నాతండ్రిని గుఱించి యసత్యవాదియని సందియ మొందకయుండును. తనకుమారుఁడు భరతుఁడు రాజ్య మేలుచుండఁగా వృద్ధినొందిన యారాజ్యమును బాలింపవలయు ననియే నాకోరిక. ఈలాభమునుగోరియే నిన్నుఁ బంపఁగోరుచున్న వాఁడ. ఇదియేగాక మఱికొన్ని ప్రయోజనములుకూడఁ గలవు. నాకు రాజేంద్రునకు దీనఁ బ్రియము చేకూరుఁగాన నీవిపు డయోధ్య కరుగుము. ఏయేమాట లెవ్వరెవ్వరికిఁ జెప్పుమంటినో వానినెల్ల నట్లే తెలుపుము. అని పలికి పలుమాఱు లాతని నాశ్వాసించుచు గుహునిం గని యుక్తి కనురూపముగా నిట్లు తెలిపెను. ఆర్యా! నన్నిందుండుమంటివి. జనసాంద్రమగు నిందుండుటనాకు న్యాయ్యముకాదు. తప్పక యాశ్రమములందే

యుండినగు. అంత్రియోత్తముఁడ! కావున నేను మునుల
కుచితముగు వ్రతముసుబూని రాజనీతిని పరిత్యజించి సీతాలక్ష్మ
ణులను సేవకులుగ జడలుదాల్చి వనమున కరిగెదను. మఱ్ఱి
పాలు తెమ్ము. అనఁగా గుహుఁడు మఱ్ఱిపాలు తెప్పించి యిచ్చెను.
తొలుత నాపాలతో లక్ష్మణుని జడలు గట్టుకొనఁజేసి పిదప
దాను జడలు దాల్చెను. క్షత్రియుల ధరించి జడలుదాల్చి
గుహునితో రాజ్యపాలనము చాలఁ గష్టమే యగుఁగాదా.
కావున నీవు చతురంగబలములఁ గలిగియుండి కోశమునందు దుర్గ
ములయందు దేశమునందు నిరంతరము ప్రమాదము లేక
యుండవలయును.

తరువాత రఘువంశాగ్రగణ్యుఁడు శ్రీరాముఁడు గుహుని
వీడ్కొని తన కతిపాటు లేక సీతాసౌమిత్రులగూడి ప్రయా
ణము సాగించెను. గంగానదియందున నోడ సిద్ధముగా నుం
వడివడిఁ బోవుచున్న గంగానది నోడ నెక్కియే దాని దాఁట
నూహించి పురుషసింహా! ఈ యోడ కెలవచ్చియుండు నిలిచి
యున్నది. తొలుత నీవెక్కి భయస్వభావముగల జానకిని
మెల్లగ నెక్కింపుము. అనఁగా మతిమంతుఁడు గావున ముందు
సీతాదేవి నెక్కించి వెంటఁ దానెక్కుటయన్న భావముగుటంజేసి
తానెక్కెను. తరువాత శ్రీరాముఁ డెక్కెను. గుహుఁడు
బంధువులం గాంచి యోడను మీర లావలిగట్టునకుం జేర్పుఁ
డని శాసించెను. శ్రీరాముఁ డాయోడపైఁ గూరుచుండి
బ్రాహ్మణక్షత్రియులకు జపింపఁదగిన "దైవీంనావమ్" అను నారో
హణమంత్రము నాత్మహితార్థము జపించెను. శ్రీరామమూర్తి
సీతాసహితుఁడై యాచమించి మహానందమున శరీరము పులక
రింపఁగా విధిననుసరించి యాగంగానదికి నమస్కరించెను.

కాంతిమంతుఁడు లక్ష్మణుఁడు నమస్కరించెను. రాముఁ డంత గుహుని సుమంత్రుని వీడ్కొలిపి నౌక నెక్కి యిఁక నడుపుఁడని నావికులను నానతీయ వారు జాగరూకులై మంచితెడ్లం గైకొని జవములఁ దాని నడుపఁగా నవ్వలియొడ్డున నవి చేరెను. అనింద్యభూజాత నదీమధ్యభాగమున కాయోడవచ్చినంతట దోసిలొగ్గి గంగాతరంగిణిం గాంచి జననీ! ధీశాలియగు నీదాశరథి నీసంరక్షణమున వనమునందుఁ బదునాలుగేండ్లు పూర్ణముగా నడవులనుండి నిరంతరాయముగా వ్రతము గడిపి సోదరుని నన్నుం గూడి మరల నిచ్చోటికి రాఁగా క్షేమయుక్తి మరలి వచ్చినందులకై నా వాంఛితములు ఫలింప నిన్నుఁ జక్కఁగాఁ బూజించెదను. దేవీ! నీవు త్రిలోకముల సంచరింతువు. బ్రహ్మలోకమును నీవు వ్యాపించియేయుందువు. ఈలోకమున సాగరపత్నివై యున్నావు. సుప్రసిద్ధురాలవు. కల్యాణీ! నమస్కరించెద. స్తుతింతును. పురుషోత్తముఁడు క్షేమముతో మరలవచ్చి రాజ్యము స్వీకరింపఁగనే నీకుఁ బ్రియముఁ గూర్పఁదలఁచి లక్ష గోవులను వస్త్రములను మృష్టాన్నమును బ్రాహ్మణుల కొసంగుదును. దేవీ! నే నయోధ్యకు మరలఁ జేరి పరిశుద్ధచిత్తమున నీకు సహస్రకుంభసంభృత మద్యమును అన్నముకొఱకు మాంసమును సమర్పించి పూజింతును. నీతటమున నేయే దేవతలుందురో వారలనందఱఁ బూజింతును. నీయొడ్డునఁగల మణికర్ణికా ప్రయాగాదితీర్థరాజములను, కాశ్యాది దేవాలయములను బూజించెదను. పాపరహితురాలవగు ఓగంగాదేవీ! పాపదూరుఁడగు నీ శ్రీరామమూర్తి వనవాసవ్రతముచేసి నన్ను సోదరునింగూడి మరల క్షేమమున నయోధ్యను నీయనుగ్రహమునఁ జేరుఁ

గాక అని ప్రార్థించెను. అని యాసీత గంగను ప్రార్థించుచు దక్షిణతీరముం జేరెను.

అవ్వలియొడ్డు చేరంగనే శ్రీరాముఁ డాయోడను విడిచి సీతాసౌమిత్రులతోఁ బ్రయాణము సాగించెను. లక్ష్మణుని గాంచి రాముఁడు ఇఁకమొదలు నీవు జనులున్నను లేకయున్నను రక్షణమునందుఁ బ్రమాదములు లేకయుండుము. కని విని యెఱుఁగని నిర్మానుష్యవనభాగమునకుఁ బోవుచున్నాము. కనుక సంరక్షణకార్యమున నించుకయుఁ బ్రమాదము పనికిరాదు. లక్ష్మణా! నీవు ముందు పోవుచుండుము. సీత నీ వెనుక వచ్చును. మీయిరువురం గాపాడుచు వెనుక నేను వత్తును. ఇట్టికాపుల మనము పరస్పరము కాపాడుకొనుచుండవలయును. ఏ కార్యమైనను దదుచితకాలము దాఁటకుండఁగా మొదలు దానిని జక్కఁగా నిర్వహించుట సులభము కాదు. కావున సువిమర్శనమునందు నేర్పరికగలిగియుండవలయును. జానకి యిప్పుడు జనసమ్మర్దములేక సస్యములు లేక యాహారములు లేక భయజనకమ్ము నెత్తుతగ్గులు గలిగియుండునడవిని ప్రవేశించుచున్నది. ఇప్పుడు వనవాసకష్టము తెలియంగలదు. అనఁగా లక్ష్మణుఁడు తదాజ్ఞప్రకారమే ముందుగాఁ బోయెను. సీతయును వెనుకఁ జనియెను. వారిద్దఱకుఁ దరువాత శ్రీరాముఁడు నడచెను.

శ్రీరాముని వదలి మాఁచువారలను జాలిపుట్టించుచు దీనుఁడై సుమంత్రుఁడు శ్రీరాముఁ డవ్వలిగట్టు చేరువఱకు నందే యుండి యనిమేషదృష్టులం గాంచుచు నతఁడు దూరముగాఁ బోవ దృష్టుల మరలించుకొని వగచెను. శ్రీరాముఁ డంతఁ గొంతదూరము పోయి సస్యసమృద్ధమై జను లుత్సాహవంతులుగా నున్న దగువత్సదేశమును జొచ్చెను. అందు వా

రాఁ గలిపికొనుచుండఁగా సీత నొక్కతావున నునిచి వేఁటకుం బోయి యాయిరువురు సూకరమును, మనుంబోతును, దుప్పిని, నల్లచారలుగలదుప్పిని వధించి వానియందలి పరిశుద్ధమాంసమును గొనితెచ్చి సీతంగూడి సాయంకాలమగుటం జేసి త్వరపడి యొకవృక్షమునం జేరి యందు విడిసిరి.

సహృదయులారా! ఇప్పుడిందుఁ దెలిసికొనందగిన విశేషాంశములు కలవు. వాని విమర్శించి కనుఁగొందము.

“భాస్కరోదయకాలోఽయం గతా భగవతీ నిశా,
అసౌ సుకృష్ణో విహగః కోకిలస్తాత కూజతి. ౨
బర్హిణానాం చ నిర్ఘోషశ్శ్రూయతే నదతాం వనే,
తరామ జాహ్నవీం సౌమ్య శీఘ్రగాం సాగరంగమాం.” ౩

అని మూలము. ఇవి శ్రీరామవాక్యములు. భగవతీ నిశా గతా = మహిమాతిశయసంపన్నురాలగు రాత్రి గతించెను. భగవతీ యను విశేషణము శ్లోకపూరణార్థమా యన్నఁ గాదు. “నిశా రాత్రిః సర్వపదార్థజ్ఞానవివేకకరి” అని భాష్యము. ఎల్లప్రాణులకుం దమోబాహుళ్యమున నజ్ఞానమును గల్పించునది యని యర్థము. అట్టినిశ గడచెను. అనఁగా భావమేమి? ఇంతదనుక నావూనిన కార్యము చేయఁ బూనిక కలుగదయ్యెను. ఇంక జాగ్రత్తపడవలయును.

“యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ,
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః.” ౬౯
గీత. ౨ అధ్యా.

అన్నగీతావాక్యానుసారము రేయియంతయు నెల్లరు నిద్రించుచుండఁ మేల్కొని యాలోచించితిని. కార్యము నిశ్చిత

ముగియ్యెను. రాత్రియను గతించెను. ఆమె భగవతి. సుప్రభాతయు. గడచెను. అనఁగా నన్నుం బురికొల్పి తనపనిని నిర్వర్తించి విరమించినదని యర్థము. దానవలనఁ గాఁగిన కార్యములు చేయుటకుఁ బూనుకొన్నానని సారము. భారద్వాజపక్షులును గోయిలలును గూయుచున్నవి. పనసమున నెమిళ్లు ధ్వనిచేయుచుండఁగా వినఁబడుచున్నది.

మానవులను నిద్రనుండి మేలుకొలిపి ప్రవృత్తిమార్గమునను బురికొలుప నెన్నియోపాయములు ప్రయాసపడుచున్నవి. వానికి మానవులు కృతఘ్నులుగా నుండవలయును. ఉదయకాలమాసన్నమగుచున్నదనియు, సేల నిద్రపోయెదరనియు, మానుజులు మేలుకొనువంతనుక వాయసములు కుక్కుటములు లోనగునవి యెంతో ప్రయాసపడుచున్నవి. పనసములు సేల యని ధ్వనిచేయుచున్నవి? అందు మానవు లుండరుగదా. ఆరీతిగా ధ్వనించుట వానికలవాటు అని కొందఱందురు. గ్రామములయందు వాయసాదులు మేలుకొని యితరులం బురికొలుపును. మహారణ్యములయందును భగవంతు నారాధించు జంతువు లనేకములుగలవు. ఆపూజాపద్ధతి వేఱుగానుండు నని మన మెఱుంగవలయును. గరుడపక్షి కృష్ణా యని ధ్వనిచేయును. అదియే దానియారాధనమార్గము. ఎన్నియోపాయములు తోలుదోలుత లేవఁగనే భగవంతుని దలిసియో తెలియకయో వాడుకచొప్పున బ్రార్థించునని యోగులు పలుకుదురు. శ్రీకాళహస్తీశ్వరమాహాత్మ్యమున నీవిషయము కనంబడును. పురువులుకూడ భగవంతు నారాధించెనని చెప్పఁబడినదే. క్రూరజాతియగుసర్పముకూడ నీశ్వరు నర్చించెనుగదా. ఇఁక మానవేతర ప్రాణులు భగవంతుని సేవింపవనుట యెట్లు? ఆసేవాపద్ధతి యిట్టి

వని మన మెఱుంగము. మన మెఱుంగని విషయములన్నియు అసత్యములు కావు. ఈవిషయమున మానవులకుఁగల యజ్ఞానాపరాధములనుగూర్చి చింతింపవలసినదియే కాని గర్వింపఁదగదు. వ్రాసినది మనుసరింతము.

మానవులు లోకమునకు జంతువులకు మానవు లప్పుపడియున్న వారు. ఆ ఋణ మిప్పు డీర్పవలసియున్నది. భూతయజ్ఞ మెందులకు? అదియప్పు దీర్చుటకే కదా. పంచమహాయజ్ఞములలో భూతయజ్ఞ మొకటిగా నిర్ణయింపఁబడినది. "భూతాని బలికర్మణా" అని స్మృతి చెప్పుచున్నది. యజ్ఞములు ఫలమును గోరి చేయఁ దగునవి, హింసా ప్రధానములు. కావున స్వర్గాదిలోకప్రాప్త్యర్థ మనుష్ఠాన మొనరింతురు. బ్రహ్మయజ్ఞాదులైదును హింసాలేశము గూడ లేనివి. కావుననే మహాయజ్ఞము లనుఖ్యాతిఁ గాంచి నవి.

"స్వాధ్యాయేన వ్రతైర్హోమైస్త్రైవిద్యేనేజ్యయా సుతైః,
మహాయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః." ౨౮

మను. ౨ అధ్యాయము.

"మహాయజ్ఞైః పంచభిర్బ్రహ్మయజ్ఞాదిభిః యజ్ఞైః జ్యోతిష్టోమాదిభిః."

అని కుల్లూకభట్టు.

బ్రహ్మ మహాయజ్ఞములలో భూతయజ్ఞ మొకటిగాఁ బరిగణింపఁబడినది. పంచమహాయజ్ఞములను వదలి జ్యోతిష్టో మాదులలో నటించి కుండలాలంకృతులయి ఖ్యాతిగలవార మను కొందురు. అయ్యో! ఎంత యసంగతము! ఎంత దారుణము!

"విశ్వకర్మన్ హవిషా వర్ధనేన త్రాతారమిన్ద్రమకృణోరవధ్యమ్"

అని నియమము పెద్దలచే జేయఁబడెను. వేళకు సంధ్యావందనము చేయని యెడల శ్రౌతకర్మముల నాచరించు నధికారము గలదా? అట్లు ఆచరించిన నవి "అవిధినా కృతమకృతం" అనెడు న్యాయమున నిష్ఫలములే. అంతేయుగాక నిష్ఫలములే యగును. చేయునట్టి యని యూహింపఁదగును. కనుకనే గీతాశాస్త్రమునందు

"యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః,
న స సిద్ధిమవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిమ్. ..23
తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ",
జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి." .గీత. 16. అధ్యా.

అని శ్రీకృష్ణపరమాత్మయే బోధించెను. కనుక విధివిహీనముగ నాచరించుకర్మములు నిష్ఫలములు కుటయుగాక దుష్ఫలములుగూడ నగునని తెలుసుకొనవలయును. ధర్మశాస్త్ర మేర్పఱచి కనఁగా మన కన్న నిపుణులగు పెద్దలు నిర్ణయించినవారు లేనగు వానియుపయోగము తెలియకున్న మన మెఱుంగవలయును. కాలజ్ఞానము పక్షులకున్నయట్లు మానవులకు లేకుంట దోషము. వాని కున్నంత యంత్రయనిగ్రహము మానవులకు లేకుంట సిద్ధాంతము. పక్షులధ్వనులు వానినుండి వ్యాపించుచుండు మానవుల కెంతో యారోగ్యమును గలిగించి యానందమును గల్గించును. కనుక వానియుపయోగము తప్పదు. ఈవిషయమును శ్రీరామమూర్తి స్థాలీపులాకన్యాయము ననుసరించి మనకుఁ దెలిపెను.

తొలిసంధ్య నుపాసించి శ్రీరాముఁడిఁక గంగానదిని దాఁటుదమని లక్ష్మణునకుఁ దెల్పెను. "సాగరంగమామ్" అన్న విశేషణ మొకవిశేషము నెఱిఁగించుచున్నది. సముద్రమునఁ గలియునదులే మహానదులని పిల్వఁబడఁదగినవి. తక్కినవన్నియు

[illegible]మానెను. ఏమి! [illegible] ముఖ్యమని లోకులకు నుపదేశించుటకే యని యెఱుంగవలయును.

"[illegible]"

[illegible] రాముఁడు జడలుదాల్చుట సీతాదేవికి [illegible] యీసంకల్పము ఫలించును. అనఁగా [illegible] తపోవేషధారియగు శ్రీ రాముఁడే [illegible]. లక్ష్మణునకు హితముకాదనఁగా లక్ష్మణునకు [illegible] కాదని యెఱుంగవలయును. [illegible] సంకల్పము. అది నెఱవేఱవలసినదే. కావున నే జడలు దాల్పవలెనని తలఁచెనందఱు.

"పుత్రో దశరథస్యాయం మహారాజస్య ధీమతః,
నిదేశం పాలయత్వేనం గంగే త్వదభిరక్షితః. ౮౩
చతుర్దశ హి వర్షాణి సమగ్రాణ్యుష్య కాననే,
భ్రాత్రా సహ మయా చైవ పునః ప్రత్యాగమిష్యతి. ౮౪
తతస్త్వాం దేవి సుభగే క్షేమేణ పునరాగతా,
యక్ష్యే ప్రముదితా గంగే సర్వకామసమృద్ధినీ. ౮౫
... ...
ప్రాప్యారణ్యే [illegible] పునరాగతే. ౮౭
గవాం శతసహస్రాణి వస్త్రాణ్యన్నం చ పేశలం,
బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రదాస్యామి తవ ప్రియచికీర్షయా." ౮౮

అని మూలము. ఇవి సీతాకృతగంగాప్రార్థనాదికము.

"దశరథస్యాత్మజోయం త్వదభిరక్షితః. మహారాజస్యనిదేశం పారయిత్వా."

అని యన్వయక్రమము. ఓగంగాదేవి దశరథమహారాజపుత్త్రుఁడు శ్రీరాముఁడు నీచే రక్షింపఁబడి అని యర్థము. ఇందుఁగలవిశేష మేమనఁగా దేవతాప్రార్థనము చేయునపుడు నీవే సర్వాధార స్వరూపవని తలంపవలయు. ఇపుడు గంగాదేవినే సర్వకారణ

ముగా సీత భావించెను. సీత నా సంసర్గమున నేనే నేను బ్రాహ్మణి నను [illegible] లేదని [illegible] విషయము తెలిపెను. అట్టియే భావనయుండెడి గంగాదేవియు.

"సర్వథా సుస్థితం రామ [illegible],
సర్వథా [illegible] వర్తతే." ౩౧

ఆ. ౨. ౯.

అనుగోదావర్తములు [illegible] ఈ భావన చేత దేవతాసేవాభావము నేర్పరుచును. రాముడు శ్రేష్ఠుడు కాఁడు దుష్ప్రవృత్తుఁడనుటకు [illegible] వారి నోళ్ళు మూయించెను. ఈ దేవతాసేవ [illegible] రామాయణములు [illegible] యోగ్యములగు [illegible] యోగులు [illegible] నెరిఁగిన [illegible] చూపెను.

"సురాఘటసహస్రేణ మాంసభూతౌదనేన చ,
యక్ష్యే త్వాం ప్రయతా దేవి పురీం పునరుపాగతా. ౮౯
యాని త్వత్తీరవాసీని దైవతాని వసంతి చ,
తాని సర్వాణి యక్ష్యామి తీర్థాన్యాయతనాని చ." ౯౦

అని మూలము. ఇందు సురాశబ్దము క్షత్రియార్హమద్యవాచకము. మాంసశబ్దము మేధ్యపశుమాంసవాచకము. త్రేతాయుగమున క్షత్రియాదులకుఁ గ్రాహ్యోచితమద్యములు కొన్ని చెప్పఁబడినవి. బ్రాహ్మణులకవి చెప్పఁబడ లేదు. మాంసములు కొన్ని బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యులకు స్మృతులచే నిర్ణయింపఁబడినవి. "యదన్నం పురుషో భుంక్తే తదన్నం తస్య దేవతాః" అన్న సూత్ర ననుసరించి విధివిహితముగాఁ దామారగింపఁదగు వస్తువులు వారి దేవతలకు నైవేద్యము పెట్టవచ్చును. ఆయాచారమునే

సీత[illegible] మహానదులతీరమునందు నేయే దేవ[illegible] స్థానములు గలవో దేవతాస్థానములు గలవో [illegible] సీత ప్రార్థించెను. అనఁగా మహా[illegible]హానము చేసియుండు దేవత లందే యుం[illegible] తీసరాదు. యోగదృష్టికి వారగ [illegible] మాచగణసేవకుఁడగు సీతఁడు [illegible] చేసి యిష్టదేవత నుపా [illegible] మహావృక్షమునిండ దివ్య తేజో [illegible] పరిశీలించిమాచుచు వారిని బలుక [illegible] లెరి. ఈమాట విశ్వాసపాత్రము [illegible] లె సీతఁడు దేవత లెల్ల తావులం [illegible]యున్నవని విన్నవించుచున్నాఁడు.

"[illegible] త్వాముగచ్ఛతు,
[illegible] త్వాం చ సీతాం చ పాలయ[illegible].
[illegible] పురుషర్షభ."
"[illegible] శ్రీగురా."

అని [illegible].

"[illegible] కర్మణశి,
[illegible]"

[illegible] మీ శ్రీరామవాక్యమే యని యెఱుంగ [illegible] సమయమునుదాఁటక యుండఁజేయుట [illegible] యుందుఁగలనీతి. మీవెనుక సీతను [illegible] పాలించుచు వచ్చెదను. అనఁగా సర్వరక్ష [illegible] భావము. ఇట్లనుటచే నెల్లరకర్మ [illegible] వారివారి కనువగుఫలముల నొసం [illegible] సారము. ఇట్లనుటచే

ప్రత్యక్షప్రమాణ సత్య [illegible] నిరూపించబడియెను. ఇక నీతుల్యముగ [illegible] పరికింతము.

"తచ్ఛ్రుత్వా లక్ష్మణః ప్రాహ వచో [illegible] ౪
కః కస్య హేతుర్దుఃఖస్య కశ్చ హేతుస్సుఖస్య వా,
స్వపూర్వార్జితకర్మైవ కారణం సుఖదుఃఖయోః. ౫
సుఖస్య దుఃఖస్య న కోఽపి దాతా పరో దదాతీతి కుబుద్ధిరేషా,
అహం కరోమీతి వృథాభిమానస్స్వకర్మసూత్రగ్రథితో హి లోకః. ౬
సుహృన్మిత్రార్యుదాసీనద్వేష్యమధ్యస్థబాంధవాః,
స్వయమేవాచరన్ కర్మ తథా తత్ర విభావ్యతే. ౭
సుఖం వా యది వా దుఃఖం స్వకర్మవశగో నరః,
యద్యద్యథాగతం తత్తద్భుక్త్వా స్వస్థమనా భవేత్. ౮
న మే భోగాగమే వాంఛా న మే భోగవివర్జనే,
ఆగచ్ఛత్వథ మాగచ్ఛత్వభోగవశగో భవే. ౯
యస్మిన్ దేశే చ కాలే చ యస్మాద్వా యేన వా చ యః,
కృతం శుభాశుభం కర్మ భోజ్యం తత్తత్తథైవ తత్. ౧౦
అలం హర్షవిషాదాభ్యాం శుభాశుభఫలోదయే,
విధాత్రా విహితం యద్యత్తదలంఘ్యం సురాసురైః. ౧౧
సర్వదా సుఖదుఃఖాభ్యాం నరః ప్రత్యవరుధ్యతే,
శరీరం పుణ్యపాపాభ్యాముత్పన్నం సుఖదుఃఖవత్. ౧౨
సుఖస్యానంతరం దుఃఖం దుఃఖస్యానంతరం సుఖం,
ద్వయమేతద్ధి జంతూనామలంఘ్యం దినరాత్రివత్. ౧౩
సుఖమధ్యే స్థితం దుఃఖం దుఃఖమధ్యే స్థితం సుఖం,
ద్వయమన్యోన్యసంయుక్తం ప్రోచ్యతే జలపంకవత్. ౧౪
తస్మాద్ధైర్యేణ విద్వాంస ఇష్టానిష్టోపపత్తిషు,
న హృష్యంతి న ముహ్యంతి సర్వం మాయేతి భావనాత్." ౧౫

సర్గము. ౬.

శ్రీరామమూర్తి పవ్వళించియుండుటతో సాగిన గుహాలక్ష్మణుల సంభాషణ మిది. ఇయ్యది విశేషించి కర్మసిద్ధాంతమును బోధించు

[illegible] ద్వేషమునూను నవకాశము నశించును. [illegible] కర్మము భగవత్స్వరూప మను [illegible]

[illegible] నవ్వులు తమరనుభవించుకష్టముల [illegible] ఆ కారణమున నత [illegible] ష్టమును వారికిఁ గల్గింపఁ [illegible] యహంకారమును బూను [illegible] తనకృత్యము లే యందులకుఁ [illegible] యహంకారము వారి [illegible] ప్రయత్నము లెంతదృఢతమ [illegible] ములు కాఁగా నపుడైనఁ గర్మము [illegible] యితరు లా కార్యములఁ బాడు చేసి [illegible] సులభ ప్రయత్నమున మహా ప్రయత్న [illegible] తమతి [illegible] యమున ఫలించె [illegible] కింక వేతేమి యుదాహార [illegible] నీసంభాషణము మిక్కిలి [illegible] భగవత్స్వరూపము. దానిత్రిప్పులకు [illegible] హరిహర బ్రహ్మాలే కర్మఫలముల నను [illegible] వారిమాట యేటికి?

"[illegible] కర్మకృత్,
[illegible] కర్మ [illegible] ప్రకృతిజైర్గుణైః. ౫
[illegible] కర్మ [illegible] కర్మ [illegible] హ్యకర్మణః,
[illegible] ప్రసిద్ధ్యేదకర్మణః." ౯

గీత. 3 అధ్యా.

[illegible] భగవ [illegible] లు కర్మము బలవత్తరమని తెలుపు చున్నవి. కర్మగతులు దురూహములని మాత్ర మెఱింగినవారు

సుఖముగనుందురు. ద్వేషభావమూనునపుడు వారలకు లేక యుండును. అపుడు వారు తొలిజన్మమున చేసికొన్న కర్మములు ఫలముల నీజాలుననియు వాని ననుభవింపక తప్పదనియు వారలకుం దోచును. దాన నహంకారము తొలగును. దేని కష్టముల కితరులు కారణభూతులను భావము పోవగల్గును. ఆభావమే నిర్మలజ్ఞానము గల్గించు సాధనమగును. జ్ఞానము భగవంతునితత్త్వ మెఱిగించును. దాన ముక్తి లభించును. కావున కర్మమార్గము సర్వాధారమని మన మెఱుంగవలెను. సత్కర్మముల నాచరించునపుడు వానివలన నిత్యలాభములు కల యునని మాత్ర మాశింపరాదు.

"కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన,
మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి. ౪౭
యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే. ౪౮
దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ,
బుద్ధౌ శరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః." ౪౯

గీత. ౨ అధ్యా.

అను నీగీతావాక్యము లీవిషయమునే స్పష్టపఱచుచున్నవి. ఇట్టివిషయము లీసంభాషణమునుండి మనము గ్రహింపవలయును.

సీత గంగాదేవిని ప్రార్థించినవిషయము మాంసము సురాఘటములు సమర్పించువిషయము ఈ రెండింటియందు సమానమనియే భావింపవలయును.

"ఆయాస్యామ్యుదితం సత్యం నాసత్యం రామభాషితం,
ఇత్యుక్త్వాలింగ్య తం భక్తం సమాశ్వాస్య పునః పునః.
నివర్తయామాస గృహం సోఽపి కృచ్ఛ్రాద్యయౌ గృహం,

శ్రీ [illegible] త్రయః,
[illegible]."

౬ సర్గము.

"[illegible]" [illegible] మనము గ్రహింపఁదగి [illegible]. [illegible] శ్రీ [illegible] భావము. శ్రీమద్రా [illegible] "[illegible]" అని కలదు. సత్య [illegible] శ్రీ రామాయణమని యెఱుంగ [illegible] సీతారామలక్ష్మణులు పోయి [illegible] పవిత్రమృగమాంసమును భక్షిం[illegible] సమానమే యన [illegible] భక్షింపవచ్చునా [illegible] సమాధానము వ్రాయఁబడి [illegible].

[illegible]! [illegible] రామాయణభాగము భగ [illegible] మున్నది. శ్రీ రామచంద్రుని [illegible] మున్నది. మఱియు [illegible] మున్నది. ఇక్కి [illegible] తృప్తి[illegible]పాదితవిషయసార [illegible] తదుక్త ప్రకారము ప్రవ [illegible] యథాశక్తి న్యాయ [illegible] దేవతాంతర ద్వేషమువదలి [illegible] సుపాస్యుఁడే యని చెప్ప [illegible] నిర్మలభక్తియుండిన ఫలము [illegible] సమానమే యని తెలంచి యారాధించి కృతార్థులము కావల యును. శంకరుఁడు శ్రీ రామతారకోపాసకుఁ డన్నమాట వినఁ

బడెంగా నామసంకీర్తనప్రభావము కలుగును. శ్రీరాముఁడు తారకమంత్రోపాసకుఁ డన్నమాట వినినప్పుడు నామసంకీర్తనప్రభావము గాంచును భగవంతు నారాధింపవలయును. శ్రీరాముఁడు నిర్గుణుఁడనియు మహాప్రకృతియగు సీతాదేవి సర్వకార్యములు నిర్వహించుచుండెననియు సర్వసాక్షి కావున సాక్షిగ నుండుననియు మనకు తెలియఁగవలయును. ఇప్పుడు శ్రీ సీతారాములు తమయవతారఫలమును లోకమునకు గర్భిణీ ప్రయాణము చేసి తీర్చినను ప్రకటనమే యగు. రామావతార కథను మరియొక ప్రకారముగ బహిరంగము ఏభాగము పఠించినను నిర్మలభక్తితో నర్థము నెఱుఁగవలయును. భగవద్దివ్యరూపమును ధ్యానింపవలయును. బాహ్యపూజానంతరమున మనోవీధి భగవంతుని నిలిపి ధ్యానింపవలయును. ఇట్టిదే భగవంతునియనుగ్రహమునకుఁ బాత్రునిఁగాఁ జేయును.

అసితకమలభాసం భాసయంతం త్రిలోకం
దశరథకులదీపం దైవతం భవ్యభూషం,
దినకరకులబాలం దివ్యకోదండపాణిం
కనకరుచిరతల్పాలంకృతం రామమీడే.
వామే కోదండదండం నిజకరకమలే దక్షిణే బాణమేకం
పశ్చాద్భాగే చ నిత్యం దధతమభిమతం చాపతూణీరభారం,
వామేఽవామే లసద్భ్యాం సహమిళితతనుం జానకీలక్ష్మణాభ్యాం
రామం శ్యామం భజేఽహం ప్రణతజనమనఃఖేదవిచ్ఛేదదక్షమ్.
అంభోధరశ్యామలకోమలాంగం, ధనుర్ధరం వీరజటాకలాపం,
పార్శ్వద్వయే లక్ష్మణమైథిలీభ్యాం, నిషేవ్యమాణం ప్రణమామి రామం."

దుష్టధ్వంసనదీక్షాపరిగ్రహమను నాల్గవ ప్రకరణము సంపూర్ణము.

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్‌వారి
వావిళ్ల ప్రెస్సున ముద్రితము.—1933.